DE GODDELIJKE KOMEDIE

VAN

DANTE ALIGHIERI

N. V. DE R. K. BOEK-CENTRALE - AMSTERDAM

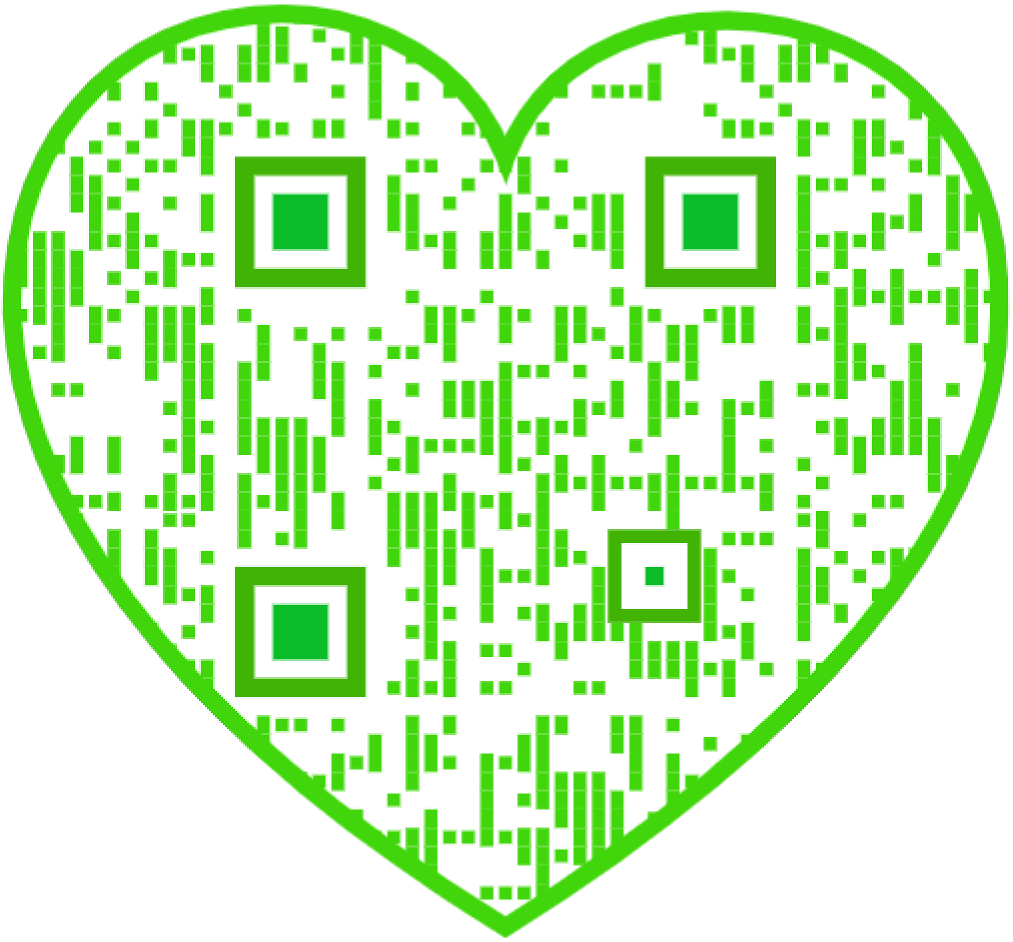

DE GODDELIJKE KOMEDIE.

Tierie's Boekdrukkerij — 's-Hertogenbosch.

De Goddelijke Komedie

van

Dante Alighieri

Het Paradijs

Vertaald door

J. K. Rensburg

Amsterdam — Vennootschap Letteren en Kunst

INHOUD

EERSTE RIJK VAN HET PARADIJS

SERIE I

Inh.	Toel.	Bl.	3	Zang	I.	De Vuur-Sfeer. Dante en Beatrice	Bl.	15
„	„	„	22	„	II.	Kring I. De Sfeer van de Maan. Verklaring der beweging van het Heelal	„	35
„	„	„	41	»	III.	Kring I. De Sfeer van de Maan. De Onstandvastigen in Geloften.	„	47
„	„	„	53	„	IV.	Kring I. De Sfeer van de Maan. De Onstandvastigen in Geloften.	„	59
„	„	„	65	„	V.	Kring I. De Sfeer van de Maan. De Onstandvastigen in Geloften. Vrijspraak van Geloften. — Kring II. De Sfeer van Mercurius. De Roem- en Eerzuchtigen . . .	„	71
„	„	„	77	„	VI.	Kring II. De Sfeer van Mercurius. De Eer- en Roemzuchtigen. .	„	88
„	„	„	94	„	VII.	Kring II. De Sfeer van Mercurius. De Eer- en Roemzuchtigen. .	„	101
„	„	„	107	„	VIII.	Kring III. De Sfeer van Venus. Geesten met aardsche en hemelsche liefde. De aard der menschen en die van hunne nakomelingen.	„	118
„	„	„	124	„	IX.	Kring III. De Sfeer van Venus. Geesten met aardsche en hemelsehe liefde . , ...	„	134

TWEEDE RIJK VAN HET PARADIJS

SERIE II

Inh.	Toel.	Bl.	143	Zang	X.	Kring IV. De Sfeer van de Zon. De Wijzen, de Kerkvaders en de Godgeleerden.	Bl.	155
„	„	„	162	„	XI.	Kring IV. De Sfeer van de Zon. De Wijzen, de Kerkvaders en de Godgeleerden.	„	170
„	„	„	176	„	XII.	Kring IV. De Sfeer van de Zon. De Wijzen, de Kerk-		

vaders en de Godgeleerden. Bl. 185
Inh. Toel. Bl. 191 Zang XIII. Kring IV. De Sfeer van de Zon. De Wijzen, de Kerkvaders en de Godgeleerden. „ 197
„ „ „ 203 „ XIV. Kring IV. De Sfeer van de Zon. De Wijzen, de Kerkvaders en de Godgeleerden. Kring V. De Sfeer van Mars. Het Kruis van Mars. De Geloofs-Helden . . . . „ 212
„ „ „ 218 „ XV. Kring V. De Sfeer van Mars. De Geloofs-Helden . . . „ 228
„ „ „ 234 „ XVI. Kring V. De Sfeer van Mars. De Geloofs-Helden . . . „ 243
„ „ „ 249 „ XVII. Kring V. De Sfeer van Mars. De Geloofs-Helden. De Voorspelling van Cacciaguida „ 256
„ „ „ 262 „ XVIII. Kring V. De Sfeer van Mars. De Geloofs-Helden. Kring VI. De Sfeer van Jupiter. De Rechtvaardigen. De Adelaar en de Lelie . . . . . „ 269
„ „ „ 275 „ XIX. Kring VI. De Sfeer van Jupiter. De Rechtvaardigen. De Paradijs-Adelaar . . . . „ 283
„ „ „ 289 „ XX. Kring VI. De Sfeer van Jupiter. De Rechtvaardigen . „ 295
„ „ „ 301 „ XXI. Kring VII. De Sfeer van Saturnus. De Comtemplatieven. De Trap van Kristal. . . „ 308
„ „ „ 314 „ XXII. Kring VII. De Sfeer van Saturnus. De Contemplatieven. De Trap van Kristal. . . „ 328

DERDE RIJK VAN HET PARADIJS

SERIE III

A

Inh. Toel. Bl. 337 Zang XXIII. Kring VIII. De Sfeer der Vaste Sterren. De Triomf-

tocht van Christus, Maria, de Apostelen, de Engel Gabriël. . . . . . . Bl. 345
Inh. Toel. Bl. 351 Zang XXIV. Kring VIII. De Sfeer der Vaste Sterren, Petrus . . „ 350
„ „ „ 364 „ XXV. Kring VIII. De Sfeer der Vaste Sterren, Jacobus. . „ 370
„ „ „ 376 „ XXVI. Kring VIII. De Sfeer der Vaste Sterren, Johannes, Adam . . . . „ 383

B

Inh. Toel. Bl. 389 Zang XXVII. Kring IX. Het Primum Mobile. De hemelsche Wijding. . . . . , . Bl. 399
„ „ „ 406 „ XXVIII. Kring IX. Het Primum Mobile. De negen Kringen van het Empyreum . . „ 412
„ „ „ 418 „ XXIX. Kring IX. Het Primum Mobile. Verklaring der Schepping. De aard der Engelen . . . . . . „ 426
„ „ „ 432 „ XXX. Kring IX. De H. Roos. Hendrik VII van Luxemburg . . . . . . „ 443
„ „ „ 449 „ XXXI. Kring IX. De H. Roos. Het afscheid van Beatrice. Sint Bernard van Clairvaux. De Heilige Maagd . . . . . . „ 457
„ „ „ 463 „ XXXII. Kring IX. De H. Roos. De Heiligen van het Oude en Nieuwe Verbond. . „ 471
„ „ „ 477 „ XXXIII. Kring IX. De H. Roos. Het gebed van Bernardus. De H. Drie-Eenheid. . „ 486

III

SERIE I

ZANG I—X

Het Eerste Rijk

van

Het Paradijs

Het Gebied van den Vader
De Sferen der Binnen-Planeten

III

ZANG I

INHOUD

De Dichter, die met Beatrice het aardsche Paradijs heeft verlaten, beweegt zich nu sneller dan de bliksem, niet langer aan de stof gebonden, naar het laagste gebied der Hemelen, de Vuur-Sfeer, de uiterste grens van de aarde ver boven de grens der luchtlagen. Zij verklaart, dat de oorzaak dier stijging de algemeene zucht is zich met God te vereenigen.

TOELICHTINGEN

[1]) V. 1-4. V. 1 gedreven uit het Leitmotief:
Liefde, die drijft de Zon en d'andre sterren.

[2]) V. 4-10. V. 4 slaat op het Empyreum, den hoogsten Hemel, die alle anderen inhoudt en de zetelplaats der Godheid is. Wie dit aanschouwde, kan door den onstoffelijken en oneindigen aard dier Sfeer dit niet in woorden weergeven. V. 7. De wensch van het verstand is God, waarheen alle redelijke schepselen streven. (Zie Thom. v. Aq. S. Th. P. I. Quaest LXV, Art. 2). Voor Dante's conceptie van het Par. raadplege men Ptolemaeus en Thom. v. Aq. S. P. III. suppl. qu. LXXXV art. 1 en volg. en voor verdere bronnen Cas: Par. p. 551. Aq. noemt die sfeer ook de derde. (Zie S. Th. P. II 2ae qu. CLXXV art. 3, overeenkomstig met Paulus II, Cor. XII 2. (Zie I Z II v. 28 N. 10). Hier is dit de hoogste Sfeer van den derden Hemel.

[3]) V. 10-16. In de Hel Z II v. 7 riep Dante de Muzen aan in het algemeen, op den Louteringsberg Z I v. 8-9 in het bijzonder hun aanvoerdster: Calliopé, maar hier vraagt hij om den steun van Apollo zelf. De lauwer v. 14 door den dichtgod bemind, is Daphné. (Zie N. 6).

[4]) V. 16-19. De Parnassus heeft twee toppen (Zie Lucanus Phars. III, 172 V. 73) die bij de antieke schrijvers verschillende namen droegen bv. Cirrha en Nisa, de een aan Apollo, de ander aan Bacchus gewijd, maar Dante verving den laatsten god door de Muzen, aan wien daar nabij de Castalische bron was gewijd. Allegorisch beteekenen die twee toppen volgens de meeste commentatoren de goddelijke en de menschelijke wetenschap. Aan die eerste heeft Dante thans behoefte. Aringo v. 17 beteekent m.i. hier niet wedrenperk, maar slechts een loop daarin. (Zie Cas. Par. p. 552).

[5]) V. 19-22. Marsias was een phrygische satyr, die een fluit vond, weggeworpen door Minerva, en zich toen met Apollo wilde meten onder voorwaarde, dat de overwinnaar met den verslagene mocht doen, wat hij verkoos. Apollo, die het volgens de uitspraak der Muzen, met zijn cither won, hing hem tot straf voor die aanmatiging aan een boom op en vilde hem. (Zie Ovid. Met. VI 382-400.) Te Rome en elders stond op de markt een Marsias-beeld tot vermaning. Ook hier herinnert Dante aan het tarten van goden door halfgoden, geesten en menschen als in II Z I v. 10-13 N. 3.

[6]) V. 22-28. V. 25: Daphné, de dochter van den riviergod Peneus in Thessalië smeekte, door Apollo vervolgd, de goden om hulp; daarop veranderden die haar in een laurierboom. Deze is het hout door u (Apollo) geliefd en draagt het Peneïsche loof v. 32. Dante bleef hopen, dat toch nog eens de begeerde krans hem in Florence zou worden geschonken. (Zie Par. XXV v. 1-9).

[7]) V. 28-34. Noch dichters, noch keizers streefden toen naar lauweren, welke voor groote kunst en vorstelijke daden

passen, want de eersten legden zich slechts op lichte poëzie toe, de laatsten vergaten, wat zij aan hun waardigheid verschuldigd waren. In dien tijd (1315) werd — volgens Cas. als een uitzondering — Albertino Mussato te Padua gekroond als dichter. B l a r e n (v. 30) ingelascht. Met de meeste commentatoren lees ik uit de blijde, Delphische godheid eenvoudig Apollo zelf. (Zie verder Bull III 180, X 36). V. 26, 28, 30 op o g l i e, a r e n, waarin hij van de lauwerblaren voor hem van Apollo spreekt corr. II Z XXVIII v. 17, 19, 21 op o g l i e, a r e n ter verg. van die van Apollo met die uit het aardsche Paradijs.

[8]) V. 34-37. Dante hoopt (v. 34), dat na hem grooter dichters zullen verschijnen, die ook van Apollo een gunstig antwoord krijgen. Cirra, een der toppen van den Parnassus (Zie N. 4), hier overdrachtelijk voor Apollo. V. 32, 34, 36 op o n d a, e v e n waarin hij hoopt, dat beteren na hem komen corr. m. II Z XXXIII v. 140, 142, 144 op o n d a, e v e n, waarin hij zich driewerf verjongd voelt ter verg. van deze nieuwe, toekomstige dichters met hem, die hier een nieuw leven begon.

[9]) 37-49. Het alles overheerschende s t e l l e uit het Leitmotief, hier s t e l l a, staat ook hier onder de rijmen op e l l a, e r r e n, in III Z I v. 38, 40, 42 en corr. m. met I Z I v. 38, 40, 42 en II Z I v. 23, 25, 27 en elders o.a. aan het slot van elke Cantiek. C a v e r n staat hier (v. 38) voor f o c e, letterlijk: opening, mond of keel. Het bedoelde punt maakt den indruk van een hol, een ronding, als men daarin de hieronder genoemde cirkels elkaar in één punt ziet snijden. Van die vier cirkels met drie kruisen zeggen Phil. en Fraticelli: De verschillende punten aan den hemel, waar de zon opkomt noemt Dante f o c i, monden. Het merkwaardigste daarvan is dat der lente-nachtevening, waar de zon in rees (I Z I v. 37-43) om 6 uur op 25 Maart 1301, wanneer deze in den Ram treedt. Dante vergelijkt hier de krachtige werking van de Zon op de aardkorst met een zegelstempel, die vorm geeft aan

week was. Dit heeft (v. 41-42) hier m.i. drieërlei beteekenis. Het heeft betrekking op het ontstaan van den mensch op aarde II Z XXV v. 37-79 op dat der schimmen in het hiernamaals aldaar v. 79-109 en ook op de Menschwording des Woords op 25 Maart en aldus op de vernieuwing der Menschheid in Christus waarbij de Zon Zijn symbool is. 25 Maart is tevens Goede Vrijdag, Zijn sterfdag, en dan drukt zich dit symbool, staande juist in het Oosten in 3 kruisen en dus in het hoofd-symbool van het Christendom driewerf af in den geest der menschen, die het dan daar aanschouwen. — Phil. gaat verder: De dichter bedoelt hiermee de eigenaardige figuur, die gevormd wordt door vier groote cirkels op de globe, welke op het tijdstip der nacht-evening elkaar in één punt snijden: de Ecliptica, den Aequator, den Aequinoxiaal-Colurus (de declinatiecirkel-meridiaan der nachteveningen) en den Horizon (gezichtseinder der plaats). Tweemaal 's jaars tijdens de eveningen van 25 Maart en 27 Sept. als de Zon in den Ram en de Weegschaal treedt, snijdt de zonnebaan den equator. De oudere sterrenkunde verbond hun snijpunt en met een derden cirkel, die door dezelfde punten om de polen ging: gezegden Colurus der dag- en nachteveningen. Verder raakt de zon op het oogenblik, dat zij voor een bepaalde plaats opgaat, een vierden grooten cirkel, dien van den Horizon der plaats. Twee aan twee vormen die in hun snijpunt een kruis: de Equator met den Colurus, rechthoekig, daarentegen zoowel de Ecliptica als de Horizon met den Colurus een scheefhoekig Sint Andreas-kruis. l'Ott. ziet in de 4 cirkels en de 3 kruisen den mystieken 7 der 4 kardinale en 3 theologische deugden, de begeleidsters van Beatrice en de 7 sterren van II Z VIII v. 88-94. (Zie voor I Z I Inhoud. Err. III.)

Er is in de datumtelling van Cantiek II een fout ingeslopen, die ik gelukkig hier kan herstellen en die den lezer weinig last veroorzaakt. Hij heeft overal, waar in C II datums voor de Reis om den Berg staan, er slechts het getal 1 bij te tellen. De correctie van den maanstand, die hieruit

volgt en die ook eenvoudig is, vindt hij hierbij in Z II. Op Goeden Vrijdag 25 Maart, 's avonds om 6 uur verlaat hij de aarde en blijft in de Hel de nacht van 26 en den dag van 26 Maart tot 6 uur 's avonds, voor J., dus 24 uur. Is het in Jeruzalem 6 uur 's avonds, dan is het in L^3 6 uur 's morgens en ligt dus de nachtschaduw op de aarde over den halven bol nl.: over L^3-G.-J.

Nu begint de datumtelling in C. en eindigt daar, zoodat aan den kant van het O. H. steeds een dag in C eindigt en aan dien van het W. H. er daar een begint. Dus als het te J. 6 uur 's avonds is van 26 Maart, is het nog den dag van 26 Maart slechts *tot* C. Hoe meer men zich naar het O. richt, hoe *later* het wordt, want de tijd wordt gemeten naar den stand van de Zon, die van het O. naar het W. beweegt. Dan is het op het vlak L^3-G-J de nacht van 27 Maart en op het quadrant L^3-M-C dus *van af* C. de dag van 27 Maart. Daar hij het morgenlicht ziet uit den gang naar L^1, die met L^3 een hoek maakt van 45°, ontvangt hij niet het *eerste* morgenlicht van 6 uur te L^3 maar het latere van 9 uur uit L^1. *De tocht door die gang is dus die van den datum der Wederopstanding* en duurt, de 1½ uur rust er af gerekend en de 2 uur voor zonsopgang van oponthoud op het strand 24-3½ = 20½ uur reëel, van 7½ tot 4 uur, nominaal van L^1 uit gerekend 3 uur korter, dus 17½ uur, want het is op de straal van L^1 tot M. niet 7½ uur, als zij vertrekken, maar 9 uur + 1½ = 10½ uur 's morgens. Zij komen dus te L^1 aan om 4 uur 's nachts van 28 Maart, doorloopen Kring I tot 6 uur 's avonds, als de nacht van 29 Maart aanvangt. De dag van 29 Maart trekt hij van L^4 tot L^{12} (Zie II Kaart I, II), blijft de nacht van 30 Maart te L^{12} en trekt den dag van 30 Maart van L^{12} tot L^{19}. De nacht van 31 Maart blijft hij te L^{19} en gaat den dag van 31 Maart door het aardsche Paradijs tot 12 uur 's middags, eigenlijk: iets langer slechts. In deze Cantiek in Z I bevindt hij zich op de grens van den bijschaduw-kegel der aarde, als het in het aardsche Paradijs 12 uur is van den

nacht van 1 April en in J. 12 uur 's middags van 31 Maart. De commentatoren hebben zich in allerlei gissingen verdiept, hoe lang hij eigenlijk in het aardsche Paradijs is geweest, want men heeft wel gedacht, dat hij nog na 12 uur op den dag van 31 Maart daar uren bleef, en dus de eerste periode van den hemeltocht korter dan 12 uur duurde. Dit wordt echter onmiddellijk uitgemaakt, doordat er in den hemel nog 3 perioden voorkomen, waarin de zon een quadrant (6 uur) doorloopt, en waarin Dante op nieuw Adam wordt; d. w. z.: daar wordt zijn omschepping tot Adam verder voltooid. Daar 4 quadranten een volkomen Cirkel vormen, is die het symbool van zijn Volmaking. Dit blijkt: Z XXVII v. 79-88 N. 4, Z XXX v. 106-109 N. 4, Z XXXIII v. 142-145 N. 6. Daar hij in de Hel het aantal graden van één cirkel aflegt op verschillende bogen, (Zie III Z XXX N. 1) van ½ cirkel op den Berg en van 1½ cirkel in den Hemel tot de Godheid, samen 3 X 360° en dan nog ¼ cirkel (6 uur) terug naar de aarde, is ook hierin 3 X het symbool van den Cirkel als beeld der Volmaking terug te vinden en als beeld der Volmaaktheid in de drie loodrecht op elkaar staande Cirkels, die den Bol vormen, waarin hij de Drie-Eenheid ziet. Daar de berekening van Dante door het heele werk heen zóó is gemaakt, dat de uitkomsten in getal, afmeting of tijdduur overal een godsdienstig-symbolische beteekenis hebben, wat hier ook het geval is, moet dus, wat ik als duur van het verblijf in het aardsche Paradijs aannam, (Zie II Z XXXIII N. 14) waar zijn. Voor de uur-bepaling bij het begin van de Reis in den Hemel acht ik den tekst van Frat: hieronder het duidelijkst, afwijkend van Cas. p. 554 aldus:

43 Fatto avea di là mane e di qua sera
Tal foce; e quasi tutto era là bianco
Quello emisperio, e l' altra parte nera;

De zon komt op uit tal foce, zóó 'n snijpunt als het uiterste Oosten, d. w. z. sinds 25 Maart, toen de zon in het

teeken van den Ram stond, is hij op zijn maandelijkschen teruggang van het opgangspunt (Zie II Z IV v 61-67 N. 12 bl. 50) verplaatst naar het teeken van den Stier, maar nog gebleven in het beeld van den Ram; hij is dus, daar hij 6 dagen verder is, — als we voor het gemak de maand op het gemiddelde van 30 dagen stellen — van de 30° tusschen het teeken van Ram en Stier 6° verplaatst. Daarom staat de Zon hier in Fig. I niet meer in het teeken van den Ram, maar in het beeld (Zie Fig. I Stand a). Daar komt bij — wat men op deze teekening niet kan zien, omdat de zonnebaan geteekend is in één vlak met den aard-equator, — dat de zon sinds 6 dagen 24′ per dag noordelijker is gerezen, dus nu 2° 24′ naar het N. is verplaatst. Het is dan morgen in C., middag in J., avond in G., de stand juist tegengesteld aan Fig. F in Deel II met dit verschil, dat de grens tusschen dag en nacht 2° 24′ over de noordpool valt in de richting naar L^3, zoodat dag en nacht ongelijk zijn geworden, daarom zegt Dante v 44 e quasi tutto d.i.: vrijwel, ongeveer was dat halfrond wit, wat begrensd wordt door C-J-G, en het andere, door C-L^3-G, zwart. Dan zijn er dus 12 uur verstreken sinds de zon om 12 uur 's middags boven L^3 stond en is het dus in L^3 nu middernacht. Dat de zon op dit oogenblik door den hemel-equator gaat, haast loodrecht boven het punt, waar de aard-equator door Jeruzalem trekt nl. 2° 24′ noordelijk van J. bewijst v. 40: con miglior corso e con migliore stella.

Corso is hier baan nl.: welks snijding, doorgang, een gunstigen invloed heeft op de ster, die er passeert: den equator en la migliore stella is het sterrenbeeld: de Ram, waarin toen de zon kwam op 25 Maart en dat nog volgens de sterrenwichelaars een zeer gunstig teeken is. Dante kan de Zon eerst onder zich zien op de grens van den bijschaduwkegel der aarde. (Zie Fig. I Stand: ab). Nu is nog de questie, of hij zich bevindt in het verlengde der raaklijn, die door C of G gaande, den cirkel van de Vuur-Sfeer snijdt. Daar hij zich

beweegt door den ganschen Hemel in de richting der Zon, is er geen enkele reden om bij den aanvang der Reis die langs de lijn door C aan te nemen. Beatrice en Dante hebben zich dus van L^3 afgewend, zien nu omlaag naar de zon en gaan in de richting naar G. In het aardsche Paradijs bevond zij zich links van hem onder den Boom der Kennis en zoo ging zij met hem naar de Eunoè, bleef en blijft zij aan die zijde bij hem.

[10]) V. 49-58 Beatrice's aanblik gaf hem begeerte hetzelfde te doen en hij vergelijkt die werking van Beatrice's oogen op de zijnen met de zonnestraal, die op aarde valt en weer wordt omhoog gekaatst. D a a r (v. 55) is het aardsche Paradijs, h i e r: op aarde. Het eerste is oorspronkelijk gemaakt tot heil van den Mensch. Daar was hij ook bij machte in de Zon te staren. Allegorisch: de Mensch heeft op den top van aardsche volmaaktheid inzicht in menige goddelijke waarheid, die hem anders verborgen blijft. D e v o n k e n (v. 59) zijn die van de Vuur-Sfeer, die hij nu is genaderd en van nu af ziet hij geen schemering of nacht meer, daar hij de Kringen van het Eeuwige Licht heeft bereikt. V. 59, 61, 63 op o r n o, i n d e n, waarin hij ziet, dat het in den hemel eeuwig dag is, corr. met. II Z XXVII v. 101, 103, 105 N. 12 op o r n o, i n d e n, waar hij droomt op trap L^{19} L^{20} van het aardsche Paradijs en daar weer een vermoeden heeft van de zaligheid der heiligen in de H. Roos en met dit laatste gebied, ter verg. met de zaligheid hier van den eeuwigen dag en m. de v. daar aang. N. 12. Ook met II Z XXVIII v. 1, 3 op o r n o, i n d e n. (Zie Err. III) en m. II Z XXX v. 20, 22, 24 op o r n o, i n d e n ter verg. van het eeuwige licht met de verschijning van Beatrice in het aardsche Paradijs.

[11]) V. 58-67. V. 62, 64, 66 op o t e, a n g e n waarin Beatrice naar de wenteling des hemels ziet, corr. met I Z III v. 95, 97, 99 N. 18. (Zie Errata II) en de uitdrukking aldaar:

.....Men wil het ginds, alwaar men kan erlangen,
Hetgeen men wenscht, en wil niet verder vragen.

Juist zoo herhaald in I Z V v. 22, 24, 26 N. 5 op ote, angen, omdat hij nu is in het Rijk, van waaruit God alom alles bereikt, wat Hij wil en met II Z XXVIII v. 107, 109, 111 N. 12 op ote, angen, omdat de wind in het aardsche Paradijs bewogen wordt door de wenteling van het Primum Mobile en dit weer door God. Ver van daarboven (v. 66) wil hier zeggen: ver van boven de aarde, dus: zeer hoog.

[12]) V. 67-70. Toen Glaucos van Eubea bemerkt had, dat de door hem gevangen en reeds opgegeven visschen, nadat zij een tijdlang op het gras gelegen hadden, weer in het water sprongen, at hij van dit gras. Terstond voelde ook hij zich gedrongen in zee te springen en werd een zeegod, m.a.w.: Dante is dus in zijn aardsche leven voortdurend buiten zijn eigenlijk element geweest: den hemel. Zoodra andere zielen met Beatrice zich begaven naar de plaats, waar hij was, de aarde, het aardsche Paradijs (vergeleken met het gras), kreeg hij behoefte, naar zijn oorspronkelijk element terug te gaan om heilig te worden, wat de zeegoden ook waren voor de Grieken. V. 65, 67, 69 op ei, ellen, waarin dit gemeld wordt, corr. m. II Z XXVII v. 95, 97, 99 op ea, ellen, waar hij in den droom een voorsmaak heeft van de zaligheid der H. Roos ter verg. met de voorsmaak van den drang tot zaligheid bij Glaucos naar heidensche opvatting en met de verzen daar aangewezen N. 10.

[13]) V. 70-73. Het is niet mogelijk in taal weer te geven den toestand van extase; men moet dit zelf ondervinden om het te kunnen beseffen.

[14]) V. 73-76. Dante weet niet, of zijn lichaam in het aardsche Paradijs achter bleef en dus alleen, wat het laatst van hem geschapen was: de ziel, zich ten hemel verhief. Hij zegt, dat de Liefde dit weet d.i.: de H. Geest. (Zie I Z III v. 6 N. 2), die alles tot haar doel leidt en doet leven. Dit zinspeelt op Paulus' gezegde over zijn opneming in den derden hemel. (II Cor: XII 2, 3).

[15]) V. 76-79. Ook in den Conv. schrijft Dante — volgens Phil. — de beweging van het Primum Mobile toe aan het verlangen dier Sfeer met alle deelen van het Empyreum in aanraking te komen en in het stelsel der neo-platonici vinden wij, dat de intelligentiëen, de animae nobiles, een bepaald soort engelen bij Dante, de hemelen doen draaien als het gewenschte de wenschenden. Een daarvan is de Fortuin (Zie I Z VII v. 70-96 N. 11-16). Hij hield vast aan het bestaan der Sferen-harmonie v. 77 van Plato (door Aristoteles verworpen) als voortvloeiend uit de orde, die het Heelal beheerscht en waarin de schijnbare disharmonie der onderdeelen zich oplost. V. 74, 76, 78 op erni, ijken, waarin hij van den Hemel spreekt corr. m. II Z XXVII v. 125, 127, 129 op erno, ijken, waarin Virgilius hem zegt, dat hij de Hel en den Berg had aanschouwd ter verg. van die drie Rijken met elkaar.

[16]) V. 79-82. Hij is nu in de Vuur-Sfeer, die van het lichtste element. Daaronder reikt die van de lucht tot de Poort van den Louteringsberg: L^5 (Zie II Kaart I, II) en onder dezen is die van het water en de aarde.

[17]) V. 82-85. Beatrice (v. 85) leest Dante's gedachten evenals Virgilius. Zij verklaart, dat dit de plaats van uitgang der bliksems is en dat zij sneller er heen vliegen dan die er van aardwaarts schieten. Hij begrijpt nog niet, hoe hij — zwaarder dan het vuur — door het lichtste der elementen stijgen kan. Ontsprongen (v. 82) ingelascht.

[18]) V. 85-100. Om mij te leeren (v. 87) ingelascht. V. 92, 94, 96 op ito, egen, waarin hij twijfelt dus dreigt op een dwaalweg te raken corr. m. I Z I v. 1, 3 op ita, egen, waar hij op aarde verdwaald is tot tegenstelling. V. 93 beteekent: als gij naar de plaats van den bliksem gaat. Deez' stonde (v. 98) ingelascht. De Liefde, die alle wezens en elementen richt naar God, die onze gevoelens leidt tot liefde, die het vuur drijft in de richting van de maan-sfeer en de aarde omlaag doet zinken, voert als een boog den pijl den

mensch niet alleen tot Hem, maar zelfs richt Zij de planten en dieren naar Hem heen. Hij houdt door Zijn licht het Empyreum, de hoogste Sfeer in rust, waarin de snelste Kring, het Primum Mobile, rondwentelt in 24 uur. V. 116, 118, 120 op o r e, e f f e n, corresp. m. II Z XXIV v. 47, 49, 51 N 10 en II Z XXVIII v. 41, 43, 45 N 3, omdat de liefde, waarvan zij spreekt, dezelfde is als die van Dante voor haar en als zijn sympathie voor Mathilde, in die noten behandeld.

[19]) V. 100-127. Daar de wil van den mensch vrij is, heeft hij de macht te streven naar valsche genietingen in plaats naar hemelsche zaligheid. Nu Dante dit laatste doet, zou het even wonderlijk zijn, als hij niet omhoog ging, als dat het vuur naar omlaag zou branden, behalve wanneer dit als boosaardige bliksem werkt (v. 133-134). V. 107, 109, 111 op i n e, i n g e n, waarin gezegd wordt, dat de wezens min of meer naar hun oorsprong terug gaan, corr. m. I Z I v. 35, 37, 39 op i n o, i n g e n, waarin van hun schepping door hun oorsprong God wordt gesproken ter verg.

V 110, 112, 114 op o r t i, o n d e n, waarin gezegd wordt, hoe elk wezen een verschillende richting uitgaat door zijn neigingen, corr. m. II Z XXXIII v. 107, 109, 111 op o r t a, o n d e n, waarin de loop der zeven Deugden door het aardsch Paradijs wordt beschreven en m. de v. daar aang. N 14. D a a r a a n g e b o n d e n (v. 114) ingelascht: V 116, 118, 120 op o r e, e f f e n, waarin de orde, die alle wezens leidt beschreven wordt, corr. m. II Z XXVIII v. 41, 43, 45 op o r e, e f f e n, waarin hij spreekt van de liefdestralen, die Mathilde treffen ter verg. van die liefdestralen met Gods leiding en m. de v. daar aang. N. 3. M a c h t e n (v. 121) ingelascht.

V 128, 130, 132 op a r t e, ij d e n, waarin gezegd wordt, dat het schepsel afwijken kan van de goede richting door zijn vrijen wil, corr. m. II Z XXXIII v. 132, 134, 136 op a r t e, ij d e n, waarin Dante zegt hier zich niet verder te mogen richten om zijn tweede Cantiek uitvoeriger te maken dus om op

den goeden weg te blijven tot tegenstelling en m. de v. daar aang. N 19.

V 131, 133, 135 op e r a, e d e n, waarin hij zegt, hoe valsch behagen de ziel omlaag richt, corr. m. dezen zang v. 41, 43, 45, op e r a, e d e n, waarin het gunstigst oogenblik voor de g e b o o r t e, d u s v o o r d e r i c h t i n g d e r z i e l wordt vermeld tot tegenstelling.

V 137, 139, 141 op i v o, i e r d e, waarin zij spreekt van Dante's vuur om op te stijgen, corr. m. II Z XXX v. 29, 31, 33 op i v a, i e r d e, waarin haar kleed vergeleken wordt met een felle vlam, om haar laaiend, ter verg. van zijn hartstocht met de kleur van haar gewaad.

[20]) V. 127-143. De Hemel wordt aldus verdeeld:

Cosmisch Stelsel der Scholastieken	Wetenschappelijk, allegorisch Stelsel volgens Dante's opvatting (Conv. Tratt. II Cap. 14.)	
Aarde Water Atmosfeer Vuur- of Aether-Sfeer		De 4 elementen.
1. De Sfeer van de Maan 2. „ „ „ Mercurius 3. „ „ „ Venus	De Spraakkunst De Dialectiek De Welsprekendheid	De Wetenschappen van het Trivium.
4 De Sfeer van de Zon 5 „ „ „ Mars 6 „ „ „ Jupiter 7 „ „ „ Saturnus	De Rekenkunde De Muziek De Meetkunde De Astrologie	De Wetenschappen van het Quadrivium.
8 „ „ der Vaste-Sterren 9 „ „ van Kristallijn, Primum Mobile 10 Het Empyreum of Firmament	De Physica en de Metaphysica De Ethica De Theologie	De hoogste Wetenschappen.

Het Eerste Rijk van het Paradijs omvat de Vuur-Sfeer en de Binnen-Planeten: de Maan, Mercurius, Venus, allegorisch: de Wetenschappen van het Trivium van Z I-X; het Tweede Rijk de Buiten-Planeten: de Zon, Mars, Jupiter, Saturnus, allegorisch: de Wetenschappen van het Quadrivium van Z X-XXIII en het Derde Rijk: de Sfeer der Vaste Sterren, het Primum Mobile en het Empyreum, allegorisch: het gebied der hoogste Wetenschappen van Z XXIII-XXXIII. Het eerste heet meer in het bijzonder: Het Gebied van den Vader, het tweede van den Zoon, het derde van den H. Geest. (Zie Z II N 18.)

III

SERIE I

ZANG I-X

EERSTE RIJK VAN HET PARADIJS

Het Gebied van den Vader
De Sferen der Binnen-Planeten

ZANG I

De Vuur-Sfeer
Dante en Beatrice

1 Diens Glorie, waardoor alles wordt gedreven,
Doordringt het Al en kan meer weerglans wekken
In één deel, elders minder t'rug gebleven.[1]

4 In 't zwerk, dat 't meest die opvangt als in bekken
Was ik en 'k zag niet weer te geven Ronden ;
Dit weet, noch kan wie neer van ginds zou trekken,

7 Daar het verstand — zijn wensch meer ná bevonden —
Zoozeer in deze toen is néér geweken,
Dat geen herinneringen 't volgen konden.[2]

10 En toch: zooveel ik uit die heil'ge streken
Tot schat te samen las in mijn gedachten,
Zij thans de stof voor mijn Cantiek gebleken.

13 O goede' Apol, maak zóó vaas me' Uwer krachten
Voor de' eind-taak, tot den lauwer, dien gij minde,
Ge' als gift voor mij naar Uw eisch goed zult achten.[3])

16 Tot hier kon 'k één Parnassus-top nog vinden
Genoeg voor mij, maar nu behoef ik beide
Om voor den loop, die rest, mij te' onderwinden.[4])

19 Dring in mijn borst en laat Uw adem glijden
In deze', als toen gij Marsias voorhenen
Het villen van de huid langs 't lijf deed lijden.[5])

22 O godsdeugd, mocht gij mij Uw macht verleenen
Zóó, dat één omtrek van die zaal'ge streken,
Me' in 't hoofd geteekend, and'ren zij verschenen:

25 Gij ziet naar 't hout, door U geliefd me' opbreken
En gij zult mij bekronen met die blaren,
Die ik door U, die stof ben waard gebleken.[6])

28 Zóó schaars zal Caesar, dichter, die vergaren
Om tot triomf — o Vader — ze te leiden —
Schuld, schande van des menschen wil te' ontwaren! —,

31 Dat blad'ren van 't Peneïsch loof den blijden
Delphischen god meer vreugde doen beleven,
Als één verlangen bleef aan dezen wijdden.[7])

34 Een kleine vonk kan groote vlam na streven.
Wellicht, dat na mij stemmen — bet'ren eigen —
Eens vragen, opdat Cirra antwoord geve.[8])

37 De lamp der wereld kan den menschen stijgen
Uit veel snijpunten, maar uit die cavern
Waar vier kreise' en drie kruisen samen tijgen,

40 Rijst zij met beter baan, met beter sterre
Saam en kan 't meest dan 't was der aard' zóó kneden;
Dat ze' in haar zegelvorm het vast blijft sperren.

43 Toen uit zoo'n mond haast d'uchtend aangegleden
Dáár was en d'avond hièr en wit zich spreidde
Om dàt halfrond en zwart om 't and're breedde,

46 Vond 'k Beatrice aan de linkerzijde
Gekeerd en zóó vast in de Zon zag 'k lichten
Haar blik, als arend nooit daarheen dien breidde.[9])

49 En naar een tweede straal omhoog zal schichten,
Die uit de eerste 't aanzijn heeft verkregen
Als pelgrim, die ter t'rugkeer zich wil richten,

52 Zoo tot haar houding kon ze' ook mij bewegen,
Die 'k met de ooge' opving in mijn gedachten
En vestte méér ze' er in dan wij dit plegen.

55 Veel is vergund dáár, wat hièr onze krachten
't Niet is, 't welk aan de plaats zij toegeschreven,
Gemaakt tot heil der mensch'lijke geslachten.[10])

58 'k Heb niet zoo lang, noch kort me' er aan gegeven,
Dat ik niet vonken in het rond zag zwinden,
Als 't ijzer spreidt, heet uit het vuur geheven.

61 En plots scheen dag zich hier aan dag te binden,
Of Hij met and're zon het kon erlangen
Als tooi die aan den hemel te doen vinden.

64 Beatrix vestte' op d' eeuw'ge wentelgangen
Der rad'ren de' oogen; 'k liet de mijne' opsnellen
Ver van daarbove' en aan de haren hangen.[11]

67 't Gevoel, dat door d' aanblik in mij moest wellen,
Was Glaucos' smaak gelijk, bij 't kruid te' ontwaren,
Wat d' and're gode' in zee hem deed verzellen.[12]

70 Vervoering door het woord tē doen verklaren
Kan niet, laat 't voorbeeld de voldoening geven
Van wie Genade dit zelf deed ervaren.[13]

73 Of 'k slechts was 't deel tot scheppen 't laatst gebleven:
Gij, Liefde, die regeert de Hemel-Rijken,
Weet dit, die met Uw licht mij hebt verheven.[14]

76 Toen 't rad, dat ge' eeuwig keert, naar 't U wil lijken,
Mijn aandacht met de harmonie kon trekken,
Die Gij leidt en door U verdeeld doet blijken,[15]

79 Scheen mij de Zon zóó'n gloed in 't ruim te wekken,
Dat nimmer regen of rivier neer drongen,
Waardoor een meer zóó ver zich uit kon strekken.[15]

82 Nieuwheid van klank, 't groot licht rondom ontsprongen,
Deed mij naar d'oorzaak met weetlust begeeren
Zóó heet, als nooit nog prikkel heeft gedrongen.[17]

85 Zij, die mij zag en me' als ik zelf wou keeren
Om mijn bewogen ziel tot rust te lenken,
Ontsloot, eer 'k vroeg den mond om mij te leeren

88 En zei: „Gij wilt Uw zelve stompheid schenken
Door valsch verbeelden, dat gij blind moet wezen
Bij d'aanblik, zoo gij 't niet stoot uit Uw denken.

91 Gij zijt op aard' niet, naar waan, U gerezen,
Maar flits hier bij 't van d' eigen plaats bewegen,
Loopt niet zoo snel als gij nu stuift naar deze." —

94 Zoo 'k twijfel — d' eerste' — als kleed had afgelegen
Door de mij toe gelachen, korte woorden
Heeft nieuwe' in mij me als in net gekregen.

97 En ik: „Reeds vind ik rust, na wat ik hoorde,
Van zoo'n verbazing, blijvend nog deez' stonde
Daar 't gaan door massa's, zóó licht, mij nog stoorde" —[18]

100 Waarop — na vrome zucht omhoog gezonden —
Haar ooge' als van een moeder tot mij weken
Bij haren zoon, die ze' ijlend heeft gevonden.

103 „Er is in alle zaken" — ging zij spreken —
„Eén orde' en die vorm geeft aan 't Al de trekken,
Waardoor het Gods gelijk'nis is gebleken.

106 De hooge scheps'len kunnen 't spoor ontdekken
Hier van de eeuw'ge kracht, doel aller dingen,
Waarvoor gezegde norm tot wet moet strekken.

109 Naar d' orde, die ik meen, richt zich het dringen
Van wezens — elk verschillend 't lot bevonden —
Naar meer of min zij tot hun Oorsprong gingen.

112 Naar onderscheiden havens voortgezonden
Door d' Oceaan van 't Zijn, wordt elk van genen
Met aandrift, die elk leidt, daaraan gebonden.

115 Die voert het vuur zoo naar de Maan-Kreits henen,
Die weet het hart der sterv'lingen te treffen,
Die zal de aard' saampersen en vereenen,

118 Niet slechts de wezens, buiten elk beseffen
Met rede, zal die boog als pijl voort jachten,
Maar ook die liefde en verstand verheffen.

121 Voorzienigheid, die ordent al die machten,
Weet door Haar Licht de Sfeer rust te bereiden,
Waarin diè draait, die 't snelste men moet achten.

124 Hier als naar plaats — bepaald — zal opwaarts leiden
Ons van dit koord de kracht thans naar die oorden,
Dat naar blij doel 't richt, wàt het voort doet glijden.[19]

127 't Is waar, dat, — naar de vorm zich vaak niet stoorde
Aan dàt doelwit, waaraan de kunst het wijdde,
Daar 't van de stof - doof - dan geen antwoord hoorde, —

130 Het schepsel ook zijn gang dan heen zal leiden
Van dien loop, daar het macht bezit te treden
In bocht, aldus gestuurd naar and're zijde.

133 Als — naar de blik uit wolk vuur ziet gegleden
Omlaag — de eerste drang bij zulke schoten
Door valsche lust gekeerd is naar beneden:

136 Verbaas U evenmin — heb 'k juist besloten —
Om Uwe stijging, als dat afwaarts slierde
Een beek, langs hoogen berg naar 't dal gevloten.

139 't Waar wonder, dat gij, die vrij zegevierde
Na hindernis, op aarde waart nog heden,
Als rust in vuur, dat - fel - ter aarde zwierde." —

142 Toen zijn haar oogen weer naar 't zwerk gegleden.[20]

ZANG II

INHOUD

De beschouwing der vlekken van de Maan is de aanleiding tot een gesprek van Dante en Beatrice, waarin zij zijn vroegere meening daarover weerlegt en tevens een denkbeeld geeft van het ontstaan der bewegingen van alle hemellichamen door die engelen, welke Intelligentieën heeten.

TOELICHTINGEN

[1]) V. 1-10. In kleine bark zijn zij, die te weinig ontwikkeld zijn om Dante te kunnen volgen. Het herinnert aan Ulysses I Z XXVI v. 85-142, wiens tocht mislukte, daar hij zich met beperkt verstand tegen God verzette. Minerva, de Wetenschap, hier als trope gebruikt voor de Theologie, drijft hem voort door haar kracht, Apollo, de god van Delphi, waar hij zich openbaart, hier gebruikt als trope voor de Openbaring, is zijn gids en de negen Muzen als trope voor de christelijke kunsten en wetenschappen wijzen hem op de Beeren d. w. z. ook op de Poolster in den Kleinen Beer, die hem zijn koers doet houden op zee; gelijk Dante zich in II Z I wil oriënteeren op het W. H. door zich naar de Poolster te richten, herhaalt hij dit hier in figuurlijken zin. V. 2, 4, 6 op iti, egen waarin van het verdwalen wordt gesproken van hen, die Dante op zijn hemelreis niet volgen kunnen corr. m. I Z I v. 1, 3, waarin Dante zegt, dat hij zelf op deez' aarde verdwaald was, en m. Z I, v. 92, 94, 96, waarin hij in den Hemel in gedachten verdwaalt

[2]) V. 10-22. Het brood der engelen, (de Openbaring) Ps. LXXVII, 25. Heiren, (v. 11) is ingelascht voor het rijm. Voor Jason in Colchis het Gulden Vlies veroverde met de Argonauten, moest hij het land beploegen met stieren, die vuur uit hun neus spoten en in de voren de tanden zaaien van den draak, door Cadmus gedood. (Zie I Z XVIII, v. 96 Ovid. Met. VII 100), V, 11, 13, 15 op ale, eeren, corresp. m. II Z XXVII v. 116, 118, 120, op ali, eeren, daar Dante hier zegt, dat ook andere deelachtig kunnen worden, wat Virgilius hem Z XXVII daar beloofde en met II Z VIII v. 104, 106, 108, op ali, eeren, omdat wie hem op dien tocht volgen, door Dante hier veilig zijn, als hij daar voor de Slang en m. Z XXXI v. 53, 55, 57, op ale, eeren tot tegenst., waar Beatrice hem het najagen van ijdel genot verwijt. Met II Z X v. 5, 7, 9 acht ik de eenheid van rijm bepaald toeval. In het Empyreum aanschouwt Dante de H. Drie-Eenheid als drie gelijke, om elkaar draaiende cirkels, in één middelpunt verbonden. De bouw van het Heelal, het God-vormig Rijk (v. 20) stemt daarmee overeen, want dit wordt rondom het Primum Mobile omspannen door den hemel-meridiaan, equator en colurus. Het is ook waar in dien zin, dat de hemel niet alleen door God geschapen is, maar Hem ook, volmaakter dan de andere schepselen tot causa formalis heeft en Gods onstoffelijk wezen meer nabij komt.

[3]) V. 22—31 Dante en Beatrice gaan nu even snel, als een groote cirkel van het Primum Mobile in 24 uur langs het Empyreum wentelt. Dit draaien van het Primum Mobile ontstaat door de liefde tot God, waardoor het met elk punt van Gods sfeer in aanraking wil komen en die is het ook, welke het beweegt. Die snelheid is dus daarvan een symbool. Zij schijnen zich van de Vuur-sfeer naar de Maan te verplaatsen in 3 seconden te oordeelen naar de tijdruimte opgegeven in v. 22-25. Dat de geestelijke liefde hen beweegt, is ook uitgedrukt door v. 26, 28, 30 met het rijm op ella, erren van het Leitmotief op elle, in verband met Z. I v. 38, 40, 42, en m. de v. daar aang. N. 9. Het is nu op het W. H. de nacht van 1 April,

12 uur in L^3. De Maan komt nu tusschen den Steenbok en en den Waterman op en is afnemend, zoodat juist 3 kwart ervan zichtbaar is.

Om de plaats van de Maan te bepalen moet ik behalve de fout in de datumtelling, verbeterd in III Z I N 9, p. 67 nog die herstellen betreffende de verplaatsing van het opgangspunt van de Maan. Van die verplaatsing was wel sprake in Deel II, maar bij de bepaling van dit punt slopen fouten in.

Op Vrijdagnacht van 25 Maart voor het O. H. te J, 6 uur 's avonds ging de Maan op in de Weegschaal loodrecht boven G en $7\frac{1}{2}^\circ$ oostwaarts van C in de richting naar J onder. Hoewel de Maan zich feitelijk slechts 13° $10'$, 6 verplaatst per etmaal, wordt hier gerekend 15° per etmaal, omdat ook Dante dit doet. Dit blijkt uit de aangifte van den tijd naar den maanstand in II Z X v. 13-16 N 1. (Zie ook II Z XXVIII N 1 p. 403).

Op Zaterdagnacht van 26 Maart voor het O. H. ging de Maan, toen het 7 uur 's avonds was te J, op 15° oostwaarts van de Weegschaal en toen het 7 uur 's morgens was van 26 Maart te J, onder $7\frac{1}{2}^\circ$ westwaarts van den Schorpioen.

Als Dante door M heengaat is het te J 6 uur 's avonds van 27 Maart, te G. 12 uur 's nachts van 27 Maart, te L^3 6 uur 's morgens van 27 Maart en te C. tegelijk voor het W. H. al 12 uur 's middags van 27 Maart en voor het O. H. nog 12 's middags van 26 Maart, w a n t i n C. b e g i n t e n e i n d i g t s t e e d s d e d a t u m v a n e e n d a g.

Op Zondagnacht van 27 Maart voor het O. H. ging de Maan, toen het 8 uur 's avonds was te J, op in den Schorpioen en toen het 8 uur 's morgens was van 27 Maart te J onder $7\frac{1}{2}^\circ$ oostwaarts van den Schorpioen. Terwijl het dan voor het quadrant C.-M.-L^3 al Zondagmorgen is, begint Dante van M. zich te richten naar L^1 en komt dan in den Maandagnacht van 28 Maart voor het W. H. om 4 uur te L^1.

Op Maandagnacht van 28 Maart voor het O. H. ging de Maan, toen het 9 uur 's avonds was te J, op 15° oostwaarts

van den Schorpioen en toen het 9 uur 's morgens was te J, onder $7\frac{1}{2}°$ westwaarts van den Boogschutter.

Op Dinsdagnacht van 29 Maart voor het O. H. ging de Maan, toen het 10 uur 's avonds was te J, in den Boogschutter op en toen het 10 uur 's morgens was te J, onder $7\frac{1}{2}°$ oostwaarts van den Boogschutter. Als het echter 10 uur 's morgens is in L^1, (9 uur in L^6) gaat de Maan op het W. H. onder, maar is nog geen $7\frac{1}{2}°$ oostwaarts van den Boogschutter gekomen. Dit gebeurt eerst te J op het O. H.

Om 10 uur 's morgens 29 Maart te J. staat de Zon 30° oostwaarts van J en de Weegschaal 30° oostwaarts van L^3. De Maan staat dan $7\frac{1}{2}°$ oostwaarts van den Boogschutter, $7\frac{1}{2}°$ oostwaarts van C, $67\frac{1}{2}°$ oostwaarts van de Weegschaal.

Om 10 uur 's morgens 29 Maart te L^1 staat de Zon 30° oostwaarts van L^1 en de Weegschaal 15° oostwaarts van G, dus is de Zon dan van het punt, waarop hij om 10 uur 's morgens 29 Maart te J zal staan, 225° verwijderd = 15 uur. De Maan blijft per uur $\frac{15}{24}°$ achter = $\frac{5}{8}°$, dus is hij 15 uur vroeger $67\frac{1}{2}° - 15 \times \frac{5}{8}°$ van de Weegschaal verwijderd $= 67\frac{1}{2}° - 9\frac{3}{8}° = 58\frac{1}{8}°$. Hij staat dus, daar de Boogschutter 60° van de Weegschaal is verwijderd, nog $60° - 58\frac{1}{8}° = 1\frac{7}{8}°$ westwaarts van den Boogschutter. In Deel II Fig. I is dit zijn plaats. Daar L^6 ligt op de helling van dat deel van den Berg, waar die nog kegel is en geen cylinder, heeft men met de afwijking in tijd, die den cylindervorm met den kegelvorm hooger op den Berg geeft, hier niet te maken. Het doet er ook niet toe, dat de helling van den kegel eenige graden met een van 45° verschilt, omdat die helling binnen een denkbeeldige helling van 45° ligt, waar die juist op die hoogte tegen aansluit. (Zie Deel II, Kaart II, Fig. I.)

Op Woensdagnacht van 30 Maart voor het O. H. ging de Maan, toen het 11 uur 's avonds was te J, op 15° oostwaarts van den Boogschutter en 's morgens van 30 Maart op $7\frac{1}{2}°$ westwaarts van den Steenbok onder. Daarom moet er staan in II

Z XVIII N. 10: „De Maan, die opgaat 15° oostwaarts van den Boogschutter op 30 Maart 's avonds om 11 uur te J, beweegt zich daarbij tegen den loop des hemels in, van het W. naar het O. en draalt dus haast — d. w. z. nog 1 uur — tot middernacht met haar opkomst. Daar zij al v i e r nachten is afgenomen." enz.

Als het te J. 11 uur 's nachts is van 30 Maart, staat de Maan boven G. Is het in L^{12} op 15° aardomtrek = 30° kegelomtrek van L^3 11 uur 's nachts van dien datum, dan is het te J 11 uur vroeger, dus 12 uur 's middags van 29 Maart. Dan is de Maan dus nog niet zoover terug geloopen, als wanneer het te J 11 uur 's nachts is van 30 Maart en wel $11 \times 15° - 11 \times \frac{5}{8}°$ van G, want hij gaat per uur $\frac{5}{8}°$ terug, dus 11 uur vroeger $11 \times \frac{5}{8}°$ minder terug, dus $165° - 11 \times \frac{5}{8}° = 165° - 6\frac{7}{8}° = 158\frac{1}{8}°$ van G of wat hetzelfde is: 15° boven C naar L^3 $+ 6\frac{7}{8}° = 21\frac{7}{8}°$ boven C naar L^3. Is het in L^{12} 2 uur 's nachts, den tijd door Dante opgegeven, dus 3 uur later, dus in J 3 uur 's middags, in F 12 uur 's middags en te Rome al over twaalven (Zie II Z XVIII v. 76-82), dan heeft de Maan nog $3 \times 15°$ verder afgelegd — $3 \times \frac{5}{8}°$ naar $L^3 = 45° - 1\frac{7}{8}° = 43\frac{1}{8}°$, dus staat hij, als het te L^{12} 2 uur 's nachts is van 30 Maart voor het W. H. $21\frac{7}{8}° + 43\frac{1}{8}° = 65°$ van C en 25° westwaarts naar L^3. De Steenbok staat dan 15° westwaarts naar L^3, zoodat de afstand van den Steenbok en de Maan van L^3 westwaarts 10° verschillen. In Fig. MM^1 moet dus de Maan daar niet op den top van den Berg staan, maar 10° voor den Steenbok, 65° van C, d. w. z. aannemend, dat de gansche Berg een kegel is. Nu is in II Z XXVIII N 1 p. 403 berekend, dat, als de Berg een cylinder is, de Zon $4\frac{1}{2}°$ hooger naar C westwaarts zou moeten staan en de Maan $4\frac{1}{2}°$ lager westwaarts naar G bij een tijdverschil van 18 min. In 1 uur raakt de Maan $\frac{5}{8}°$ achter dus in 18 min. raakt de Maan $\frac{18}{60}$ van $\frac{5}{8}°$ achter $= \frac{3}{10}$ van $\frac{5}{8}° = \frac{15}{80}° = \frac{3}{16}°$ dus komt de Maan dan niet $4\frac{1}{2}°$ lager westwaarts naar G maar $4\frac{1}{2}° - \frac{3}{16}° = 4\,\frac{5}{16}°$; dus komt de Maan dan te staan: $25° - 4\,\frac{5}{16}°$ westwaarts

naar $L^3 = 20\frac{9}{16}^\circ$ naar L^3 of $65^\circ + 4\frac{5}{16}^\circ$ westwaarts van C $= 69\frac{5}{16}^\circ$ westwaarts van C in Fig. MM', Kaart I, Deel II. Met het terugloopen van de Zon van den Ram naar den Stier, gemiddeld 1° per dag, heb ik geen rekening gehouden. Wil de lezer dit bij den stand nog nagaan, dan kan hij met de datumtelling hierboven en in III Z 1 N 9 pag. 6, 7 dit zelf doen. Voor het gemak van den lezer was het echter niet ondienstig, dat ik het naliet tot op Fig. I van de Kaart in III, waar het verschil 6° werd voor 1 April, 7° voor 2 April.

Op Donderdagnacht van 31 Maart op het O. H. ging de Maan, toen het 12 uur 's nachts was voor J, op in den Steenbok en om 12 uur 's middags voor J $7\frac{1}{2}^\circ$ oostwaarts van den Steenbok onder.

Op Vrijdagnacht van 1 April op het O. H. gaat de Maan, als het 1 uur 's nachts is voor J, op 15° oostwaarts van den Steenbok en om 1 uur 's middags voor J $7\frac{1}{2}^\circ$ westwaarts van den Waterman onder. Als het Vrijdagnacht is 12 uur van 1 April op het W. H., bereikt Dante de Vuursfeer; dan is het Donderdag 12 uur 's middags van 31 Maart op het O. H. voor J en staat de Maan $7\frac{1}{2}^\circ$ oostwaarts van den Steenbok. Nu legt Dante met elke planeet in 3 uur 45° af, maar daar de Maan minder snel dan de andere beweegt, moet hij om met deze ook 45° af te leggen naar evenredigheid zooveel langer en dus in de lagere Vuur-Sfeer evenveel korter dan 3 uur blijven = minder dan 45° afstand doorloopen. Legt de Maan in 24 uur $360^\circ - 15^\circ = 345^\circ$ af, dan legt hij in 3 uur $\frac{1}{8}$ van 345° af = 43° 49 '30", reken 44°. Hoe lang hij dus in de Maan-Sfeer moet blijven om 45° af te leggen vindt men uit de vergelijking : $3 : 44 = x : 45$ of $x = \frac{3 \times 45}{44} = \frac{135}{44}$ uur = 3,06 uur = 3 uur 5 min. 36 sec. Dus blijft hij in de Vuur-Sfeer 5 min. 36 sec. korter dan 3 uur. Deze verschillen zijn zóó klein, dat ik ze in teekening verwaarloos. Hij bereikte de Maan dus op Vrijdagnacht voor het W. H. 3 min. 36 sec. voor 3 uur. De Maan is $7\frac{1}{2}^\circ$ oostwaarts van den Steenbok voor het W. H. opgegaan, voor het O. H. onder

en legt dus — reken — 44° vandaar westwaarts af en staat dan om 6 uur, als hij deze verlaat om naar Mercurius te gaan (Zie Fig. I Stand bc.) weer 44° verder.

Nog een correctie van den Maanstand in I Z XXIX v. 10 vindt men hier in III Z XXX N 1, waar ik om den vorm van de H. Roos te bepalen — gelijk aan die van de Malebolge — de afmetingen geef van Kring VIII van de Hel.

De Maan is de Sfeer, die de Grammatica voorstelt, omdat deze met de Maan licht- en schaduwzijden gemeen heeft in zooverre, dat de stralen der Reden niet in alle deelen van zijn woorden doordringen en deze dan dit, dan dat deel ervan beschrijven. Zie voor den astrologischen invloed van de Maan: Longfellow, Par. canto III N 1.

De standen van de Maan zijn aangewezen in Fig. I door de letters b c, welke den afstand aangeven door Dante afgelegd; daarop volgt voor Mercurius stand c d. terwijl dan door een kruisje het punt is aangewezen, waar 3 uur later dan de Maan staat en dit punt is ook gemerkt met de letter d. Als Dante den afstand met Venus heeft doorloopen in stand d e, is weer de stand, die dan volgt bij Mercurius en de Maan, aangewezen door kruisjes, gemerkt met den letter e. Zoo kan men alle standen van alle planeten en teekens van den Dierenriem bij elke phase van de Reis waarnemen. Daar de Maan in werkelijkheid geen 15° maar 13° 10',6 aflegt per etmaal bij zijn teruggang van het opgangspunt, blijft hij per dag ongeveer 1°49' minder achter. Is het Vrijdagnacht 1 April op het W. H. dan is het nog Donderdag 31 Maart op het O. H. Van Vrijdagnacht 25 Maart O. H. tot Donderdag 31 Maart O. H. zijn dus op het W. H. verloopen de nachten van Zaterdag 26, Zondag 27, Maandag 28, Dinsdag 29, Woensdag 30, Donderdag 31 Maart, Vrijdagnacht 1 April dus ook 7 nachten, dus staat de Maan niet $7\frac{1}{2}°$ oostwaarts van den Steenbok om 12 uur Vrijdagnacht (W. H.) maar 7 × 1°49' dichter bij = $7\frac{1}{2}°$ — 12°43' oostwaarts = 5°13' westwaarts van den Steenbok. Bij de teekening heb ik mij echter aan de afwijking gehouden

door Dante gesteld. Het afbeelden van de planeten loopend op epicyclen, cirkels op cirkels, gelijk in het Stelsel van Ptolemaeus liet ik na, ook den deferenten: de cirkels, waarop die dan loopen, te teekenen in verhouding van de stralen door Ptolemaeus aangenomen, omdat mij dit gegeven uit zijn systeem tot heden nog ontbreekt.

[4]) V. 31-46. Dante heeft in Z. I v. 37 al gezegd, dat hij niet weet, of hij hier nog in of buiten zijn lichaam stijgt. Is het eerste zoo, dan begrijpt men dit op deze wereld niet. In het andere geval onderstelt hij, dat het gebeurt, als het dringen der zonnestalen door een andere zelfstandigheid zonder die te scheiden, omdat naar Thom. v. Aq. die niet gehouden worden voor iets stoffelijks maar voor een werkdadige eigenschap (qualitas activa), die uit het wezen (forma substantialis) der Zon evenals uit ieder lichtgevend lichaam ontstaat. (Zie S I Quaest. 67, art. 3). Zoo komt hij ook nader tot het mysterie der vereeniging van Godheid en Menschheid in Christus. Gelijk hij in Kring I van den Louteringsberg, in de Vallei, een voorsmaak had van de zaligheid van het aardsche Paradijs in Kring IX, valt hem hier in Kring I van den Hemel een kennis ten deel, die hem een vermoeden van de wijsheid geeft, welke hem in het Empyreum deelachtig zal worden. Daar, in den Hemel, blijkt als axioma, als een waarheid, die haar Zijn bewijst direct uit de aanschouwing, dus als de meest primaire Wetenschap, wat op aarde moet aangenomen worden als grondslag van het Geloof.

[5]) V. 40-52. Waar men ziet, dat zelfs bij zinnelijk waarneembare dingen dwaze meeningen verkondigd worden, zooals met betrekking tot de maanvlekken, de zichtbaarheid van Caïn in dat hemellichaam, kan het nog minder verwondering wekken, dat de menschelijke rede dwaalt met betrekking tot het bovenzinnelijke. (Zie I Z XX v. 124-130 N 24).

[6]) V. 52-63. V. 53, 55, 57 op a l i, e e r e n waarin zij zegt, dat het Verstand zonder de Openbaring slechts korte wieken heeft, corresp. m. V 11, 13, 15 op a l e, e e r e n tot

tegenst., omdat hij daar met een schip, als 't ware, de Openbaring volgt en m. de v. hier aang. N. 2. Zoo wilde zij mij leeren (v. 53) ingelascht. Hij is hier veilig voor de pijlen, die hem zouden raken, als hij zich niet op beter wieken dan die der menschelijke Rede boven hun bereik kon verheffen. Daarvoor blijft hij hier bewaard als voor de Slang der Verleiding in II Z VIII v. 104, 106, 108 op ali, eeren en ontvangt hij ten deele, wat Virgilius hem in II Z XXVII v. 116, 118, 120 beloofde. Toen Dante zijn Conv. schreef, dacht hij, dat de vlekken in de maan ontstaan waren door verschil van dichtheid. Dit werd hier weerlegd van v. 64-105 en van v. 105-148 wordt het verklaard. Beatrix voert tegen hem aan: De achtste Sfeer bevat de vaste sterren, die in aard en grootte schijnen te verschillen. Was dichtheid of ijdelheid der stof daarvan de oorzaak, dan zouden de dichtere wel sterker licht geven maar niet van anderen aard. Dus verdeelt zich niet één kracht over alle sterren: over de kleineren minder, over de meerderen meer en over gelijken gelijk, maar verschillende krachten verbreiden zich, waarvan de eene op de hoeveelheid, de andere op de hoedanigheid werkt van het licht.

[7]) V 67-73. Beatrix neemt aan, dat de sterren velerlei invloed uitoefenen op de stoffelijke wereld, die geenszins toevallig is, maar noodzakelijk (essentialis). (Zie Alb. Magnus. De coelo et mundo. Lib. II Tract 2 Cap. 5). Deze werkingen kunnen niet in de ijl- of dichtheid der stof haren oorsprong hebben, maar in een determineerend beginsel, (principium formale) dat de soort en de krachten der lichamen bepaalt in tegenstelling met het principium materiale der oer-stof, die in alle lichamen dezelfde is. Overeenkomstig deze verschillende werkingen zien wij een groote verscheidenheid zoowel in den omvang als in het licht der sterren. Dit verschil van lichtsoort moet dus uit een vormend beginsel, niet uit een stoffelijk ontstaan. Naar Dante's opvatting in den Conv. zouden alle vormende beginselen zijn uitgesloten (v. 71) behalve één, dat der ijl- en dichtheid. V 65, 67, 69 op anto, eken, waarin hij spreekt van één kracht, die door alle sterren heengaat,

corr. m. Z I v. 8, 10, 12, waar hij dit van zijn geest meldt ter verg. V 68, 70, 72 op uno, enen, over het ontstaan der maanvlekken door ijl- of dichtheid corr. m. Z I v. 113, 115, 117 op una, enen over het streven van verschillende krachten uit één punt ter verg. van die mogelijke gevolgen uit één oorzaak met die bewegingen van één punt uit.

[8]) V 73-79. Zoudt gij weten (v. 74) ingelascht. Was ijlheid de oorzaak der maanvlekken, dan kon men aannemen, of dat de maan op enkele plaatsen geheel ijl was, of dat achter de dunne weer dichte lagen zijn, zooals vet en vleesch in het lichaam of de bladen in een boek afwisselen.

[9]) V 79-82. Als de maan een ijle massa was, zou het licht van de zon niet verduisterd worden, wanneer de maan tusschen zon en aarde in staat, want dan zou de zon er door heen schijnen.

[10]) V 82-88. Tegendeel (v. 87) van ijlheid is dichtheid. Die dichtere stof houdt dus de ijlere stof tegen, doet de laatste stuiten op een grens, een wand als 't ware; dan heeft er (v. 88-89) dus straalbreking plaats, terugkaatsing als op een spiegelvlak. Van een spiegel (v. 90) ingelascht voor de duidelijkheid. (Zie I Z XXIII v. 25 N 3).

[11]) V 91-97. Dat het verschil van licht op de maan niet ontstaat, doordat het licht op bepaalde punten op grooter afstand eerst gekaatst wordt, dat kan de menschelijke wetenschap leeren: de bron, v. 95-96. V 92, 94, 96 op arte ijden, corresp. m. II Z XXVII v. 128, 130, 132 N 21. Zie voor verdere corr. o. a. II Z XXXIII v. 134, 136, 138 N 19.

[12]) V 97-106. Als gij twee spiegels — zegt Beatrice — op gelijken afstand dicht bij u zet en één daartusschen verder af, en een licht achter u, zal de middelste er wel een kleiner beeld van vertoonen maar met even sterken glans. Dus ligt het ook aan verschil van afstand, dat er vlekken schijnen voor te komen op de Maan. V 95, 97, 99 corr. m. Z I v. 1, 3 op ove, even. Dante wil met die corr. te kennen geven in zijn versklanken, dat er overeenkomst, geestelijke harmonie naar

Gods geest en wetten is in de Glorie (Z I v. 1), van Hem, die alle dingen doordringt, dus in het bovennatuurlijke licht en in het natuurlijke, waarvan hier een der werkingen beschreven wordt. Door dit klankeffect geeft hij een gevoel van sferen-harmonie, niet allereerst een muzikale, maar een geestelijke. V 98, 100, 102 op osso, ogen over die weerkaatsing corr. m. Z I v. 86, 88, 90 op osso, ogen over het niet terug stuiten van een dwaling in Dante's geest tot tegenstelling. V 101, 103, 105, op enda, ekken over de gelijkheid der licht-intensiteit, gelijk Beatrice zegt, bij kaatsing op verschillende afstanden corr. m. Z I v. 2, 4, 6 op ende, ekken over verschil van weerglans van Gods Licht in de hemelen.

[13]) V 106-115. Dit gesprek is een aanleiding voor Beatrice om voor de verklaring der maanvlekken een beschouwing te geven van de oorzaak en den aard der bewegingen in het Heelal, een wetenschappelijke inleiding tot de middeneeuwsche cosmographie als in II Z IV v. 55-97 N 11, 12, 13, 14, 15, 16 voor den toestand op het W. Halfrond. Het lichaam, hier bedoeld, is de Kristal-Sfeer van het Primum Mobile, die in Kring IX, uit het Empyreum, zijn bewegingen aan de anderen meedeelt. (Zie Il. Conv. II, 15.)

[14]) V 115-118. Die volgt is de Sfeer der Vaste Sterren, Kring VIII. Daarin verdeelt zich de kracht van Kring IX in verscheidene essenties, kernen: de vaste sterren en deze is in het Primum Mobile met alle andere Sferen geheel vervat. Volgens Land. wordt de kracht uit Kring IX door de Sferen, stroomend naar de aarde toe van Kring tot Kring steeds minder.

[15]) V 118-122 In de andere hemelen is meer één kracht over verschillende sterren verdeeld, maar zijn in elke ster verschillende krachten. (Zie Z I v. 143, N 20 en Conv. II, 4.) Hun doel is verschillend en hun vormkracht, dus ook hun invloed. Dit is tevens een der grondslagen der middeneeuwsche astrologie. Mars b.v. werkt anders, wanneer hij in den Ram staat, dan wanneer hij in den Steenbok komt, anders naast dan tegenover Saturnus enz.

[16]) V 121-133. V 125, 127, 129 op i r i, o n d e n over Dante's verlangen naar God corr. m. Z I v. 5, 7, 9 op i r e, o n d e n en m. Z I v. 98, 100, 102 op i r o, o n d e n, omdat het de liefde is, die Dante beweegt, gelijk zij het verstand naar God richt in de tweede en Beatrice naar Dante in de derde vers-groep. V 128, 130, 132 op e l l e, e r r e n, over den hemel als zegel van Gods kracht corr. m. het Leitmotief op s t e r r e n. Z XXXIII v. 143, 145 en m Z I v. 38, 40, 42 op e l l a, e r r e n, waar van een gunstige conjunctie als goede stempel sprake is ter verg. van de beweging, welke die conjunctie veroorzaakt met Gods kracht. Alb. Magnus (De coelo et mundo Lib. II, Tract. 3, Cap. 5) zegt, dat de vorm van alle lagere dingen in de sterren ligt evenals die van al, wat de hamer voortbrengt in de smidskunst. Daarmede worden de bewegende Intelligentieën (engelen), d e z a a l'g e d r ij v e r s (v. 129) vergeleken.

[17]) V 123-139. U w s t o f, naar Gen. III 16 en Eccles. XII, 7. De Intelligens in v. 137 is die van den hoogsten hemel. Elke hemel-sfeer wordt door één dier engelen geleid, maar er zijn er veel meer, wier taak echter het beschouwende leven is. De eersten verbreiden kracht van boven af, God als hun beeld nemend, hetwelk zij als een zegel op de lagere sferen afdrukken. De l e d e n (v. 134) waardoor de ziel werkt, al naar hun v e r m o g e n (v. 135) zijn de zintuigen. N a a r z ij 't v r ij w a r e n (v. 134) ingelascht. De Intelligenties worden aldus verdeeld volgens Dionysius den Areopagiet; Over het Primum Mobile regeeren de Serafijnen, over de Vaste Sterren: de Cherubijnen, over de Saturnus: de Tronen, over Jupiter: de Heerschappijen, over de Mars: de Krachten, over de Zon: de Machten, over Venus: de Vorstendommen, over Mercurius: de Aarts-Engelen, over de Maan: de Engelen, terwijl de eerste Intelligens (intelligentia divina) ongedeeld woont in den hemel van kristallijn. Daar in het Empyreum de rangorde der engelen de zelfde is als hier voor de Intelligenties en naar Dante's opvatting meer in het bijzonder de laatste 3 groepen ondergeschikt zijn aan den Vader, de middelste 3 aan den Zoon

en de eerste 3 aan den H. Geest, kan men gevoegelijk het Eerste, Tweede en Derde Rijk van het Paradijs meer in het bijzonder, achtereenvolgens dat van den Vader, den Zoon, en den H. Geest noemen. V 134, 136, 138 op ate aren over de goedheid van elke Intelligentie corr. m. I Z III v. 5, 7, 9 over Gods macht ter verg. met die der Intelligenties.

[18]) V 139-142. De verbinding der hemelkracht, die van de Intelligentieën uitgaat, met de hemelstof wordt vergeleken met die van lichaam en ziel; daardoor wordt echter de Intelligentie zelf niet de vorm noch de ziel eener ster, maar blijft er van gescheiden. (Intelligentia separata.)

[19]) V 142-148. Blijden aard die van God, den blijden Maker in II Z XVI v. 89 en als die der andere Intelligenties ook der Fortuin, (Zie I Z VII v. 95, 96, N 16,) De Sfeer der Fortuin is de Vuur-Sfeer, als de uiterste grens van de aarde en dus nog aardsch van karakter, en die wordt door Dante wel beschreven als één zee van stoffelijk licht maar er is afwisseling van duister en vuurgloed, in geestelijken zin. Dit bevestigt dus, wat ik in I Z VII N 16 beweerde. V 143, 145, 147 op uce, agen over de oorzaak van het verschil van sterrenlicht, corr. m. II Z XXVII v. 131, 133, 135 op uce, agen, daar hun licht en kracht nu Dante tot baken strekt in plaats van Virgilius en m. de v. daar aang. N 22. De kracht der Intelligentie vermengd met het hemellichaam kan zelfs van het eene deel der ster tot het andere verschillend zijn. Dat Dante ook de maanvlekken tot dit algemeen vormbeginsel terugvoert, schijnt in tegenspraak met de leer van Albertus Magnus, volgens welke de stof van het maanlichaam meer gelijk de aardsche is en de zonnestralen er niet indringen laat, dus ook de met hen verbonden hemelkracht niet volkomen opneemt. Wellicht wil hij echter juist door deze uitwijding zijn afwijkende meening op dit punt toonen, want daar hij in den volgenden zang zegt, dat met betrekking tot den toestand der zaligen overal in den hemel het paradijs is, kan hij dus ook slechts de eene, edele vrije stof in het geheele uitspansel aannemen.

ZANG II

EERSTE KRING

De Sfeer van de Maan

Verklaring der beweging van het Heelal

1 O wie in kleine bark — en onberaden —
In zee stak, en tot luisteren genegen,
Mijn boot na, die gezang voert langs zijn paden:

4 Keert, opdat weer Uw kusten voor U stegen;
Scheept U niet in, want hebt gij mij verloren:
Wellicht bleeft ge' achter op verkeerde wegen.

7 Door 't water, dat ik kies, toog géén te voren.
Minerva blaast, gids zal me' Apollo wezen;
Door negen Muzen zie 'k de Beeren gloren.[1])

10 Gij and're, in klein getal slechts uitgelezen,
De hals soms hoog naar 't brood der eng'len-heiren,
Dat hier ze voedt — en nooit verzaadt het dezen — :

13 Laat gij door 't diepe zilt Uw schip maar scheren;
Zoo gij slechts in mijn zog mij na blijft ijlen,
Voor 't water weer tot effenheid zal keeren.

16 Geen glorierijke bij 't naar Colchis zeilen
Had zoo'n verbazing, als U zal bevangen,
Toen die er Jason zag als boer verwijlen.

19 't Was 't ingeschape' en eeuwige verlangen,
Waardoor snel naar 't God-vormig Rijk wij rezen,
Naar gij 't haast ziet van 's hemels wentelgangen.[2])

Omhoog zag Beatrice' en ik naar deze
En wel zoo snel als zich een pijl kan strekken
En wegvliegt en de pees ontvlucht zou wezen,

Zag 'k mij dáár, waar me' iets wonderbaars kon trekken
Met d' ooge' en haar naar mij gekeerd, — wien 't verre
Blijft, dat ik 't denken voor haar kan bedekken, —

Zoo blijde als schoon de blikken tot mij sperren,
Die: „Richt tot God de dankb're ziel", — mij zeide —
„Die ons vereend heeft met de eerste Sterre."[3])

Het scheen, alsof een wolk zich om mij breidde,
Doorschijnend, dicht en vast en glad, die brandde
Als diamant, waar 't zonlicht in kan glijden.

De eeuw'ge paarl ontving dit in zijn wanden
Als wat'ren, die in zich het licht ontvangen
En toch hun vlak als immer effen spanden.

Was 'k lichaam — en hier faalt begrip dier dingen:
Hoe ruimte and're nog plaats toe kan keeren —
Wat moèt, als voorwerpe' in elkander dringen —

't Dreef hooger nog de vlam van het begeeren
Naar 't zien van 't Wezen, in hetwelk we' aanschouwen,
Hoe onze aard zich eent met dien des Heeren.

Dáár ziet men, waar wij door 't Geloof op bouwen,
Hier niet getoond, maar 't doet zich zelf uitkomen,
Als grond-waarheid, waarop men moet vertrouwen.[5])

Ik sprak: „Madonna, zoozeer ik een vrome
Kan zijn, zal 't steeds voor Hem mijn dank opwekken,
Die mij sterf'lijke wereld heeft ontnomen.

49 Maar zeg mij : Wat zijn toch de donk're vlekken
Van 't lichaam, waarvan and're' op aard' verhalen
Als fabel daarin Caïn te ontdekken?" — [5])

52 Zij glimlachte' even; toen: „Wanneer 't doet dwalen
Den sterv'ling en" — zoo wilde zij mij leeren —
„Waar sleutel voor de zinnen bij moet falen:

55 Wis mogen nimmer U de pijlen deren
Van de verwond'ring, daar op korte schachten
De rede' alleen de zinnen na kan scheren.

58 Maar zeg mij : Wat zijn hiervan Uw gedachten?" —
Ik: „Waar men hier verschil schijnt te ervaren,
Zou 'k d' oorzaak stof'lijke' ijl- en dichtheid achten." — [6])

61 En zij: „Wis ziet gij zeer verzonken in 't onware,
Wat gij g'looft, mits tot luist'ren wel bewogen
Naar d' and're wijs, waarop ik 't zal verklaren:

64 Veel lichten staan aan d' achtste van de bogen,
Van welke' in aard en grootte is gebleken —
Wie toeziet — het verschil voor ieders oogen.

67 Zou d' oorzaak slechts in ijlheid, dichtheid steken,
Dan had één enk'le kracht — door allen henen —
't Zij min, meer of gelijk'lijk ze doorstreken.

70 Verscheid'ne krachten moet men vruchten meenen
Van vormende' oorzaak en — één uitgesloten —
Waar' daarvoor grond naar ùw betoog verdwenen. [7])

73 Ook: waar' ijlheid de grond, waar ge' op wilt stooten
Van 't zwart of meer dan deels slechts, — zoudt gij weten —
Was de materie die planeet ontvloten,

76 Of zóó verdeeld aan deze toegemeten,
Als dikte' en magerte' aan een lijf 't zou lijken:
Moest in haar boek 't papier verschillend heeten.[8])

79 Was 't eerste waar: bij zonneschijn kon 't blijken,
Doordat het licht er was doorheen gevlogen,
Naar 't and're, ijle massa kan doorstrijken.[9])

82 't Is niet zoo; wenden wij dan nu de oogen
Tot 't and're en kan ik ook dit waard'loos maken:
'k Ook wat zoo scheen U als verkeerd betoogen.

85 Als deze door dat ijl niet heen kon raken,
Is dit dus van 't bestaan van grens een teeken,
Dat daar zijn tegendeel 't voortgaan moet staken,

88 En keert dus d' and're straal daarop bezweken
Terug, naar kleur door glas terug zal drijven,
Waarachter van een spiegel lood zou steken.[10])

91 Nu ziet gij, dat de straal dan hier zal blijven
Verdonkerd naast die op de and're zijden
Om 't breken — verder af — dien toe te schrijven.

94 Van deze hindernis kunt ge U bevrijden,
Wenscht ge' U er door ervaring van ontheven,
De bron, waar staag Uw stroomen wete' uit glijden.[11])

97 Neem dan drie spiegels; wil één afstand geven
Aan twee; richt naar de derde dan Uw oogen,
Dat tusschen hen zij tòt dien verder streven.

101 Een licht sta, wijl Uw blikken derwaarts togen
In Uwen rug, dat gloed 't elk zal verstrekken,
Die tot U keert, elk even sterk 't vermogen.

103 Zoo 't beeld in hen het verste te ontdekken
Dan niet zoo groot Uw blik wordt voor gehouden,
Ziet ge' even sterken glans in elk dit wekken.[12])

106 Nu : naar men vrij van sneeuw een plek aanschouwde,
Omdat voor warme stralen die moet slinken,
En zoo van vroeg're kleur en vroeg're koude,

108 Zoo wil ik in Uw intellect doen zinken —
Thans vrij — een licht, zóó fel daarin gegleden,
Dat bij zijn aanblik 't trillend U zal blinken :

112 In 's Hemels Sfeer van goddelijken vrede,
Draait zich een lichaam ; 't deelt uit zijn vermogen
Alleen reeds 't Zijn aan heel zijn inhoud mede.[13])

115 Wat volgt — zoo rijk aan sterren — in den hoogen,
Kan 't weze' er van in vele kernen dringen,
Daaruit verdeeld en door zijn vorm ombogen.[14])

118 De andere, in kracht verscheiden Kringen
Verdeelen die, gehouden in hun perken,
Naar — voor hun doel en vormkracht — zij 't bedingen.[15])

121 Zoo gaan van 't Al de' organen langs de zwerken,
Gelijk gij 't thans ziet, dat ze' opneme' in graden
Van bovenaf en dan naar ond'ren werken.

124 Sla goed, hoe ik door deze plaats stijg, — gade —
Ter Waarheid, waarnaar Uwe wenschen stonden,
Dat later gij zelf verder voort kunt waden.

127 De drijfkracht en de macht der heil'ge Ronden
Komt als de hamerkunst van smid van verre
Als wind, door zaal'ge drijvers voortgezonden,

130 En 't zwerk versierd door zulk een aantal sterren
Neemt van den diepen Geest, die 't rond doet zwenken
't Beeld om tot zegel 't daaraan vast te sperren.[16])

133 En naar de ziel zich door Uw stof kan lenken
Door meerd're leden en — waar zij 't vrijwaren
Door hun vermogen — uiting zich kan schenken,

136 Doet de Intelligens zijn goedheid garen,
Vervuldigd in de sterren' voort gegleden,
Om welke ze' in haar eenheid rondom varen.[17])

139 Verschil van deugd deelt dat van wet ook mede
Voor 't dure orgaan, waar 't kracht aan toe laat komen,
Zich bindt gelijk het leve' in U beneden.[18])

142 Door blijden aard, waaraan zij is ontnomen
Kan kracht — gemengd — licht door een massa vlagen,
Naar vreugd uit levende pupil kan stroomen.

145 Door haar schijnt dit bij 't licht na licht doorjagen
Verschillend, niet van 't dik en dun doorvaren.
Zij is de vormkracht, waarin werd voldragen

148 In eenheid met haar liefde 't somb're' en klare.[19])

ZANG III

INHOUD

In de Maan-Sfeer vertoeven zij, die een belofte ontrouw werden gelijk Piccarda Donati, aan wie Dante onderricht vraagt omtrent den toestand der zielen in dezen hemelkring. Piccarda deelt hem mede, dat hun zaligheid niet minder is dan die der geesten in hooger Sferen, omdat hier als elders ieders wil één is met Gods Wil. Bovendien verblijven deze schimmen hier alleen maar tijdelijk naar rangorde, niet als de schimmen op den Louteringsberg in een beperkten, hun aangewezen Kring. Zij verhaalt dan, hoe zij gedwongen werd haar kloostergelofte te schenden en ook haar lotgenoote, keizerin Constance.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-10. Daar verklaren van al de correspondenties het werk te omvangrijk zou maken, heb ik in het vervolg die correspondenties alleen aangegeven met cijfers behalve, waar die duister zijn bij Dante of bijzonder mooi. Het zijn steeds vergelijkingen of tegenstellingen van heiligen met demonen, van engelen met sterren, van menschen en heiligen enz. Bovendien maakt het anders voor den gewonen lezer de commentaren te eentonig. Wie er belang in stelt, kan het vrijwel nagaan, als in het oorspronkelijke, hoewel ik door het taalverschil en het feit, dat dit correspondeeren in het Hollandsch minstens acht maal moeilijker is, er velen heb moeten verwaarloozen. Ook hierbij verliest men niet eens zooveel, omdat de correspondenties telkens en telkens dezelfde gedachten herhalen.

V. 5, 7, 9, corr. m. II Z. XXVII v. 119, 121, 123 en m. de v. daar aang. N 18.

[2]) V. 10-19. Narcissus hield zijn eigen spiegelbeeld in de bron voor een ander wezen (Zie I Z. XXX v. 128 No. 11). Dante meent daarentegen, dat de schimmen, die weinig van de glansende maan afsteken, spiegelbeelden op zijn oppervlak zijn.

[3]) V. 19-37. V. 17, 19, 21 op orsi, oren, corr. m. Z II v. 5, 7, 9, op orse, oren. V. 20, 22, 24 corr. m. Z. II v. 65, 67, 69 en m. de v. daar aang, N 9. En Vrouwe (v. 21) ingelascht. V. 32, 34, 36 op aga, oren corr. m. II Z. XIX v. 20, 22, 24 op ago, oren, m. II Z. XXVI v. 104, 106, 108 op aga, oren, waar Lea hem in den droom verschijnt en verhaalt, dat haar zuster Rachel in de H. Roos steeds in haar spiegel (God) ziet, als beeld van het beschouwende leven, gelijk Dante hier in het spiegelvlak der Maan de zaligen aanschouwt en m. de v. daar aang. N 13.

[4]) V. 37-46. V. 41, 43, 45 op orte, onden, over de liefde tot den naaste, die hier open is als een poort, corr. m. Z. I v. 110, 112. 114, op orti, onden, over het trekken der wezens als naar verschillende havens ter verg. met de Maan, thans voor Dante toegankelijk en m. de v. daar aang. N 19.

[5]) V. 46-49. V. 44, 46, 48 op ella, ingen, corr. m. I Z. I v. 35, 37, 39 No. 9, No. 10 op ingen in plaats op elle, erren (Zie I Z II No. 10), het rijm van het Leitmotief, m. II Z. XXVII v. 134, 136, 138 op elli, ingen, m. II Z. II v. 71, 73, 75 No. 13 op elle, ingen, en m. de v. daar aang. No. 23 (Zie Err. III). Piccarda (v. 48) is hier evenals Beatrice schooner dan op aarde. Dante vroeg reeds naar de eerste in II Z. XXIV v. 10-16 No. 3 aan haar broeder Forese Donati.

[6]) V. 46-52. V. 47, 49, 51 op arda, eken, waarin Piccarda Dante vraagt haar aandachtig in deze Sfeer te beschouwen, corr. m. II Z. XVIII v. 74, 76, 78 op arda,

e k e n, waar de Maan wordt beschreven, gezien uit Kring V van den Louteringsberg, terwijl hier de Maan wordt weergegeven, terwijl hij zich in haar en in Kring I des Hemels bevindt, m. II Z XXVI v. 14, 16, 18 op a r d o, e k e n, waarin de wellustelingen naar Virgilius, Dante en Statius staren als naar sterren, heiligen ter verg. met de heiligen hier en m. de v. daar aang. N 2. Piccarda, die ook een zuster was van Corso en Gemma Donati, Dante's vrouw, trad in de Orde der H. Clara, terwijl Corso haar aan een florentijnsch edelman Roselino della Tosa verloofd had. Toen hij wegens regeeringszaken te Bologne was, hoorde hij dat zijn zuster in het klooster gegaan was. Snel keerde hij naar Florence terug, haalde haar er uit en gaf haar tegen haar zin aan hem tot vrouw. Piccarda heeft echter — naar men zegt — tot God gesmeekt, die haar een ziekte toezond, waaraan zij kort daarop stierf volgens l'Ott. en Benv. Een ander voegt er bij, dat Corso hiervoor openlijk in het zondaarshemd boete moest doen. Rodolfo di Tossignano breidt deze gebeurtenis in zijn geschiedenis der Serafijnsche Orde verder uit. Hij laat Corso met twaalf van zijn krijgsmakkers het klooster binnendringen, de zusters ontvoeren en haar de heilige kleederen van het lijf scheuren. Toen zij daarop tot een huwelijk gedwongen werd, heeft zij voor het kruis om uitkomst gebeden, de melaatschheid overviel haar en na eenige dagen is zij cum palma virginitatis ten hemel gestegen. Dit laatste schijnt Dante te betwijfelen, naar uit haar onzekere woorden uit zedigheid blijkt; anders had zij haar gelofte niet gebroken.

[7]) V 52—79. Er staat v. 55 s c h ij n t, omdat, ofschoon in lager Sfeer vertoevend, zij v o o r z i c h volmaakt gelukkig zijn. Zij verlangen niet hooger te stijgen, omdat hun wil één is met Gods Wil en zijn er daarom even zalig als in hooger Sfeer. V 74, 76, 78, op i r i, o n d e n corr. m. Z II v 125, 127, 129 op i r i, o n d e n en m. de v. daar aang. N 18.

[8]) V 79—85. V 80, 82, 84 op oglia, aren, over den wil der heiligen één met Gods Wil, corr. m. Z I v. 26 28, 30 op oglie, aren, over den boozen wil der menschen tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 6.

[9]) V 85—88. V 83, 85, 87, corr. m. Z I v. 110, 112, 114 en m. de v. daar aang. N 12.

[10]) V 88—91. Al is er in de eene Sfeer des Hemels meer zaligheid dan in de andere, toch is overal het Paradijs d. w. z. de bewoners worden er volmaakt bevredigd. V 86, 88, 90 op ove, even, omdat hier wordt beschreven, hoe alles naar God streeft, dus naar één doel. corr. m. Z II v. 95, 97, 99 op ovi, even, waar de overeenstemming in de werking van het bovennatuurlijke en het natuurlijke licht werd weer gegeven als deel van de harmonie der sferen, waarin eenheid heerscht ter verg. en m. de v. daar aang. N 14. Het woord move is een deel van den zin uit het Leitmotief in Z XXXIII v. 145.

[11]) V 91—97. De spoel is het beeld der levenskracht; zij spon haar linnen, haar leven, niet af. Dante vraagt, wat voor soort linnen zij in den steek liet, dus: wat voor leven zij ontijdig verloor. V 89, 91, 93 op azia, aden, waarin van de verschillende soorten genade gesproken wordt, die God schenkt, corr. m. II Z XXIV v. 149, 151, 153 op azia, aden, waar genade wordt beloofd aan wie niet zwelgt en m. Z XXXIII v. 134, 136, 138 op azia, aden, waar Dante de genade ten deel valt van het bad in de Eunoè.

[12]) V 97—100. Donna (v. 98,) staat hier als Leitmotief afwisselend met stella vooraan evenals in I Z II v. 53, II Z XXX v. 31 voor Beatrice, I Z II v. 94 voor de H. Maagd en II Z XXVII v. 98 voor Mathilde, hier voor de de H. Clara, leerling van Sint Franciscus, stichtster van de Orde der Clarissen, een navolging van die der Franciscanen. V 95, 97, 99 op ela, aren, over den sluier als teeken van de nonnen, corr. m. II Z XXXI v. 134, 136, 138 op ele, aren, tot tegenst., daar Beatrice zich als een

heilige voor Dante — priester-koning geworden — ontsluierde, terwijl de heiligen — hier verschenen — voor alle wereldlingen gesluierd bleven en m. de v. daar aang. N 20.

[13]) V 100—103. De hemelsche Bruidegom: Christus neemt iedere gelofte aan, maar slechts als zij uit liefde voortkomt en als haar voorwerp in overeenstemming is met Gods Wil. Daarom is een belofte niet alleen ongeldig, wanneer haar voorwerp ongeoorloofd is, maar ook wanneer deze onverschillig en geen oefening eener deugd is. (Zie Thom. v. Aq. S. Th. P II 2 Quaest. 88 Art. 2.)

[14]) V 103—112. Haar kleed (v. 104), is dat der Clarissen-Orde waarin Constance als non wordt aangewezen V 107, 109, 111 op ostra, aken, over Constance als kloosterzuster hier van Piccarda. corr. m. II Z XXXII v. 95, 97, 99 op austro, aken, om de overeenkomst aan te duiden tusschen dit hemel-klooster en dat in het aardsche Paradijs, waar Beatrice als abdis optreedt van de zeven maagden als nonnen en m. de v. daar aang. N 14. V 109: Zij, die in alle glans dezer Sfeer schijnt te schitteren, is Constance; zeker niet, omdat zij den titel droeg van keizerin maar om haar deugden. (Zie voor Constance II Z III v. 112, 113, N 13.) Dit hemel-klooster is, als 't ware door een vesting, door de Vuur-Sfeer omringd als het heiligdom van Satan door Malebolge, de vlakte van het Paradijs met den Boom der Kennis door het Woud en de drie Cirkels van de H. Drie-Eenheid en de negen Engelen-Hierarchiëen door de H. Roos. (Zie hiervoor verder II Z XXVII N 25 p. 386, 387, 388.)

[15]) V 112—130. V. 110, 112, 114 op ende, ekken, over den lichtglans van Constance in de Maan corr. m. Z II v. 101, 103, 105 op enda, ekken, over de kaatsing van licht in drie spiegels ter verg. dier glansen en ter verg. met de kaatsing van Gods Glorie door het Al: m. Z I v. 2, 4, 6 op ende, ekken. V 117 beteekent: de sluier van het hart of de liefde tot den sluier, de reine gezindheid ging nooit verloren, hoewel zij voor ge-

weld moest zwichten. Constance (v. 118) was de dochter van Roger II, koning van Normandië en erfgename van Sicilië en Apulie (II Z III v. 113) en werd in 1185 op 31-jarigen leeftijd door haar neef, koning Willem den Goede, aan den 21-jarigen zoon van Frederik Barbarossa, den opvolgenden keizer Hendrik III, den tweeden storm uit Zwaben, (v. 119) uitgehuwelijkt, wien zij in 1194 Frederik II, den derden storm (v. 120) schonk als zoon. Wanneer de dichter haar als een non aanduidt, die tot een huwelijk gedwongen werd, volgt hij de in zijn tijd algemeen voor waar gehouden overlevering, die de keizerin bij dit huwelijk 50 jaar schatte. Dante vergelijkt Hendrik III en Frederik II met stormen om hun geweldig karakter. Frederik II heet ook laatste macht (v. 120), omdat noch Koenraad, noch Manfred, noch Konradijn de keizerskroon droegen. V 119, 121, 123 op ave, aven corr. m. II Z X v. 38, 40, 42 N 5, waar Maria zich als dienstmaagd des Heeren bereid verklaart tot het goddelijk moederschap, omdat Piccarda hier met Maria als dienstmaagd van God wordt vergeleken. V 128, 130 op ardo, eken, corr. m. dezen Z v. 47, 49, 51, op arda, eken, en m. de v. hier aang. N 6.

ZANG III

EERSTE KRING

De Sfeer van de Maan

De Onstandvastigen in Geloften

Piccarda Donati, Keizerin Constance

1 Die zon, mijn borst ontbrandend eerst van minne,
Onthulde door bewijzen en weerspreken
't Lief beeld der schoone waarheid voor mijn zinnen.

4 Ik, dat genoeg me' al wisheid, juistheid bleken,
Wou — voor zoover ik 't passend heb gevonden —
't Hoofd hooger om dit te getuigen steken.

7 Maar visioen rees, dat zóó vast die stonde
Mijn aandacht hield, dat om het te bedaren
't Bekenne' uit mijn geheugen is verzwonden.[1])

10 Naar gladde ruiten, waar 't licht dóór kan varen
Of effen wateren in rust bezonken —
Zóó diep niet, of men ziet hun grond nog klaren —

13 Gezichten van ons, flauw weer aan ons schonken,
Dat parel — op blank voorhoofd te ontdekken —
Niet eer is den pupil van ons geblonken,

16 Zag 'k er zoo meerd'ren vaardig tot gesprekken
En ging mij 't tegendeel des waans verloren,
Die liefde' eens tusschen mensch en bron kon wekken.[2])

19 Zoo snel als ik toen hun gelaat zag gloren,
Deed mij 't, wijl 't mij gespiegeld heeft geleken,
— Tot 't zien van wie — met d' ooge' in 't ronde boren.

22 En 'k zag er geen en weder voorwaarts keken
Die toen in 't licht der zoete Gids en Vrouwe,
Uit wier heil'ge' oogen 'k brand bij lach zag breken.

25 „'t Verwond're' U niet, dat 'k glimlach, te aanschouwen" —
Sprak zij — „als kinderlijk nog van gedachten,
Waardoor ge' op 't ware' Uw voet niet durft vertrouwen,

28 Maar die tot leegte keeren, naar zij 't plachten.
't Zijn echte zielen — voor U te ontdekken —
Geplaatst hier voor geloften, niet volbrachte.

31 Spreek met hen, hoor, wil hun geloof verstrekken,
Want 't ware Licht, dat hen voldoet door 't gloren,
Gedoogt niet, dat hun voeten daaruit trekken." —

34 Ik tot de schim, die 't liefst — scheen 't — zich deed hooren,
Gewend, begon, hoewel 'k mij voelde falen,
Als wien te sterke wil daarbij zou storen :[3])

37 „O welgeschapen geest, die in de stralen
Van 't eeuwig Licht het heil voelt van deez' bogen,
Dat — niet gesmaakt — vreemd blijft bij het verhalen,

40 Wordt tot het noemen van Uw naam bewogen
Als gunst en wil Uw lot mij ook verkonden." —
Waarop zij vaardig en met lachende' oogen :

43 „Geen poort werd dicht voor goeden wil gevonden
Van onze liefde', al kan niet mèè zij dingen
Met Wie wenscht zich gelijk : heel 't Hof in 't ronde.[4])

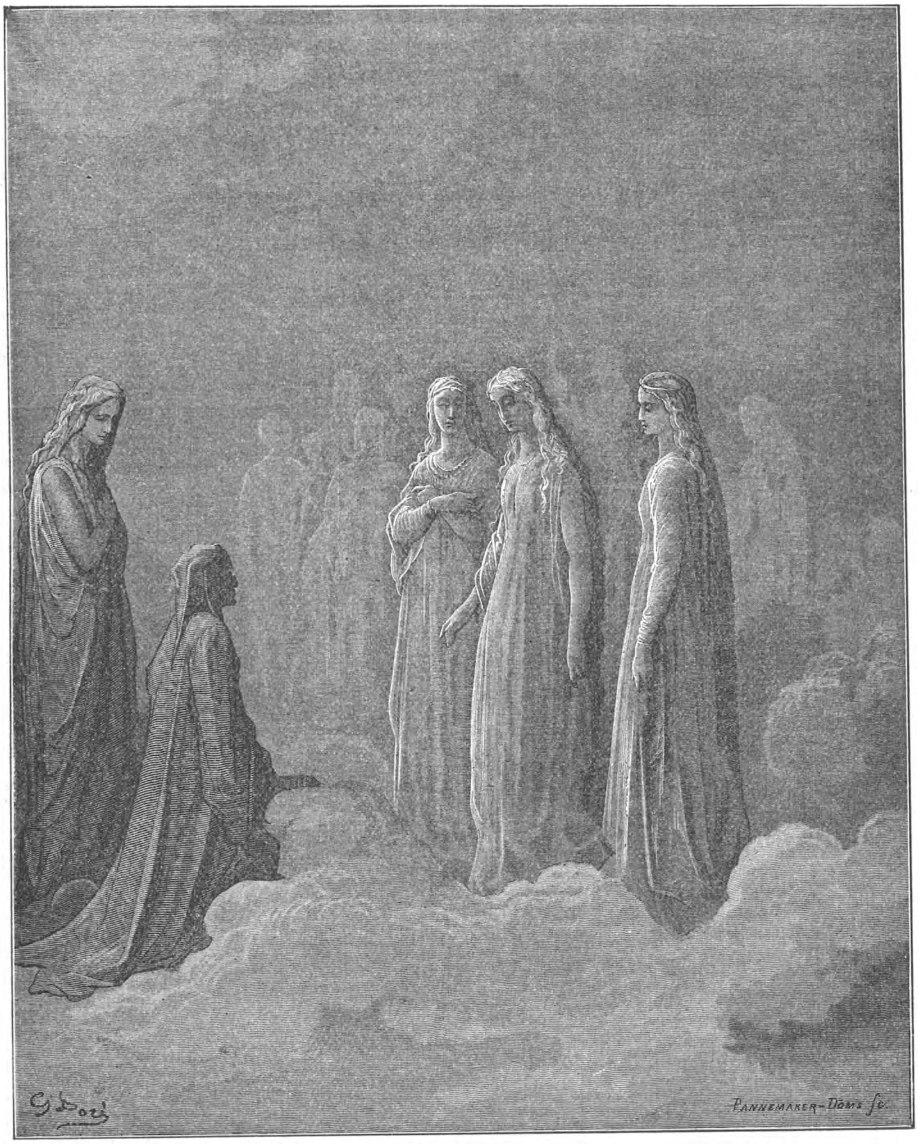

„O welgeschapen geest, die in de stralen
Van 't eeuwig licht het heil voelt van deez' bogen,
Dat — niet gesmaakt — vreemd blijft bij het verhalen".
Z III v 37-48

46 'k Was kloosterzuster in de aardsche kringen
En als Uw ziel me' aandachtig heeft bekeken,
Moet U 't me' als schooner te bekennen dwingen.[5])

49 Dan ben ik weer Piccarda U gebleken,
Als zaal'g bij and're zaal'gen opgenomen
In deze Sfeer, het langzaamst aangestreken.[6])

52 De zuchte' ons eigen, waaruit vuur kan stroomen,
Om aan den Heil'gen Geest slechts te behagen,
Verheuge', in eendracht met Zijn wet gekomen.

55 Dit lot werd ons om — 't schijnt — zoo laag 't te dragen,
Daar we' ons nalatig aan geloften bonden
En wij die niet meer te vervullen zagen." —

58 „'k Heb 'k weet niet wat voor goddelijks gevonden," —
Zei 'k — „wat 'k Uw wond're trekken glans zag schenken,
't Geen ze herschiep uit die in vroeger stonden.

61 Daardoor kon ik niet snel ze' òp in mij wenken,
Maar dat mij helpe, 't geen gij mij wilt melden,
Dat lichter zij vervormen voor mijn denken.

64 Maar zeg mij: gij, die hier geluk hebt, kwelde
U nooit verlangen hooger nog te klimmen,
Dat gij méér zaagt of gij meer vrienden telde" — ?

67 Zij lachte' eerst even met die and're schimmen
En liet mij toen verheugd het antwoord hooren,
Dat scheen van liefde' in 't eerste vuur te glimmen:

70 „O broeder, onzen drang kan niets verstoren
Door liefde tot den Heer, die kan bewerken,
Dat niets dan dit te wille' ons blijft bekoren.

Zoo wij verlangden naar de hoog're zwerken,
Werd tweedracht tusschen onzen wil gevonden
En die van Wie tot hier ze kon beperken,

Wat gij niet vóór ziet komen in deez' Ronde,
Zoo 't minnen noodzaak is in deze Sferen
En Uwe blikken goed zijn aard doorgronden.[7]

Ook kan dien zaal'gen staat alleen formeeren,
Dat binnen Gods Wil we' er de onze' aan paren,
Dat we' er ons één mee make' in al 't begeeren.

Aldus, naar wij langs drempelreeks ons scharen
Door dit Rijk, schenkt het heel het Rijk behagen,
Den V'orst zoo in Z'ijn Wil elks wil te' ontwaren.[8]

't Is onze vrede Zijn Wil na te jagen.
Dit is die zee, waar alles heen moet streven,
Wat Hij schiep en door de Natuur voldragen." — [9]

Klaar was 't mij, hoe alom in 's Hemels dreven
Is 't Paradijs, zoo niet één soort genade
Door opperst' Goede' als regen wordt gegeven.[10]

Maar naar men van één spijs zich al verzaadde
En voor een and're nog de lust blijft strekken,
Haar vraagt, voor d' ander' dankt, daar ze' anders schaadde,

Wou ik in daad en woord er haar toe wekken
Om wat voor linnen 't was mij te verklaren,
Waardoor tot 't eind zij niet de spoel wou trekken.[11]

,,Volmaakt leve' en vroom werk doen hooger varen
Donna ten hemel, op Uw aard' gebonden
Door wet, aan kleed en sluier te ontwaren,[12]

100 Die waakt en slaapt met Bruigom tot de stonde
Des doods, bij Wien beloften naar 't begeeren
Van Hem door liefde allen ontvangst vonden.[13])

103 'k Wou jong al van de wereld af mij keeren
Om in haar kleed geslote' 'r na te streven
En 't deed haar orde-regels trouw mij zweren,

106 Toen lieden, meer in kwaad dan goed bedreven,
Wiste' uit de cel mij dierbaar, mij te schaken
En God weet, wat daarna 'k had voor een leven.

109 Die and're schitt'ring, rechts van mij te naken
Voor Uwen blik en die een gloed kon wekken
Van al 't licht onzer Sfeer, dat gij ziet blaken,

112 Denkt van zich zelf, wat U van mij kan strekken:
Non was zij, tot men wist de schaduw-zoomen
Der heil'ge sluiers aan haar hoofd te' onttrekken.[14])

115 Maar in de wereld trots haar rang gekomen,
Ondanks de goede zede' er t' rug gestooten,
Werd nooit de sluier aan haar hart ontnomen.

118 Dit is 't licht van Constance, van die groote;
Haar is den tweeden storm van Zwabe' als gave
De derde en diens laatste macht ontsproten". —,

121 Sprak zij tot mij en ving als zang aan: „Ave
Maria" en is zingende verdwenen
Als voorwerp, zwaar, in watervloed begraven.[15])

124 Mijn blik, die — naar hij kracht mij kon verleenen —
Haar volgde' en haar te zien toen moest ontberen,
Toog naar het doel van grooter wensch toen henen.

127 En wilde gansch tot Beatrix zich keeren,
Maar die heeft met zóó'n flits mijn oog doorstreken,
Dat dit het staren daarvan eerst moest deren,

130 En dit liet mij eerst voor het vragen steken.[16])

ZANG IV

INHOUD

Het komt Dante onrechtvaardig voor, dat het geweld, uitgeoefend op de beide nonnen, door dezen moet worden geboet. Dit is echter niet het geval, wel dat zij daarvoor niet ondanks, maar met hun wil zwichtten. Ook is hij in verwarring door een uitspraak van Plato, die beweerde, dat de zielen naar een bepaalde ster terugkeeren, waaruit zij zich als deel er van vóór de geboorte afscheidden. Beatrice bevrijdt hem in deze vraagstukken van twijfel en dwaling.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1—13. Dante staat op één wijs v. 8 weifelend tusschen zijn onderstellingen gelijk een hongerend mensch tusschen twee spijzen, die niet weet welke te kiezen als een dier, aan twee zijden belaagd, dat niet weet hoe te vluchten. Juist dit belet hem te spreken; de eene twijfel verhindert den anderen zich te uiten (v. 17.)

[2]) V 13—19. Beatrice ziet, dat hij zoo zich zelf den mond snoert (v. 16—19). V. 14, 16, 18 op ira, onden, corr. m. Z II v. 74, 76, 78 op iri, onden en m. de v. daar aang. N 8. Beatrice treedt nu op als Daniël, Hoofdst. II v. 12—46 (Zie I Z XIV v. 103, de droom van Daniël, Hoofdst. II v. 31—33.) Gelijk deze den droom uitlegde, zonder dat Nabucodonosor hem den inhoud gezegd had, loste zij Dante's twijfel op, eer deze er over sprak. Zij leest dus zijn gedachten evenals Virgilius. Die koning was zoo vertoornd, omdat de Babylonische wijzen een droom, door hem zelf ver-

geten, niet konden uitleggen, dat hij ze hoogst onrechtvaardig daarom wilde laten dooden.

[3]) V 19—28. De eerste twijfel ontstaat, doordat Dante niet begrijpt, hoe men boeten kan voor een standvastigen wil, de tweede, doordat hij zich afvraagt, of de zielen niet teruggaan tot de sterren, waar ze vóór de geboorte een deel van uitmaakten om daarna in een menschelijk lichaam af te dalen, volgens de leer van Plato in zijn Timeus 41 D, aan Dante bekend uit Augustinus' De civ. Dei XIII 19, uit Aq. S. Th. contra gent. II 47, 48, III 73, 84. (Zie Conv. II 14, IV 21), hoewel Statius hem de schepping der ziel al verklaarde in II Z XXV v. 61—79 N 9, 10, 11. V 23, 25, 27 op elle, ingen corr. m. Z III v. 44, 46, 48 en m. de v. daar aang. N 5. Beatrice zegt, dat de leer van Plato voor Dante het meeste vergif bevat, omdat hij vroeger in zijn Conv. deze met de christelijke leer tegenstrijdige meening had aangehangen, terwijl de andere dwaling slechts een lichter op te lossen moeilijkheid bevat. (v. 19—22).

[4]) V 28—37. V 32, 34, 36, corr. m. dezen Z v. 14, 16, 18, en m. d. v. hier nog N 2. In v. 33 weerlegt zij ook de Platonische leer, dat de zielen langer of korter op de sterren vertoeven naar evenredigheid van hun verdiensten.

[5]) V 37—46. V 41, 43, 45 corr. m. Z. III, v. 110, 112, 114, en m. de v. daar aang. N 14. In die sferen spreekt onmiddellijk tot den geest, wat de H. Schrift en de Kerk slechts door zinnelijke voorstelling van de Openbaring kan duidelijk maken, hoewel dit anders bedoeld is (Zie Th. v. Aq. S. P. I Qu. I art. 9, art. 10 en Augustinus, in Genes XVII).

Met beide, naar gij 't wilt v. 29, 30, zijn bedoeld Johannes de Dooper en Johannes de Evangelist. Beatrice bedoelt, dat de engelen en heiligen in één en denzelfden hemel vertoeven, maar zich slechts in de negen Kringen vertoonen om hem hun graad van zaligheid te doen kennen. Zoo bewonen de Intelligentiëen ook niet de planeten, die zij besturen, maar staan steeds voor God en stralen hun krachten als in

een spiegel af om op de aarde en het Menschdom te werken. Aldus bewonen ook deze onvolmaakte, zalige geesten niet de planeten, waarop zij zich vertoonen, maar de H. Roos. Alleen hun mindere kennis van God is oorzaak, dat zij zich in lager sfeer ophouden. De verschillende kringen hebben voor hen in zekere mate slechts kenmerkende eigenschappen en daartoe vertoonen zij zich er in. Gabriël v. 53, (Zie Lucas I v. 9—26), Michaël v. 53 (zie Openb. XII v. 7, 8 en I Z. VII v. 12 N 4). Hij, die Tobias weer gezond maakte, d. w. z. van blindheid genas v. 51, is Rafaël (Zie Tobias III v. 25, V v. 18). Dit zijn de drie bekendste Aarts-Engelen in de H. Schrift met name genoemd. De meening van Plato in zijn dialoog Timeus, den naam van den wijsgeer van Locri, kende Dante niet alleen uit Aristoteles en Cicero, maar ook uit de Latijnsche vertaling, welke met de uitlegging van Chalcidius in zijn tijd verspreid was. Omtrent de eigenlijke bedoeling van Plato in den Timeus twijfelde Aquino reeds, n.l. of hij in den Timeus in letterlijken zin opvat, wat de H. Schrift in figuurlijken zin bedoelt.

6) V 49—67. Forma, vorm (v. 54) in de scholastieke beteekenis van dit woord van „levensbeginsel", (Zie Thom. v. Aq. S. P. II 2de Qu. C L IV art. 2) in tegenstelling van de materie. De stof in den Mensch is het lichaam. Forma hominis est anima rationalis : Het levensbeginsel van den Mensch is de redelijke ziel. Voor decisa zie Purg Z. XVII v. 111, bij Cas. afscheiden. V. 56, 58, 60, corr. m. III Z. I v. 62, 64, 66, omdat daar het Rijk van het eeuwige Licht wordt beschreven, waartoe de christelijke leer voert en indirect die van Plato als voorvorm daarvan. V 60 is ter wille van de correspondentie der rijmen ietwat vrij vertaald en daartoe pijl ingelascht. Dante geloofde beslist, dat de sterren invloed hadden op ons lot en hij meent dus, met het teruggaan van eer en schande naar de sterren, dat deze daarin aandeel hebben en dus tot hun invloed tot zekere hoogte moet worden herleid. Bedoelt Plato nu met de nederdaling der zielen uit

de sterren alleen de nederdaling van kracht uit hen en onder den terugkeer slechts, dat zij zich, na den invloed van bepaalde sterren te hebben ondervonden, daarop vertoonen om die als 't ware aan de eer, die hun meer of minder te beurt viel, te doen deelnemen, dan is daar wel iets van waar. Men leze in v. 63 voor nominar, numinar, wat ook l' Ott. doet. Het ligt voor de hand, dat Dante hier meteen de heidensche dwaling wil bestrijden, dat de sterren zelf goden zijn, als bij de Assyriërs en Babyloniërs, die daartoe kwamen, omdat de astrologie hen aan hun invloed deed gelooven. V. 62, 64, 66, corr. m. Z. III v. 86, 88, 90 en m. de v. daar aang. N 10.

7) V. 67—91. Voor v. 67—69 houd ik mij aan de lezing van Scartazini, die zich beroept op Thom v. Aq. S. P. III qu IV. art. 5 en Paulus, Rom. XI v. 33, Par. Z. XIX v. 40—90, waarnaast twee andere bestaan, die mij hier minder juist voorkomen (Zie Cas. Par, 581). Zielen, wier wil in 't goede niet wankelt, zijn geheel onschuldig; hun streven blijft naar God gericht, gelijk het vuur steeds omhoog stijgt. (Zie Thom. v. Aq. S. P. II 2ae Qu CLXXV art. 1). Zoo was die van Laurentius en Mucius Scaevola.

Volgens een zeer oude overlevering bracht in het midden der IIIe Eeuw bij de vervolging der Christenen onder keizer Valerius de romeinsche aarts-diaken Laurentius den romeinschen ambtenaar op diens verlangen om de schatten der Kerk te verzamelen, een schaar kreupelen en armen. De prefect, die dacht, dat dit spotternij was, liet Laurentius met ketenen op een ijzeren stoel, volgens anderen op een rooster, vastbinden en boven een smeulend vuur doodmartelen. Cas. verhaalt dit (Par. p. 582) eenigszins anders. Tot verloochening van Christus, wat hem bevrijd zou hebben, was deze heilige echter niet te bewegen. C. Mucius Cordus Scaevola verbrandde in Porsenna's tegenwoordigheid zijn hand in een kolenvuur, omdat hij dien koning, welke Rome belegerde, niet had kunnen dooden (Zie Livius II 12 en volg). De eerste

is een heilige van het geestelijke, de tweede een held van het wereldlijke Rome, waarmee bedoeld is, dat beide Rijken streefden naar het uitvoeren van Gods Wil, zoodat de laatste indirect, de eerste direct hiernaar handelde. Nu was noch Piccarda's, noch Constance's wil zoo onbuigzaam, daar zij te veel toegaven aan het geweld. Daarom was het dus rechtvaardig van God ze daarvoor (z. 85—88) te straffen. Er is dus geen reden tot kettersch verzet (v. 69) maar tot vertrouwen op God.

[8]) V. 91—115. Nu moet Beatrice hem duidelijk maken, dat er geen tegenspraak is tusschen haar woorden en die van Piccarda. Beatrice's woorden slaan op het geval, dat de wil absoluut niet van buigen weet; Piccarda's verklaring heeft op het geval betrekking, dat de wil uit vrees grooter schade te lijden door voor het geweld onbuigzaam te zijn, verkeerdelijk toegeeft. Dit vermindert wel het voluntarium en dus ook de schuld, maar het neemt de schuld niet geheel weg. Dit was bij Constance het geval, hoewel zij steeds den sluier bleef begeeren, maar niet standvastig genoeg. Dan handelt men als Alcmeon, die om zijn vader Amphiaraos liefde te betuigen en op last van Apollo zijn moeder vermoordde, v. 103—106 (zie II Z. XII v. 49 N 9), voor het geval dat deze voor Thebe sneuvelen mocht (Zie Ovid. Met L. III v. 5, IX v. 407).

[9]) V. 115—121. V. 116, 118, 120 op iva, ierde corr. m. II Z. XXX v. 29, 31, 33, N 6 op iva, ierde, omdat zij daar als bruid verschijnt, hier als de meest geliefde van God, daar de Openbaring, die zij voorstelt, een uitvloeisel is van de goddelijke Liefde en als 't ware een deel van het goddelijk Wezen.

[10]) V. 121—139. De mensch wil van elke werking de oorzaak kennen en dit streven kan slechts in het erkennen van den oorsprong aller dingen bevredigd worden. (Zie Th. v. Aq. S. P. Qu 12. Art. 1). Dit kan de mensch echter niet alleen bereiken door eigen kracht, maar hij heeft de goddelijke voorlichting noodig, hier Beatrice (Ibid. P. II, Qu. 5, Art. 3).

V. 122, 124, 126, op azia, aden, corr. daarom m. III Z III v. 89, 91, 93 op azia, aden, waarin van de verschillende soorten van Gods genade gesproken wordt en met de groepen uit II daar genoemd tot vergelijking en tegenstelling.

Nu vraagt hij of ander goed werk een belofte-breuk vergoeden kan, door Thom. v. Aq. behandeld in de S. Th. P. II 2ae Qu. LXXVIII art. 10 en volg.

ZANG IV

EERSTE KRING

De Sfeer van de Maan

De Onstandvastigen in Geloften

Dante's Twijfelingen

1 Als twee spijze' op één wijs een mensch doen branden
En even ver, sterft men van 't hongerknagen,
Eer vrij men er één aanvat met de tanden.

4 Zoo tusschen wolven, die een lam belagen,
Wreed door begeerte, zou het staan in vreeze,
En hinde' als tweetal honde' aan weerszij dagen.

7 Zoo 'k zwijg, zal 'k dus mij zelf de les niet lezen,
Daar 'k op één wijs in weifeling bleef wachten,
Noch—daar 't zoo moest — word 'k door mezelf geprezen.

10 Ik zweeg, maar 'k kon mijn wensch geschilderd achten
Op mijn gelaat met méér gloed en zóó 't vragen,
Meer dan als 'k woorden schonk aan mijn gedachten. [1])

13 Beatrix heeft als Daniël zich gedragen,
Door wien Nebucadnesars toorn verzwonden
Is, onrechtmatig wreed in gramschap-vlagen.

16 En sprak: „Wel heb 'k twee wenschen zóó gevonden
Bij U, dat Uwe vrees zich zelf zal boeien,
Dat zij — niet uitgeademd — blijft gebonden. [2])

19 Blijft goed de wil, hoe — moet daar voort uit vloeien
Voor U — kan dan 't geweld van and'ren maken,
Dat dit op mijn verdiensten zou besnoeien?

22 Ook moet die schijn tot twijfel U doen raken,
Dat weer de zielen naar de sterren gingen,
Gelijk de leer van Plato 't brengt ter sprake.

25 Dit zijn de vragen en met prikkelingen
Voor Uwen wil gelijk; door het bespreken,
Wil ik de giftigste 't eerst van U dringen.[3]

28 Aan de seraphim, die 't meest God geleken:
Samuël of Mozes, een Johannes—beide,
Naar gij 't wilt — waartoe 'k ook Maria reken,

31 Is in geen and'ren Hemel plaats bescheiden
Dan aan die geesten, die pas voor U stonden,
Noch voor 't verblijf beperkte' of langer tijden.

34 Maar allen sieren d' eerste van de Ronden,
Die meer of minder in het zoete leven,
Verschillend d' eeuw'ge zucht er ondervonden[4].

37 Zij toonden zich hier niet in hun gegeven
Beperkte Sfeer, maar dat U klaar hier prijke,
Hetgeen in 's Hemels rang 't minst is verheven.

40 Zoo moeten woorden Uwen geest bereiken,
Daar slechts 't waarneem'bre' U kan tot leering strekken,
Wat daarna waardig voor 't begrip zal blijken.

43 Zoo daalt de Schrift tot wat Uw zinne' ontdekken
En heeft God voete' en handen toegeschreven,
Maar wil een and're gedachte wekken.

46 Zoo wou de Heilge Kerk menschvormen geven
Aan Gabriël, Michaël en aan deze,
Die Tobias van ziekte heeft ontheven.[5])

49 Wat Timeus van zielen u liet lezen,
Is niet, wat u gebleken is in deez' sferen,
Daar — wat hij zegt — hem waarheid schijnt te wezen.

52 De ziel gaat naar haar ster t'rug — is 't beweren —
Van hem in waan, dat ze'er zich van moest scheiden,
Sinds haar Natuur tot vorm omlaag deed keeren.

55 Wellicht kan zóó zijn uitspraak ons misleiden,
Gelijk die klinkt en deed hij 't om te' erlangen,
Dat hij zoo de bespotting kon vermijden.

58 Wellicht, — meent hij — dat tot hun wentelgangen
Eer, schande t'rug gaan, die ze' eenmaal bereidden,
En bleef pijl uit zijn boog in iets waars hangen.

61 't Beginsel — niet verstaan — dat zich verbreidde
Om haast heel d'aard' al, heeft den stoot gegeven
Jovis, Mercurius, Mars tot God te wijden.

64 Wat anders u tot twijfel heeft gedreven,
Heeft minder gif, daar zijn kwaad niet belette,
Dat gij mij nà — niet elders heen — zoudt streven.[6])

67 Dat onrecht schijnt het recht van onze wetten
In 't oog der stervelinge' is ons een reden
Tot g'looven, niet tot kettersch zich verzetten.

70 Maar, opdat gij Uw aandacht kunt besteden
Om tot die waarheid gansch'lijk door te dringen,
Stel ik — naar Uw begeerte — u tevreden.

73 Als men geweld, aan wie 't lijdt, op wil dwingen
En hij, aan wien 't geschiedt, 't niet wil gedoogen,
Zijn voor die ziele' er geen beschuldigingen.

76 Want wil bluscht niet slechts tot verzet bewogen,
Maar doet als d' aard van 't vuur, die 't steeds laat stijgen,
Ook duizend malen door geweld gebogen:

79 Dus als hij veel of weinig slechts zal nijgen,
Volgt hij 't geweld en zoo zijn zij geweken,
Die naar het heilig oord t'rug konden tijgen.

82 Indien het gansch hun wil was, niet te breken —
Als toen Laurentius de rooster kwelde
En Mucius voor zijn hand streng is gebleken, —

85 Dan dreef die hen, dat zij den weg t'rug snelden —
Bevrijd — waarlangs men sleepte hen te voren,
Maar wil, zóó vast, is er maar al te zelden.

88 En door die woorden — naamt gij naar behooren,
Die in u op — moet Uw bedenking wijken,
Wat anders menigmaal u nog zou storen.[7])

91 Maar nu ziet ge' and're, diepe kloof dwars strijken
Voor Uwe oogen, niet om dóór te raken
Voor U, eer U vermoeidheid doet bezwijken.

94 'k Heb in uw geest 't tot wisheid kunnen maken,
Dat zaal'ge ziel niet liegt, daar zij het gloren
Van d' eerste Waarheid altijd blijft genaken.

97 En van Piccarda hebt gij kunnen hooren,
Dat steeds Constance 'r sluier bleef begeeren;
't Schijnt tegenspraak tussche' ons, die hier zou storen.

100 Men deed reeds — broeder — trots zich zelf veel keeren, —
Opdat men van gevaar zich voelde' ontslagen —
Een daad, waartegen men zich moest verweren,

103 Als Alcmeon, die door zijns vaders vragen
Zich liefdeloos tot moedermoord liet dwingen
Om liefde aan den eersten toe te dragen.

106 Op dit punt wilde' ik u tot denken dringen,
Waar men geweld vermengd met wil zóó gade
Slaat, dat geen schennis vrijspraak laat bedingen.

109 De wil — volstrekt — stemt nimmer toe in 't kwade;
Maar hij geeft toe, zoover hem vrees kan leiden —
Bij weig'ring — tot vervalle' in grooter schade.

112 Dus: bij hetgeen Piccarda hiervan zeide,
Moest zij op één wil, ik op d' and're doelen,
Zoodat er waarheid is in 't woord van beide."—[8])

115 Zoodanig van den heil'gen stroom was 't spoelen,
Die uit de bron van alle waarheid zwierde,
Dat 'k rust voor die twee wensche' er door ging voelen.

116 „O 's eersten Minnaars lief, gij, god'lijk" — vierde
'k Haar toen — „kunt door Uw woord zóó me' overstroomen,
En warmen, dat meer gloed steeds in mij tierde. [9])

121 Nooit heeft mijn liefde zóó'n diepte' ingenomen,
Dat zij met gunst om gunst betaalt Uw daden,
Maar dat van Hem, die ziet en kan, dit kome.

124 'k Zie, dat ons denken nimmer zich verzaadde,
Als 't licht der Waarheid dit niet was gerezen,
En buiten dit slaat men geen straal meer gade.

127 Het ligt daarin, zoodra het kwam tot deze,
Als wild in 't hol en het kan haar bereiken;
Zoo niet, dan zou al 't wenschen ijdel wezen.

130 Aan voet der Waarheid, waar men struik ziet prijken,
Kiemt door haar 't twijf'le' en 't is natuur in 't streven,
Dat ons van top tot top op 't hoogst doet wijken.

133 Dit noodigt mij, dit kan mij wijsheid geven,
Om — Donna — and're waarheid U te vragen, —
Met eerbied — die nog duister me' is gebleven.

136 'k Wil wete' of ander goed werk ons doet slagen,
Dat naast breuk van beloften 't wordt gewogen
En niet te licht de weegschaal 't dan kan dragen?"—[10])

139 Toen zag mij Beatrice aan met oogen
Vol van zóó goddelijke liefdevonken,
Dat — overmand — mijn kracht de toome' ontvlogen.

142 En 'k me' als verloor, mijn oogen neergezonken.

ZANG V

INHOUD

Beatrice toont hier aan, dat het breken van een gelofte door geen ander, vroom werk kan vergoed worden; wel kan met toestemming van het geestelijk Gezag het voorwerp, hetwelk die belofte geldt, verwisseld worden doch slechts — naar Dante's opvatting — met een van grooter waarde. Daarna ijlen zij naar den Tweeden Kring, de Sfeer van Mercurius, die der Eer- en Roemzuchtigen, waar een der geesten verzekert Dante te zullen bevredigen, als hij iets van hem wenscht te weten.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1—4. V 1 en 3 corr. m. II Z XXIV v. 47, 49, 51 N 10; m. II Z XXVIII v. 41, 43, 45 N 3, waar hij Mathilde ziet, die bloemen plukt in het aardsche Paradijs, hetgeen beteekent, dat zij liefdewerken verricht, hier vergeleken met de voorlichtingen, die Beatrice Dante schenkt.

[2]) V 4—10. V 5, 7, 9 corr. m. Z IV v. 41, 43, 45 en m. de v. daar aang. N 5. Het *volmaakt aanschouwen* (v. 5) slaat volgens Cas. op Beatrice, wat al blijkt uit het woord *volmaakt*, daar zij de Openbaring voorstelt en het licht er van haar gelaat doet stralen als dat van Mozes door het aanschouwen van God. (Exod. XXXIV v. 34 en volg. Deuteron. XXXIV v. 10.)

[3]) V 10—13. V 8, 10, 12, corr. m. II Z XIII v. 17, 19, 21 en m. II Z XXVII v. 131, 133, 135.

[4]) V 13—25. V 13, 14 wat den aard der geloften

betreft (Zie Thom. v. Aq. S. P. II 2ae Qu. LXXXVIII). Of litigio (v. 15) hier beteekent geschil met God of met demonen als in I Z XXVII v. 112, II Z V v. 104, naar sommige commentatoren beweren, doet weinig ter zake, want elk geschil van dien aard is er altijd een tusschen God en Satan. Zij, (v. 2) die vrij van wil zijn, zijn de menschen en die het eertijds waren: de engelen nl.: voor den zondeval; de wil, van die toen God getrouw bleven, bleef in den eigenlijken zin wel vrij, maar werd bevestigd in het goede. (Zie I Z III v. 7 N 3.) Zie voor de vrijheid van den wil (v. 22): Thom. v. Aq. S. P. I Qu. LXXXIII art. 2. V 20, 22, 24, corr. m. I Z III v. 5, 7, 9.

[5]) V 25—49. Zoodra de mensch (v. 28, 29) een gelofte doet, is zijn vrije wil, zijn hoogste gave, daaraan gebonden, omdat ook God van dat oogenblik af hem voor het volbrengen ervan blijft verplichten of binden en hij dus aan God zijn vrijen wil ten offer brengt. In v. 35, 36 leert Beatrice aan Dante, dat de Kerk niet de eigenlijke verbintenis tusschen den mensch en God verbreekt (la forma) maar het voorwerp der belofte (la materia) door een ander, krachtens dispensatie (opheffing) of commutatie (verruiling) vervangt.

V 45: waarbij ze zijn bezworen, ingelascht. V 44, 46, 48 corr. m. Z III v. 44, 46, 48 en m. de v. daar aang. N 9. V 47 over de eenheid van Gods en 's menschen wil bij een gelofte (Zie Thom. v. Aq. S. P. II 2ae Qu. LXXXVIII art. 1, 2.)

[6]) V 49—58. De plicht te offeren moest U, zegt Beatrice al bekend zijn (v. 49, 52). Bedoeld is uit Lev. XXVII v. 1—29. Zelf mag men nooit het voorwerp der belofte ruilen (v. 52—58); dit recht heeft alleen de Kerk. De witte (zilveren) en gele (gouden) sleutel zijn de symbolen van de macht der Kerk, zonder welke van de vervulling der gelofte niet mag worden afgeweken. De H. Stoel bezit den zilveren Sleutel der Kennis, der scientia discernendi en den gouden van

het Gezag, der scientia judicandi. (Zie II Z IX v. 117, 118, N 13 en Thom. v. Aq. S. P. II 2ae Qu. LXXXVIII art. 10—12.)

7) V 58—76. V 60 moet niet letterlijk worden opgevat. Bij ruil van het voorwerp der gelofte hoeft, dat, hetwelk in de plaats komt, niet precies de helft meer waard te zijn, maar wel moet dit altijd meer waarde hebben. V 61—64 slaan in het bijzonder op geloften, waarbij ontslag noch ruil mogelijk is, omdat de Mensch daarbij zijn geheele vrijheid opoffert b.v. de klooster-gelofte. Dante's opvatting is hier echter te streng. Ook van kloostergeloften kan om belangrijke redenen dispensatie worden verleend. V 66—69 slaan op Richteren XI v. 30—40: Toen Jephta, de hoofdman der kinderen van Gilead tegen de Ammonieten uittrok, beloofde hij, dat, wanneer God hem de overwinning deed behalen, het eerste, wat hem bij zijn terugkomst uit zijn huisdeur tegemoet trad, voor den Heer zou zijn als brandoffer. Toen hij zegevierend naar Mizpa terugkeerde, trad zijn eenigste dochter hem dansend tegemoet met pauken. Zij berustte echter in zijn gelofte en nadat zij twee maanden lang met haar vriendinnen op den berg haar lot beweend had, keerde zij terug en hij offerde haar. Zulk een gelofte, niet slechts dwaas maar krankzinnig, m o c h t in geen geval gehouden worden. V 70—73: Volgens Euripides verlangde Calchas het offer van Iphigenia, omdat Agamemnon, haar vader, de leider der Grieken (v. 69) bij zijn uittocht Diana beloofd had, het schoonste te offeren, wat het jaar zou brengen, waarbij men — zegt Bohl — bedenke, dat het oponthoud der Grieken in Aulis er als een van vele jaren werd aangenomen, zoodat zij reeds ouder kon zijn, al was zij ook in het eerste jaar van den uittocht geboren. Ook deze offerde zijn dochter op (Zie Cicero. De off. III 25) V 71, 73, 75 op a v i, a v e n, waar van het offer van Iphigenia gesproken wordt, corr. m. II Z X v. 38, 40, 42, N 5, waar Maria zich bereid verklaart zich te offeren als dienstmaagd des Heeren en m. III

Z III v. 119, 121, 123 N 15 op avi, aven, waar Piccarda als dienstmaagd des Heeren, om haar kloostergeloften en het offer daardoor gevergd, met Maria wordt vergeleken. Het water wascht niet altijd schoon (v. 123) d. i.: de dispensatie ontheft niet altijd van de gelofte n.l. niet, wanneer de dispensatie in strijd is met het goddelijk Recht.

[8]) V. 76—85. V 76—79 beteekent, dat men tot heil der ziel niet lichtvaardig geloften moet doen, maar dat het volgen van den Opperherder en van wat de H. Schrift gebiedt, daartoe voldoende is. Dat de Jood om de geloften, die de Christenen doen, bij hen en om hen zal lachen (v. 81) kan op drie zaken betrekking hebben: op het feit, dat volgens de Mozaïsche Wet iemand, die een mensch, een huis of een tot offeren ongeschikt (onrein) dier had beloofd, in de plaats daarvan een aflossing in geld kon doen; het zou dus door de Joden dwaas gevonden worden als de Christen bij het doen van een dergelijke gelofte zich aan den letter der geloften zou houden. Het kan ook slaan op Z XXIX v. 124, omdat in Toscane het volk het voor goed hield, dat de Orde van Sint Antonius van de aalmoezen, die het opbracht, zwijnen, een onreine diersoort volgens de Joodsche Wet, vetmestte. (Zie Cas. II. Par. 825) Dat het op een van beide of beide betrekking heeft, ligt wel het meest voor de hand. Het kan echter m. i. wellicht beteekenen of óók nog beduiden, dat volgens de opvatting van Joachim van Flores het Eerste Rijk uit Israël, dat van den Vader, er een was van den letter, het tweede, dat van Christus een overgang tusschen slavernij en vrijheid, het derde dat van den H. Geest, dat der vrijheid. Aldus zouden de Joden zich houdend aan den letter der Wet spotten om de Christenen als die evenzoo bleven handelen. (Zie II Z XXVII N 25).

[9]) 85—88. Het deel der aarde, dat het meest vervuld is van leven, is het aardsche Paradijs op het W. Halfrond, op den equator. Ontsteken. (v. 89) ingelascht.

[10]) V 88—94. V. 89, 91, 93 corr. m. Z IV v. 38,

40, 42 en m. de v. daar aang. N 5. De tweede Kreits is (v. 93) de Sfeer van Mercurius. Van de planeet Mercurius is de stand op dien datum van 1301 niet juist aan te geven wegens de vele stoornissen, waaraan deze bij haar loop onderhevig is. Daarom teekende ik die maar naar willekeur, echter zóó, dat hij in de zonnestralen voor het bloote oog onzichtbaar moet zijn. (Zie Fig. I stand c. d.) Het is nu, als Dante Mercurius bereikt den morgen van 1 April 6 uur (W. H). Hij verlaat die om 9 uur en legt er 45° mee af. Prachtte (v. 95) ingelascht. Omtrent Mercurius zegt Dante (Conv. II, 14): De Hemel van Mercurius kan vergeleken worden met de Dialectiek om twee eigenaardigheden; want Mercurius is de kleinste ster des hemels, daar zijn doorsnede niet meer bedraagt dan 2032 mijlen, naar de schatting van Alfergano, die verklaart, dat het een 28e deel is van den diameter van de Aarde, die 6052 mijlen is. De andere eigenschap is, dat zij meer gesluierd is door de stralen van de Zon dan eenige andere ster. En deze eigenschappen vindt men in de Dialectiek, want de Dialectiek is minder in omvang dan eenige Wetenschap; daar in hen evenveel aan leerstellingen volkomen is samengevat en verbonden, als in antieke en nieuwe Kunst gevonden wordt; en zij is meer gesluierd dan eenige Wetenschap, voor zoover zij met meer sophistische en waarschijnlijkheids-argumenten werkt dan eenige andere. (Zie voor den astrologischen invloed van Mercurius, Longfellow, Par. C VI 169).

[11]) V 94—106. V. 101, 103, 105 corr. m. dezen Z v. 1, 3 en m. de v. hier aang. N 1. Begluren (v. 102) ingelascht. Treffen (v. 103) ingelascht.

[12]) V 106—121. De sprekende schim is keizer Justinianus. Den strijd verlaten: (v. 117) beteekent, dat Dante als levende nog behoorde tot de Ecclesia militans, de Kerk strijdend op aarde tegen den Booze en diens machten; op den Louteringsberg is de lijdende Kerk, in den Hemel de zegevierende. Hij ziet in den Hemel der Vaste Sterren (Zie Z XXIII v. 19) den zegetocht van Christus' scharen, onder welke

Seraphijnen, Cherubijnen en Tronen (Zie Z XXVIII v. 103) het eerste engelen-drietal vormen. Het licht, dat alle hemelen doordringt (v. 118), is de goddelijke Waarheid. V 116, 118, 120 op azia, aden, waarin door de engelen van deze Sfeer: de Tronen, voldoening beloofd wordt, corr. m. III Z IV v. 122, 124, 126, op azia, aden, waarin gezegd wordt, dat alleen de Waarheid der Openbaring voldoening schenkt en met de v. daar aang. N 11.

[13]) V 121—130. V 123: Zie Joh X v. 34 of Boëtius Cons. Phil. III pr. 10. De planeet Mercurius staat zóó dicht bij de Zon, dat zij door haar licht overstraald, slechts zelden zichtbaar is (v. 129), dus bedekt is door ander licht, n.l. in de Middeneeuwen, toen de verrekijkers nog niet waren uitgevonden. Daarom koos ik er dien stand voor dicht bij de Zon.

[14]) V 130—133. V 128, 130, 132 op era, eden, corr. m. Z I v. 41, 43, 45 N 9 waar van de aard-sfeer sprake is om tot tegenst. aan te duiden, dat hij zich in een hoogere dan deze bevindt.

[15]) V 133—139. De Zon in zijn hoogste kracht is voor ons verblindend door te veel licht (v. 134); die is ontstoken, (v. 134) ingelascht. Is de Zon in volle kracht, dan houdt de tempering van zijn gloed door wolken op, omdat die daardoor dan worden verjaagd.

ZANG V

EERSTE KRING

De Sfeer van de Maan
De Onstandvastigen in Geloften
Vrijspraak van Geloften

TWEEDE KRING

De Sfeer van Mercurius
De Roem- en Eerzuchtigen

1 „Zoo gij in mij zich liefdegloed ziet heffen
Met vlam van meer kracht dan ze' op aard' verbreidde,
Dat van uw oogen 't die kon overtreffen: [1])

4 Wees niet verbaasd, omdat hiertoe moest leiden
't Volmaakt aanschouwen, naar gij zult ontdekken,
Dat in 't goed onderricht den voet doet schrijden.

7 Wel zie 'k reeds, hoe het eenwig Licht kan strekken
In uwen geest en daaruit schitt'ring dagen,
Dat —slechts aanschouwd — al liefdegloed moet wekken. [2])

10 Mocht and're zaak die te verleiden slagen,
Dan blijven er in deze toch nog sporen,
Slecht kenbaar, waar zij afschijn door zal jagen. [3])

13 Gij wilt — of and're dienst vergoedt soms — hooren —
Beloften, waar te kort bij was gebleven,
Opdat de ziel niet een geschil zal storen." —

16 Zoo heeft Beatrix deez' Zang aangeheven
En als wie 't staken van 't gesprek blijft weren,
Werd voortgang zoo 't gewijd vervolg gegeven:

19 „De grootste gaaf door mildheid van den Heere,
Bij 't scheppe' en met Zijn goedheid te verklaren
't Meest één en die Hij 't meeste zal waardeeren,

22 Was: onze wil als vrij te kunne' ervaren,
Waarmee de scheps'len met begripsvermogen
Saam en alleen begiftigd zìjn en wàren.[4])

25 Als gij hieruit besluit, moet ge' op de hooge
Beteek'nis van geloften daardoor stooten,
Dat God — als gìj toestemt — méé heeft gebogen.

28 Want bij verdrag door God en mensch gesloten,
Moest hij tot offer van dien schat zich maken —
Naar 'k zeg — en juist is 't uit zijn dáád gesproten.

31 Dus: hoe kan tot herstel daarvan men raken?
Meent ge' aanbod zoo tot goed gebruik te wijden:
't Waar goed doen willen met geroofde zaken.

34 Voor 't hoofdpunt kon 'k u thans tot wijsheid leiden,
Maar daar de Kerk u daaraan kan onttrekken, —
't Schijnt - met de waarheid, u getoond - te strijden: —

37 Moet gij nog 't zitten aan den disch wat rekken,
Daar tot vertering van een spijs, zoo zware,
Door u gegeten, nog wat hulp moet strekken.

40 Maak uw geest open, voor wat 'k doe ervaren,
En sluit er 't in; want 't raken slechts der ooren
Is nog geen weten of men moet 't bewaren.

43 Twee dingen zijn 't, die tot de kern behooren:
d' Eén: 't voorwerp, waar 't om gaat bij offeringen,
d' And're: 't verdrag, waarbij ze zijn bezworen.

46 Dit laatste blijft 't nakomen steeds bedingen,
Of 't is verbroken en nauwkeurig lichtte
'k U hierin voor, waartoe het dus blijft dwingen. [5])

49 't Was daarom den Hebreëen een der plichten
Toch te' off'ren ook bij ruil van 't offerande,
Waarin gij al u zelf moest onderrichten.

52 't And're — als voorwerp u bekend voorhanden —
Kan zóó wel zijn van aard, dat 't niet zal schelen,
Zoo men een ander in zijn plaats verpandde,

55 Maar 't schouderpaar met and'ren last bedeelen
Mag geen uit eigen wil, dan bij het lenken
Des witten Sleutels en ook van den gele. [6])

58 Maar blijf als dwaas u elke wiss'ling denken,
Als voor 't verruilde dat — gebruikt deswegen —
Dit niet een plaats als vier in zes kon schenken.

61 Maar weegt een zaak door waarde daarentegen
Zóó zwaar, dat ze' elke weegschaal neer kan trekken,
Dan wordt geen kwijting door wàt ook verkregen.

64 Dat het belove' aan menschen niet verstrekke
Tot scherts: wees trouw, en doe 't niet in den blinde,
Als Jephta 't moest bij de' eerst'lings-gaaf ontdekken,

67 Die eer zich aan 't: „Ik deed verkeerd" — moest binden
Dan erger doen met off're' en als die eene
Kunt ge' ook der Grieken grooten gids dwaas vinden.

70 Wat Iphigénia's schoon gelaat deed weenen,
En dwaze' als wijze' om haar, wier tranen 't staven
Bij 't hooren van een eeredienst als gene.

73 Wilt — Christ'nen — ernstiger — zoo voort niet draven,
Laat niet als veer u ied'ren wind bewegen
En meen elk water niet voor 't wassche' een gave.[7]

76 Gij hebt 't Oud en 't Nieuw Testament gekregen;
Laat u de Herder van de Kerk vóór trekken;
Hierin zij uw verlossing gansch gelegen.

79 Zoo booze lust u elders heen mocht wekken:
Weest niet dwaas vee, maar mannelijk gijlieden,
Dat niet bìj u òm u de Jood zal gekken.

82 Doe niet als 't lam, dat moeders melk zal vlieden,
Wanneer onnoozelheid, zijn dart'len 't dreven.
Om zoo zich zelf het onheil aan te bieden." —[8]

85 Zoo Beatrix, naar 't door mij wordt geschreven;
Zij wendde zich, wijl gansch haar wenschen dringen,
Naar 't deel der aard' het meest vervuld van leven.[9]

88 Haar zwijge' en — blijkbaar — haar veranderingen
Geboden rust mijn geest, dien wensche' ontsteken,
En wien reeds nieuwe vragen rijzen gingen.

91 En waar een pijl tot 't doelwit was gestreken
En treft, vóór 't koord weer strak spant voor de oogen
Zijn wij toen naar den tweeden Kreits geweken.[10]

94 Mijn Donna zag 'k zoo blijde in den hoogen,
Toen zij in 't licht kwam, waar die kring ons prachtte,
Dat de planeet toenam aan lichtvermogen.

97 En zoo de ster veranderde en lachte,
Hoe werd ik toen, ik, die toch van nature
Op elke wijze veranderlijk ben te' achten!

100 Gelijk de visschen — naar wat neerkomt — sturen —
Van buiten in een vijver klaar en effen
Om — of 't hun voedsel is — het te begluren,

103 Zoo zag 'k mij meer dan duizend glansen treffen,
Tot ons gekomen, wijl in elk men hoorde:
„Ziet wie de liefde' in ons meer zal verheffen!"—[11]

106 En al naar elk van die ons nader gloorde,
Kon men de schim vervuld van vreugd ontwaren
In helle schitt'ring, die van daaruit boorde.

109 Denk lezer, zoo ge' op dit begin kondt staren,
En 't dan niet voort zou gaan, hoe 't U dan kwelde
Om meer, wat U moet spannen, te ervaren.

112 En gij ziet zelf, hoe in mij wensch opwelde
Te hooren van hun staat in die regionen,
Nadat zij zich daar voor mijn oogen stelden.

115 „O welgeboor'ne, tot wien 't zien der Tronen
Van d' eeuwige Triomf daalde' als genade
Voor gij — den strijd verlaten — U kunt toonen:

118 Door 't licht, waar in zich alle Heem'len baden,
Zijn wij ontgloeid en hebt gij ons van noode —
Om klaarheid, U tot vreugd, zal ze' U verzaden. — [12]

121 Dit werd door een der vromen me' aangeboden
Van hen en Beatrix zei: „Spreek, wil spreken
Gerust en wil geloove' aan hen als goden." —

124 „Ik zie U wel als in het nest geweken
Van 't eigen licht en 't uit Uw oogen trekken
Daar — als gij lacht — me' er flitse' uit tegen streken.

127 Maar 'k ken U niet, noch van 't tot woon U strekken
Van dezen sfeer-graad — waard'ge ziel — de reden,
Die zich voor d' aard' door ander licht laat dekken." —[13])

130 Die woorden zijn van mij 't licht toe gegleden,
Dat eerst mij toesprak, 't geen het zóó deed dagen,
Dat heller schitt'ring dan te vóór 't ombreedde.[14])

133 Gelijk de Zon, die zelf zich kan vervagen
Door tè veel licht, als gloed — die is ontstoken —
Van dicht gewolk de temp'ring zal verjagen,

136 Zag ik zijn heil'ge trekken weg gedoken,
Door meerder vreugd in zijne schitteringen,
Waarop het gansch verborgen heeft gesproken

139 Op wijs gelijk de Zang, die volgt, zal zingen.[15])

ZANG VI

INHOUD

Justinianus, die de Romeinsche wetten verzamelde en ordende, spreekt met Dante eerst over zijn eigen leven als keizer en daarna over het Romeinsche Rijk door God bestemd wereldrijk te worden, hetgeen in politieken zin ook bereikt was, toen door Christus de grondvester van het geestelijke Rijk van Rome, de Kerk werd gesticht. Het politieke Rome leed door het overbrengen van den zetel des Rijks naar Byzantium, ook in Dante's tijd door de staatkundige twisten, de Kerk door heillooze politiek en bederf ook onder de priesters zelf. Maar de Dichter bleef op redding hopen. Daarna verhaalt Justinianus hem nog een en ander van Romeo de Villeneuve, die zich in dezelfde Sfeer bevindt.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1—10. Justinianus begint met een kort overzicht van de Romeinsche heerschappij tot zijn troonsbestijging om zich zelf als Keizer bekend te maken. Van die heerschappij is de Adelaar het symbool, omdat de Romeinen naar Gods Wil de stichting der Kerk voorbereidden, en heet daarom v. 4: Gods Vogel. Met Aeneas was de Arend van het O. naar het W. in de richting der Zon, het symbool van Christus, gevlogen naar den Tiber. Constantijn wendde hem weer naar het O. niet ver van den Trojaanschen berg Ida, vanwaar hij het eerst was opgestegen. Hier bleef hij meer dan 200 jaar (v. 4), want Constantinopel genaamd naar Constantijn (v. 2) werd gesticht in 330; Justinianus' wes-

tersche veroveringen vallen in 536. Hij beklom den troon in 539. Volgens B. Latini werd de zetel des Keizers van Rome naar Byzantium overgebracht in 533. Het huwelijk met Lavinia (v. 3) gaf Aenaeas en door hem de Romeinen gelijke rechten op de heerschappij over hun voornaamste gebied: Europa (v. 5) (Zie I Z IV v. 122 N 36, v. 125 N 39) V 5, 7, 9 corr. m. Z III v. 5, 7, 9 en m. de v. daar aang. N 1. Hij voelt zich dus daar zoo licht als in II Z XXVII v. 119, 121, 123 en als de Arend in II Z IX v. 13—34 N 3 als symbool van den H. Geest en duidt zoo aan, dat Gods Vogel (v. 4) symbolisch ook het politieke Rome voorstelt, daar de geest, die het Romeinsche Volk leidde, het dreef naar Gods Wil. Ook bij de Romeinen was de Adelaar de vogel van Jupiter. V 7 is ontleend aan Psalm XVI v. 8, LXII v. 8. V 8, 10, 12 corr. m. Z IV v. 41, 43, 45 en m. II Z XXVIII v. 98, 100, 102, omdat Justinianus, die keizer was op aarde, hier met Christus burger is in het hemelsche Rome en m. de v. daar aang. N 15, evenals Dante, die zich in II Z XXVIII daar burger voelde in het aardsche Paradijs. W e t-k o l o m m e n (v. 12), ingelascht. 'k B e n Justinianus, 'k w a s Cesar (v. 10), omdat met den dood alle titels en rangen ophouden. Het werk der wetgeving (v. 11) houdt hij voor een ingeving van de liefde van den H. Geest.

[2]) V 13—28. Volgens Phil. is het niet bekend, dat Justinianus ooit de leer der Monophytsieten aankleefde, wel dat zijn gemalin Theodora die heimelijk toegedaan was. Cas. beweert echter, dat hij de leer van Eutiches aanhing, waarin Christus alleen als van goddelijke Natuur werd beschouwd, die de menschelijke in Zijn Wezen vernietigde, zoodra Hij menschvorm aannam. Volgens Cas. is het ook een dwaling van sommige commentatoren, dat Justinianus alleen aan de menschelijke Natuur in Christus geloofde. V 17, 19, 21 corr. m. Z V v. 28, 30, 32. De uitdrukking: w o r d t g e m e d e n (v. 21) ingelascht, is een conclusie, welke in de

uitgesproken gedachten besloten is. Het invoeren der wetgeving en de herovering van het Westen stelt Dante voor als een belooning voor Justinianus' verbinding met de Kerk, ofschoon zij later dan het begin hiervan volgde (v. 22—25). De overwinningen behaald door Belisarius (en Narses) in Italië, op de Oost-Gothen in Afrika, op de Vandalen enz. zijn algemeen bekend. Justinianus zwijgt hier van zijn ondankbaarheid, jegens den grooten veldheer. Het schijnt dat Dante evenals Villani (Cr. II 6) en andere middeneeuwsche historici dit niet wist uit de werken van Procopius. Overigens heeft Tribonianus hem bij het hooge werk (v. 24) niet minder vervangen dan Belisarius in den krijg.

[3]) V 28—34. Nadat Justinianus zich als Keizer bekend heeft gemaakt, geeft dit als antwoord op Dante's vraag hem gelegenheid om een overzicht te geven van Rome's geschiedenis en hem te wijzen op de beteekenis van Rome's symbool: den Adelaar. Dante beschouwde de Romeinen als Gods werktuigen. (Zie Conv. IV 5).

[4]) V 34—37. Evander, koning van Latium, stichtte Rome op den Aventijnschen Berg, een stadje vóór dit, door Romulus gesticht. In den oorlog met Turnus was hij bondgenoot van Aenaeas en zijn zoon Pallantis viel in den strijd met Turnus. Daardoor gingen zijn rechten — nam Dante aan — op Aenaeas over. (Zie I Z I v. 107, 108 N 21).

[5]) V 37—43. Drie eeuwen ruim (v. 38), omdat hij de stichting van Rome stelde 331 jaar na Troje's val volgens B. Latini, geen 431. (Zie Bull. VI 95) De strijd der Horatiëers en Curiatiëers (drie tegen drie v. 38, 39) besliste den oorlog onder Tullus Hostilius tusschen Rome en Albalonga om de opperheerschappij ten gunste van Rome (Zie Liv. I 3, 24—27) Tusschen den Sabijnschen maagdenroof en het lijden van Lucretia om haar eer (Zie I Z IV v. 128 N 41) door Sextus Tarquinius aangerand, ligt de periode van het romeinsche koningschap. (Zie Conv. IV 5)

[6]) V 43—49. De Galliëer Brennus (v. 44) werd, nadat

hij Rome ingenomen had, door Camillus verslagen en tot den aftocht gedwongen. Pyrrhus (v. 44) van Epirus moest na jaren over Rome gezegevierd te hebben in 275 v. Chr. Italië weer verlaten. (Zie II Z XX v. 25—28 N 5) L. Quintius Cincinnatus (v. 46), wiens bijnaam van zijn rijk gekruld en ongekamd hoofdhaar (cirrus cincinnus) afkomt, die tot dictator verheven werd, deed hiervan weer vrijwillig afstand en keerde terug tot zijn vroeger beroep van landbouwer. Manlius Torquatus, die zijn eigen zoon wegens een vergrijp tegen de krijgstucht liet ombrengen na hem eerst wegens de behaalde overwinning den lauwer te hebben geschonken. Publius Decius Mus wijdde zich, nadat hij 3 jaar tevoren een romeinsch leger van den ondergang gered had, in den eersten Samnietischen oorlog (340 v. Chr.) als consul den dood in den slag bij den Vesuvius voor het vaderland. Evenzoo stierf bijna een halve eeuw later (295 v. Chr.) zijn zoon, die denzelfden naam droeg, in den slag bij Sentinum tegen de Galliëers. In den slag bij Asculum (279 v. Chr.) tegen Pyrrhus van Epirus stierf de kleinzoon. Het geslacht Fabius leverde vele groote burgers op, vooral muntte uit Q. Fabius Maximus, die om zijn krijgsbeleid den bijnaam Cunctator, Draler, ontving. De vorm m i r r o (v. 48) komt mij in overeenstemming met Dante's taaleigen eer voor bewierooken dan loven, m i r o, het laatste voor het rijm met twee r's. (Zie Cas. Il. Par. 595) Wie Dante niet in het Italiaansch kan lezen, zou bij al te letterlijke vertaling van zijn woord-vormen, niet gelooven, dat er werkelijk in den oorspronkelijken tekst woorden voorkomen, die de gewaagdste nieuwe constructies, zooals men ze hier in de N-Gidsperiode zocht, evenaren. Wat zegt men van woorden als i n-n e t t e n, i n-s t e d e n voor: in een net raken (II Z XXVI v. 24), in een stad gaan (II Z XXXI v. 69) of i n-h ij-e n i n-m ij-e n (II Z IX v. 7, 8) voor : doordringen in den geest van mij, van hem. De laatste combinaties vooral vind ik alles behalve mooie, taal-verwringingen, geprobeerd-modern voor den tijd, waarin ze gemaakt werden. (Zie voor

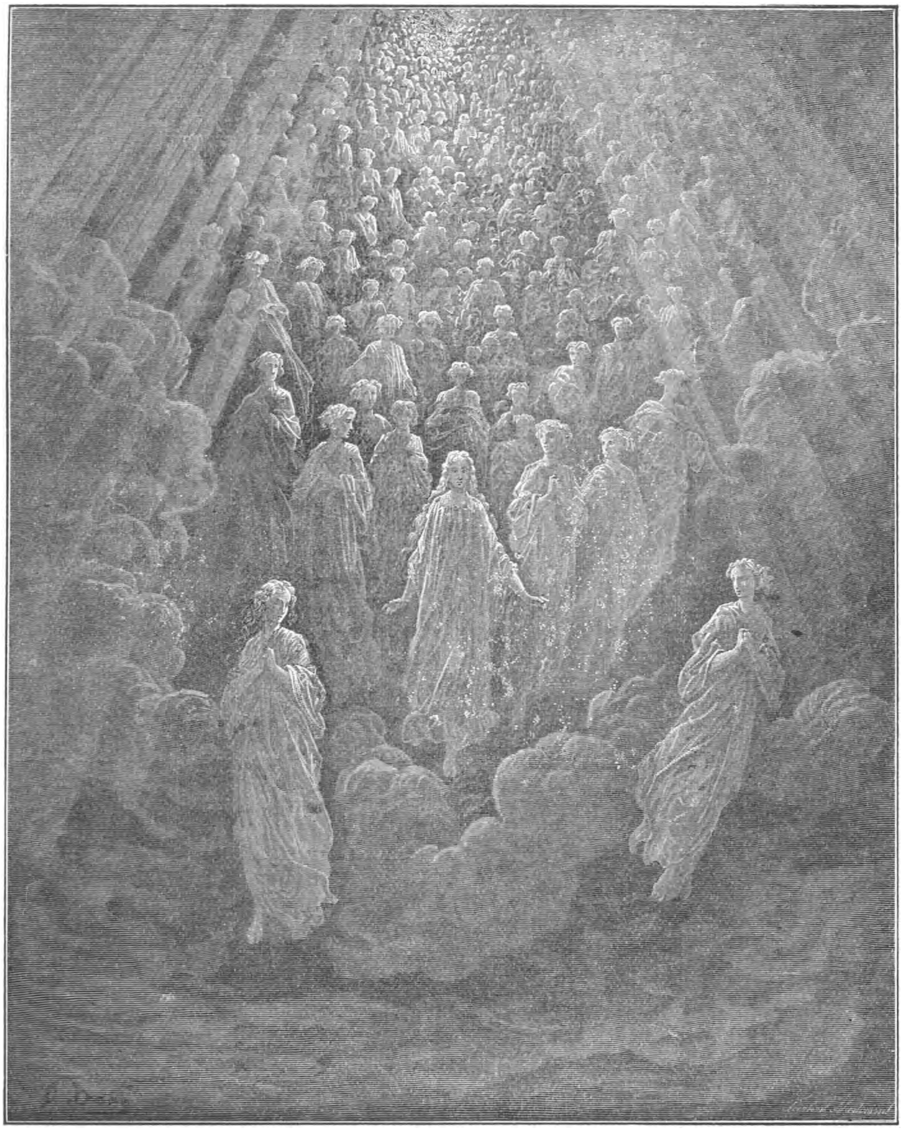

Zoo zag 'k mij meer dan duizend glansen treffen,
Tot ons gekomen, wijl in elk men hoorde:
„Ziet wie de liefde' in ons weer zal verheffen"!
Z V v 103-106

de overeenkomst van Dante en de Woord-Kunst van 1880 II Z XXIV N 11.)

[7]) V 49—52. De Carthagers worden hier Arabieren genoemd, omdat vóór Dante's tijd de Arabieren Noord-Afrika hadden veroverd, op dezelfde manier laat hij in I Z I v. 68 Virgilius zijn voorvaderen Lombarden noemen. De Po ontspringt in de Alpen boven Saluzzo aan den voet van de Viso. (Zie I Z XVI v. 93—192 N 13). Gelijk men pleegt aan te nemen is Hannibal van het Rhône-dal, den Isère-stroom opwaarts volgend, over den kleinen Sint Bernard gegaan. Vroeger hield men de Genèvre, nauwelijks een dag noordwestelijk van Monte Viso gelegen, dikwijls voor de bergpas door Hannibal overgetrokken.

[8]) V 52—55. Hier wordt de oudere Scipio Africanus, de overwinnaar in den tweeden Punischen oorlog bedoeld niet de veroveraar van Carthago. Toen Cnaeus Pompejus de Groote op de Afrikaansche Zee en in Afrika, op Sicilië en in Cisalpijnsch Gallië de aanhangers van Marius overwon, was hij 24 jaar en op zijn 25e hield hij zijn triomftocht in Rome. W a a r h e t e e r s t e l i c h t b l o n k i n U w o o g e n (v. 54) vrij voor: w a a r g ij z ij t g e b o r e n. Na de nederlaag van Catilina in die streek laat Villani de stad Faesulae (Fiesole), welke voor Catilina partij gekozen had, door de Romeinen belegeren en in haar plaats aan den voet van den berg Florence bouwen door den consul Florinus. Onder de aanvoerders bij die belegering noemt hij o. a. behalve Caesar en Cicero, ook Pompejus (Zie Villani Istor. Fior. Lib. I Cap. 30, Cr. I 37 en volg.) Zeker was Faesulae, de op den berg gelegen stad, aan wiens voet Dante geboren werd, het middelpunt der samenzwering van Catilina. Dat echter die vesting na lange belegering door de Romeinen verwoest werd, is een niet-geschiedkundige overlevering van de Toscaansche geschiedschrijvers. (Zie I Z XIII v. 41—150 N 15, I Z XV v. 60—61 N 7). Werkelijk werd de beslissende slag op 5 Jan. 62 v. Chr. bij Pistoja geleverd (Zie I Z XXV v. 12 N 2.)

[9]) V 55—58. In den ganschen Hemel heerscht vrede. Hiermee wilde zij ook de wereld sieren voor de komst van Christus. (Zie ook v. 80, 81 en Conv. IV 5, Thom. v. Aq. S. P.III qu. XXXV art. 8) Ruim een halve eeuw vroeger voerde Cesar namens den Senaat het veldteeken der Romeinen: den Adelaar.

[10]) V 58—67. De Var is de oude grens tusschen Italië en Gallië, maar Cesars veldtochten strekten zich noordoostwaarts tot den Rijn en daarover uit. In deze terzine wordt de geheele schouwplaats van den Gallischen oorlog van Cesar beschreven. Zij schijnt van Lucanus Phars I 399—434 ontleend, waar hij de streken van het veroverde Gallië schildert, vanwaar Cesar zijn legioenen tot den oorlog tegen Pompejus opriep. De Isère heet Asar of Isar, de Saône Arar of Era en de Seine Senna bij Dante. Nu teekent hij de overtocht over den Rubicon en de verovering van Italië. In v. 61—64 volgt bij Orosius VI, 15, 6 volgens Toynbee Ric I 24, Daaruit volgt de overwinning van Pretreius, Afranius en Varro, Pompejus' legaten in Spanje, de twijfelachtige slag bij Dyrrhachium (Durrazzo v. 65) op de Adriatische Zee en de beslissende overwinning bij Pharsalia in Thessalie, waarop Pompejus naar Egypte vluchtte en door koning Ptolemaeus XII daar een jammerlijken dood vond. V 59, 61, 63 corr. m. v. 5, 7, 9, waar hij zich op die wijze vergelijkt met Keizer Justinianus en met de v. hier aang. N 1.

[11]) V 67—70. Ook hier volgt Dante Lucanus (Phars. IX 950), die hem geloofwaardiger schijnt dan Cesars Commentaren. Na den slag bij Pharsalus laat deze hem bij de vervolging van Pompejus aan het strand van Troje landen en bij een offer den Trojaansche afkomst van het geslacht Julia gedenken. Antander is een haven van Phrygië, waaruit Aeneas vertrok naar het W. (Zie Virg. Aen. III 6), de Simoïs is een kleine rivier, die op de Ida ontspringt en bij Troje in zee loopt en langs het graf van Hector. (Aen. v. 371).

[12]) V 70—76. Hier volgen de Alexandrijnsche oorlog,

waar Cesar voor Cleopatra (Zie I Z V v. 63, N 12) tegen Ptolemaeus optrok, de Afrikaansche oorlog tegen Juba, koning van Mauretanië en zijn Pompejaansche bondgenooten in de Spaansche oorlog, waarin hij Sextus en Cn. Pompejus den Jongere overwon. In het voorjaar van 45 verzamelde zich het overschot van de Pompejaansche partij om de beide zonen van Pompejus. Cesar sloeg hen bij Manda in Zuid-Spanje, en Pompejus werd gedood; Sextus bleef echter nog lang zeeroover. (Zie I Z XII v. 135, N 24). Baiulo beteekent letterlijk vaandrig, drager (hier van den Adelaar) maar ook regeerder, voogd; daarom koos ik de ruimere beteekenis van baljuw, bestuurder in plaats van God. Hij ziet in de Cesars-figuren als Hendrik VII van Luxemburg, die hij in zijn Epist. ai Fior: Romanae rei baiulus noemt, als bestuurder, plaats-vervanger van Il. Veltro (Zie Cas. Il. Par. p. 597) Deze baljuw (v. 73) is Cajus Julius Cesar Octavianus Augustus, Rome's tweede Imperator. Na de twee veldslagen bij Philippi in 42 doodden de moordenaars van Julius Cesar, Cassius en Brutus zich zelve, toen zij door Octavianus en Antonius waren overwonnen. (Zie I Z XXXIV v. 64—70 N 7). Reeds in het jaar 43 kort voor het instellen van het Driemanschap had Octavianus bij Mutina (Modena v. 75) Marcus en Antonius verslagen. Van de beide consuls bleef Hirtius in den slag. Pansa stierf kort te voren. In 41 stond Lucius Antonius broeder van Marcus tegen Octavianus op en verzamelde zijn leger in Perusium (Perugia v. 75. Zie Lucanus Phars I 41). De stad werd gedurende het beleg door vreeselijken honger geteisterd. Hij moest zich aan Octavianus overgeven. In v. 74 beteekent latrare: getuigen, staven, niet: blaffen (Zie Cas. p. 597.) V 71, 73, 75, waarin gezegd wordt, dat de Adelaar zich weer naar het Westen keerde, corr. m. II Z XXVII v. 92, 94, 96 N 8, 9, als hij vóór het in slaap vallen op den trap naar het aardsche Paradijs, dus daar weer oostwaarts gaande, zich zijn ganschen tocht naar het Westen door de Hel en langs den

Berg herinnert, waarbij hij de gansche Menschheid verpersoonlijkt terwijl de Adelaar hier deze eveneens belichaam ten m. de v. daar aang. N 8 en 9.

[13]) V 76—82. Nog voor den slag bij Actium (2 Sept. '31) tot Antonius' nadeel beslist was, ontvluchtte Cleopatra het veldteeken der Romeinen met hare schepen naar Egypte. Antonius ijlde haar na en gaf zich spoedig den dood. Cleopatra (Zie I Z V v. 63 N 12) volgde zijn voorbeeld door een vergiftige adder aan haar borst te leggen, toen zij zich er van overtuigd had, dat haar schoonheid niets op Octavianus vermocht. Zij had op de Roode Zee een vloot tegen hem uitgerust en hij zelf moet haar oever aangedaan hebben: het roode strand (v. 79), toen hij van Egypte naar Palestine trok. Wat in de Romeinsche geschiedenis tot dien tijd slechts twee maal geschied was: het sluiten van den tempel van Janus, werd nu onder Augustus als teeken van algemeenen vrede: de Pax romana, bevolen. Kerkelijke schrijvers brengen dit in verband met den lofzang der Engelen: Vrede op aarde (Lucas II 44) en de woorden van den Apostel (Galaten IV 4), dat Christus geboren werd, omdat de tijd vervuld was. Het schijnt dat onder Augustus de Janustempel drie maal gesloten was in 29, 24 en 10; toch is het twijfelachtig of die toestand ten tijde van Christus' geboorte bestond.

[14]) V 82—94. Door zijn slagen (v. 84) ingelascht. De derde Cesar (v. 86) is Tiberius 14—37 na Chr. Onder zijn regeering werd Christus gekruisigd en de toorn Gods over den Zondeval werd uitgeboet. Onder Titus 79—81 n. Chr. werd in 70 n. Chr. Jerusalem verwoest, v. 92. (Zie De Mon. II 11 Par. VII, v. 19) en zoo de dood van Christus gewroken. (Zie II Z XXI v. 83 N 13).

[15]) V 94—100. Gelijk Paus Stephanus II den Frankenkoning Pepijn tegen Adolf te hulp riep, wendde Adrianus I, toen hij door Desiderius bestookt werd, zich in 773 om hulp tot Karel den Groote (Zie Par. Z XVIII v. 43). Leo III

zette den laatste eerst 27 jaar later de keizerskroon op, die onder het Kruis op zijn wijze de heerschappij van den Romeinschen Adelaar verbreidde en zoo het werk der Cesars voortzette. De Dichter kan echter zeer goed zeggen, dat toen reeds de Arend een onderneming, welke tot herstel van de westersch-romeinsche heerschappij voerde, onder de bescherming van zijn vleugels genomen had. V 97—100 slaat op hen v. 131—34, die nièt of tegen den Adelaar van Rome streden als Teeken van de gansche Menschheid om het in het belang van één partij te gebruiken of de macht er van wilde belagen.

[16]) V 100—112. De Guelfen verwachten en verkregen hulp van het Fransche Koningshuis, dat de drie Lelies als Wapen voerde. Men denke er aan, hoe Dante de steun, door het politiek ontaarde Pausdom van die dynastie ondervonden voorstelt in II Z XXXII als totaal in strijd met Gods wereld-orde. De Ghibellijnsche adel ontleende aan de keizerlijke zaak alleen den naam inderdaad zocht die slechts zijn eigen belang. Daarom hielp die zoo weinig Hendrik VII en de latere keizers op hun tochten naar Rome. Wie ook het Recht van dit Teeken scheidt (v. 105), moet den strijd verliezen en dit deden ook de Ghibellijnen. De nieuwe Karel is volgens Phil. Karel II in tegenstelling met Karel den Groote, ofschoon men ook aan Karel aan Valois (zonder hand) denken kan. (Zie II Z XX v. 70—79 N 14) Ik vermoed veeleer den laatste. Wereldlijke machthebbers worden dikwijls als leeuwen aangeduid. (Ezechiël XIX v. 2) Dante zinspeelt hier ook op den leeuw in het Wapen van Florence, terwijl de Guelfen Karel II daar slaafs aanhingen V 104, 106, 108 corr. m. Z V v. 44, 46, 48, omdat hier een afwijken van den weg door den Adelaar aangewezen naar Gods wil, daar van afwijken van een belofte wordt besproken en m. de v. daar aang. N 5. Met v. 111 doelt de Dichter volgens Bohl misschien op het aanzoek van Philippe le Bel om de Roomsch-Duitsche Keizerskroon.

[17]) V 112—118. V 110, 112, 114 op eda, ezen, corr. m. II Z XXXII v. 35, 37, 39 N 5, waar de komst van den erfgenaam der Romeinsche Keizers, onder Rome's Adelaar als veldteeken wordt voorspeld, n.l.: Il Veltro in tegenstelling met de Fransche koningen, die Dante daar allerminst toe aangewezen achtte. V 111, 115, 117, waar gemeld wordt, dat de stralen hier minder sterk schitteren als tooi, corr. m. II Z XXXIII v. 2, 4, 6, (Zie Err. III), waar het Woud den Boom der Kennis als tooi omgeeft gelijk de krans het hoofd van Beatrice in II Z XXX v. 29, 31, 33, N 6 en m. III Z IX v. 16, 18, 20, waar Dante van Beatrice zegt, dat zij hem steeds meer kracht geeft, hem steeds meer verlicht tot tegenstelling.

[18]) V 118—127. V 16, 18, 20 corr. m. Z V v. 125, 127, 129 omdat hier de reden opgegeven wordt, waarom de roem- en eerzuchtigen zich in die planeet-sfeer bevinden, wat Dante in Z V nog onbekend was. Tegelijk wordt opgegeven, waarom zij hier gelukkig zijn: niet, omdat zij als schimmen in de Maan-Sfeer geen hooger Kring wenschen, maar omdat zij door dit verblijf in lager Kreis weten, dat aan het Recht is voldaan. V 122, 124, 126 corr. m. Z IX v. 56, 58, 60, waar van Plato's leer sprake is, die min of meer nadert tot die der Kerk, welke het Godsrijk op aarde brengt, en m. de v. daar aang. N. 6.

[19]) V 127—142. Ook Villani spreekt van dezen Romée de Villeneuve. (Istor: Fior. Lib. VI Cap. 92.) aldus: Raimond Berengar, de laatste graaf van Provence uit het Huis van Aragon, was een beschermer der troubadours. Eens kwam bij hem een pelgrim van Compostella, die zoo in zijn gunst kwam, dat hij hem het beheer van zijn goederen toevertrouwde; diens inkomen wist hij te verdrievoudigen, dus nog sterker dan Dante zegt in v. 38. Door jaloersche Provencaalsche baronnen werd hij aangeklaagd en toen vorderde Raimond hem ter verantwoording. Daarop trok hij als pelgrim heen. Romée (Romeo) kan ook wel een soortnaam zijn voor pelgrims naar

Rome, gelijk Benv. en Ott. beweren, die er een Duitscher van maken. Buti vertelt de historie eenigszins anders. (Zie Phil. Das. Par. p. 73). Volgens Phil. schijnt deze figuur verwisseld met Romée de Villeneuve, uit een groot geslacht, dien Raimond na de onderwerping van Nizza daar tot bevelhebber aanstelde, later vrijheer van Vence, groot-seneschal en eerste minister. La Salle (Essay sur l' Vistorie des Comtes souverains de Provence) zegt ook, dat hij voor de financiën van den graaf zorgde, maar behandelt deze geschiedenis als een sage. De vier dochters van Berengar (v. 133) huwden als volgt: Margaretha met Lodewijk IX van Frankrijk, Eleonora met Hendrik III van Engeland (Zie II Z VII v. 130—133 N 19), Sanctia met Richard van Cornwallis, die tot Roomsch koning werd gekozen. Daar zijn dochter Beatrix in haar trots was gekrenkt, omdat zij — gehuwd met Karel van Anjou — geen kroon droeg, bewoog hem dit de kroon van Sicilië, hem aangeboden door den Paus aan te nemen (Zie II Z VII v. 128, N 18). Die huwelijken moeten Rome's werk geweest zijn. Het is mogelijk, dat de adel van Florence echter een hekel aan hem kreeg, omdat Karel- meester van hun land- de grooten en de vrije steden vast in bedwang hield.

ZANG VI

TWEEDE KRING

De Sfeer van Mercurius
De Eer- en Roemzuchtigen
Justinianus, Romeo de Villeneuve

1 „Sinds d' Ad'laar 's Hemels loop tege' is gestoven,
Door Constantijn, hem volgend met zijn scharen
Na d' oude, die Lavinia wist te rooven,

4 Hield 's Heeren Vogel ruim tweehonderd jaren
Stand, waar Europa's verste grens 't afrondde
Bij bergen, waar hij eerst aan is ontvaren.

7 En waar de heil'ge wieken schaduw zonden.
Regeerde hij, van hand op hand geklommen,
En wiss'lend zoo op die van mij gevonden.

10 'k Ben Justinianus, Caesar was 'k alomme,
Die — want zóó voelde' ik Wil der Liefde mede —
't IJd'le' en te veel streek uit de wet-kolommen.[1])

13 En voor ik aandacht aan het werk besteedde,
Wou 'k Christus slechts in één natuur belijden,
Naar 'k waande' en 'k was met dit geloof tevreden.

16 Agapitus, hoogste' en gebenedijde
Als Herder, deed mij 't waar Geloof ervaren,
Waarheen hij door zijn woorden mij deed schrijden.

19 'k Geloofde' in hem en 'k zie thans op mij klaren,
Wat daarin school, gelijk gij hebt voor oogen
Wàt tegenspraak ook van 't onjuiste' en 't ware.

22 Hij heeft niet met de Kerk den voet bewogen,
Of 't was door gunst Gods Wil mij aan te drijven
Tot 't hooge werk en 'k wijdde 't al mijn pogen.

25 De wapens liet ik Belisarius blijven,
Dien 's Hemels rechterhand zoo hielp, dat 't wenken
Mij moest om me' in mijn rust daarbij te stijven.[2])

28 Hier op de eerste vraag verzaadt Uw denken
Mijn antwoord; maar de aard — hierbij bevonden —
Dwingt mij iets anders als vervolg te schenken,

37 Opdat gij ziet op welk een aantal gronden
Zich keeren tegen 't allerheiligst Teeken
Wie 't toè zich eig'nen als ook wie 't weerstonden.[3])

34 Ziet door wat deugd 't eerbied is waard gebleken.
't Begon, sinds — dat tot heerschappij 't zou raken —
Pallantis voor dit oogmerk is bezweken.[4])

37 Gij weet, hoe 't Alba zich tot woon kon maken
Drie eeuwen ruim, totdat er drie opstonden
In kamp met drie, daar ze' allen hiernaar haken, —

40 't Kwaad der Sabijnsche', ook hiervan ondervonden,
Na zeven koon'ngen: hoe 't Lucrezia klagen
Deed, overwinnend al de stamme' in 't ronde.[5])

43 Gij weet, hoe het, door Rome's keur gedragen,
Brennus en Pyrrhus schade deed ervaren
En 't and're vorste' en bonden heeft verslagen; —

46 Waarom 't Torquatus, Quintius, — om zijn haren
Acht'loos genoemd — die 'k graag met myrrhe vieren
Wil, als de Decii, Fabii roem deed garen.[6])

49 Het sloeg den trots neer van de Arabieren,
Die — Hannibal nà — door de rotsen togen
Der Alpen, waar gij — Po — van neer komt zwieren.[7])

52 Scipio, Pompejus — jong — daaronder vlogen
Ten zege' en bitter bij die hemel-zoomen
Scheen 't, waar het eerste licht blonk voor Uw oogen.[8])

55 Toen welhaast gansch de Hemel zijn voorkomen
Aan d' aard' naar eigen, blijde wijs wou geven,
Nam Caesar 't over naar den wil van Rome.[9])

58 't Zijn — waar van Var tot Rijn het naar kon streven — :
d' Isère, Saône' en Seine, die 't zien konden,
Elk dal, waaruit de Rhone' is vol gedreven.

61 In vlucht, toen het verliet Ravenna's gronden,
Met sprong den Rubicon te overvaren:
Geen tong noch pen, die 't volge' er van bestonden.

64 Naar Spanje keerde het daarop zijn scharen,
Durazzo, — 't trof Pharsalia met zoo'n schade,
Dat aan den heeten Nijl 't smart deed ontwaren.[10])

67 Antander, den Simoïs sloeg 't weer gade,
— Waarvan 't dreef — Hectors rustplaats in die oorden,
En Ptolomaeus kwam 't daarna ten kwade.[11])

70 Toen daalde 't, waar 't als bliksem Juba stoorde,
Dan keerde 't om Uw Westen toe te streven,
Waar het de tuba van Pompejus hoorde.

Wat 't heeft met den baljuw, die volgt, bedreven:
Dit staven Brutus, Cassius ter Helle,
't Kon smart Modena en Perugia geven.[12])

Nog blijft Cleopatra, bedroefd, 't er kwellen,
Die met een adder — 't in vlucht vóór geschoten —
Een plotse' en zwarten dood wou tegen snellen.

Hiermee is hij op 't roode strand gestooten,
En deed op aarde zulk een vrede dagen,
Dat Janus toen zijn tempel zag gesloten.[13])

Maar wat het Teeken, waarvan 'k wou gewagen,
Eerst deed en dan nog later kon bereiken
Voor 't sterf'lijk Rijk, gebogen voor zijn slagen,

Zal uiterlijk dan weinig duister lijken,
In hand des derden Caesars toen bevonden,
Wiens oog klaar, wiens gezindheid rein zou blijken.

Want 't levend Recht, als adem mij gezonden,
Schonk 't roem ter hand van hem, van wien 'k wil spreken,
Dat door zijn wraak Zijn gramschap is verzwonden.

Verbaas U bij, wat 'k weer meld van dit Teeken,
Sinds het tot wraak met Titus voorwaarts spoedde,
Opdat dit d' oude zonde toen zou wreken.[15])

Toen Longobarden-hand de Kerk deed bloeden,
Trok Kaar'l de Groote onder zijne veeren
Ter overwinning, haar tot steun ten goede.

Nu kunt gij naar diegene' Uw oordeel keeren,
Die 'k hier beschuldigde' en naar hun gebreken,
De oorzaak van de kwalen, die U deren.[15])

100 d'Een wil de gulden Lelieë' er tege' opsteken,
Die 't Wereld-Teeken één partij slechts wijden,
Dat zwaar valt zien, wie 't meest is afgeweken.

103 Laat onder and're vaan maar list bereiden
De Ghibellijnen, want kwaad zal na dringen
Hem, die het Recht en dit steeds houdt gescheiden.

106 Geen nieuwe Karel zal omlaag dit dwingen
Met zijne Guelfen; dat hij vrees' zijn klauwen,
Die nob'ler leeuw de manen konde' ontwringen.

109 Reeds vaak deed vaders schuld de zonen rouwen
En niet, dat God zijn Wapens ruil,' waan' deze,
Opdat zijn Leliëe' als diè zijn te beschouwen.[16])

112 Deez' kleine ster heeft tooi zich saamgelezen
Der goede geesten, in wie werkkracht tierde,
Opdat 't hen daar tot eer en roem zou wezen.

115 Zoo hier de wensche' opstijgend zijwaarts gierden,
't Was d'oorzaak dat van ware Min de stralen
Bij 't opwaarts rijzen minder schitt'ring sierde.[17])

118 Maar willen wij de maat van 't loon bepalen
Naast onze diensten, dan mag 't ons verblijden:
Wij zien geen stijge' er bove,' er onder dalen.

121 Het levend Recht wist onzen drang te leiden
Tot matiging, dat die niet kon erlangen
Te wijken naar wàt onrecht ook ter zijde.

124 In ons bestaan maakt het verscheiden rangen,
Naar stemverschil zoet tonen schept op aarde
In harmonie zoet bij der rad'ren gangen.[18])

127 En in den parel, dien gij nu ontwaarde,
Ziet gij het licht van dien Romeo stralen,
Die voor goed werk slechts een kwaad loon vergaarde.

130 Maar 't lachen gaat niet bij de Provençalen,
Die hem misdeden, want, slecht pad beschrijden
Wie schade' uit and'rer weldoen willen halen.

133 Vier dochters — elk tot koningin gewijdde —
Had Raimond Berengar: 't schonk hem daarneven
Romeo need'rig en van hem gescheiden.

136 Toen hij door nijd'ge woorden werd gedreven
Die brave ziel om rekenschap te vragen,
Die tien hem schonk in plaats van vijf en zeven,

139 Is die vertrokken arm en oud van dagen.
En kende men zijn hart nog daarenboven,
Toen beten bed'lend hij 't bestaan moest dragen:

142 Men looft hem en men zou nog meer hem loven. —[19])

ZANG VII

INHOUD

Dante vraagt nu, hoe God den dood van Jezus kon wreken op zijn beschuldigers, zoo die dood zelf rechtvaardig was, daar Jezus de schuld van het Menschdom op zich laadde en aan Gods Recht moest worden voldaan. Beatrice merkt dan op dat Christus twee naturen in zich vereenigde; de smarten, zijn menschelijke natuur aangedaan, waren een boete naar recht, omdat daarmee die natuur voor de zonde betaalde. Maar de Joden waren niet te verontschuldigen, omdat zij zich aan de Goddelijke Persoon van Christus vergrepen. Dit werd door de Romeinen op hen gewroken. Dan toont zij aan, hoe de Verlossing juist door Jezus moest plaats hebben, omdat de mensch niet uit zich zelf zijn schuld uitboeten kon of God moest hem alles zonder eenige voldoening vergeven hebben. Het eerste eischte de hulp van God den Zoon en de Mensch kon nu door de verdiensten van Christus, die volmaakt aan zijn Vader gehoorzaamde, zich weer tot zijn oorspronkelijken rang verheffen. Dit geeft haar ook aanleiding om hem over den aard der eeuwige en der onvergankelijke dingen te spreken en over de Wederopstanding des vleesches.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1—10. V 1—3 beteekent: „Gelooft zijt gij, Heer der heerscharen, die de zalige lichten dezer Rijken met Uw heerlijkheid overstraalt." — Dit zingt Justinianus en hij zinspeelt er op, dat hij, die heer der heerscharen was van Rome

op aarde, hier burger, soldaat is in de legioenen van den Imperator in den hooge. Zijn gelaat glanst van dubbel licht, dat van zijn geluk en zijn voldoening door zijn verklaring aan Dante volgens Phil, omdat hij tegelijk wetgever en heerscher was of van zaligheid en van voldoening over zijn wetgeving volgens Brognoligo (Zie Bull V 198). De laatste glans kan zijn gelaat zeer goed verlichten m. i. om al die redenen — behalve de eerste — tegelijk. Aan die transen ingelascht. Het dansen (v. 7) is in een kring bewegen en telkens weer stil staan onder het zingen van een danslied, gelijk het in Toscane gewoonte was (Zie Z X v. 64—67, v. 79 — 82 N 12).

[2]) V 10—16 Bice: verkort Beatrice in zijn jongelingsverzen (Zie Bocciao, Vita di Dante § 3). V. 14, 16, 18, waarin gesproken wordt van het geluk, dat zij hem schenkt corr. m. II Z XXXI v. 71, 73, 75, waar hij haar ontsluierd ziet ter verg. V 17, 19, 21 op iso, eden, waarin hij haar lach ziet stralen corr. m. Z I v. 140, 142, op iso, eden, waarin hij haar oogen ziet stralen naar de hemelen gericht. Haar naam beteekent: „zij, die geluk aanbrengt, zij, die zalig maakt" en is dus een zeer schoone en passende voor deze figuur, die de Openbaring voorstelt, daar dit door de Openbaring geschiedt. (Zie Canz. p. 80 V. N. XXXIV 46.) Vermoedelijk hebben de letters B en I C E, een of andere beteekenis overeenkomstig met D X V in II Z XXXIII v. 43 N 5 of ook bijeengezet als B I C E. V 17, 19, 21 corr. ook m. Z IV v 95, 97, 99 en m. Z V v 53, 55, 57 (Zie Err, III.)

[3]) V 16-22. Haar meening kan niet falen, want door haar spreekt God. Zij zegt, dat Dante hier staat voor wat hem in Justinianus' woorden (Z VI v. 88-93) een raadsel scheen. (Zie Err. III.)

[4]) V 22-34. Om Dantes twijfel te doen verdwijnen was het eerst noodig het ontstaan, de natuur en de gevolgen der erfzonden, die Christus door zijn dood uitboette, aan te wijzen. De ongeborene (v 27), Adam was in oorspronkelijke gerechtigheid geschapen d. w. z. het verstand was in hem aan

God ondergeschikt, de lagere zielskrachten aan het verstand en het lichaam aan de lagere zielskrachten. Die eerste onderwerping, waarvan de andere twee afhingen, vloeide niet voort uit zijne natuur, maar was een onverdiend voorrecht van Gods genade. (Zie Thom v. Aq. S. P. I Qu L XXXV Art. 1). Had Adam niet gezondigd, dan ware zijn gerechtigheid op zijn nakomelingen overgegaan. Maar Adam wilde de grens aan zijn vrijen wil gesteld overschrijden; hij zondigde en de genade week van hem; het verstand stond op tegen God, de lagere zielskrachten tegen het verstand en het lichaam tegen de zielskrachten. Beide laatste toestanden brachten de ongeregelde begeerlijkheid (concupiscentia), en de sterfelijkheid van het lichaam voort, zoodat de erfzonde zich als een ziekte der natuur (languor naturae) voordoet. (Zie Thom. v. Aq. S. P. II 2ae Qu CLXIII Art. 1 P II 2ae Qu LXXXII Art. 1.) Daardoor ging Adam's eerste zonde met hare gevolgen op zijn geslacht over. Het komt mij voor, dat de uitgang van v 26. 28, 30 op a c q u e, a g e n bedoeld is als te corr. m. I Z XXVI v. 137, 139, 141 op a c e, a g e n, waar beschreven wordt, hoe het schip van Ulysses verging door verzet tegen God, hier het verzet van Adam tegen God en de gevolgen ervan; m II Z I v. 131, 133, 135 op a c e, a g e n, waar Dante met Gods Wil den Berg bestijgt om daar als nieuwe Adam te worden herboren, dus in tegenstelling met den ouden hier; m II Z XXIV v. 137, 139, 141 op a c e, a g e n, waar een Engel hem uitnoodigt den trap naar Kring VIII van den Berg te bestijgen en hij tot den oorspronkelijken staat van Adam nadert en het Westen van het Uiterste Westen bereikt, waar Ulysses heen wilde, maar niet mocht; m III Z III v. 83, 85, 87 op a c e, a g e n, omdat Gods Wil daar met dien der heiligen van de Maan-Sfeer één is, hier die van Adam — in tegenstelling — niet meer met dien van God en m. de v. daar aang. N 9. V 29, 31, 33 op o r e, o n d e n corr. m II Z XVI v. 89, 91, 93 op o r e, o n d e n, omdat door de Verlossing de Mensch tot den zielstoestand terugkeert, waarin zich het kind bevindt

in dien Zang beschreven: niet wetende van goed of kwaad in tegenstelling met Adam na het eten van den Boom der Kennis, Als bij het rijm op elle acht ik het hier voor de welluidendheid beter, die op ore weer te geven in rijmen op onden als in I Z III in plaats op effen in II Z XXIV N 10. Zie voor de corr. v. II Z XVI v. 89, 91, 93 m I Z III v. 2, 4, 6 in den eersten Zang N 11.

[5]) V 34-40. Hier verklaart Beatrice, dat de Kruisstraf rechtvaardig was, voor zoover Jezus in Zijne menschelijke Natuur de schuld der Menschheid, die Hij op zich nam, uitboette.

[6]) V 40-52. Voor zoover echter de menschelijke natuur met de goddelijke in den goddelijken Persoon vereenigd was, was die onrechtvaardig, zoodat God een rechtvaardig, de Joden tegelijk een onrechtvaardig vonnis velden. V 47, 49, 51 op orte, onden corr. m. II Z XXXI v. 41, 43, 45 op orta, onden, omdat hier Gods gericht wordt beschreven tegenover Christus en dat der Joden, dáár tegenover Dante's menschelijke afdwalingen, opdat hij — daardoor afgeschrikt — steeds meer wordt een voorlooper van Il Veltro en m. de v. daar aang. N. 5. De aardbeving (v. 48) bij Christus' dood was een teeken, dat het vonnis van het Sanhedrin God mishaagde, de heropening des hemels (v. 48), dat Christus' offer Hem welgevallig was. Op goede gronden: ingelascht (Zie voor het eerste I Z XII v. 41, I Z XXI v. 112-115 en voor het laatste Thom. v. Aq. S. P. III qu XLIX art. 5). Sommigen houden het er voor, dat met giusta corte God, anderen, dat er Titus mee bedoeld is. Ik meen vóór alles God naar den aard van het hier behandelde vraagstuk, wat echter nog niet uitsluit, dat ook Titus echter in dienst van Gods gericht rechtsprekend bedoeld kan zijn.

[7]) V 52-73 Dante begrijpt nog niet, waarom God juist op die en geen andere wijze de Mensch wilde verlossen. (v. 52-58) Gods besluit was zoo verheven, dat het verstand dit niet kon oplossen, slechts de liefde kon ons die wijsheid en liefde doen begrijpen. Ook Aquino leert, dat God zeer goed

en anderen weg tot onze verlossing heeft kunnen inslaan, maar dat die de meest gepaste was. Volgens Cas. heeft Dante hier ook Anselmus gevolgd in zijn „Cur Deus homo?" (Zie ook Thom. v. Aq. S. P. III Qu 46-49) V 64-73 beteekenen: wat onmiddellijk uit Gods goedheid voortkomt, daardoor ontstond, (v. 67), daarvan den stempel ontving (v. 69), is uit haar aard aan geen veranderlijkheid en vernietiging onderworpen, is gansch vrij. De tegenstelling hiermee vormen de door God slechts middellijk geschapen dingen gelijk de planten, die hun nutritieve en de dieren, die hun sensitieve ziel door den invloed der sterren verkrijgen. (Zie II Z XXV N 6, 7, 8). Deze invloed verandert met den loop der sterren en zoo zijn ook de daaraan onderworpen wezens veranderlijk, als individuen zelfs vergankelijk. V 62, 64, 66 op erne, ijken, waarin de Hemel in het bijzonder wordt bedoeld, corr. m. Z I v. 74, 76, 78 op erni, ijken, m. II Z XXVII v. 125, 127, 129, waar Virgilius er Dante aan herinnert, dat hij nu de Hel en den Berg behalve het aardsche Paradijs op den top heeft aanschouwd en m. I Z I v. 110, 112, 114, waar deze hem zijn voornemen mededeelde hem naar dien top te voeren. V 68, 70, 72, corr. m. Z IV v. 62, 64 66 en m. d. v. daar aang N 6.

[8]) V 73-85 God heeft den Mensch als het meest Hem gelijkend ook het meest lief, maar hij is van Zijn gelijkenis afgeweken en kan zich slechts opnieuw verheffen door boete en reinheid en zoo de vrijheid, de onsterfelijkheid en de gelijkvormigheid met God herwinnen. Aan zijn eigen krachten overgelaten kan echter de Mensch de voldoening niet geven. V 71, 73, 75 corr. m. v. 26, 28, 30 en m. de v. hier aang. N 4. V 74, 76, 78 corr. m. Z V v. 125, 127, 129 en m. Z IV v. 116, 118, 120.

[9]) V 85-105. V 83, 85, 87 corr. m. Z V v. 122, 124, 126 en m. de v. daar aang. N 18. Er waren slechts twee wegen ter Verzoening: geheele vergiffenis of recht te doen. Maar zelfs het offeren van een mensch alléén door de menschen

kon niet voldoen. (Zie Thom v. Aq. S. P. II 2 ae Qu. 163 Art. 2.) Want Adam door hoogmoed gedreven, wilde God gelijk worden zonder Gods genade, door eigen kracht. Het eindige wezen van den Mensch wou dus den oneindigen God gelijk worden. Dit kon de Mensch nooit zelf uitboeten, dus moest het door den Oneindige geschieden door zich zoover te vernederen d. w. z. af te dalen in het vleesch, als de Mensch in verwatenheid zich had willen verhoogen. (Zie Thom v. Aq. S. Th. P. II 2ae Qu. CLXIII Art. 2) V 95, 97, 99 op oi, ichten, waar Dante Beatrice's woord volgt, corr. m. II Z XI v. 8, 10, 12 op oi, ichten, waar de Hoogmoedigen zeggen, dat de wil van den Mensch zich naar Gods Wil moet richten, wat Dante hier doet; m. II Z XXVIII v. 122, 124, 126 op oi ichten, omdat daar Dante's wil één wordt met dien van God en m. II Z XXXI v. 110, 112, 114 op oi, ichten, waar de theologische deugden hem tot Beatrice brengen, terwijl Beatrice hem hier op haar beurt steeds nader voert tot God.

[10]) V 103-115. V 110: langs wát weg, de een als de ander, tegelijk door Genade en Recht. Teachten (v 114) ingelascht. Sinds den eersten dag der schepping tot die nacht, die de laatste zal zijn der aarde, is nooit iets heerlijkers dan de Verlossing geschied. V 101, 103, 105 corr. m. Z II v 92, 94, 99 N 11.

[11]) V 115-121. Door de Menschwording daalde Christus af in het vleesch van deze (v. 120), den Mensch en werd de boete volkomen evenredig aan het misdrijf. (Zie verder N 9.)

[12]) 121-130. Nu komt bij Dante het verlangen op naar de verklaring van nog een vroeger deel van haar betoog als waarom vele dingen kort van duur zijn, die zijns inziens naar haar uitingen, geschapen en dus onvergankelijk moesten zijn. Dante heeft er echter (v. 67-69) niet op gelet, dat daar van de dingen en wezens gesproken werd, geschapen senza mezzo, onmiddellijk uit God, en die zijn onvergankelijk. (Zie Thom v. Aq. S. P. I Qu. XCVII art. 1, P. I Qu. LXVI art. 2).

[13]) V 130-148. Op dit laatste legt Beatrice dan den nadruk. V. 132. si come sono, letterlijk: naar zij zijn,

hier vertaald: naar zij steeds bestonden, wat voor dezen als eeuwig insluit: nog bestaan naar hun wijze van zijn n. l. de engelen, de mensch en de hemel-sferen. De andere dingen zijn slechts middellijk geschapen en dus vergankelijk. De elementen kregen hun vorm door den invloed der sterren, slechts hun kracht en stof schiep God zelf. V 131, 133, 135 op ati, aren corr. m. I Z III v. 5, 7, 9 N 2 op ate, aren om er aan te herinneren, dat daar reeds van de eeuwige dingen en wezens sprake was. De stralen en bewegingen der hemellichamen verwekken uit de elementen en hun verbindingen weer de ziel van ieder dier (l'anima sensitiva) en plant (l'anima nutritiva) maar niet die van den Mensch (v. 139-142). Daarentegen (v. 136) ingelascht. De ziel van den laatste is vrij, onsterfelijk en Gode gelijkvormig. (Zie Thom v. Aq. S. P. I Qu. XL art. 2, 3). V. 140: complession potenziata, krachten daartoe eerst saam verbonden, waarin dus de ziel al in potentia aanwezig is, latent. (Zie Thom v. Aq. S. P. I Qu. LXXV art. 3, 6 Qu. CXVIII art. 1, 2). Te ontdekken (v. 141) ingelascht. V 140, 142, 144 op ira, onden, waarin de liefde van den mensch tot God wordt weergegeven, corr. m. Z IV v. 32, 34, 36 op iro, onden, omdat daar het verlangen naar God is uitgedrukt en m. de v. daar aang. N 4. V 143, 145, 147 corr. m. Z V: v. 101, 103, 105 en m. de v. daar aang. N 11. V 145: Uw weder zich verheffen: Uw Wederopstanding des vleesches. V 148: Door de onmiddelijke schepping ontstonden Adam en Eva. Ook het lichaam van den mensch was oorspronkelijk voor de onsterfelijkheid bestemd, maar slechts door in de gehoorzaamheid te volharden. (Zie Thom v. Aq. P. I Qu. XCL art. 2, P. I Qu. XCVII art. 1). Door den zondenval werd het sterfelijk. (Zie Thom v. Aq. P. III Qu. XLIX art. 3). Door de verzoening met God heeft de mensch de onsterfelijkheid herwonnen, maar blijft aan den tijdelijken dood onderworpen en zal eerst in het laatste oordeel als verheerlijkt lichaam opstaan.

ZANG VII

TWEEDE KRING

De Sfeer van Mercurius
De Eer- en Roemzuchtigen
Verklaring der Verlossing

1 „Hosanna, sanctus Deus Sabaoth
Superillustrans claritate tua
Felices ignes horum malahoth!"

4 Zoo zag 'k naar zijn zang weer dit wezen wenden,
Dat voor mij stond te zingen aan die transen
En 't dubbel licht — vereenigd — uit dit zenden.

7 Dit als de and'ren dreven zich naar 't dansen
Daarvan en als de snelste van de vonken
Zag 'k plots ze ver van mij gesluierd glansen.[1])

10 „Ik twijfelde' en: „Spreek!" — bleef in mij bezonken —
„Spreek tot mijn Donna, — hield ik t'rug getogen —
„Wier zoete druppelen mij laaf'nis schonken." —

13 Maar d'eerbied, die zoo gansch heeft overwogen
Op mij, waartoe B, ICE me' al kon strekken,
Heeft me' als een man, die inslaapt, 't hoofd gebogen.[2])

16 Maar Beatrix wou 't niet lang bij mij rekken
En zij begon, wijl stralen tot mij gleden
Van lach, die zaligt zelfs wien vuur zou dekken:

19 „Mijn meening — en die faalt niet — na geschreden,
Woudt gij — hoe 't wreken is als recht te prijzen
Van wraak, rechtvaardig — voor Uw geest doen treden.[3])

22 Maar 'k doe Uw denke' uit de verwarring rijzen.
Dat wèl mijn woord ter harte zij genomen:
Want 't zal op oordeel, grootsch gedacht, U wijzen.

25 Door voor de kracht, — die 't wil tot heil — geen toomen
Te dulden, heeft zichzelf met vloek geslagen
De ongeboor'ne' en al wie uit hem komen,

28 Dat 't Menschdom vele eeuwen lag in plagen,
In groote dwaling was in lager Ronde,
Tot Gods Woord 't nederdalen mocht behagen,

31 Waar van Zijn Maker d'aard — vervreemd bevonden —
Door wat Zijn Eeuw'ge Liefde kon verkrijgen
Alleen — in één Persoon zich heeft verbonden.[4])

34 Laat nu, naar wat ik sprak, de blikken stijgen:
Die aard, nog met Zijn Maker één gebleven,
Was bij het scheppe' oprechtheid, goedheid eigen.

37 Maar door zichzelf is hij daarna verdreven
Uit 't Paradijs, omdat hij afwaarts snelde
Van 't pad en van de waarheid en van 't leven.

40 De straf als deze, die door 't Kruis hem kwelde,
Naar dien aard, daaraan toegevoegd, gewogen,
Is zoo rechtvaardig om haar smart te melden.[5])

43 Geen schijnt zoo onrechtvaardig in elks oogen
Naar de Persoon, die dit leed voor de zonde,
Waar die natuur in is te saam getogen.

49 U schijne voortaan 't Recht niet meer geschonden,
Wanneer van wraak — rechtvaardig — wordt besproken,
Dat Hof naar recht die wreekte' op goede gronden.[6])

52 Maar 'k zie Uw geest nu in een knoop gestoken,
Daar denkbeeld zich bij u naast denkbeeld raken,
Waarvan hem los te zien U zeer zou strooken." —

55 „Wat 'k hoor,doorschouw ik wel,"—brengt gij ter sprake—
„Maar nog verborge' is mij, wat God bewogen
Heeft ons op deze wijze te vrij maken."—

58 „Die grond — o broeder — blijft voor ieders oogen
Begraven, wiens geest niet de kracht kan garen
Der Liefdevlam, die voedt tot dit vermogen.

61 Voorwaar: daar velen naar dit doelwit staren
En weinigen 't begrijpen, doe 'k U blijken,
Waarom die wijs als beste' is te verklaren.

64 Gods goedheid, waarvoor elke haat moet wijken
Verbreidt zich brandend in Haar eigen vonken,
En doet in schoonhede', eeuwig, deze prijken.

67 Wat uit haar vloeit, — onmiddellijk geschonken —
Duurt eeuwig, daar Haar indruk — eens gegeven —
Nooit, als ze"r zegel zette, is geslonken.

70 Wat zoo als zegen uit haar is gedreven,
Is gansch vrij, daar 't geen invloed heeft te dragen
Van krachte', aan nieuwe dingen slechts verbleven.[7])

73 Als méér gelijk Hem, schenkt Hem 't meer behagen,
Daar 't heil'ge gloed, welks stralen 't Al doorstrekken,
Door 't meest gelijkende ze 't felst kan jagen.

76 Het mensch'lijk schepsel kon dus voordeel trekken
Uit al die zaken en ontbreekt er één:
't Moet dan 't verval zijns adeldoms verwekken.

79 Om zonde' alleen moet zich 't van vrijheid spenen,
Die zijn gelijk'nis met 't hoogst Goede' ontaardde,
Waarom 't van Zijn Licht weinig wordt beschenen.

82 En het kan nooit weer komen tot zijn waarde,
Als niet wat schuld leegt, vol weer wordt ontvangen
Door straf, die naar zijn lust boos was, 't bezwaarde.[8]

85 Uw aard kon niet die hoogheid weer erlangen,
Daar hij gezondigd had tot in zijn zaden,
Gelijk de Paradijsban hem bleef prangen.

88 Geenszins gaf men voldoening voor die schade,
Wanneer nauwkeurig gij 't wilt overwegen,
Als men niet een dier plaatsen zou doorwaden:

91 't Zij door gena, door goedheid Gods verkregen,
Of dat de Mensch zelf het herstel kon schenken,
Omdat hij deze dwaasheid wilde plegen.

94 Wil thans de blikken in den afgrond lenken
Van d'eeuw'gen Raad, als zoo ge' Uw geest kunt richten,
Dat staag mijn woord gevolgd wordt door Uw denken.

97 Nooit kon de Mensch genoeg zijn schuld verlichten
In d' eigen machts-grens, daar hij niet kon dalen
Met ootmoed, dan: gehoorzaam aan zijn plichten,

100 Als hoog hij opwaarts in verzet kon dwalen;
Hierin is voor den Mensch de grond gelegen,
Dat in het zèlf uitboeten hij moest falen.[9]

103 Aldus werd God gedrongen langs Zijn wegen
Den Mensch te brengen tot het ware Leven,
Hetzij 't langs één of twee zelfs werd verkregen.

106 Maar daar het werk te hooger is verheven
Des hand'lenden, naar 't goedheid meer doet merken
Van 't hart, waaruit dit 't aanzijn werd gegeven,

109 Voldeed 't Gods goedheid, welke' in 's werelds perken
Zich afdrukt, langs wàt weg ze'er naar kon trachten
't Verheffen van U weder te bewerken.

112 Van d' eersten dag tot die van alle nachten
't Laatst wordt: geen daad zoo grootsch en schoon te denken,
Was 't of zal 't zijn, langs deze' of die te achten.[10])

115 Want milder was 't van God zich zelf te schenken,
Opdat de Mensch genoeg weer waar' herrezen
Dan enkel hem genade toe te wenken.

118 Elk ander middel was schaars aangewezen
Voor 't Recht, als niet de Zoon, uit God geboren,
Zich wou verned'ren in het vleesch van deze.[11])

121 Dat elke wensch voldaan zij naar behooren,
Keer ik naar één deel t'rug nog tot verklaren,
Opdat nu gij dit ziet als ik te voren.

124 Gij zegt: „'k Kan water en het vuur ontwaren
De lucht, de aarde' en al hun mengelingen,
Die eens vergaan, hun duur als kort ervaren.

127 En toch zijn zij geschapen al die dingen.
Dus: als zich — wat ik zei — op waarheid grondde,
Moest hun 't een waarborg voor 't vergaan bedingen."—[12])

„De eng'len, — broeder — 't land om U in 't ronde,
Gewijd, kan als geschapen men verklaren
In gansch hun wezen, naar zij steeds bestonden.

Maar d'elementen, wier naam gij ervaren
Mij doet en al, wat uit hen wordt verkregen,
Kon zèlf geschapen kracht zóó eerst vergaren.

Geschape' is hun materie daarentegen,
Geschapen: kracht, die vorm ze kon verstrekken
In deze sterren, die om hen bewegen.

De straal, de gang der heil'ge lichten wekken
De ziel uit krachte', er toe eerst saam verbonden,
In alle diere en planten te ontdekken.

Maar Uw leve' is op d'adem zelf gezonden
Van 't hoogste Goede' en 't weet voor Haar 't te treffen
Door liefde, dat zijn wensche' er steeds naar stonden.

Ook hierin vindt ge' Uw weder zich verheffen,
Als gij — mits ge' Uw gedachten t'rug laat glijden —
Hoe 't mensch'lijk vleesch geschape' is kunt beseffen,

Toen d'eersten zijn ontstaan der ouders, beide."[13])

ZANG VIII

INHOUD

Dante en Beatrice bereiken den derden Kring, de Sfeer van Venus, het gebied van hen, die de hemelsche liefde bezaten zonder zich van de aardsche los te maken. Dit geschiedt zoo snel, dat Dante het slechts aan de toenemende schoonheid van zijn leidsvrouw gewaar wordt. Onder de zaligen van dezen Kreis spreekt Karel Martel, koning van Hongarije met hem over zijn leven en dat van zijn geslacht en betreurt het lot der staten, die na zijn dood slecht werden beheerd. Vervolgens treedt hij in een beschouwing over den invloed der sterren, waardoor een goed vader een slechten zoon kan krijgen en klaagt er over, dat de wereld niet de Maatschappij zoo inricht, dat elk daar zijn plaats vindt naar zijn aard en aanleg en in overeenstemming met Gods Voorzienigheid, maar velen een functie daarin opdringt, die hier in 't geheel niet mee strookt.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-10. In suo periclo (v. 1). n.l.: het Menschdom tot gevaar van zijn ziel, ten nadeele daarvan d. w. z. vóór de stichting van het Christendom. Zone (v. 3) mag overdrachtelijk in het Italiaansch gebruikt worden voor Kring volgens Manuzzo en in het Fransch volgens Littré. De bij-kring (v. 3) is de zg. epicyclus (bij-cirkel), waarop deze planeet op zijn deferent (hoofdcirkel) om de aarde draait volgens het stelsel van Ptolemaeus. (Zie Conv. II, 4). (Zie voor den astrologischen invloed van Venus: Longfellow

Par. C. IX N 33.) Dante zegt (Zie Conv II 14): de hemel van Venus kan met de welsprekendheid worden vergeleken. (Zie Z I N 20) om twee eigenschappen: de eerste is de schitterende aanblik, naar welke het aangenaam is te staren. meer dan van eenige andere ster; de tweede is haar verschijning, nu in den morgen, dan in den avond. En deze twee eigenschappen vindt men in de Welsprekendheid, de aangenaamste aller wetenschappen, want dit is hoofdzakelijk het doel ervan. Zij verschijnt in den morgen, als de redenaar tot zijn gehoor zelf spreekt, in den avond, als het geschrift daarentegen voor een gering deel in plaats van den redenaar spreekt. V 2, 4, 6 corr. m. Z VII v. 143, 145, 147 en m. de v. daar aang. N 13. Dante verklaart nu uitvoeriger dan Beatrice in Z IV v. 61-63, waarom de heidenen die ster Venus noemden. Zij schreven aan de sterren zèlf de kracht toe der Intelligentieën, die deze bewegen en beschouwden die lichten zelf daarom als goden en ook de liefde en de wellust als voortkomend uit den derden Hemel-Kring, die in den vrijen wil van den Mensch zijn oorzaak heeft. Venus wordt niet zelden naar haar moeder Dione, dochter van Okeanos en Thetis, genoemd (v. 7). (Zie Statius Selve I 11, 84). Virgilius bericht, dat Venus om Dido liefde voor Aenaeas in te boezemen haar zoon Cupido de gedaante van Ascanius liet aannemen, dien Dido dan meende te liefkozen, als die verraderlijke god op haar knieën zat. (Zie Virg. Aen. I 657).

[2]) V 10-22. Dante verplaatst zich nu (v. 13) van Mercurius naar Venus (Zie Fig. I, stand d e) en doorloopt met die planeet weer 45°. Hij blijft er dus drie uur, van 's morgens 9 tot 's middags 12 uur 1 April (W. H.) Venus legt zijn baan af in 224 dagen, 16 uur, 49 min., 26 sec. reken: 224,7 dag. Terwijl de Zon haar jaarlijksche baan aflegt in 365 dagen, doet deze planeet dit dus 1,62 maal sneller. Loopt de Zon één teeken terug d. i. 30°, (Zie Z II N 3 pag. 27 Fig. I a), dan loopt Venus 1,62 × 30° terug. Loopt de Zon 6° terug, wat op 1 April 's nachts (O. H.) het geval is, ter-

wijl het dan 1 April des daags W. H. is, dan is Venus 1,62 × 6° teruggeloopen = 9,°72 = 9°43'5" sinds 25 Maart 's nachts (O. H.) Nemen wij nu aan, dat Venus op 28 Maart als Dante het W. H. bereikt, daar 's nachts om 4 uur juist in het teeken van de Visschen staat en vandaar in dit beeld begint terug te loopen naar den Ram, dan zijn er van 25 tot 28 Maart 3 dagen verstreken, dus al van de 9° terug tot 1 April, al tot 28 Maart afgelegd $\frac{3}{7}$ van 9° = $\frac{27}{7}$° = 3° $\frac{6}{7}$, reken 4° en loopt Venus tot 1 April nog 5° terug, staat dus 5° oostwaarts van het teeken der Visschen, op 2 April 6½° zoo wat oostwaarts daar vandaan. Dat Venus op het W. H. om 4 uur 's nachts juist daar stond op 28 Maart, neem ik aan naar II Z I v. 19-22 N 6, daar Dante er den tijd mee wil aangeven van 4 uur 's nachts, dat is: de Zon 30°, dus één Teeken, vooruit. In v. 11, 13, 15 op ella, erren, beschrijft Dante, dat zij zoo snel opstijgen, dat hij alleen aan de verhoogde schoonheid van Beatrice kan waarnemen, dat zij zich nu in den Derden Kring bevinden. Zij corr. m I Z I v. 38, 40, 42 N 2 op elle, erren als vergelijking met de schoonheid van den morgen van Goeden Vrijdag 1301, m I Z II v. 53, 55, 57 N 13, 14, 15, 16 op ella, erren, waar Virgilius van de schoonheid van Beatrice, in den Limbus hem verschenen, verhaalt, m I Z III v. 23, 25, 27 N 5 op elle, in het oorspronkelijke, waar het zwerk van de Hel zonder sterren wordt geschilderd, in tegenstelling dus, m I Z XV v. 53, 55, 57 N 5, om Dante's ster: de Tweelingen met Venus, de ster der Schoonheid, te vergelijken, m I Z XVI v. 83, 85, 87 op ella, erren, waar het lot der schimmen in de Hel met dat van Dante, dus ook hier vergeleken wordt, m I Z XXXIV v. 137, 139, waar hij weer voor het eerst getroffen wordt door den aanblik der sterren, m II Z I v. 23, 25, 27 N 17, waar de vier sterren van het Zuiderkruis schitteren, symbolen der vier kardinale deugden, m II Z VIII v. 89, 91, 93 N 14, waar hij die terug ziet met de drie sterren, welke de drie theologische voorstellen, m II Z XXVII,

v. 89, 91, 93 N 8 als hij de sterren op den trap naar het aardsche Paradijs aanschouwt, m II Z XXXI v. 104, 106, 108, waar de vier kardinale Deugden een dansfiguur vormen om Dante en zich met het Zuiderkruis vergelijken, m II Z XXXII v. 53, 55, 37, waar de opkomst van de Zon in April wordt beschreven vermoedelijk ook omdat Dante in het begin van April den hoogsten Hemel bereikt, waaruit Beatrce's zegekar is neergedaald en dus om daar een voorproef te geven van de schoonheid van dien Kring en dien dag in zijn leven, m II Z XXXIII v. 143, 145, waar hij bereid is ten hemel te stijgen en m III Z II v. 26, 28, 30 N 3, waar Dante en Beatrice de Maan bereiken als nu Venus. — V. 12 beteekent, dat Venus nu eens morgen-, dan weer avondster is; hier rijst die in Maart en begin April 1301 wat uit II Z I v. 19-22 N 6 blijkt om 4 uur 's nachts, dus was zij toen morgenster en heet dan Phosphorus, als avondster Hesperus. De zielen bewegen zich sneller, naarmate zij God meer liefhebben en beter doorgronden. V 17, 19, 21 corr. m. Z I v. 74, 76, 78, en m. de v. daar aang. N 15.

[3]) V 22-40. Met winden, die zichtbaar blijven, zijn volgens Phil. de bliksems, volgens Cas. de winden, die stof opjagen bedoeld. (Zie verder Moore I 132.) Slechts om voor Dante te verschijnen zijn deze zielen uit het Empyreum gekomen, waar zij met de Serafijnen, de hoogste Engelen, vertoefden. Alle beweging gaat van het Primum Mobile uit, dat door hen, het hoogste der 9 engelen-koren, wordt geleid. (v. 27). Daar nu deze zielen met den Kring van den derden Hemel mee trekken, heeft hun beweging (die zij uit liefde voor hem hem afbreken) in het verlangen en de liefde der Serafijnen haar oorsprong, met wien zij hun dorst (begeerte) naar God deelen. Hij, die spreekt (v. 32), is Karel Martel, koning van Hongarije, zoon van Karel II, van Napels. Hij stierf voor zijn vader. Met. v. 37 begint een Canzone van Dante, gecommenteerd in Il. Conv. II 2-16:

Voi, che intendendo il terzo ciel movete,

V 26, 28, 30 corr. m Z VII v. 140, 142, 144 en m. de v. daar aang. N 10. V 29, 31, 33 corr. m Z VII v. 95, 97, 99 en m. de v. daar aang. N 9.

[4]) V 40-58. In den vorigen Kring — merkt Cas. op — moet Beatrice Dante aanmoedigen tot het spreken met de zaligen, hier is haar blik daartoe reeds voldoende (v. 40-43). Dante vraagt hier alleen Karel Martel: „Zeg, wie zijt gij?" (Zie over het verschil in tekst Cas. Par. p. 612.) Als Karel Martel Dante toespreekt, verheugen zich de andere heiligen over de blijdschap, die hij bij hem verwekt. In v. 52-55 wordt te kennen gegeven, dat zij hier nog den menschelijken vorm niet geheel verloren hebben. In de Zon en hooger doen zij zich voor als louter licht-gedaanten. Uit v. 55-58 blijkt, dat hij — geb. in 1271 — in 1295, dus jong, stierf en waarschijnlijk Dante leerde kennen, toen hij in 1294 volgens Cas. (1295 volgens Phil.) naar Florence kwam zijn ouders tegemoet, die uit Frankrijk terugkeerden, waar hij na vrede te hebben gesloten met Jacob van Aragon zijn jongere broeders, als gijzelaars in Aragon gebleven, weer in ontvangst nam n.l.: Robert en Lodewijk. Karel Martel had twee dochters: Beatrix en Clemence en één zoon Karel II Robert. Of Dante ook in de laatste maanden van 1294 te Napels met Karel Martel in aanraking kwam, is volgens Del Lungo II 449 onzeker. Benv. zegt van hem: Hij was een jongeling met grooten aanleg, een ware zoon van Venus, omdat hij liefdevol, innemend en bevallig in zich de vijf voorwaarden vereenigde, die tot liefde uitnoodigen: gezondheid, schoonheid, rijkdom, moed en jeugd en verklaart zoo, waarom Dante hem hier verschijnen laat onder de geesten, die onder den invloed van deze ster stonden. (Zie verder G. Todeschini, Scritti su Dante I p. 171-210, Del Lungo II 498-504). Met het kwaad, dat op aarde heerscht, doordat hij jong overleed, bedoelt hij de slechte regeering van den hebzuchtigen Robert (v. 76 en volg.) of volgens l'Ott. den oorlog tusschen Anjou en Aragon om Sicilië, maar het kon volgens Cas. ook zijn, dat hij dacht in het algemeen aan de

rampen, die Napels troffen onder Karel II en Robert. Uit v. 52-55 blijkt ook nog Dante's kennis van de zijdeteelt door de Polo's uit China naar Italië overgebracht.

[5]) V 58-73. Onder het punt van samenkomst van de Rhone en de Sorgue ligt Provence aan den westkant van de Rhone, dat door het huwelijk van Karel I met de erfdochter Beatrice. (Zie Z VII N 18) aan het Huis van Anjou kwam en Karel Martel als heer had verwacht. Bari ligt in Apulië, Catona of Crotona in Calabrië tegenover Messina tusschen Reggio en Scilla en Gaëta in Campanië, in het gebied van het koninkrijk Napels, gelegen aan Ausonia's horen (bocht). Dit zijn de grenzen van de Adriatische zee. Daar loopen de Tronto in de Adriatische en de Verde in de Tyrrheensche zee. Passara (Pachino) en Faro (Peloro). (Zie II Z XIV v. 32 N 3) zijn de twee voorgebergten, waarin de oostkant van Sicilië ten Z. en ten N. uitloopt. Sicilië was toen al politiek van Napels gescheiden. Tusschen deze beide vormt de Jonische zee een wijde, dikwijls door oostenwinden gezweepte bocht. Tegenover haar verheft zich de Etna, wiens vulkanische werkingen de Ouden door het bewegen van den daaronder begraven Typhéus verklaren wilden. (Zie I Z XXXI v. 124 N 16), terwijl Dante zegt, dat zij door den opstijgenden zwavel van het eiland veroorzaakt werden. Hij kon dit putten uit Isidorus, De natura rerum Cap. XLVII. In v. 61-63 beteekend imborgarsi volgens Cas. staan als burchten, d. w z. huizen vóór de muren naast de poort, dus door die steden als grens er van gelaten. (Zie Cas. Par. p. 613). Hij geeft de voorkeur aan de naam Catona voor Crotona als de meeste commentatoren, echter Bassermann p. 275-278 niet (Zie De Chiara, Giorn. stor. dell. lett. it. Vol XXX d. 214-226 en Bull. V. 27, 40, VI 180, VII 111). Hier is volgens Cas. de Verde geen tak van de Tronto, maar een andere rivier, die denzelfden naam voert en óók de Liri heet volgens Blanc. In v. 64-67 wordt Hongarije aangeduid. Als Karel Martel niet zoo jong gestorven was, zou Trinacria (antieke

naam voor Sicilië) nog de vorsten verbeiden, die telgen van hem zouden zijn. Zijn vrouw Clemence was een dochter van Rudolf van Habsburg (Zie II Z VII v. 94-97 N 12). Zijn vader was Karel II, beide laatsten genoemd in v. 72.

) V 73-76. Onder den naam van Siciliaansche Vesper begon te Palermo op Paaschmaandag 31 Maart 1282, een bloedbad, toen gedurende een twist tusschen Sicilianen en Franschen door een der laatsten de kreet: „Dood aan de Franschen!" werd geuit en zich over het geheele eiland verspreidde. Dante schrijft dit oproer terecht toe aan het hebzuchtige, harde bestuur van Karel van Anjou en zijn stadhouder. (Zie M. Amari, La Guerra del Vespro, G. Villani Cr. VII 61). Volgens Amari was het geen georganiseerde opstand maar een plotse uitbarsting van woede over het heele eiland.

[7]) V 76-85. Nu waarschuwt Karel Martel zijn broeder koning Robert, dat die niet door dezelfde gierigheid als zijn grootvader Karel I zich bij de bevolking gehaat zou maken. Robert bekend om zijn gierigheid (Zie o. a. G. Villani Cr. XII 10) had uit Catalonië naar Italië vele verarmde, spaansche edellieden mee gebracht, die het volk uitzogen. Lana met enkele anderen beweert, dat dit alleen op Robert betrekking heeft en dat die hebzucht in Catalonië zich bij hem had ontwikkeld. Men vindt er echter verhalen van bij G. Villani Cr. VIII 82, IX 39, X 17.

[8]) V 85-94. V 85-91, die wat duister schijnen, beteekenen: Karel Martel schouwt in God, het begin en einde van alle goeds, wat hem hooge vreugde veroorzaakt, die zich toont in zijn stralend aanschijn en daaruit op Dante — naar deze gelooft — overgaat en het verheugt hem ook, dat Martel de waarde van die vreugde al kende door naar God te schouwen, eer hij dit uit het gezicht van Dante deed (v. 90). Uit hun gesprek over verschillende vorsten ontstaat bij Dante twijfel door het feit, dat vader en zoon zoowel bij hen als anderen zoozeer van aanleg verschillen, want er staat in den Bijbel: Aan hunne vruchten zult gij ze kennen? Leest men

ook een druif van doornen of een vijg van distelen? (Matth. VII, 17-18, Lucas VI 43).

[9]) V 94-103. Het goede (God), dat het gansche heelal ordent en verzadigt, weet zijn Voorzienigheid hier: doelmatigheid aan alle sterren mee te deelen. Niet alleen de naturen, de wezens zijn vooruit in den in zich zelf volmaakten Geest zoo bedacht, geschapen, wat hun aard, essentie betreft, maar Hij gaf hun tevens de zucht om hun aard, hun vermogen op doelmatige wijze in stand tot houden voor hun bestemming. Hun aard is als één met hun zucht tot zelfbehoud, hun heil, salute. v. 102. (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. XXII, Art. 1).

[10]) V. 103-115. Gelijk een goed schutter met de pijl steeds raakt, zoo is al, wat God schiep, doelmatig; anders zouden Zijn werken: de hemel-kringen niet volmaakt en duurzaam kunnen zijn. Gebrekkig zou het Heelal slechts kunnen zijn, als de Intelligentieën (v. 109), die de sterren besturen, gebrekkig waren en God zelf, de eerste van allen (v. 111). Hierop antwoordt Dante, dat dit hem nu helder is en dat hij inziet, dat de Natuur niet moe wordt bij haar werk (v. 114), d. i. doorgaat, tot het af en doelmatig is.

[11]) V. 115-133. Naar aanleiding van de doelmatigheid in de Natuur vraagt nu Karel Martel of het ook niet doelmatig is, dat de Mensch in de Maatschappij als burger leeft d.i. in samenwerking met anderen en niet eenzaam. Dit beantwoordt hij dan zelf in v. 120 en bedoelt daar met Uw Meester: Aristoteles, die den mensch een maatschappelijk dier (animal sociale) noemt, omdat hij van de dieren onderscheiden is door de taal. (Zie Polit. I 2 en De anima III 9). Het verschil van maatschappelijke functies: priester, geleerde, soldaat en koopman ontstaat uit het verschil van aard en aanleg der menschen; de een wordt wetgever als Solon 638-558 v. Chr. te Athene, de ander veldheer als Xerxes, zoon van Darius, koning van Perzië 485-572 v. Chr., een derde priester als Melchisedech, koning van Salem (Gen. XIV v.

18 en volg.) en een vierde wil door de lucht vliegen als Daedalus, vader van Icarus. (Zie I Z XVII v. 109 N. 18). Ik onderstel, dat met den vierden naam het koopmans-type bedoeld is en wel, omdat de kooplieden in Dante's tijd zich verplaatsten met zeeschepen, die in dien tijd een enorme verbetering ondergingen, doordat omstreeks de helft van de XIIIe Eeuw zeilschepen zonder roeiriemen in zwang kwamen en de Christenen de kompasnaald overnamen van de Arabieren. Juist door die verbetering moest, als later meermalen, in vele hoofden toen het droombeeld oprijzen van luchtvaart, die het mogelijk zou maken met het kompas over de zee heen te stevenen, voorgesteld door de mislukte poging van Daedalus. Dante heeft zich dit dan voorgesteld als wellicht uitvoerbaar met een gevleugeld zeilschip, van een kompas voorzien. Dat hij hierin niet allèèn stond, bewijst de plaats uit I Z XXIX v. 109-121 N. 8, waar Griffolino verklaart, dat hij niet in den Achtsten Kring der Hel terecht kwam, omdat hij een onnoozele had wijs gemaakt, dat hij de kunst van vliegen verstond. 't Is niet onaardig voor onze tijdgenooten te weten wie in die tijden al over de luchtvaart hebben gedacht, thans mogelijk, zij het dan ook nog gebrekkig, zoowel met den bestuurbaren ballon als met de vliegmachine. — Ook Jacob was van aard heel anders dan Esau (Gen. XXV v. 21-27) en Quirinus (Romulus) was van zoo geringe afkomst, dat men beweerde — om hem te verheffen — dat god Mars zijn vader was. V. 125, 127, 129 op ello, ingen, waarin gesproken wordt van den afdruk, die de sterren prenten in het menschelijk wezen corr. m. Z VI v. 104, 106, 108, waar Karel van Anjou een tegenstelling vormt met Il Veltro en dus overdrachtelijk met de Zon, die als de sterren op de gansche aarde zijn zegel drukt, welk zegel als kenmerk van deugd deze mist en m. de v. daar aang. N. 16. V. 128, 130, 132 op arte, eiden, waarin gezegd wordt, dat de Natuur haar werk, in de Middeneeuwen opgevat als kunst, goed verstaat corr. m. Z VII v. 101, 103, 105 op arte, ijden, waar van

het werk der Guelfen en der Ghibellijnen in ongunstigen zin wordt gesproken nl. hun politieke grepen als tegenstelling met wat de Romeinsche Adelaar volbrengen deed als een werk van God en dus ook der Natuur als aan God onderworpen en m. de v. daar aang. N. 9.

[12]) V 133-148. De kracht der sterren werkt zóó, dat ze niet let op de omstandigheden, waarin iemand geboren wordt nl. geslacht, stand of geldbezit. Zoo weken Jacob en Esau, hoewel broeders, zeer van elkaar af; zoo kon de zoon van een koning door hun invloed tot misdaden vervallen, als zijn vrije wil er zich niet tegen verzette, en evenzoo daardoor de zoon van een daglooner Romulus een groot man worden, daar zijn vrije wil er toe meewerkte.

V. 133. Natuur, die voortbrengt, zou den weg bepalen
Steeds, dat op dien der ouders hij zou lijken,
Kon de Voorzienigheid niet zegepralen.

De Natuur alléén zou liefst haar gelijke voortbrengen, maar Gods Voorzienigheid en Bestuur, volgens Dante door de sterren werkend, leidt dit dikwijls in tegenovergestelden zin. Het gevolg daarvan is, dat zij kunnen werken als goed zaad in slechten grond, omdat de menschen hun kinderen niet plaatsen in de Maatschappij naar hun intellectueelen aanleg en moraliteit, maar ook naar afkomst en geld. (Zie Boëtius Cons. phil. III, p. 11, Conv. 3.) Gaven de menschen daarop acht en handelden zij in overeenstemming met Gods Wil, dan zou men niet zoovelen stellen op een plaats, waar ze niet hooren, en dit zou in het belang zijn van de Maatschappij zelf evenzeer als van het individu. Van den geboren soldaat maakt men een priester en van een priester een koning, zoodat het aan de menschen ligt en niet aan de doelmatigheid van Gods werk: de Natuur, dat dit niet tot zijn recht komt. Met den priester tot koning gemaakt, meent Karel Martel misschien (v. 136) koning Robert zijn broeder en wellicht met den krijger tot priester verheven, zijn broeder Lodewijk, die bisschop van Toulouse werd in 1296, hoewel het volgens Scart. onzeker

is. De eerste zou volgens Villani (Cr. XII 10) de wijste der christelijke koningen zijn sinds 500 jaar, van groot gezond verstand en wetenschappelijken zin, een zeer groot meester in de theologie en philosophie, een zachtmoedig en beminnelijk heer en een groot vriend van de stad Florence, begaafd met alle deugden. Dit beweerden ook Petrarca en Boccaccio, maar Dante dacht er anders over, gelijk deze Zang bewijst (Zie M. Mureno. Vita di Roberto, re di Napoli). V. 140, 142, 144 corr. m. Z VI v. 71, 73, 75 en m. de v. daar aang. N. 12.

ZANG VIII

DERDE KRING

De Sfeer van Venus
Geesten met aardsche en hemelsche liefde
Karel Martel
De aard der menschen en die van hun nakomelingen

1 't Menschdom - ten nadeel - dacht, dat straal der schoone
Cyprigna, dwaze liefde kon verheffen,
Ziende' uit den bijkring van de derde Zone,

4 Waardoor de oude volke' 'r wilden treffen
Niet slechts met offers en gelofte' 'r wijdden —
Nog niet in staat hun dwaling te beseffen, —

7 Maar Cupido, Dione eerde' ook; beide
De laatste' als moeder, d'eerste' als zoon van gene,
In Dido's schoot gezeten, naar zij zeiden.[1])

10 Van haar, aan wie ik d'aanvang kon ontleenen,
Kon men den naam aanwenden voor de sterre,
Wier achterhoofd of brauw de Zon beschenen.

13 Dat 'k in haar steeg, bleef van mijn aandacht verre,
't Geloof er in te zijn, heeft mij geschonken
Mijn Donna, naar wie — schooner — d'ooge' opsperren.

16 En naar men boven vlam ontwaart de vonken,
Eén stem uit koor ons méér zijn klank doet blijken,
Als één rekte' en van d' and're trillers klonken,

19 Zag in dit licht ik andr'e lichtjes strijken,
Die sneller, trager gaand' in kring ons pralen,
Al naar hun blikken - meen 'k - in 't Eeuw'ge reiken.[2])

22 Geen winden, die uit killen nevel dalen
Zóó snel, 't zij ze' al of niet voor 't oog verdwijnen,
Die niet belemmerd leken en te dralen,

25 Wie deez' god'lijke lichten zag verschijnen
Voor ons, toen stil van 't dansen, in den ronde,
Begonnen in de hoogste Serafijnen.

28 En uit degenen, ons het naast bevonden,
Klonk zóó: „H o s a n n a", dat de wensch nooit zwichtte
Het weer te hooren als in deze stonde.

31 Toen wilde' er een zich nader tot ons richten
En sprak, alleen: „Wij wille' U graag verblijden
Hier, opdat vreugd gij vindt in wie hier lichten.

34 Wij togen 's Hemels Vorsten hier ter zijde
Door één kring, één zwaai en één dorst bewogen,
Wien gij op aarde reeds de woorden wijdde:

37 „Gij, schouwend, die drijft 's Hemels derde bogen"-
Zoo liefdevol, dat om U te behagen
Wat rust niet minder zoet wordt in onze' oogen."— [3])

40 Toen ik eerbiedig d' oogen had geslagen
Op mijne Donna en zij toen kon maken
Die wisheid en voldoening toe te dragen,

43 Keerde' ik naar 't licht mij, dat ons zooveel zaken
Beloofd had. „Zeg, wie zijt gij!"— is ontweken
Mijn stem, wijl 'k zeer kon tot ontroering raken.

46 Hoeveel en hoezeer zag ik méér 't ontsteken
Door nieuwe blijdschap, die nog is gerezen
Bij zijne vreugden, toen 'k begon te spreken!

49 Hierna sprak dit: „Ik mocht op aarde wezen
Slechts kort en was 'k gebleven langer tijden,
Veel kwaad waar' niet, dat nu zal zijn op deze.

52 Mijn blijdschap laat Uw blik niet tot mij glijden,
Daar die me' omstraalt, belemm'rend mij te' ontwaren,
Gelijk een rups omwikkeld van zijn zijde.

55 Wel hadt gij lief me' en 't laat zich wel verklaren,
Want bleef 'k beneden, dan zou ik van mijne
Genegenheid meer toone' U dan de blaren.[4]

58 Die rand links, dien de Rhone kan verreinen
Om daarna met de Sorgue saam te vlieten,
Verwachtte' eens, dat als heer 'k dien zou verschijnen

61 En waar Gaëta, Bari huizen lieten
Gelijk Catona op Ausonia's horen
Als grens, waar Tronto, Verde' in zee zich gieten.

64 Ik zag de kroon mij reeds op 't voorhoofd gloren
Van 't land, waardoor de Donau-wat'ren sproeien,
Al voor de Duitsche oevers daar verloren;

67 En 't schoon Trinacria, 't welk dampe' omvloeien
In golf door Pachino, Faro besloten —
Waar 't meest de strijd met Eurus aan kan groeien —

70 Door zwavel - door Typhéus niet - bevloten,
Die daar rijst, zou zijn vorsten nog verbeiden
Door Karel en Rudolf aan mij ontsproten,[5]

73 Als slecht bewind niet tot verbitt'ring leidde
Bij d' onderworp'nen steeds en 't „Sterf!" deed slaken,
„Sterf!", dat als kreet Palermo toen verbreidde.[6]

76 Mijn broeder zou — voorzag hij deze zaken —
Voor gier'ge Catalonische' armoe wijken
Om niet daardoor tot schade te geraken.

79 Want waarlijk moet, dat hij vooruit ziet, blijken
Of and'ren 't doen, dat niet zijn bark door vrachten,
Te veel beladen, dreigt zoo te bezwijken.

82 Zijn aard, die niet naar wilde afkomst slachtte,
Moest zulk een soort van dienaars zich bedingen,
Die niet naar 't vullen van de kisten trachten." —[7]

85 „Daar 'k meen, dat hooge vreugd, waarvan 'k doordringen,
Mij voel, mijn heer — uit Uwe woorde' ervaren,
Vanwaar al 't goede eindt en moet ontspringen, —

88 Door U zich toont, naar ik die kan ontwaren,
Is 't mij méér waard en ook waardeer 'k Uw spreken,
Daar bij het schouwen gij op God bleeft staren.

91 Gij gaaft mij vreugd; 't zij klaar door U gebleken —
Daar mij Uw woord tot twijfelen moest leiden, —
Dat een zoet zaad een bitter soort kan kweeken." —[8]

94 Dit ik tot hem en hij: „Doe 'k onderscheiden
Een waarheid U, waarnaar ge' een vraag laat wenken:
Gij zoudt 't gelaat als thans Uw rug dit breiden.

97 't Goeds, dat heel 't Rijk, waar ge' opwaarts door wilt lenken,
Draait en verzadigt, is er toe bij machte
Die groote massa's 't zien — vooruit — te schenken.

100 Niet de naturen zijn vooruit bedachten
Slechts in den Geest, den in zich zelf volmaakten,
Maar één moet gij met hun behoud ze achten.[9])

103 Aldus: waarheen iets van dien boog ook raakte,
't Valt naar doel, dat bij voorbaat hij kon merken,
Als pijl, die naar zijn wit gericht, daar haakte.

106 Waar' 't niet de Hemel, waarvan gij de perken
Doorstijgt, had 't als gevolgen, die Hij wekte,
Puinhoope' alleen; zij werden niet tot werken.

109 Dit kan niet zijn, tenzij door Intellecten —
Die deze sterren drijven — met gebreken
En 't Eerste ook, die hun dan ook 't zijn verstrekte.

112 Wenscht ge' U die waarheid klaarder nog gebleken?" —
Ik: „Neen! Want 'k heb 't onmogelijk bevonden,
Dat de Natuur, moe bij wat hoeft, blijft steken." —[10])

115 Hij: „Zeg, waar' erger niet den Mensch zijn Ronde,
Als hij er niet als burger kon verblijven?" —
„Ja" — zei 'k — „en ik verlang hiervoor geen gronden."—

118 „En kan 't zijn, als de Mensch in veel bedrijven
Op velerlei manieren leeft beneden?
Neen, zoo Uw Meester juist hiervan kon schrijven."—

123 Zoo is van 't een naar 't and're hij geschreden
En tot besluit: „Verschillend soort behooren
De wortels toe van Uwe bezigheden.

124 Uit d' een wordt Solon of Xerxes geboren,
Melchisedech of d' ander, die op zwingen
Zijn zoon — de lucht doorvliegend — heeft verloren.

127 De zwaaikracht, die in 't sterf'lijk was kan dringen
Als zegel, werkt goed zonder te' onderscheiden
Een huis of 't ander, daarvoor te bedingen.

130 Zoo kon in Esau's kiem verschil zich spreiden
Met Jacob, bij Quirinus' stam men dwalen, —
Van ned'rig man — dien men van Mars afleidde.[11])

133 Natuur, die voortbrengt, zou den weg bepalen
Steeds, dat op dien der ouders hij zou lijken,
Kon de Voorzienigheid niet zegepralen.

136 Wat achter U was, moet thans vóór U blijken,
Maar dat gij weet, dat ik me' om U verblijdde,
Wil ik U eindbesluit als voedsel reiken.

139 Natuur zal, als met toeval zij moet strijden —
Als elk zaad buiten zijn gebied geheven —
Altijd hierbij tot slechten uitslag leiden.

142 En werd ginds 's werelds aandacht slechts gedreven
Naar d' eersten aanleg, die Natuur zal kweeken,
Hem volgend, zou 't haar goede menschen geven.

145 Maar gij wilt in 't gewaad der godsdienst steken
Wie kwam tot het aangorden van den degen,
En gij maakt koning, wie er is tot preeken,

148 Zoodat Uw spoor afwijkt van rechte wegen." —[12])

ZANG IX

INHOUD

Karel Martel voorspelt nog verder de rampen, die zijn geslacht zal te verduren hebben. Dan verschijnt Cunizza, de zuster van Ezzelino III, dien Dante ontmoette in de Bloed-Rivier in de Hel. Zij voorziet de onheilen, die de Trevisaansche Mark en in 't bijzonder Padua zullen treffen en het verraad van bisschop Alessandro da Novello. Dan houdt de troubadour Folco een scherpe rede tegen de hebzucht van de hooge geestelijkheid en wijst hem in dezen Kring Rachab, de lichtekooi aan, die medewerkte tot de verovering van het Heilige Land door de Hebreëen. Daar dit het zinnebeeld is van het Koninkrijk Gods, valt haar die eer te beurt.

TOELICHTINGEN

[1]) V. 1-10. Als Dante zich hier tot Clemence richt, bedoelt hij volgens Bohl, ook m. i. de vrouw van Karel Martel, niet zijn dochter, gelijk Cas. e. a. beweren, in 1301 pas 8 jaar oud en uitgehuwd in 1315 aan Lodewijk X van Frankrijk. Want er staat U w K a r e l, d.i: U w m a n. Anders had er U w v a d e r gestaan of iets dergelijks. Toen Karel de Lamme stierf in 1309, gaf hij Napels en Sicilië aan zijn derden zoon Robert, hertog van Calabrië en beroofde daardoor Karel II Robert, zoon van Karel Martel en Clemence van den troon. Hierop slaat v. 2 en 3. De rechtmatige jammerklachten (v. 5, 6) zijn vóór Dante's dood die om het sterven van Pietro, broeder, en Carlotto, neef van Robert, gesneuveld bij Montecatini, niet om het vroegtijdig overlijden van den hertog van Calabrië,

oudste zoon van Robert (1298-1328) en door de onheilen onder Johanna I, dochter van Robert (1326-1382), nà Dante's heengaan in 1321. De Zon (v. 8) is God.

[2]) V. 10-16. Weer als in Z VIII v. 40-43 N 4 is Beatrice's oogopslag voldoende, opdat Dante de zaligen toespreekt. V 11, 13, 15 corr. m. Z VIII v. 2, 4, 6 N 1.

[3]) V 16-34. Het eiland van Rialto is een deel van Venetië, waarmee de zuidgrens der Trevisaansche Mark wordt aangewezen. De bronnen der Brenta liggen boven Valfugana. De Piava ontspringt boven Pieve di Cadore, dicht bij Tyrol. De driehoek, door den Dichter aangeduid, is de Mark van Treviso. De heuvel (v. 28) is die, waarop het kasteel Romano ligt, nabij Bassano. De toortsvlam (v. 29) is Ezzelino (Zie I Z XII v. 110 N 18). V 29, 31, 33 corr. m. Z VIII v. 125, 127, 129 en m. de v. daar aang. N 11. Volgens Pietro di Dante droomde zijn moeder, voor zij hem baarde, dat uit haar een toorts zou voortkomen, die de gansche Mark in brand zou steken. In de legende heette hij de zoon van een duivel en een heks. Cunizza, de laatste dochter van Ezzelino II, geb. in 1198, huwde met graaf Riccardo di San Bonifazio, heer van Verona in 1222; in het huis van haar echtgenoot maakte zij kennis met Sordello da Goïto (Zie II Z VI N 10), die haar schaakte met toestemming van haar vader en leefde met hem daar in die Mark. Door Sordello verlaten, werd zij verliefd op den Trevisaanschen ridder di Bonio, waarmee zij het vaderlijk huis ontvluchtte en vele reizen deed. (Zie Rolandino, Chron III cap. 1 Mur. Rerum ital. VIII 173). Daarna huwde zij Aimerio, graaf van Breganze en werd weduwe. Toen huwde zij een Veronees. Sinds bij den dood van Ezzelino III (1260) en Alberico de fortuin van haar familietak verdween, ging zij in Florence wonen en leefde daar zeer vroom. Zij gaf in het huis van Cavalcante Cavalcanti (Zie I Z X v. 60 N 11) de vrijheid aan haar hoorigen behalve aan hen, die Alberico verraden hadden. In 1279 in het kasteel della Cerbaia liet zij haar goederen na aan de zonen van graaf

Alessandro Alberti di Mangano (Zie I Z XXXII v. 57). Daar de liefde tot God haar hart op aarde verlichtte, werd zij opgenomen in deze Sfeer.

[4]) V 34-43. V 34-37 beteekent — volgens Bohl, — dat de wereldlingen zich het ware heil des hemels niet kunnen voorstellen. Daarom is het hun een raadsel, waarom een zalige zijn afdwalingen op aarde daar niet meer betreurt. Was Cunizza ook niet voor schuldige liefde bezweken, haar rang kon in den hemel hooger geweest zijn. Zij is (v. 34) toegevend voor zich zelf m. i. omdat zij weet, dat haar zonden vergeven zijn. Toch betreurt zij haar leven niet, daar zij dankbaar en voldaan is voor den haar geschonken graad van zaligheid. V 37-43 slaan op Folco van Marseille. V 38, 40, 42 op inque, even corr. m. II Z XXXIII v. 41, 43, 45 N 5, waar van de komst van DXV: Il Veltro, voorspeld wordt door Beatrice, die den Reus en de Lichtekooi, verschenen in het aardsche Paradijs, zal verslaan, hier dat de roem van Folco nog 5 Eeuwen zal voortduren.

[5]) V 43-52 Het huidig gepeupel denkt er nog niet aan, dat — om op aarde in de nagedachtenis zoo lang voort te leven — men heel wat presteeren moet. De Tagliamente (v. 44) stroomt ten O. van de Mark van Treviso uit den Val di Forni en vormt de grens tegen Friaul; de Adige (Etsch) in v. 44 begrenst dit gebied ten Z en ten W. (Zie II Z XVI v. 115 N 17) Ook de komende rampen zullen dit volk niet zedelijk verbeteren. De vloed (v. 46) is de Bachiglione. Nadat Vicenza, dat daaraan ligt, langen tijd onder de Paduanen, had gestaan, gaven zij die stad aan het bestuur over van Hendrik VII in 1311 of 1312, die het liet besturen door Can Grande della Scala. Aan hem wilden de Paduanen, die zich in 1312 onderworpen hadden, niet langer gehoorzamen en een langdurige oorlog brak los, die eerst in 1317 met herhaalde overwinningen van Can Grande eindigde. Il Palude (moeras) is (v. 47) het stuk grond van Brusegana volgens Gloria en Cas., waar de Brentella uitmondt in de

Bachiglione. Daar deden de Paduanen een deel van de Brenta bij Limena uitstroomen door de Brentella te verbreeden en te verlengen in de bedding van de Bachiglione, die droog was geworden, doordat hun buren, de bewoners van Vicenza om hun vijanden van water te berooven, die rivier te Longare hadden afgeleid. De Sile, die het oude bed der Piave inneemt, komt uit de streek van Castelfranco en doet Treviso ten Z. aan. De Cagnano of Botteniga is vermoedelijk de kleine stroom, die van Bosco de Montello komend, zich onmiddellijk bij Treviso met de Sile vereenigt. Scolari duidt als hun vereenigingspunt den Ponte dell' impossibile aan. De trotschaard (v. 50) is Riccardo da Cammino, zoon van: il buon Gherardo (Zie II Z XVI v. 124 N 8, v. 133 N 21) en gehuwd met Giovanna Visconti (Zie II Z VIII v. 71 N 11), en volgde hem op in Treviso, waar hij om zijn aanmatiging gehaat was. Zeker is slechts geloofwaardig, dat hij op 5 April 1312 bij het schaakspel verraderlijk is vermoord door een half idioten knecht, vermoedelijk op aanhitsing van Alteniero degli Azzoni om de eer van zijn vrouw te wreken en van anderen volgens Cas. (Zie Hist. Cortusiorium in Mur. Scrip. Rer. Ital. XII 783-784).

[6]) V 52-64. De bisschop van Feltro, wien ook de wereldlijke macht toebehoorde was Alessandro Novello uit Treviso. In 1314 was er een Ghibellijnsche samenzwering tegen de Welfsche overheden van Ferrara nl.: tegen den Florentijn Pino della Tosa, pauselijk vicaris volgens Cas. of van koning Robert van Napels, die verijdeld werd, waardoor vele Ghibellijnen in het bijzonder die van de familie della Fonte of Fontana naar Feltro vluchtten. Pino riep voor hun uitlevering de voorspraak der Trevisanen in. Zij verleenden die en Allessandro was zwak genoeg die in te willigen. Nog zeventien der hunnen noemden zij op de pijnbank en alle dertig werden gedood. Volgens Lana, P. di Dante e.a. waren hetgeen Ferrareesen maar Estensen. In 1316 onderwierp Vecello, een broeder van Riccardo, Feltro. Het meer van Bolsena heeft

aan zijn zuidzijde een uitstrooming in de Marta. Nabij die mond ligt het plaatsje Marta of Malta. Hier stond een toren, een gevangenis voor priesters, die er levenslang moesten blijven. Anderen verplaatsten de gevangenis op het tegenover liggende eiland Martana. Bovendien was er een gevangenis van dien naam in Viterbo voor geestelijken (Zie Cron. di Niccolo della Tuccio, Ferrari V. 438). De meesten commentatoren nemen een der beide eersten aan (Zie Bassermann p. 296, V. Cian. La Malta dantesca, Turijn 1891). In boei geslagen (v. 54) ingelascht. V 55. Een okshoofd ware als te veel te achten, is blijkbaar ironie. In v. 60 wordt bedoeld, dat de Trevisanen om bloed vergieten weinig geven. V 61-63 beteekent: In het Primum mobile is de orde van engelen, die Tronen heeten en die Dante in zijn Conv. II 6 hier stelde. Daarom zegt Cunizza: Gij noemt ze Tronen ter onderscheiding van Serafijnen en Cherubijnen; gelijk deze, zegt Gregorius de Groote, leven in de beschouwing van Gods Goedheid en Waarheid, beschouwen de Tronen meer bijzonder Gods Rechtvaardigheid. Als spiegels weerkaatsen hun geesten het oordeel des Heeren. Cunizza ziet in hen Gods toorn over de gruwelen door haar genoemd en openbaart haar verontwaardiging aan Dante. Deze kon hem anders in den mond van een hemeling vreemd schijnen.

[7]) V 64-82. V 65, 67, 69 corr. m. Z. VII v. 83, 85, 87 en m. de v. daar aang. N 9. Omtrent de plaatsing van de komma voor of achter: preclara cosa, wezen mij bekend d. w. z. wat de verdiensten betreft nog niet den naam, bestaat onder de commentatoren een oneenigheid. (Zie Cas. II Par. p. 624), waarop ik niet inga, omdat bij deze vertaling en mijn opvatting van het „bekend zijn" de plaatsing van dit leesteeken onverschillig is. Die and're vreugd (v. 67) is Folco van Marseille, zoon van een Genueesch koopman, een groot minnezanger. Hij leefde aan het Hof van Richard van Engeland, Alphonse van Arragon en den ouderen Raimond van Toulouse. Zijn liefdezangen

Toen wilde' er een zich nader tot ons richten
En sprak alleen: „Wij wille' U graag verblijden
Hier, opdat vreugd gij vindt in wie hier lichten".
Z VII v 31-34

golden in het bijzonder de schoone Adelaïde de Rognemarine, (Rognemartine) gemalin van den burggraaf Barral de Baux, vicomte van Marseille, volgens de toenmalige zeden aan diens zusters gericht. Hij toonde volgens Cas. voor haar een al te groote vereering, die zijn verwijdering noodzakelijk maakte. Door haar afgewezen, beminde hij Eudoxia, gemalin van Guillaume de Montholon. Na den dood van zijn begunstiger (of gelijk Benv. zegt) na Adelaïdes dood trad hij met zijn beide zonen en zijn vrouw in de Cisterciënser orde, werd abt van het klooster Toronet en in 1205 of 1206 bisschop van Toulouse, juist bij het begin van den Albigenser oorlog. Hij onderdrukte de Albigensen door een sterke organisatie der Inquisitie en spaarde zelfs den zoon van zijn vroegeren beschermer Raimond VI niet. (Zie M. Scherillo, Bull VI 65-67 of Cas. II Par. p. 625). De vrome vuren (v. 77) zijn de Serafijnen volgens Isaïas IV v. 1-3 met zes vleugels afgebeeld, waarvan twee het aanschijn bedekken en twee de voeten en de anderen dienen om te vliegen; zij heffen het „driemaal heilig" aan, waarin reeds de zalige geesten van de vorige Sfeer (Z VII v. 1-4) en met hen alle afdeelingen daarvan instemmen gelijk ook het Trisagion in de Kerk weerklinkt. Dante zegt hier zeer gemeenzaam, heel anders dan bij zijn eerste intrede in den hemel: „Als ik in Uw plaats was (U kende) gelijk gij mij kent, zou ik U niet zoo lang op antwoord laten wachten." (v. 80, 81)

[8]) V 82-97. Folco (Folchetto) duidt zijn stad Marseille aan door deze kenteekenen, 1° dat zij aan het grootste dal (de Middellandsche zee) lag met uitzondering van de wereldzee, 2° dat zij tussshen onvereenb're, vijandige, kusten ligt, door Christenen en Mahomedanen bewoond, en 3° dat dit dal zich zóóver uitstrekt, dat het steeds middag is aan het éene einde: den Levant, Jeruzalem, als het aan het andere: Cadix ochtend wordt. (Zie de Kaarten van II en III). Op de zeekaarten van de XIVe Eeuw strekt zich die zee over 90° uit (Zie Angelitti, Bull VIII 205). Verder wordt de ligging bepaald als op

evenveel nl.: 5 lengtegraden van den mond van de Ebro bij Tortosa en van de Magra, die langs korten weg (de bergen van Lerici) in zee stroomt als grens tusschen Toscane en Genua, en ook nog hierdoor, dat het op- en ondergangspunt van de zon van Bugia in Algiers háást hetzelfde is, d.w.z. de meridiaan daarvan en die van Marseille nl.: op 22½° en 23° W. L. V 80, 82, 84 op a n d a, e i d e n corr. m. II Z XXVII v. 98, 100, 102 N 11 op a n d a, e i d e n om de heerlijke vallei der Middellandsche Zee te vergelijken met het aardsche Paradijs op het W. H. en als tegenstelling m. I Z XIV v. 8, 10, 12 N 4, waar het Woud der Zelfmoordenaars wordt beschreven in een krans om de Bloedbeek, die weer om de Woestijn aldaar kringt als om een dal daar beneden. In v. 88 k o m m e n en v. 90 b ij z ij n k r o m m e n ingelascht. V 86, 88, 90 corr. m. II Z VIII v. 2, 4, 6. V 95, 96 beteekenen: Niet slechts de Intelligentiëen werken door het besturen van hun planeet op de aarde, maar ook de zalige geesten, die in deze sterren verblijf houden. — Dat de haven heet werd van het bloed is een toespeling op den slag, welken Brutus, die Cesars vloot aanvoerde, tegen de Marseillanen en Pompejanen onder Nasidius niet ver van Marseille won. (Zie Caesar Comment. di bello civ. Lib. II Cap. 4-6, Luc. Phars. III 572).

[9]) V 97-103. Belus' dochter Dido (Zie I Z V v. 61-63 N 11) vertoornde wegens haar liefde tot Aenaeas (Zie I Z V v. 61 N 11, v. 86 N 19) de ziel van haar gestorven gemaal Sicheus en van Creusa, de gestorven gemalin van Aenaeas. V 99: Zoolang ik lange haren droeg n.l. in mijn jeugd. In v. 100 duidt Dante als de Ouden met den berg Rhodope in Thracië het heele land aan. Zij, die bedrogen uit Rhodopeia kwam, is Phyllis, de dochter van den Thracischen koning Sithon, die in haar smart over de ontrouw van Demophon, den zoon van Theseus, zich ophing (Zie Ovid. Eroid. II.) De Alcide (v. 101) is Hercules. Uit jaloerschheid wegens zijn liefde voor Iolé zond Deianira hem het hemd, vergiftigd

door het bloed van Nessus (Zie I Z XII v. 67-70 N 11), wat hem doodde.

[10]) V 103-109. Niet slechts, dat de zaligen geen berouw over hun vroegere fouten kunnen gevoelen, maar zij verheugen zich ook in de goddelijke Voorzienigheid, die de werkingen der sterren vooruit zag en in haar wereldplan opnam. V 104, 106, 108 op o r n o, i n d e n corr. ter vergelijking van de planeet Venus, waar geen herinnering aan schuld de ziel meer verontrust en m. Z I v. 59, 61, 63 op o r n o, i n d e n, waar de hemel doorschenen van twee zonnen wordt beschreven en m. de v. daar aang. N 11. Van v. 106-109 bestaat de lezing.

Qui si rimira nell'arte che adorna
c o t a n t o effetto, e discernesi il bene
per che il mondo di su quel di giú torna.

en een, waarin c o t a n t o luidt: c o n t a n t o en i l: a l. In het eerste geval beteekent die volgens Andreoli en Cas.: „Hier ziet men den goddelijken Meester, die dit groote werk van zijn schepping verfraait en kent men de wijze Voorzienigheid, waarom de wereld hierboven de wereld (de aarde) omlaag aan zich gelijkvormig maakt" — en in het tweede: „Hier ziet men de Kunst des Scheppers, die met zooveel liefde alles tooit" d. w. z. het hoogste goede, dat de zielen der aarde naar den hemel voert, hun werkelijk vaderland, volgens Scart. en Phil. Ik houd mij aan het laatste, omdat Phil. zegt, dat hier de gedachte wordt gewekt, dat elke op aarde verbreide liefde, naar welke alle beweging der ziel gericht is, den invloed ondergaat van dezen Kring. (Zie Phil Das Par. p. 112, 113, Cas II Par. p. 626).

[11]) V 109-121. Nu verschijnt Rachab, de lichtekooi, die Josua bij het strenge gericht over de bewoners van Jericho uitzonderde en wie met haar in huis waren, omdat zij de boden verborgen had, door de Hebreeën uitgezonden (Josua II v, 1-21, VI 17, 22, 23, 25). Het N. Testament geeft de geestelijke beteekenis dezer redding aan, Hebr. XI v. 31: „Door het geloof ging de hoer Rachab niet verloren met de

ongeloovigen, daar zij de boodschappers vriendelijk opnam" en Jacob II v. 25: „De hoer Rachab, is zij niet door de werken gerechtvaardigd geworden, daar zij de boden opnam en ze een anderen weg uitliet? Bovendien heeft zij een plaats in den stamboom van David en Christus. (Zie Isidorus, Quaest. in vet. Testam.) Op haar is het hoogste zegel der liefde op deze planeet gedrukt, omdat zij wel uit hartstocht veel misdreef, maar nog meer door geestelijke liefde wel deed en in den hemel opgenomen als eerste van al de zielen, uit den Limbus door Christus verlost. Zij verblijft met de andere zielen, die nog door aardsche liefde bleven bevangen, met hen, die in de Maan-Sfeer blijven wegens trouwbreuk jegens God en met hen op Mercuriuus, die streefden naar roem en eer, de uiterlijke schittering der wereld, d. w. z. in dat deel des hemels, het eerste Rijk, waarin nog de aarde zijn schaduwkegel werpt tot aan de baan van Venus, een prachtige symbolische voorstelling om aan te duiden, dat de zaligen in deze drie Sferen, hoewel aan de aarde ontheven nog de sporen dragen van vroegere aardsche invloeden. Is eenmaal de lengte van die schaduw — naar Dante's schatting — bekend, dan is die tevens de straal van de baan van Venus om de aarde naar zijn opvatting. (Zie de theorie van Alfragano, Bull V. 28) V 110: daar beneden, ingelascht. V 110, 112, 114 corr. m. Z VI v. 17, 19, 21 en m. de v. daar aang. N 11.

[12]) V 121-124. In v. 123 zijn niet Christus' handen aan het kruis genageld bedoeld, gelijk Scart. en Andreoli denken, want de eer (palm) van Christus' zegepraal zijn alle heiligen in den Hemel, maar volgens Cas. en ook mi. i. slaat het op Josua VI 1-20, Ecclesiast. XLV 3, omdat Josua de overwinning behaalde door het hoog heffen van zijn beide handen: Quam gloriam adeptus est in tollendo manus suas. Dit moet zoo zijn, omdat de reden volgt: Want zij schonk Josua van de d'eerste glorie... v. 124. Rachabs daad, waardoor Israël het H. Land ontving, is de voorafbeelding van de overwinning, die door Christus werd behaald en waardoor de gansche Menschheid het Koninkrijk der Hemelen deelachtig

werd als het hemelsche Kanaän. Aan het eerste feit herinnert ook het: In exitú Israël de Aegypto, II Z II v. 46 N 7.

[13]) V 124-133. Dante verwijt hier de Pausen van zijn tijd, dat zij zich niet meer bemoeiden met het H. Land. Met Gregorius X (1271-1276), die nog eens tot een Kruistocht aanspoorde, hield het streven van hen in die richting op en in 1291 viel St. Jean d'Acre — in Dante's tijd dus — het laatste overblijfsel van het Rijk der Franken in het O. Dit kwam ook, doordat de Pausen de handen vol hadden met de slechte christenvorsten in Europa. Dante verbeeldde zich, dat geldzucht alleen hen onverschillig maakte, maar wist van den anderen kant, dat het waarlijk niet alleen godsdienstijver was, die de Christenen naar het O. dreef. Hij klaagt daarom Florence aan en over de florijnen met de vloekb're bloem (v. 130) die ook het wapen is der Fransche dynastie, welke hij om haar hebzucht vreeselijk haatte. Dit goudstuk verbreidde die ondeugd en het beeld van den Herder: Johannes de Dooper veranderde zoo in een wolf. V 128, 130, 132 corr. m. Z VII v. 29, 31, 33 en m. de v. daar aang. N 4. Het letten alleen op de Decretalen om daarmee de hebzucht te verdedigen, wordt hier verweten aan Bonifacius VIII, die zich ijverig bezig hield met de studie van het kanonieke recht daarop gegrond en onder wiens medewerking het Liber sextus decretalium tot stand kwam. Daarom zit er een ironie in het rijm op Decretali in v. 134 van den oorspronkelijken tekst, hier verplaatst naar v. 133. Dat Dante de Decretalen zelf en hun studie hoog hield blijkt uit Z X v. 103-105. V 132, 134, 136 corr. m. III Z II v. 53, 55, 57 en m. de v. daar aang. N 6. Het Vaticaan, waar in de Sint Pieterskerk de apostel Petrus begraven ligt, de andere gewijdde plaatsen van Rome, welke de asch bevatten der christen-martelaren, zullen de geestelijken zien verdwijnen, die zich met wereldsche zaken bezig houden. De sporen zijn de kantteekeningen op de Decretalen v. 135. Het hoereeren is hier Mammon dienen in plaats van God. (Zie I Z XIX v. 1-4).

ZANG IX

DERDE KRING

De Sfeer van Venus
Geesten met aardsche en hemelsche Liefde
Karel Martel, Cunizza da Romano
Folco van Marseille, Rachab

1 Toen van uw Karel klaarheid mij mocht dagen
Schoone Clemence, heb 'k de streke' ervaren,
Die zijn nakoom'lingschap dan zouden plagen.

4 Maar hij sprak: „Zwijg, laat volgen slechts de jaren" —,
Dat 'k niet kan zegge', of klacht wordt aangeheven,
Die aan Uw schâ naar recht zich dan zal paren.

7 Reeds keerde van dit heilig licht het leven
Zich naar de Zon, die 't gansch van gloed doorschichtte
Als 't goeds, voldoende voor elk derg'lijk streven[1])

10 O zielen, vol bedrog, en ijd'le wichten,
Die zoo'n Goed 't hart afkeert, 't niet wilt beseffen,
Daar gij naar ijdelheid uw slapen richtte!

13 En zie: een and're glans wou zich daar heffen
Naar mij, die met zijn wensch mij te behagen
Door stralen uiterlijk mij toen wou treffen.

16 Beatrix' oogen, vast op mij geslagen,
Als eerst, die mij haar dierb'ren bijval brachten,
Zij vergewisten mij, voor wat 'k wou vragen.[2])

„Laat dra mij voor mijn zucht voldoening wachten"—
Zei 'k — „zaal'ge geest, en geef mij de bewijzen,
Dat zich in U weerkaatsten mijn gedachten." —

Waarop het licht, dat nieuw 'k nog mij zag rijzen
Uit 't diep, waaruit zijn zang eerst was gevloten,
Volgde', als wie 't weldoen zich als vreugd zal prijzen.

„In 't deel door 't snood Italisch land omsloten,
Waar 't eiland van Rialto is gelegen
En Brenta, Piava uit hun bronnen schoten,

Verrijst een heuvel, niet zeer hoog gestegen,
Vanwaar een toortsvlam eens afwaarts kwam slingen,
Waar heel de streek een schrik van heeft gekregen.

't Is uit één wortel, dat ik kon ontspringen
Als die; Cunizza heette' ik; 'k mag hier prijken,
Omdat mij 't licht van deze ster kon dwingen.[3])

Maar blij moet 't oog — mij zelf toegevend — reiken
Naar d' oorzaak van mijn lot, dat mij 't kan spenen
Van smart, wat wellicht uw volk sterk zal lijken.

Den flonk'renden en kostb'ren dezer steenen
Van ons zwerk, mij het meest nabij gebleven,
Rest groote roem en deze gaat niet henen,

Voor 't honderdst jaar nu vijfmaal wordt geschreven.
Ziet, of de Mensch verdienst'lijk zich moet maken
Dat 't eerste nalaat nog een ander leven![4])

Daartoe zal 't huidig grauw nog niet genaken,
Door Tagliamente en Adige' omgeven,
Noch zal 't — geslagen — tot berouw geraken.

46 Maar door Padua wordt de vloed gedreven —
Vicenza badend — dra naar Il Palude,
Waar 't volk zoo weinig naar zijn plicht wou streven

49 En waar Silé en Cagnan samen spoeden,
Heerscht een, die zoo hoog pleegt het hoofd te dragen,
Dat men al 't net breidt, wat 't niet zal vermoeden.[5])

52 Feltro zal om zijns herders trouwbreuk klagen
Zoo god'loos, een zoo snoode van gedachten,
Als geen, Malta in gaande', in boei geslagen.

55 Een okshoofd ware als te veel te achten,
Als er Ferrara's bloed in werd gedreven
En moeheid zou, wie ons na ons woog, wachten,

58 Hetwelk die hoofsche priester dan zal geven
Om zich tot wat partij hij hoort te toonen,
Tot gaaf, naar 't past, van 's lands wijs ginds van leven.

61 Omhoog zijn spiegels hier — gij noemt ze Tronen —
Waarin ons God weerkaatst bij 't oordeel vellen,
Dat dit gesprek goed blijkt in deze Zone." —[6])

64 Hier zweeg zij en zij scheen mij toen te snellen
Naar and'ren, daar zij in de wentelgangen
Der Sfeer zich als te voren weer ging stellen.

67 De and're vreugd, waar 'k kennis van erlangen
Reeds kon als roemrijk, toonde zich mijn oogen
Als fijn robijn, dat zonschicht heeft ontvangen.

70 't Blij zijn geeft daar tot glansen het vermogen
Als hier tot lachen maar in 't Helle-bekken
Is schim, naar smart in hem, van zwart omtogen.

73 „God" — zei 'k — „ziet alles en uw blikken strekken
In Hem, welzaal'ge geest, zoodat al 't haken
Van Hem zich aan U niet zou kunne' onttrekken.

76 Dus: als uw stem tot blijdschap 't zwerk doet raken
Steeds met den zang der vuren, van die vromen,
Die zich zes wieken tot hun koorkleed maken, —

79 Waarom kunt gij mijn wenschen niet voorkomen?
En reeds zou 'k op uw vraag niet meer verbeiden,
Werdt gij, als ik in U, in me' opgenomen." — [7])

82 „Het grootste dal, waarin zich wat'ren breiden
Waarbuiten" — klonk de aanvang van zijn woorden —
„Die zee is, die men ziet heel d' aarde' omglijden,

85 Gaat zóóver tusschen d' onvereenb're boorden
't Licht tegemoet, dat middag is geklommen,
Waar eerst altijd de kim van d' ochtend gloorde.

88 Tussche' Ebro, Magra woonde' ik aan hun kommen,
Alwaar de laatste Genua kan naken
En 't van Toscane scheidt, kort bij zijn krommen.

91 Waar haast hun zonsop-, neergangspunten raken
Ligt Bugia en die grond, waar 'k ben geboren,
Kon heet van bloed daarvan de haven maken.

94 Als Folco kon bij 't volk men van mij hooren
Als naam en ik maak op deez' hemel-dreven
Indruk als zij 't op mij dede' eens te voren.[8])

97 Want Belus' dochter kon meer gloed niet geven,
Dat Sicheus, Creüsa trane' ontvloten,
Dan ik, zoolang nog haren mij verbleven,

Noch die, bedrogen — aan Rhodope' ontsproten —
Door Demophon, d' Alcide 't heeft ervaren,
Toen in zijn hart Iolé hij had gesloten.[9])

Hier lacht men — geen berouw kan men ontwaren
Om schuld, waarop de geest hier niet meer zinde —
Om deugd, die ordent en vooruit kan staren.

Hier kan men zich in Kunst — die tooit — hervinden
Met zulk een Liefde' en 't Goede onderscheiden,
Dat d' aardsche zielen naar omhoog doet zwinden.[10])

Maar dat ge' Uw wenschen gansch 't voldoen bereidde,
Gij in die Sfeer geboren, daar beneden,
Moet ik hierin nog verder met U schrijden.

Wie in dit licht glanst — 't is thans Uwe bede
't Te weten — dat gij bij mij zoo ziet vonken
Als zonnestraal in reinen vloed gegleden,

Weet, die daar binnen, zoo in rust verzonken,
Is Rachab, die zich rijde' aan onze rangen,
Op 't hoogst haar zegelafdruk die geschonken.

Van 't perk, waarin de schaduwspits kan hangen,
Die uw Sfeer werpt, voor and're zielen kwamen,
Werd ze' er om Christus' zegepraal ontvangen.[11])

Dat zij de palm kreeg, moest naar recht betamen
In een der Hemelen om de victorie
Zoo groot, behaald door beide handen samen,[12])

Want zij schonk Josua voor d' eerste glorie
Steun, waarnaar hij in 't Heilig Land wou streven,
Wat weinig raakt den Paus in zijn memorie.

127 Uw stad, die hij den grondslag heeft gegeven,
Wiens schouders eerst Zijn Maker tegen stonden
En wiens nijd zóó tot klachten heeft gedreven,

130 Schept en verbreidt de vloekb're bloem in 't ronde,
Waardoor de schape' en lamm'ren 't pad verloren,
Daar wolf de Herder werd, naar 't is bevonden.[13])

133 Men wil slechts naar de Decretalen hooren,
De groote Leeraars, 't Evangelium weren,
Wat aan de randen daarvan laat de sporen.

136 Van hen wil Paus en kardinaal slechts leeren,
Hun geest zal niet naar Nazareth heen strijken,
Waar Gabriël d' open wieken heen wou keeren.

139 Maar 't Vaticaan en Rome's and're wijken,
Verkoren, die zich als het kerkhof breidden
Voor 't heir, dat Petrus als gevolg zou blijken,

142 Zal weldra van 't hoereeren zich bevrijden." —

IIII

SERIE II

ZANG X—XXIII

Het Tweede Rijk

van

Het Paradijs

Het Gebied van den Zoon

De Sferen der Buiten-Planeten

ZANG X

INHOUD

De Dichter zweeft nu naar het Tweede Rijk van het Paradijs, het gebied van den Zoon en bereikt daarvan de eerste Sfeer, die der Zon, den vierden Kring der hemelen. Daarom begint deze evenals Zang I met een aanhef gewijd aan de Drie-Eenheid. Nu omringt hem een krans van twaalf lichten, waarin de wijsgeerige en theologische stroomingen van de XIIIe Eeuw, in hen vertegenwoordigd, verschijnen. Thomas van Aquino, op wiens Summa Theologiae Dante's Commedia, wat de Theologie aangaat, is gebaseerd, — althans hoofdzakelijk —, wijst hem hier de geesten aan en verklaart hem de schoonheid en de wijsheid der Theologie.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-4. Terwijl in Zang I v. 1-4 de Vader wordt geprezen, wiens gebied hij daar betreedt, begint hij hier met een lofzang voor den Zoon, wiens regionen hij thans doorstijgt d. w. z. deze gebieden worden meer in het bijzonder evenals dat van den H. Geest naar een der Personen van de Drie-Eenheid genoemd. V 1, 3 corr. m. Z IX v. 11, 13, 15 en m. de v. daar aang. N 1. In het Eerste Rijk, waar nog altijd aardsche invloed heerscht, daar de aardschaduw tot Venus reikt, hebben de heiligen nog de uiterlijke, aardsche gedaante, maar verheerlijkt. Hier, in het Tweede Rijk ziet Dante hen als stralende en vlammende lichten, waarvan de kern echter nog door de uitstraling zelve min of meer onzichtbaar blijft.

[2]) V 4-7. V 2, 4, 6 corr. m. Z VIII v. 26, 28, 30 en m. de v. daar aang. N 3.

[3]) V 7-10. V 5, 7, 9 corr. m. Z IX v. 65, 67, 69 en m. de v. daar aang. N 7. Er zijn thans 12 uur verloopen, sinds het tijdstip door Dante aangegeven in III Z I v. 43-46 N 9, toen het de nacht van Vrijdag 1 April was op het W H, de avond aan den Ganges, de middag te Jeruzalem en de morgen te Cadix van den dag van Donderdag 31 Maart op het O H. Het is dus nu op het O H de nacht van Vrijdag 1 April en daar nu 12 uur te Jeruzalem en de dag van Vrijdag 1 April en 12 uur 's middags in het aardsche Paradijs op het W. H. (Zie Fig. I Stand ef.) Van af het punt van de zonnebaan loodrecht boven den Boom der Kennis gaat hij nu met de Zon mede. Alle planeten dus ook de zon en evenzeer de hemel der vaste sterren nemen aan de dagelijksche omwenteling deel van den kristalhemel om de hemelpolen en evenwijdig met den aard-equator. De planeten (waarbij Zon en Maan, naar Ptolemaeus' stelsel) hebben echter ook een zelfstandigen loop om de aarde in het vlak van de Ecliptica, die met den Equator een hoek maakt van 23½°. Nu komt Dante, waar Ecliptica en Equator elkaar snijden (v. 9). De Zon is een goede en vorstelijke planeet, zegt Brunetto Latini. Dante maakt hem in zijn Conv. II, 14 tot het symbool der Arithmetica: „De hemel van de Zon kan met de Arithmetica worden vergeleken om twee eigenschappen: ten eerste, omdat door zijn gloed alle andere sterren worden verlicht; de tweede is, dat het oog er niet tegen in kan zien. En deze twee eigenschappen heeft de Arithmetica, want zij verlicht met haar schijnsel alle wetenschappen, daar hun voorwerpen altijd onder een of ander getal worden beschouwd en in de beschouwing daarvan gaan wij altijd met getallen te werk.... De andere eigenschap van de Zon wordt ook in het getal gezien, waartoe de Arithmetica behoort, want het oog van het verstand kan er niet tegen in zien, want het getal op zich zelf beschouwd is oneindig;

en dit kunnen wij niet begrijpen. (Zie hiervoor verder en voor den astrologischen invloed Longfellow. Par. C X p. 183)

[4]) V 10-13. V 8, 10, 12 corr. in III Z VIII v. 128 130, 132 en m. de v. daar aang. N 11.

[5]) V 13-16. V 11, 13, 15 op a m a, a g e n, waarin verklaard wordt, dat de wereld dien stand der Ecliptica behoeft, dus begeert, corr. ter vergelijking of tegenstelling van begeerten m. II Z XXIX v. 35, 37, 39 en m. de v. daar aang. N 6.

[6]) V 16-19. V 14, 16, 18 op o r t a, o n d e n, waar de gevolgen worden aangegeven van den stand, dien de Ecliptica met den Equator maakt, van dit kruis, corr. m. Z VII v. 47, 49, 51 op o r t e, o n d e n over den invloed van de Kruisiging van Christus en m. de v. daar aang. N 5. Viel de zonneweg samen met den equator, dan zou er geen wisseling der jaargetijden zijn. Was de helling ervan grooter, dan zou het klimaat tropischer zijn en wanneer de planeten evenwijdig met den equator kringden, dan zou hun invloed, steeds noodig voor de aarde, niet zoo veelvuldig kunnen veranderen. Dit zou haast doodend wezen — volgens Dante — voor haar vruchtbaarheid.

[7]) V 19-22. Als de Dierenriem den Evenaar min of meer schuin sneed, zou de menigvuldigheid der constellatiën van de planeten en de sterrenbeelden minder, dus ook hun invloed geringer zijn en zou er aan de orde op aarde en in den hemel veel ontbreken. Met o m l a a g en o m h o o g acht ik niet alleen het O. en W. H. bedoeld maar ook de planeten, waarop juist ook naar Middeneeuwsche opvatting de Zon invloed heeft. M o c h t e n z e' a n d e r s k r o m m e n (v. 21) ingelascht. V 17, 19, 21 op a n o, o m m e n, waarin Dante als hemel-pelgrim dit merkwaardig snij- en hoogtepunt, den overgang naar het Tweede Rijk des Hemels bereikt corr. m. III Z IX v. 86, 88, 90 op a n o, o m m e n, waar Folco aan zijn aardsche vaderstad Marseille en aan Dante's vaderland Toscane herinnert ter verg., en m. de v. daar aang. N 8. V 20, 22, 24 op a n c o, e k e n, corr. m. Z VIII v. 110,

112, 114 op anchi, eken, en m. de v. daar aang. N 11. Ook hier bij dit bereiken van het Tweede Rijk als bij het bestijgen van den trap naar het aardsche Paradijs in II Z XXVII is een reeks van $3 \times 7 + 2 = 23$, tot v. 23, 25, 27, daar van $3 \times 17 = 51$ correspondeerende rijmen.

[8]) V 22-37. Als de lezer — bedoelt Dante — nu terugdenkt, aan hetgeen hij door inspannend volgen reeds genoot als voorproef, (Zie voor de vertaling van preliba, Cas. Par. p 630, Frat. Par. p. 465) zal het hem aangenaam zijn verder te gaan. Vrijwel aldus licht ook l'Ott. deze plaats toe. De Zon (hier als in het Italiaansch mannelijk genomen) is de eerste dienaar der Natuur en zij verspreidt niet alleen licht en warmte voor de aarde, maar ook voor de planeten en naar men in de Middeneeuwen dacht ook voor de vaste sterren. De omloop der Zon volgens het stelsel van Ptolemaeus wordt schroefvormig genoemd. De Zon stond juist in het midden van die spiralen, welke zij dagelijks vroeger opgaat. In het sterrenbeeld van den Ram ging hij nu door de opklimmende spiralen, die, waardoor hij van den equator passeert, waar het lente-eveningspunt is, naar het teeken van de Kreeft, waarin hij opgaat in het begin van den zomer. Tot dan lengen de dagen, doordat hij zich van af 25 Maart, de lente-evening, steeds vroeger op den horizon vertoont tot dit tijdstip.

[9]) V 37-49. Perken (v. 37) ingelascht en: ook wat zij bewerken (v. 39). Deze zielen verschillen in het Tweede Rijk niet meer door kleur, maar alleen door lichtglans. V 41, 43, 45 op ami, agen, waar gezegd wordt, dat men op aarde slechts wenschen kan dit te zien, corr. m. dezen Zang v. 11, 13, 15 op ama, agen, waar het verlangen naar de behoefte der aarde aan dien stand der Ecliptica wordt uitgedrukt en m. de v. hier aang. N 5. V 49: Hoe Hij ingeeft, voortbrengt d. w. z. hoe de H. Geest uit Hem voortkomt en de Zoon door Hem wordt voortgebracht: dit is het ondoorgrondelijke geloofsgeheim op aarde, dat door aanschouwing van het Goddelijk Wezen in den hemel eerst klaar wordt.

[10]) V 49-55. Het vierde huisgezin (v. 49) vormen de bewoners der Vierde Sfeer, van de Zon. Der eng'len Zon (v. 53) is God. V 50, 52, 54, corr. m. III Z V v. 116, 118, 120 over de bevrediging door de Openbaring geschonken, en m. de v. daar aang. N 12.

[11]) V 55-76. De dochter van Latone (Latona) en Zeus is Luna, de Maan, en haar gordel: de krans daar omheen op de omliggende dampen, welke daardoor de draden van licht rangschikken, welke zij als 't ware in de hand houdt, want dat licht-effect gaat van haar uit. V 64: F. Tocco, Conf mil II 180 en volg. heeft aangetoond, dat elk der kransen van dezen Hemel overeenkomt met een der groote stroomingen van de philosophie en de theologie in de XIII[e] Eeuw. De binnenste kring der eerste 12 wijzen en godgeleerden vindt zijn leidsman in Thom. van Aquino (v. 94), die — met zijn meester Albertus Magnus van Keulen (v. 98) aan de eene zijde en Sigier (v. 136) aan de andere — leerlingen zijn van Aristoteles en zich van de leer van den Meester der Peripathetische school bedienden om orde te brengen in de wetenschap van hun tijd en haar tot één systeem terug te voeren, gelijk lang voor hen de eerwaardige Beda (v. 131) het beproefd had. Op een gelijke systematiek legden zich Gratianus (v. 103) toe door zijn verzameling van kerkelijke en burgerlijke wetten, Lombardo (v. 107) door zijn scholastieke leerstellingen, Orosius (v. 119) en Isidorus (v. 131) door historie en taalwetenschap, de pseudo Dionysius Areopagita (v. 115) door zijn opvattingen omtrent de engelen en de eigenschappen van de Godheid zelf. Symbool van die ordenende wijsheid is de groote Salomo (v. 109), aan wiens souvereinen geest geen waarheid ontsnapte en zijn plaatsvervanger althans in het Westen kan men Boëtius (v. 123) noemen, die veel van Aristoteles in het Latijn vertaalde en daardoor de westersche beschaving redde van den ondergang, die haar bedreigde. In dezen Kring is het vreemd Richard de Saint Victor te ontmoeten (v. 131) maar dit laat zich verklaren door het feit, dat Richard in het ontwikkelen van mystieke

leerstellingen van Hugo, zijn meester (Zie Z XXII v. 135) zich bedient van de indeelingen en onder-verdeelingen der peripathetici, gelijk lang te voren reeds dezelfde Dionysius die aanwendde, die, voor zoover hij de hemelsche scharen ordent en onderscheidt, niet minder mystiek is dan Hugo en Richard. Ten laatste verklaart Tocco het samenkomen van Dionysius en Boëtius, omdat beide behooren tot die neoplatonische richting, die een verzoening was — niet altijd wel geslaagd — tusschen Plato en Aristoteles, maar toch van de helleensche wijsheid en traditie met de oostersche. De juwelen (v. 71) zijn hier de geesten. V 71, 73, 75 corr. m. III Z IX v. 29, 31, 33, en m. de v. daar aang. N 3. Daar deze mannen in één systeem van wetenschap een beeld wilden geven van het Al en Dante in een systematisch gedicht: de Commedia, sluit dus zijn arbeid uit de XIVe eeuw, maar al op het einde van de XIIIe voorbereid, bij den hunne aan, en draagt die dus ook in dien zin den stempel van zijn tijd.

[12]) V 76-82. De dans hier beschreven komt volgens Cas. overeen met den dans in Toscane in Dante's tijd door een lied, dat ballata (ballade) heette, begeleid. De dans begon, nadat men een kring had gevormd, waarbij men zong of de leidster van den dans alleen de begin-strofe, met welke maten een geheele rondegang samen viel. Dan zong de leidster een stanza (stance), waarbij de danseressen een halven kring in een richting (mutazione), dan een halven in de andere richting en daarna een heelen kring rond gingen (volta); dan zongen al de danseressen de ripresa (beginstrofe) en gingen weer éèns rond; dan volgde de tweede stanza enz.

[13]) V 82-94. V 83, 85, 87 corr. m. Z X v. 5, 7, 9 en m. de v. daar aang. N 2. V 87 beteekent: wie hier eenmaal heen is opgestegen, komt hier zeker weer terug, ook al verlaat hij den Hemel een wijle; hierin ligt wellicht ook opgesloten, dat Dante zijn eigen toekomstige zaligheid verwacht en dit hier wil te kennen geven. V 88-91 beteekent: Slechts een wil van hooger orde van engelen of van God zelf zou

ons kunnen beletten U te antwoorden op hetgeen gij wenscht. V 89, 91, 93 op ori, effen, waarin verhaald wordt, hoe deze hemelsche Paradijsplanten, de Kerkleeraars bloeien om Beatrice, de Openbaring, als het Woord om den Boom der Kennis corr. m. dezen Zang v. 1, 3 op ore, effen, over de Liefde van den Vader tot den Zoon ter vergelijking en m. de v. hier aang. N 1.

[14]) V 94-103. Sint Dominicus (v. 95), stichter van de Orde der Dominicanen of Predikheeren (Zie voor uitvoeriger levensbeschrijving Phil. Das. Par. p. 160-163, Z XI v. 98). Albertus Magnus, geb. 1193 te Lauingen in Zwaben uit het adellijk geslacht Ballenstädt, studeerde te Padua en werd in 1221 Dominicaan. Nadat hij als leeraar te Keulen en Parijs een grooten naam kreeg, werd hij in 1237 Vicaris-Generaal en in 1239 Provinciaal dier Orde in Duitschland. In 1260 werd hij bisschop van Regensburg, maar keerde na 2 jaar in zijn klooster te Keulen terug, waar hij bleef tot zijn dood in 1280. In de philosophie hield hij zich bezig met commen taren op Aristoteles; in de theologie volgde hij het spoor van Pietro Lombardo. Meer geschiedschrijver dan zelfstandig navorscher gold hij door zijn bekendheid toen voor een ster van de eerste grootte met den bijnaam van Doctor universalis en werd geroemd als zeer vroom. Thomas van Aquino (v. 99) uit het grafelijk geslacht van dien naam, geb. 1224 te Rocasicca in het gebied van Napels, trad in 1243 ondanks den tegenstand van zijn moeder en de verlokkingen der wereld in de Orde der Dominicanen. Zijn eerste opvoeding kreeg hij te Monte Cassino; daarna studeerde hij in Parijs en Keulen onder Albertus Magnus en werd later Definitor der Orde zonder ooit tot hoogere rangen te willen opklimmen. Over zijn dood in 1274 is men in het onzekere. (Zie II Z XX v. 68, 69 N 11). Volgens pater De Groot stierf hij zijn natuurlijken dood. Onder zijn geschriften is het gewichtigst de Summa Theologiae tripartita, waaruit Dante voor een groot deel zijn theologische kennis putte. Verder schreef hij de Summa contra

Gentes en een menigte andere losse verhandelingen en werken. Door geest en scherpzinnigheid staat hij ver boven zijn meester, en is daardoor zoowel als door zijn dikwijls verrassend vrijzinnige denkbeelden een der aanzienlijkste geleerden van de Middeneeuwen. Hij kreeg den bijnaam van Doctor Angelicus en werd in 1313 heilig verklaard.

[15]) V 103-115. Gratianus (v. 104), leeraar aan de school van het klooster van Sint Felix te Bologna, samensteller van het Decretum Gratiani of van de Concordantia discordantium canonum. Het eerste deel van het Corpus iuris canoni bevat buiten de eigenlijk kerkrechtelijke voorschriften ook een menigte burgerrechtelijke, zoodat hij beide soorten hier recht zijn steun schonk. Misschien — zegt Phil — wil Dante hier vooral het Decretum Gratiani boven de later uitgekomen Decretalen van Gregorius IX en het Liber sextus decretalium van Bonifacius stellen, welke hij in Z IX v. 134 gedenkt. Pietro Lombardo (v. 107) uit Novara, studeerde te Bologna, daarna te Rheims in de theologie en werd in 1155 bisschop van Parijs, nadat hij daar lang onderricht had gegeven. Hij verwierf zijn grootsten roem met zijn theologisch compendium Libri IV sententiarum, waarnaar hij ook Magister sententiarum heet. Ofschoon het meer een compilatie is en dikwijls slechts de verschillende meeningen der Kerkvaders naast elkaar plaatst zonder zelf te beslissen, genoot het toch in de Middeneeuwen hoog aanzien. Hij was een vroom, eenvoudig man. In de voorrede van zijn werk, dat hij aan de Kerk opdroeg, leest men: „Dewijl wij wenschen iets van onze geringheid met het arme vrouwtje in de schatkist des Heeren te werpen." Hij vergelijkt dus zijn boek met het welbekende penningske der weduwe hier de arme (v. 107). De groote geest (v. 112) is Salomo, die volgens Phil. hier terecht verschijnt, daar hij ons drie kanonieke leerboeken heeft nagelaten, onder de Doctores Ecclesiae. Hugo de Saint Victor vergelijkt deze 3 boeken met de 3 wetenschappen, waarin de wijsgeeren hunne leerlingen trapsgewijze binnenleiden: de Spreuken met de Ethica,

daar hieruit een jongeling zijn plichten leert, den Prediker met Physica, zoodat hij daarin een man leert, dat hij niets op de wereld voor bestendig moet houden; eindelijk het Hooglied, dat een Bruidslied van Christus met de Kerk is, met de Theologie. Op dit laatste, welks allegorisch gebruik bij de mystieken der Middeneeuwen zeer verspreid was, heeft bijzonder betrekking, wat in v. 110 wordt gezegd. Met de verklaring, dat men op aarde nieuws van Salomo wenscht, zinspeelt Dante op de verschillende meeningen der godgeleerden omtrent Salomo's redding of verdoemenis. Salomo wordt het schoonste licht genoemd en hem in v. 112-114 de hoogste plaats in het rijk der wetenschappen toegekend, daar de Bijbel van hem zegt: „Ik heb u een wijs en verstandig hart gegeven, zoodat uwsgelijke voor u niet geweest is en na u niet komen zal. (III Rom. 3 v. 12) V 101, 103, 105 corr. m. Z VII v. 17, 19, 21 N 3. V 107, 109, 111, corr. m. dezen Z v. 71, 73, 75 en m. de v. hier aang. N 11.

[16]) V 115-124. V 115-118 slaan op Dionysius Areopagita, die door Paulus bekeerd werd en naar verhaald word te Parijs den marteldood stierf. Hem werden later in elk geva' volgens Phil. onechte geschriften toegedicht, vooral de beid boeken: De coelesti et ecclesiastica hierarchia. Ofschoon zij een zeldzaam mengsel van neo-platonische en christelijke denkbeelden bevatten, hadden zij toch in de Middeneeuwen groot gezag, zoowel bij de mystieken als bij de strengere school, waartoe Thomas van Aquino behoorde. Het boek: De coelestı hierarchia had groot aanzien bij alles, wat de leer der engelen en hun hierarchie betrof. V 118-121 heeft betrekking op Paulus Orosius, die in het begin van de Ve Eeuw leefde en een wereldgeschiedenis tot op zijn tijd schreef, waarin hij hoofdzakelijk zocht te bewijzen, dat de ongelukken, die het Romeinsche Rijk toen troffen, niet gelijk de heidenen beweerden, een gevolg waren van de verbreiding van het Christendom. Orosius schreef zijn boek vooral op aandringen van Augustinus, die zich daarvan in zijn werk: De civitate Dei

bediende. Daar nu Orosius zelf in den hemelschen Civitas Dei als burger is opgenomen met Augustinus als verdediger der goddelijke wereldorde op aarde, corr. v. 119, 121, 123 op ani, ommen, m. dezen Z v. 17, 19, 21, op ano, ommen, waar van den invloed der goddelijke wereldorde in sterrenkundigen zin op de aarde sprake is ter verg. en m. de v. hier aang. N 7. Geglommen (v. 119) en van deze drommen (v. 123) ingelascht. Dante geeft te kennen, dat Orosius niet zooveel beteekent als de anderen door hem een klein lichtje te noemen. Daarom is volgens Phil. de meening onjuist, dat Dante aan Ambrosius heeft gedacht.

[17]) V 124-130. Dit is Severinus Boëtius, senator ten tijde van Theodoricus, die door dezen koning als verdacht van verstandhouding met het hof te Byzantium gekerkerd en daarna gedood werd. In de gevangenis schreef hij: De consolatione philosophiae, welks platonische denkbeelden door christelijke gelouterd werden. Hij was een schrijver, dien Dante gaarne las. Het komt mij voor, dat Dante hier door v. 125, 127, 129 op ace, agen wil herinneren aan de gedachte in Z VIII v. 139-148, N 14 aan Boëtius ontleend, n.l. dat de plaats, die elk mensch in de samenleving behoort in te nemen in harmonie behoort te zijn met Gods Wil, Gods Welbehagen. Zij corr. m. Z VII v. 71, 73, 75, op ace, agen, waarin gemeld wordt, dat de Mensch als de engelen hooger staat, naarmate hij meer op God gelijkt, in 's hemels orde, in verband met genoemde gedachte en omdat Boëtius' wil één bleef met die van God ook onder martelingen en daardoor in strijd kwam met hen, die van Gods Wil afweken en m. de v. daar aang. N 8. Zijn graf wordt in de kerk van het Sint Peter te Pavia, genaamd Cielaureo of Ciel d'auro, getoond. Zijn asch rust in een marmeren urn door vier zuilen gedragen.

[18]) V 130-133. Isidorus Hispalensis, bisschop van Sevilla, gest. 636 oefende door zijn encyclopedisch werk: Origenes en door taalkundige geschriften den grootschen invloed op de letterkunde der Middeneeuwen uit Beda Venerabilis uit Nor-

thumberland gest. 735 stond door geschiedkundige, godgeleerde, taalkundige en andere werken in hoog aanzien. Richard, die gelijk zijn meester Hugo naar het klooster van Saint Victor genoemd werd, waarin beide leefden, stamde uit Schotland. Hij is een der uitstekende mystieken van de Raddeneeuwen, gest. 1173. V. 128, 130, 132 corr. m. Z VIII v. 26, 28, 30 en m. de v. daar aang. N 3.

[19]) V 133-139. Sigier van Kortrijk in Brabant onderwees in de tweede helft van de XIIIe Eeuw te Parijs in de Rue du Fouarre, met grooten bijval zijn verklaringen van de Politica van Aristoteles en zijn Natuurhistorische Vraagstukken werden geroemd. Hij werd van ketterij verdacht, waarom Thomas van Aquino tegen hem en Guillaume de Saint Amour geschreven moet hebben. In 1277 werd hij door den Dominicaan Simon du Val voor het kettergericht gedaagd te Saint Quentin. De grond dezer beschuldigingen waren vermoedelijk de paradoxale stellingen in zijn Impossibilia, welke hij slechts als stof voor dispuut en met bijvoeging der oplossing gegeven had. Dante schrijft de vervolging toe aan afgunst. V 131, 133, 135 corr. m. Z III v. 47, 49, 51, en m. de v. daar aang. N 6.

[20]) V 139-148. Gods Bruid is de Kerk, die in de Metten (matutinum) haar Bruigom Christus het ochtendlied wijdt. Dante vergelijkt den zang der zaligen en hun cirkelgang met de wenteling van het uurwerk, in zijn tijd modern evenals de zijde-industrie, waarop hij zinspeelt in II Z X v. 124-130, die in Italië dateert van de XIIIe Eeuw als het gebruik der kompasnaald. (Zie Z XII v. 30 N 2) V 137, 139, 141 op ami, agen, waarin het verlangen der Kerk naar haar Bruigom beschreven wordt, corr. m. dezen Zang v. 41, 43, 45 op ama, agen, waarin Dante spreekt van zijn verlangen uit kunstenaarsliefde om de Sfeer der Zon te beschrijven en m. de v. hier aang. N 9. V 143, 145, 147 op ota, angen, waarin het raderwerk, dat het klokkenspel drijft, wordt beschreven, corr. m. Z VII v. 83, 85,

87 op ota, angen, omdat daar gezegd wordt, dat de wil der heiligen één is met Gods Wil, dus dat zij zich laten bewegen door den gang van het hemel-uurwerk, waarin zij rondgaan door de Liefde gedreven en m. de v. daar aang. N 9. Ook met dezen Zang v. 5, 7, 9 op ote, angen, waar hij den lezer vraagt, zich van de aarde in gedachten te verplaatsen naar het kruispunt, waar hij zich in bevindt ter verg. van diens toestand op aarde met den zijne in de Zon en m. Z IX v. 65, 67, 69.

III

SERIE II

ZANG X–XXIII

TWEEDE RIJK VAN HET PARADIJS

Het Gebied van den Zoon
De Sferen der Buiten-Planeten

ZANG X

VIERDE KRING

De Sfeer van de Zon.
De Wijzen, de Kerkvaders en de Godgeleerden
Albertus Magnus, Thomas van Aquino, Gratianus, Lombardo, Salomo, Orosius, Dionysius Areopagita, Severinus Boëtius, Isidorus van Sevilla, Beda, Richard de Saint Victor, Sigier

De eerste Kracht, wiens oog Zijn Zoon bleef treffen
Met Liefde, die Ze' elkaar steeds — ad'mend — zonden
En die geen taal van Deze doet beseffen,[1])

4 Schiep, wat door geest of ruimte ons omrondde
Met zóóveel orde, dat geen kon erlangen
't Te zien, of hij genoot van Hem die stonden.[2])

7 Hef 't oog dus — lezer — naar der rad'ren gangen —
Zoo hoog — met mij; laat naar dat deel het glijden,
Waar 't snijpunt gij van beider zwaai ziet hangen.[3])

10 Wil hier in 't werk diens Meesters U verblijden,
Die — 't in zich — zulk een liefde 't toe blijft dragen,
Dat Hij Zijn blikken nooit er van zal scheiden.[4])

13 Ziet hier vandaan den schuinen Cirkel jagen,
Die drager der planeten wordt gevonden,
De aard' voldoende, die om hem blijft vragen.[5])

16 En zoo hun banen niet in helling stonden,
Veel kracht waar' ijdel van de sterren-drommen
En elke macht haast dood in lager Ronde.[6])

19 Was meer of minder recht de zwaai geklommen,
Dan zou omlaag, omhoog daar veel ontbreken
In 's werelds orde, mochten ze' anders krommen.[7])

22 Blijf liever op Uw bank dus nog geweken,
T'rug denkend aan 't geen ge' als voorproef mocht smaken,
Zoo eer U vreugden dan vermoeidheid leken.

25 Ik diende' U vóór; wil thans tot spijs U maken
Die stof, die gij nog al mijn zorg moet weten,
Waarvoor ik tot de schrijverstaak moest raken.

28 Hij, d' eerste dienaar der Natuur geheeten,
Die in de aarde prent de hemelkrachten
En die de tijden met zijn licht moet meten,

31 Toog met dat deel, waar 'k vroeger de gedachten
Al henen keerde in spirale' in 't ronde,
Waardoor hij altijd vroeger is te wachten.

34 'k Ging met hen, maar ik heb niets ondervonden,
Van 't stijgen, naar men niet de komst zal merken
Van eerste ideeën, eer die vóór ons stonden.[8])

37 't Is Beatrice, die uit goede Perken
Naar bet're 't gaan ziet bij zóó plots opzweven,
Dat géén tijd weet, wat zij wist te bewerken.

40 Hoe schitt'rend dezen uit zich zelve bleven,
Die in de Zon zijn, waar ik heen kon jagen,
Is niet door kleur, door licht slechts weer te geven!

43 Deed 'k door mijn stem: verstand, kunst, oef'ning dagen,
'k Zei toch niet, wat men nimmer vóór zich stelde,
Maar men kan 't g'looven en 't zien blijven vragen.

46 Moet onze fantasie te laag men melden
Voor zoo'n vlucht, 't is geen wonder: 't onvermogen,
Daar hooger dan de Zon geen oog ooit snelde.[9])

49 Het vierde huisgezin was in deez' bogen
Des hoogen Vaders, die het steeds verzaadde,
Die hoe Hij uitblaast, voortbrengt, toont aan d' oogen.

52 Beatrix hoorde' ik: „Dank, dank nu" — mij raden —
„Der eng'len Zon, die U zóó heeft verheven
Tot hem, die zichtbaar is, door Zijn Genade." —[10])

55 Geen sterf'lijk hart wou ooit zich overgeven
Aan vroomheid en om zich aan God te wijden,
Zoozeer bereid om gansch daarnaar te streven,

58 Als 'k mij daartoe door deze woorden leidde,
Zoo schonk al mijne liefde 'm mijn gedachten,
Dat in eclips 't Beatrix liet ter zijde.

61 't Misviel haar niet, daar zij er zoo om lachte,
Dat door den glans van haar vriend'lijke oogen
Mijn geest — verzaamd eerst — op meer dingen achtte.

64 Glanse' in triomf en hel zag ik getogen
Rondom, die — wij in 't midden — ons omkronen
Met stemmen zoeter dan hun lichtvermogen.

67 Zoo ziet men vaak de dochter van Latone
Omgord, wanneer de luchten zwanger blijken,
Dat zij den draad houdt, weefstof voor haar zone.

70 In 't Hof van 't zwerk, vanwaar ik neer kwam strijken,
Zijn veel juweelen, kostb're, schoone dingen,
Zóó dat men niet onttrekt hen aan die Rijken.

73 En zoo klonk van die lichten mij het zingen,
Dat wie ter vlucht geen wiekspan uit kan zwaaien,
Van stomme nieuws verwachte uit die kringen.[11])

76 Toen 'k in dien zang de zonnen, die daar laaien,
Drie keeren om ons beide heen zag zweven
Als sterren, die dicht vaste pole' omdraaien,

79 Geleken 't donna's, in dansrei gebleven,
En stil staand, wijl zij luisterden in zwijgen,
Tot nieuwe tonen hun in d' ooren dreven.[12])

82 En toen begon in een er op te tijgen:
„Als straal van Gratie, die brand kan verstrekken
Van ware liefde' — en minnend zal die stijgen

85 Vervuldigd — in U weerschijn zal verwekken,
Dat hij U deze trappen langs zal leiden,
Waar zonder t'rugkeer geen van neer zal trekken:

88 Waar wijn uit schaal van één U niet bescheiden
Voor Uw dorst, gij zoudt die onvrij aantreffen
Als water, dat niet naar de zee kan glijden.

91 Cij wilt — wat planten bloeie' in krans — beseffen,
Die streelend om de schoone Donna gloren,
Welke' U waard maakt ten hemel U te heffen.[13])

94 'k Mocht — schaap — eens tot de heil'ge kudde hooren,
Die eens Dominicus den weg langs leidde,
Waar goed men graast, heeft men dien niet verloren.

97 Die was mijn broeder — mij meer rechts ter zijde —
En Meester en van Keule' Albertus gene,
Thomas d' Aquino ben ik neven beide.

100 Wilt gij van alle deze' U zeker meenen,
Dan keere' Uw aanschijn naar mijn spreken mede;
Wendt gij het langs den zaal'gen Cirkel henen.[14])

103 Die and're vlam daar is de lach ontgleden
Van Gratianus, steun der Rechten, beide,
Zóó dat het heeft behaagd aan 't hemelsch Eden.

106 d' And're' in ons koor, die dit en sier zich rijde,
Was Pietro, die als d' arme schaam'le dingen —
Voor hem een schat — de Heil'ge Kerk eens wijdde.

109 Het vijfde, 't schoonste licht, waarmee wij kringen,
Zucht van zóó'n liefde, dat heel 's werelds Ronde
Op nieuws van hem te weten aan blijft dringen.

112 't Bevat den grooten geest, zoo diep bevonden
Van wetenschap, dat — is het ware 't ware —
Geen tweede ooit zóó oprees tot deez' stonde.[15])

115 Daarnaast kunt gij 't licht van die kaars bestaren,
Die — nog in 't vleeech een dieper blik liet glijden
In de natuur en 't ambt der eng'lenscharen.

118 Die lach der pleiters voor de Christentijden
Is uit 't klein, ander lichtje' er naast geglommen,
't Stond Augustinus voor 't Latijn ter zijde.

121 Als ge' Uw zielsoog — langs licht na licht geklommen —
Mijn lof deed volgen in deez' hemeloorden,
Rest dorst voor 't achtste oog van deze drommen.[16])

124 De heil'ge ziel geniet hierin, wien gloorde
Al 't goede' en die met klaarheid kon gewagen
Van 's werelds valschheid voor wie goed hem hoorde.

127 Haar lichaam rust, waar men dit wou verjagen
In Cieldauro; ter marteling gezonden,
In ban steeg ze' om die vrede' in zich te dragen.[17])

130 Ziet, hoe ook heete zuchten vlammen wonden,
Isidorus, Beda, Richard ontweken,
De laatste' in 't schouwen meer dan mensch gevonden.[18])

133 Dat licht — van wien me' Uw blik is t'rug gestreken —
Der ziel, die zich aan ernstig peinzen wijdde,
Zoo dat te laat hem 't sterfuur heeft geleken

136 Sigier kan hier dit eeuwig licht verbreiden,
Die in de Rue du Fouarre voor kon dragen
Waarheden leerend, die men hem benijdde.[19])

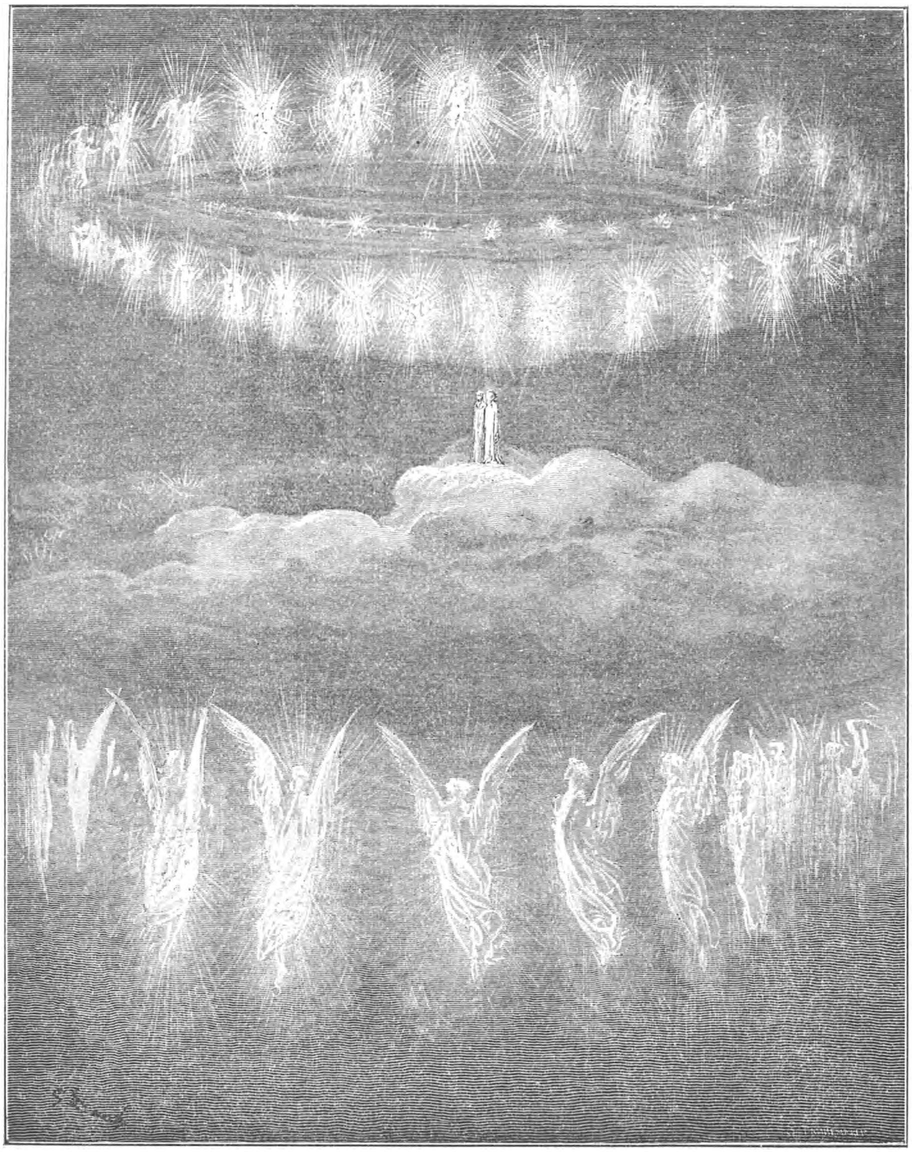

Glanse' in triomf en hel zag ik getogen
Rondom, die — wij in 't midden — ons omkronen
Met stemmen zoeter dan hun lichtvermogen.

Z X v 64-67

139 Toen als de klok, die d' oproep heeft geslagen
In 't uur, waarin Gods Bruid pleegt te ontwaken,
Den Bruigom groet, daar liefde Ze 'm blijft vragen,

142 Als een deel 't ander trekt of voort doet raken
En met zoo'n zoeten toon dan kan ting-tangen,
Dat vaard'ge zielen 't doet van liefde blaken,

145 Zag ik het roemrijk wiel in wentelgangen,
Waar in accoorden stem aan stem door klonken
Zoo zoet, dat het gehoor 't niet op kan vangen,

148 Dan waar genot voor eeuwig is geschonken.[20])

ZANG XI

INHOUD

Hier richt Thomas van Aquino het woord tot den Dichter om hem twee uitdrukkingen uit den vorigen Zang te verklaren: de een betreffende zijn loopbaan als Dominicaan, de ander betreffende Salomo en spreekt hier een lofrede uit op Sint Franciscus, tusschen wiens volgelingen en de Dominicanen, juist toen Dante schreef, oneenigheden begonnen uit te breken. Hieruit blijkt weer de harmonie der zaligen in den Hemel. Thomas keurt echter hun weelderige leefwijs af.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-13. Uit de hoogte der hemelen ziet Dante op het aardsche gewoel en het vergeefsch zoeken naar geluk neer, wat men met allerlei sluitredenen, syllogismen, (v. 2) poogt te verdedigen. Aphorismen (v. 4) herinneren aan de 7 Boeken der Aphorismen van Hippocrates (Zie I Z IV v. 143 N 53), welke in de vertaling van Constantinus van Carthago den wezenlijken grondslag vormden voor de beroemde medische school van Salerno. De aphorismen zoeken beteekent dus docter zijn.

[2]) V 13-19. Dat stilstaan van de vlam boven een kaars is een beeld der devotie, die als beide recht naar boven is gericht. V 14, 16, 18 corr. m Z IX v. 110, 112, 114 op era, eden, en met de v. daar aang. N 11.

[3]) V 19-22. V 17, 19, 21 corr. m. Z X v. 83, 85, 87 en m. de v. daar aang. N 13.

[4]) V 22-25. V 20, 22, 24 op erna, ijken, waarin

Thomas hem zegt, dat Dante een verklaring verlangt, zoo duidelijk, dat hij met zijn verstand begrijpen kan, wat volgt, dus: dat hij doordringt in het Godsrijk corr. m. Z VIII v. 17, 19, 21 op erne, eiken, waar wordt weergegeven, hoe de zielen God in Zijn Rijk aanschouwen en m. de v. daar aang. N 2.

[5]) V 25-43. V 25: waar goed men graast; hier herhaalt Thomas v. Aq. de helft van den regel, die aan het eind van dezen Zang (v. 139) in zijn geheel staat en reeds in Z X v. 96 (Zie N 14 aldaar), terwijl v. 26: Geen tweede ooit zoo oprees tot deez' stonde een herhaling is van v. 114 in Z X v. 96 (Zie N 15 aldaar). De Bruid (v. 32) is de Kerk. Hij (v. 32) is Christus, die hoogop schreide aan het Kruis. Hun verbintenis werd met Zijn Bloed bezegeld. De Voorzienigheid liet twee geestelijke vorsten verrijzen om de Kerk te verdedigen tegen de ketterij: Sint Franciscus, (v. 32) met een Seraf vergeleken, Sint Dominicus (v. 39) met een Cherub. De Kerk werd op het eind van de XIIe en bij het begin van de XIIIe Eeuw bedreigd door verschillende kettersche sekten o. a. de Waldensen en de Albigensen. De Albigensen bevangen door de leerstellingen van Manicheus grepen het dogma aan, wat de Dominicanen bestreden als verkondigers van de Leer der Kerk; de Waldensen kantten zich tegen den rijkdom der geestelijken en verwierpen alle uitwendige godsdienstige plechtigheden en Sint Franciscus wou hun bekampen door de vrijwillige armoede van zijn Orde; de eerste dus door kennis: licht, meer in het bijzonder den Cherubs, de tweede door liefde: warmte, meer den Seraphs eigen. Zoo verklaart althans Dionysius (Zie Z X v. 115-118 N 6) den aard dier engelen. Intusschen komt volgens Bohl Dominicus in een ander opzicht met een Cherub overeen. God stelde een Cherub met een vlammend zwaard tot wachter van het aardsche Paradijs. Den hof der reine leer moest ook Dominicus bewaken (Zie Z XII v. 72). V 35, 37, 39, corr. m. Z

X op ori, effen, waar verhaald wordt, hoe de Kerkvaders als Paradijs-planten bloeien om Beatrice d. w. z. haar (de Openbaring) hun liefde wijden, waarop de Leer der Kerk door Dominicus en Franciscus verdedigd, berust en m. de v. daar aang. N 13.

[6]) V 43-58. Den heiligen Ubaldus (v. 44), bisschop van Gubbio, is op de hoogte oostelijk van die stad een kerk gewijd. Die heuvel ligt tusschen den Tupino-stroom en de Chiasso-rivier, (v. 43) De Chiasso vloeit daaronder naar den Tiber na zich kort te voren met den Tupino te hebben vereenigd. De Tupino verbindt zich een weinig boven Foligno met den Calcignolo en tusschen de Chiasso en de Calcignolo verheft zich de ruwe en kale bergrug met vruchtbaren voet van den Monte Subasio, op welks helling Assisi ligt, de geboorteplaats van Sint Franciscus. Noordwestelijk ligt tegenover den Subasio zeer hoog Perugia (v. 46) welks zuidoostelijke voorstad: Porta San Pietro, vroeger Porta Sole, (v. 47) zich op een bergpunt tegen dien rug uitstrekt en vanwaar de stad de koude luchtstroomen maar ook de heete van den Z. O. Scirocco ontvangt. Aan gene zijde op de hoogte boven het Calcignolo-dal liggen in een ruwe streek de bergsteden Nocera (v. 48) en Gualda (v. 47), die benauwd werden door het juk (v. 48) van koning Robert. De Zon (Franciscus), die hier oprees, verbreidde zulk een gloed, dat hij de Zon zelf geleek, wanneer hij bij het zomer-solstitutium in de nabijheid van de Kreeft voor ons schijnt te stijgen uit den Ganges. Assisi werd ook Ascesi (v. 52) genoemd in de volkstaal, wat oorspronkelijk beteekent: Ik steeg. Men behoort — zegt Thomas — zijn geboorteplaats echter Oriente: Oosten te noemen, omdat de Zon daar het schitterendst opgaat. V 53, 55, 57 op orto, onden, waar gezegd wordt, hoe Franciscus door zijn groote deugd, zijn liefde, de wereld al jong deed gevoelen, dat hij de aarde een steun zou zijn en aldus een Zon herrees op het O. H. corr. m. Z X v. 14, 16, 18 op orta, onden, waar ver-

klaard wordt, hoe het komt, dat door den stand der Ecliptica de Zon de levenwekkende kracht heeft, welke met de deugd van Franciscus vergeleken wordt en m. de v. daar aang. N 6. V 59, 61, 63 op orte, in het oorspronkelijk volgen te vlak op die op orto om te onderstellen, dat hier weer van een dergelijke correspondentie sprake kan zijn.

[7]) V 58-76. Pietro Bernardone, de vader van Franciscus, wilde als ijverig koopman zijn zoon (geb. 1182) insgelijks koopman maken. De jonge man deelde echter de hem toevertrouwde waren en gelden steeds aan de armen uit of schonk ze tot het bouwen van kerken en verklaarde de armoede tot bruid verkozen te hebben. Toen bracht zijn vader hem tot den bisschop, verlangend, dat de zoon van zijn erfdeel afstand zou doen. Dit deed Franciscus niet alleen, maar wierp ook om van elken aanspraak zijns vaders op hem vrij te worden alle kleedingstukken weg, die hij van hem gekregen had en wikkelde zich in het gewaad, dat de bisschop hem gaf. Zoo wijdde hij zich de armoede, die men gewoonlijk schuwt gelijk den Dood (v 60). Et coram patre (v 62) is: in tegenwoordigheid zijns vaders. De eerste echtgenoot der Armoede was Christus en sinds bood niemand haar zijn liefde. Franciscus was de eerste, die ruim 11 Eeuwen later, volslagen armoede als leefregel aan zijn Orde voorschreef. Zijn voorbeeld volgde het eerst Dominicus. (1220) Toen deze (Caesar v 67, Zie Luc. Phars. Lib. V v. 527-531) bij den armen schipper Amyclas verkleed aanklopte, opende deze zonder vrees, want hij wist wel, dat hutten niet de buit in den burgeroorlog werden. Hij beefde dus voor dien veldheer niet als de gansche wereld. De Armoede (v 70-73) bleef Christus tot op het Kruis getrouw, waaraan hij arm en naakt stief, terwijl zelfs Maria, Zijn Moeder, Hem slechts tot onder het Kruis volgde. Toch werd de Armoede door niemand geëerd. Het huwelijk (v. 73) van Franciscus en de Armoede heeft Giotto, Dante's vriend, in fresco boven het graf des heiligen in de beneden-kerk van het Sagro Convento van Assisi geschilderd.

[8]) V 76-82. Gelijk de Franciscanen van den strengeren regel nog doen, droegen Franciscus en zijn leerlingen geen schoenen maar slechts zolen. In het jaar 1209 moeten de eerste leerlingen zich bij hem aangesloten hebben. Ook Bernard (v 79) liet het schoeisel steken. Hij werd aangetrokken tot hem, voegde zich met zekeren Peter bij hem en beide zeiden: „Wij willen in het vervolg bij U blijven en doen, wat gij doet; zeg ons, wat wij met ons goed moeten doen?" Daarop ging hij met hen in een kerk en liet na volbracht gebed door een priester driemaal het Evangelium opslaan. Daar zij nu telkenmale op plaatsen kwamen, die over vrijwillige armoede handelden, besloten zij deze tot regel te kiezen en Bernard, die rijk was, verkocht zijn eigendom en verdeelde het geld onder de armen. V 77, 79, 81 corr. m. Z. X v 131, 133, 135 en m. de v. daar aang. N 19.

[9]) V 82-85. Aegidius (v 83) was de derde volgeling van den heilige, die zich eenige dagen later bij de twee anderen aansloot. Sylvester, (v 83) een priester, had aan den heiligen steenen voor den bouw der kerk van den H. Damianus verkocht. Toen hij nu door Franciscus en zijn gezellen het geld van Bernard verdeelen zag, trad hij tot hem en zeide: „Franciscus, gij hebt mij de steenen nog niet geheel betaald, die ik verkocht heb." Dadelijk nam Franciscus uit Bernards gewaad een handvol geld en gaf het den priester. Deze echter, toen hij tehuis kwam, nam de zaak ter harte en dacht: „Wat ben ik toch ellendig, dat ik, oude man, zoo begeerig naar geld ben, terwijl deze jongeling met liefde tot God het veracht." Kort daarna werd ook hij Franciscaan. V 80, 82, 84 corr. m. Z. X v 125, 127, 129 en m. de v. daar aang. N 17. Speciaal herinner ik hier aan de schoone vergelijking met II Z I v. 131, 133, 135, waar Dante zich omgordt met het lisch als symbool van de nederigheid.

[10]) V 85-94. De Franciscanen omgorden zich niet als de Dominicanen met een riem (v 138) maar tot teeken van nederigheid met een touw of koord. Franciscus noemde zich

uit nederigheid zoon van Pietro Bernardone. De monniksorden van vroeger tijden kenden wel de geloften der kuischheid en gehoorzaamheid maar niet die der armoede. Eerst Franciscus voegde er die in de uiterste gestrengheid bij. Toen hij zich tot Innocentius III in 1209 tot bekrachtiging zijner regels wendde, achtten de kardinalen dit een bovenmenschelijk pogen, maar de Paus hechtte er zijn Zegel aan. V. 85, 87, 89 corr. m. Z. X v. 47, 49, 51.

[11]) V 94-106. Sedert die bekrachtiging was het aantal Franciscanen ongeloofelijk vermeerderd en Franciscus oordeelde een verandering der regels noodig, welke Honorius III (v 97) in 1223 goedkeurde en aldus ten tweede male bezegelde. In 1219 begaf Franciscus zich naar het leger der Kruisvaarders, dat toen Damiate belegerde. Slechts door zijn leerling Illuminatus vergezeld, voer hij over den Nijl om de bekeering van Sultan Malek el Kamel te beproeven. (v 101) Het gelukte niet; toch verliet de Sultan hem met de woorden: „Bid God voor mij, opdat Hij mij verlichte om dien godsdienst te belijden, welke Hem het welgevalligst is." V 98, 100, 102 corr. m. Z. X v 128, 130, 132 en m. de v. daaraan aang. N 18.

[12]) V 106-121. V 107, 109, 111 op illa, onken, corr. m. Z. IX v. 113, 115, 117 N 11, m. Z VII v. 65, 67, 69 N 7 en m. Z III v. 11, 13, 15 N Z In den nazomer van 1224 had Franciscus zich voor een vierdaagsche vasten in de rotskluis van Alvernia, welke zich nog boven het Apennijnenjuk verheft en Casentino van de Tiberbronnen scheidt, afgezonderd. Hier verscheen hem, zooals gelijktijdige berichten melden (v 107) op 14 September, den dag der kruisvinding, een aan het Kruis genagelde Seraf. In diens beschouwing verzonken voelde hij in handen, voeten en borst brandende pijnen en bevond, toen hij weer tot zichzelf kwam, zijn vleesch op die plaatsen als door spijkers en een speer doorboord. Dit was het zegel — dat der gestigmatiseerden — door Christus zelf aan de Orde van Sint Franciscus geschon-

ken. Toen hij stierf, beval hij volgens een oude biograaf, dat men hem ontkleedde, hoe ziek hij ook was, en op den naakten grond neerlegde. (v. 117) Zóó verlangde hij geen andere baar voor zijn lichaam dan die van den armsten mensch: de aarde. Hij stierf 4 Oct. 1226. Bij Phil. III v 137-145 vindt men een uitvoerige biografie van dezen heilige. V 110, 112, 114 op e d e, e z e n, waarin gemeld wordt, hoe hij om zijn nederigheid ten hemel werd verheven corr. m. Z. VI v 110, 112, 114 op e d a, e z e n in tegenstelling, omdat daar van de Fransche koningen gesproken wordt, die Dante niet als de erven van het Romeinsche keizerschap beschouwde en m. de v. daar aang. N 17 en met II Z XXXII v. 35, 37, 39, waar de komst van Il Veltro wordt aangekondigd. Franciscus wordt dus om zijn onbaatzuchtigheid gesteld tegenover de Fransche dynastie en vergeleken met Il Veltro, omdat Dante van Hem verwacht, dat hij geld noch goed zal begeeren. (Zie I Z I v 103-104). V 116, 118, 120 corr. m. Z. X v 68, 70, 72 en m. de v. daar aang. N 11.

[13]) V 121-130. Thomas klaagt (v 124-127), dat niet alle predikheeren zich streng houden aan de voorschriften van den H. Dominicus. Sommigen hechten aan het verkeer met de wereld en komen daarna terug in het klooster arm aan de melk der goede werken en vrome onthouding. V 122, 124, 126 op a n d a, e i d e n, waar dit vermeld wordt, corr. m. II Z. XXVII op a n d a, e i d e n, waar Lea in Dante's droom bloemen plukt d.i. goede werken verricht, m. I Z. XIV v 8, 10, 12 op a n d a, e i d e n, tot tegenstelling van het woud der zelfmoordenaars met het woud van het aardsche Paradijs en m. III Z. IX v 80, 82, 84 ter vergelijking van de Middellandsche Zee en het omliggend gebied, waar Folco van Marseille en Dante woonden, met het aardsche Paradijs en m. de v. daar aang. N 8. V 125, 127, 129 op o t e, a n g e n, waar de gang der schapen van de kudde wordt beschreven als in strijd met dien welken God wil, corr. m. Z. X v 143, 145, 147 op o t a, a n g e n, waar de wenteling van het rader-

werk eener kerkklok wordt beschreven als overeenkomstig met den loop der sterren, dus tot tegenstelling en m. de v. daar aang. N 20.

[14]) V 130-139. Gij ziet, hoe de kloosterlingen, die zich met het aardsche bemoeien, als het ware takken houwen van den boom door Dominicus geplant. Gij kunt dus erkennen hoe juist zij, die door de riemen geprangd worden (riemdragers v 138), nl. de ware predikheeren verklaren, dat hun Orde slechts hun gedijt, die vrij blijven van wereldsche ijdelheden.

ZANG XI

VIERDE KRING

De Sfeer van de Zon
De Wijzen, de Kerkvaders en de Godgeleerden
Franciscus van Assisi, Dominicus

1 O zinnelooze zucht der stervelingen,
Hoezeer gebrekkig zijn Uw syllogismen,
Die U omlaag doen strekken Uwe zwingen.

4 Die streefde 't Recht na en die aphorismen
En die wilde' aan het priesterschap zich wijden,
Die heerschen door geweld of door sophismen;

7 Die roofde' en die wil 't koopmans leven leiden,
Die aan de lust van 't vleesch zich overgeven
En gene wilde' alleen zich rust bereiden,

10 Toen mij — bove' al die dingen er verheven —
Met Beatrice in de hemelperken
Zulk een ontvangst vol glorie was gebleven.[1])

13 Toen konden allen keeren op de vlerken
Naar 't cirkelpunt, waarheen ze 't eerst al deden
Stilstaand, als kaars op kand'laar men kan merken.

16 En 'k hoorde 't licht, van een glimlach begleden,
Dat eerst mij sprak, dit me' als begin verstrekken
En klaarder kwam 't ook op mij toe geschreden.[2])

19 „Naar ik Zijn glans, Zijn stralen kan betrekken,
Zoo, wijl 'k de blikken 't eeuwig Licht laat prijken,
Kan 'k Uw gedachten en hun kiem ontdekken.[3])

22 Gij twijfelt en gij wilt, dat U zal blijken
Mijn woord in taal, zoo klaar en scherp in 't snijden,
Dat daardoor Uw verstand er naar kan reiken."[4])

25 Toen ik: „Waar goed men graast," — en daarna zeide:
„Geen tweede ooit zoo oprees tot deez' stonde —"
Is het hier noodig wel te onderscheiden.

28 Voorzienigheid besturend 's werelds Ronde
Met zoo'n raad, dat elk 't oog sloeg naar beneden,
Dat sterf'lijk is, voor dit reikt tot Haar gronden, —

31 Dat — Haar behagen tegemoet geschreden —
De Bruid van Hem, die wijl Hij hoogop schreide,
Met Bloed gezegend, Haar in d' echt liet treden, —

34 In zich gewis en trouwer Hem ter zijde,
Beval voor Haar twee Vorsten zich te heffen,
Die hier en ginds als Gidse' 'r zouden leiden.

37 d' Een was geheel in serafgloed te treffen,
De ander door zijn wijsheid deed op aarde
Zijn glans van 't licht der Cherubim beseffen.

40 'k Spreek van den één, daar beide lof vergaarden,
Als men één prees, wiè daarvoor werd genomen,
Daar bèider werk men voor één doel ontwaarde.[5])

43 Waar Tupino, de vloed den kling af stroomen,
Van den welzaal'ge' Ubaldo het behagen,
Waar hoogen berg afhellen vruchtb're zoomen,

46 Vanwaar Perugia kou en gloed voelt vlagen
Van Porta Sole 'en Gualdo achter deze
Met Nocera om 't zware juk moet klagen,

49 Waar men die helling 't minste ziet gerezen
Schuin, daar is voor de aarde' een zon geboren,
Als voor den Ganges soms 't geval kon wezen.

52 Wie dus Uw woorden van die plaats laat hooren,
Zegg' niet Ascesi, te gering bevonden,
Maar Oosten, wil men zich aan juistheid storen.

55 Hij was niet ver nog van zijn opgangs-ronde,
Toen hij al d' aarde een gevoel liet dragen
Van steun der groote deugd van hem die stonden.[6])

58 Want voor zoo'n vrouw streed in zijn jong'lings dagen
Hij met zijn vader, wien elkeen zal schromen
— Gelijk den Dood — te op'nen uit behagen.

61 En hij liet voor het geest'lijk hof gekomen
Et coram patre zich met haar vereenen
In liefde, dag aan dag meer toegenomen.

64 Zij, die van d'eersten man zich méér moest spenen
Dan elf Eeuwe' als veracht, vergeten wezen,
Bleef zonder aanzoek, tot hij is verschenen.

67 't Hielp niet te hooren, dat haar veilig dèze
Vond bij Amyclas, die de gansche aarde
Reeds door den klank van zijne stem deed vreezen,

70 Noch dat zij als standvastige', onvervaarde
Met Christus tot het Kruis op durfde wijken,
Waar men omlaag Maria slechts ontwaarde.

73 Maar 'k noem, daar 'k niet zoo heim'lijk meer wil blijken,
Francesco, Armoe, die liefde' elkaar wijdden,
Voor wie 'k mij meer uitvoerigheid voel lijken.[7])

76 Hun eendracht en 't verheugd gelaat van beide,
Liefde' en verrukking, oogen, die teer keken,
't Moest zóó tot heilige gedachten leiden,

79 Dat Bernhard, de eerwaarde, 't schoeisel steken
Liet en aldus dien vrede na ging jagen
En 't ijlen heeft hem nog te traag geleken.[8])

82 O rijkdom onbekend, goed, waard te vragen!
Aegidius, Sylvester — barvoets — schreden
Den Bruigom na, dat 't mocht der Bruid behagen.[9])

85 Sinds is die Vader, Meester, met de leden
Zijns huizes en zijn Donna voort getogen
Wier band het ned'rig koord was, hun omgleden.

88 Geen schaamte' — uit 't hart gevloten — toonden d'oogen
Hem Pietro Bernardone's zoon te meenen,
Door wonder laag voorkome' er toe bewogen;

91 Maar vorst'lijk Innocentius geschenen
Heeft zijn vast doel; van dien kon hij bedingen
't Eerst' zegel voor zijn Orde' 'm te verleenen.[10])

94 Toen d'armenschaar steeds meer hem nà ging dringen,
Van wien men beter 't wonderbare leven
In glorie van den Hemel kan bezingen,

97 Werd door Honorius de kroon gegeven,
De tweede, naar den wensch der hoogste Ronde,
Den wil, gewijd d'archimandriet verbleven.

100 Toen hij, door zucht naar 't mart'laarschap gezonden
Voor 't oog des trotschen Sultans Christus preeken
Ging en voor d'and'ren, die als stoet daar stonden,

103 En 't volk te hard was voor zijn leer gebleken,
Wou hij niet ijdel toeve' en t'rug nu keeren
Om ooft aan d'italiaansche plant te kweeken.[11])

106 In harde rots tussche' Arno en Tevere
Is Christus' laatste merk in hem bezonken
En twee jaar droeg zijn lichaam 't merk des Heeren.

109 Toen 't Hem, door wien zoo'n heil hem heeft geblonken,
Behaagde, dat tot loon hij is gerezen, —
Hetgeen voor ned'righeid hem werd geschonken,

112 Zei hij zijn broeders — erven, goed voor deze —
Voor zijn geliefde Donna zorg te dragen
En dat ze' in liefde trouw haar zouden wezen.

115 Zijn heil'ge ziel, de wieke' omhoog geslagen
Uit haar schoot, wou terug naar 's Hemels streken
En dat ze' op and're baar zijn lijf niet lagen.

118 Denk wie hij was, dat waard hij is gebleken
Tot hulp en Petrus' bark zóó door de baren
Der hooge zee naar 't recht doel is geweken.[12])

121 Die was eens patriarch van onze schare,
Waaruit gij, dat wie hem volgt — af kunt leiden —
Zijn boot bevrachten zal met goede waren.

124 Maar zijne kudde wenscht op and're weiden
Nieuw voedsel en zij kan dit niet erlangen,
Als zij niet her en der zich daar verspreidde.

En naar zijn schapen verder op hun gangen
Voort zwerven, komen zij zóó t' rug geschreden
Ter kooi, dat weinig melk zij doen ontvangen.[13])

Wel gaan er dicht nog om den herder mede
Met hem, schâ duchtend, maar gering zijn dezen,
Dat men uit weinig lake' al snijdt hun kleeden.

Mocht niet mijn taal U onverstaanbaar wezen
En is niet d' aandacht Uw gehoor ontweken,
Dat, wat ik sprak, in Uw geest is herrezen,

Dan zal Uw wensch niet deels 't voldoen ontbreken,
Daar d' aanblik van de plant U zal behooren,
Waarvan men kapt, waarvan riemdragers preeken:

„Waar goed men graast, heeft men dien niet verloren."" —[14])

ZANG XII

INHOUD

Nadat de rei van twaalf geesten weer zijn vreugde heeft betoond, verschijnt een andere rei, die de eerste omgeeft, zoodat zij een dubbele regenboog schijnen te vormen. In die laatste roemt de H. Bonaventura, een Franciscaan, den H. Dominicus, tot wiens Orde Thomas van Aquino behoorde. En gelijk Thomas den Dominicaan verwijten deed, geschiedt dit hier met de Franciscanen door Bonaventura en deze noemt dan de rei van geesten, die hem vergezelt.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-22. Door den kring der heiligen een molenrad te noemen wordt niet — naar Bohl beweert — bewezen, dat Dante aan een verticaal molenrad gedacht heeft, want juist in Toscane bestonden horizontale molenraderen. Van zulk een molin terragno spreekt hij in I Z. XXIII v 47 N 4. De zang van onze Muzen en Sirenen heeft evenveel van deze (v 7-10) als het licht van de maan van dat der zon, waarvan het de weerkaatsing is. Juno's dienstmaagd is Iris, (Zie Ovid. Met. I 270) de regenboog, die soms in twee kringen evenwijdig en gelijk van kleur langs den hemel kringt. Zoo vertoonden zich die twee groepen, elk van twaalf wijzen, kerkvaders en godgeleerden. De schoone (v 14) is de nimf Echo, die van liefde voor Narcissus, die haar versmaadde, zóó werd verteerd, dat zij tot nevel werd en toen in een rots veranderde, die alle geluiden weerkaatste. Dante zegt, dat de buitenste regenboog even zwak den binnenste omstraalde als

de klank door zijn echo wordt weergegeven. Haar taal is hoorbaar op dien luchtstroom, gelijk het zonlicht als een regenboog zichtbaar is op damp. Door die boog kan de Menschheid te voren zeggen, dat de wereld niet meer door water zal vergaan, want er staat in Gen. IX v 13: En God zeide: Mijn boog heb ik gegeven in de wolken, die zal zijn tot een teeken des verbonds tusschen mij en de aarde. V 15... En de wateren zullen niet meer wezen tot een vloed om alle vleesch te verderven. V 11, 13, 15 corr. m. Z. XI v 35, 37, 39 en m. de v. daar aang. N 5. V 14, 16, 18 op a g a, o r e n, waar van Echo's taal wordt gesproken als weerkaatsing overeenkomstig met weerspiegeling corr. m. II Z. XXVII v 104, 106, 108, waar Lea van haar zuster Rachel spreekt, die steeds in haar spiegel (God) ziet als beeld van het schouwende leven in de H. Roos, waaraan de geesten in deze e e u w i g e r o z e n (v 19) zich wijdden, en tot tegenstelling m. II Z. XIX v 20, 22, 24 op a g o, o r e n, waarin Dante het booze wijf verschijnt, dat Ulysses verlokte dus als tegenstelling van schijn-schoon der wereldsche genietingen met de hemelsche.

[2]) V 22-34. V 23, 25, 27 op a n d e, ij d e n, waarin deze lichten beschreven worden als bloemen in twee kransen corr. m. Z. IX v 80, 82 84 op a n d a, e i d e n, waarin het gebied om de Middellandsche Zee met het aardsche Paradijs wordt vergeleken en m. de v. daar aang. N 8. Uit den regel: G e l ij k d e s t e r d e n n a a l d z a l r i c h t i n g g e v e n blijkt, dat de kompasnaald in Dante's tijd gebruikt werd. (Zie hiervoor II Z. II N 2, bl. 22, II Z. XIV N 2). V 26, 28, 30 over de sferen-harmonie corr. m. Z. VII v 68, 70, 72 en m. de v. daar aang. N 7. V 29, 31, 33, corr. m. Z X v 71, 73, 75 en m. de v. daar aang. N 11.

[3]) V 34-46. Met v. 37, 38: D e s C h r i s t u s' h e e r z o o d u u r t e n t w e e d e n m a l e, t e w a p' n e n wordt er op gezinspeeld, dat de eerste bewapening met het Bloed van Christus werd betaald. V 32, 34, 36 corr. m. Z. V v 8, 10, 12, en m. de

v. daar aang. N 3. V 38, 40, 42, corr. m. Z. XI v. 116, 118, 120 en m. de v. daar aang. N 12. De twee krijgers (v 44) zijn Franciscus en Dominicus.

[4]) V 46-67. Dante duidt Spanje aan in het Z.W. van Europa, waar de zefir waait, begrensd door den Atlantischen Oceaan. De stad Caraloga (v 54) of Caraluega in Oud-Castilië. In het wapen van Castilië en Leon ziet men in de eene helft den leeuw boven een kasteel, in de andere helft een kasteel boven een leeuw. S. Dominicus (v 56) werd geboren in 1170 en stierf te Bologna in 1221. De legende zegt, dat zijn moeder (v 60) kort voor zijn geboorte droomde, dat zij een wit en zwart gevlekt hondje op haar schoot had met een brandenden fakkel in den snoet. Zij voorspelde, dat zij een zoon zou baren, wiens wetenschap de wereld zou verlichten en wiens brandende liefde voor God ook anderen ontvlammen zou. (Zie voor v. 60: Cas. p. 651). Er was hier ook een toespeling op het wit en zwarte ordekleed der Dominicanen. Drudo (v 54) beteekent letterlijk boel, wat in de Middeneeuwen ook een gunstige beteekenis had, maar alleen de ongunstige bleef stand houden. Daarom is het hier vertaald door lief. V 58, 60, 62 op ute, oeden, waarin vermeld wordt, hoe Dominicus verscheen tot heil der Kerk corr. m. I Z I v 102, 106, 108 op ute, oeden, waarin gehoopt wordt, dat Il Veltro tot heil van Italië, de Menschheid en de Kerk zal komen. Zoo ook corr. v. 62, 64, 66 op ede, ezen, waarin van het huwelijk van Dominicus met het Geloof wordt gesproken in overeenstemming met dat van Franciscus met de Armoede, m. Z XI v 110, 112, 114 op eda, ezen, waarin gezegd wordt, hoe de laatste om zijn nederigheid verheven werd en om aan te duiden, dat beide voorloopers zijn van Il Veltro en daarom ook m. de v. daar aang. N 12. V 61-64 beteekent: Bij den doop beloofde Dominicus al het Geloof te verdedigen, waarvoor dit hem het eeuwig leven toezegde. Dominicus' meter zou (v 64) gedroomd hebben, dat het kind, waarvoor zij doopgeloften had afgelegd,

een ster op het voorhoofd — en in den hals volgens Phil — kreeg als teeken van het licht, dat zijn Orde in de wereld zou verbreiden. Giordano schrijft in de Acta Sanctorum Augusti I p. 546 ook dien droom aan de moeder toe.

[5]) V 67-85. Hooger geest (v. 68) gaf in hem Dominicus te noemen naar Dominus (d. Heer) en dit beteekent: wie eigenschappen met Hem gemeen heeft b. v. diens Wil of Liefde bezit (Zie Thom. v. Aq. S. P. III Qu XVI art. 3), zoodat hier den Naam van God in den possessivus, naamval van bezit, staat (v. 69). Hieruit blijkt dat Dante de leer aanhing: Nomina sunt consequentia rerum (V. N. XIII 15) Daarom was voor hem ook de naam van Beatrice geen toevallige (V. N. I 5-6) noch die van Cavalcanti's liefste, die hij als voorloopster beschouwde (V. N. XXIV 15-29) Hier kan dit ontleend zijn aan Barth. da Trento p. 559 en Teod. d' Appoldia p. 556. V 75: Christus zeide tot hem: „Zoo gij volmaakt wilt zijn, ga heen, verkoop, wat gij hebt en geef het den armen" (Matth. XIX v. 21). Reeds als kind (v. 78) toonde hij zijn vroomheid aan zijn voedster. (Zie Vinc. de Beauvais. Spec. hist. XXIX 94.) Toen Dominicus nog student was, heerschte des winters groote nood. Hij verkocht zijn boeken en al wat hij bezat om den armen de opbrengst uit te deelen. Felix beteekent: Gelukkige en Johanna: Begenadigde. Zijn ouders droegen die namen dus met recht. In ban (v. 82) ingelascht in den zin van tooverban. Dante hield zich voor zijn levensbeschrijving aan de oude biografen als Guido en Echard. Script. Ord. Praed. (Zie voor verschillende biografen Cas. II. Purg. p. 651) Ostiensis (v. 83) d. i.: kardinaal Hendrik van Susa, bisschop van Ostia, schreef een commentaar op de Decretalen. Taddeo de' Pepoli (v. 83) onderwees in Dante's tijd te Bologne het recht, als dit niet is: Taddeo d' Alderotto van Florence, een beroemd geneesheer en denker. (Zie Cas. p. 653) Ik meen echter de eerste, omdat Dante's bedoeling is, dat vele als die twee het kerkelijk en burgerlijk recht beoefenen om

wereldsche eer en voordeel. Dominicus echter voedde zich met het ware manna.

[6]) V 85-106. Dominicus (v. 85) werd eerst kanunnik te Oxma, 1199. De wijngaard (v. 86) n.l. des Heeren, (Jer. II v. 21) Velen (v. 91), verplicht aan kerk en armen een zekere hoeveelheid te geven, vroegen dispensatie om slechts een gedeelte uit te keeren. V 93: Decimas quae sunt pauperum Dei staat in den tekst in het Latijn, maar is hier overgezet, hoewel ik in beginsel het Latijn in dit werk onvertaald laat. Paus Honorius III (v. 101) bevestigde in 1217 den orderegel der Dominicanen, welke vooral de bekeering der ketters aanbeval. V 101, 103, 105 corr. m. Z VI, v. 113, 115, 117 en m. de v. daar aang. N 17.

[7]) V 116-118. Een rad (v. 106) van de strijdende Kerk is hier Dominicus, het andere Franciscus. (v. 110). Dante spreekt van burgerkrijg in 't veld, in plaats van krijg met ketters, omdat alle christenen burgers zijn van één stad. Het spoor van een der raderen (Franciscus) wordt niet meer door diens Orde gevolgd. Ook Franciscus' Orde beweegt de voeten in de richting, waarin de hielen der voorgangers trokken. In v. 114 wordt bedoeld: Als een vat wijn goed wordt verzorgd, vormt het wijnsteen, die den wijn goed houdt, anders schimmel, die hem bederft. (Zie voor de vert. van v. 114, Cas. p. 655)

[8]) V 118-124. V 118-121: Matth. XIII v. 10 .... in den tijd des oogstes zal ik tot de maaiers zeggen: vergadert eerst dat onkruid en bindt het in bundels om het te verbranden; maar brengt de tarwe samen in mijn schuur". Bij het jongste Gericht zullen de slechte monniken jammeren, daar zij Christus' voorraadschuur, den hemel, moeten missen. Deze verklaring komt mij veel juister voor dan die van Tocco (Zie Cas. p. 656), die er een zinspeling in ziet op het feit, dat Johannes XXII het al of niet houden van graanschuren en wijnkelders aan de oversten der Orde overliet. V. 123

beteekent: Er zijn nog wel Franciscanen in strengheid aan den stichter der Orde gelijk. V 119, 121, 123 corr. m. Z III v. 80, 82, 84 en m. de v. daar aang. N 8.

[9]) V 124-127. V 122, 124, 126, corr. m. Z X v. 8, 10, 12 en m. de v. daar aang. N 4. De verdeeldheid in de Orde vooral betreffende de gelofte van armoede begon al kort na zijn dood. Ubertino d'Ilia van Casale (v 124) van 1259-1338, die in het algemeen kapittel zijner orde, in 1324 te Genua gehouden, zich aan het hoofd der Spiritualen of strenge ijveraars stelde, veroorzaakte een soort scheuring (Zie U. Cosmo. Giorn. dant. VII 63-73.) Mattheus van Acquasparta, twaalfde generaal der Franciscanen in 1287, kardinaal in 1288, vatte den orderegel veel milder op. Hij behoorde tot de Conventualen. Hij werd als apostolisch legaat meermalen door Bonifacius VIII naar Florence gezonden gedurende de twisten tusschen de Witte en de Zwarte Guelfen en stierf in 1302. Noch uit Casale, noch uit Acquasparta komen volgens Bonaventura de ware broeders voort. De volgorde der werkwoorden is in v. 126 omgekeerd voor het rijm.

[10]) V 127-139. Bonaventura van Bagnarea, Bagnorezio of Bagnoregio (v. 128) ook Joan Fidenza genoemd, die in 1221 geboren werd en in 1274 te Lyon stierf. Bagnoregio ligt op een heuvel tusschen Orvieto en Montefiascone. Als knaap zwaar ziek geworden, herstelde hij op Franciscus' voorbede, aan wiens heilgroet: „Buona ventura!" hij later zijn naam ontleende; hij kreeg daarna den bijnaam van Doctor Seraphicus. In vele werken zette hij het mysticisme voort van Hugo en Richard de Saint Victor in oppositie tegen de Thomistische richting. Hij werd in 1256 generaal der Orde en overleed in 1274 kort, nadat Gregorius X hem tot kardinaal benoemd had. Alleen de plichten zijner geestelijke waardigheid betrachtend, zocht hij geen tijdelijke voordeelen: de zorgen voor de linkerhand bestemd (v. 129) (Zie Cas. p. 656). Illuminatus van Rieti en Augustinus van Assisi behoorden in 1210 tot Franciscus' eerste volgelingen (v. 130). Het koord van

God (v. 132) is het koord der Franciscanen. Hugo de Saint Victor, geb. te Yperen omstreeks 1097, werd kanunnik te Parijs, schreef godgeleerde werken als bestrijder van het rationalisme en stierf in 1141. Zijn spreuk was: Ubi charitas, ibi lux: Waar liefde is, is licht. (Zie Cas. p. 657) Peter Comestor, Manducator of Mangiadore (de Verslinder v. 133), deken van het kapittel te Troyes, schreef omstreeks 1170 als kanselier der universiteit van Parijs over bijbelsche geschiedenis: Historia scholastica (Zie Brial Hist. litt. de France XIV p. 12-17). Pietro Jaspano of Ispano (v. 134), zoon van een geneesheer te Lissabon, was bisschop van Tusculum, werd kardinaal en in 1276 paus Johannes XXI. Zijn werk over de logica: Summae logicales in 12 boeken was zeer verbreid. Hij stierf te Viterbo in 1277 door de instorting van een deel van het pauselijk paleis. (Zie Cas. p. 657). Nathan, de profeet (v. 136) gispte koning David over zijn onrechtvaardigheid (II Kon. XII v. 1 en volg.). De welsprekende Chrysostomus (v. 137) geb. in Antiochië 347, werd in 397 of 398 patriarch der Grieksche Kerk te Constantinopel. Metropolitaan bleef hier weg voor het rijm en: bij 't gaan rondeomme (v. 136) is ingelascht. Hij stierf in 407 als balling bij Comanum in den Pontus (Zie Cas. id.). Sint Anselmus van Aosta, geb. 1033, aartsbisschop van Canterbury in 1093, werd in Aosta geb. 1033 en stierf als groot theoloog in 1109 (Zie Cas. id.). Aelius Donatus leefde in de eerste helft der IVe Eeuw en onderwees de spraakleer. (Zie Cas. id.) V 138 is vrij vertaald. Letterlijk staat er: Hij verwaardigde zich de hand te leggen op de eerste kunst, dat is de Grammatica, in den Hemel de onderste Sfeer, de eerste van het Trivium (Zie III Z. I N. 20). Er wordt gezegd, dat hij er zich toe verwaardigde daarin af te dalen, omdat hij in hooger Sfeer is opgenomen, die van de Arithmetica, de onderste van het Quadrivium (Zie III Z. I N. 20). V. 131, 133, 135 corr. m. Z. X v. 107, 109, 111 en m. de v. daar aang. N. 11. V. 134, 136, 138, corr. m. Z. X v. 119, 121, 123 en m. de v. daar aang. N. 16.

[11]) V. 139-145. Rabanus Maurus van Mainz (Maguentius) geb. omstreeks 776 en in het klooster te Fulda opgevoed, was te Tours leerling van Alcuïnus. Van 822 tot 842 was hij abt van Fulda, in 847 aartsbisschop van Mainz. Hij stierf te Winfel in 857 (Zie Cas. id.). Joachim, geb. in 1130 in het dorp Celico bij Cosenza, stichtte het klooster Flora midden in de bosschen van Sila en schreef een concordans van het O. en N. Testament en een uitlegging van de Openbaring. Volgens Cas. voorzag hij, wat de gevolgen moesten zijn van de handelingen van keizers en koningen en verwierf zich daardoor den naam van profeet. Hij stierf in 1202 (Zie II Z XXVII N 25, p. 383 en voor bronnen Cas. p. 658). Er vormde zich in Dante's tijd een heele reeks van geschriften, in profetischen vorm, die aan Joachim werden toegedicht, die volgens Tocco niet van hem zijn. In hoever deze abt werkelijk profetisch was aangelegd en zelfs of hij het al of niet was, is m. i. uit de gegevens, door Cas. verstrekt, niet uit te maken. Die zijn daartoe in de verste verte niet voldoende. V. 145: Mijn elf metgezellen zijn evenals ik vol lof voor Sint Franciscus, aangespoord door de liefde voor hem van Aquino. Terwijl in Z X (Zie N. 11 aldaar) de twaalf geesten van den binnensten zonnekring de aristotelische richting van Dante's en vroeger tijd vertegenwoordigen, stellen de twaalf van den buitensten de mystieke richting voor volgens F. Tocco. Conf. II 181. Hij zegt: Het steunpunt van den buitenkring is Bonaventura (v. 127), die in Rabanus Maurus (v. 139) van de VIIIe Eeuw en in Hugo de Saint Victor van de XIIe Eeuw (v. 133) zijn voorloopers had.... Naast die wijsgeeren stelt Dante Anselmus van Aosta (v. 137), hetgeen aantoont, hoe goed hij de stroomingen der middeneeuwsche gedachten overzag, omdat Anselmus niet als de minste van de mystieken staat tegenover Roscellino, gelijk later Duns Scotus tegenover Sint Thomas van Aquino. Het is niet noodig uit te leggen waarom Bonaventura Illuminatus en Augustinus samen gaan (v. 130), minderbroeders, die de eersten waren zich op den

weg te begeven, welken de Doctor Seraphicus geheel doorliep. En het zal toch duidelijk zijn, waarom deze broeders door de profeten en redenaars vergezeld worden. Het mystieke visioen doet het profetische volgen, gelijk Nathan (v. 136) gevolgd wordt door Joachim (v. 140) en alleen de welsprekendheid van een Johannes Chrysostomus (v. 135) is geschikt om de vleugels pennen te geven voor zulk een hooge vlucht. En daar met de welsprekendheid de zeggingskracht, de reinheid en de sierlijkheid van het gesprokene samengaat, is het geen wonder, dat hij in den mystieken kring dan Donato doet optreden, die zich verwaardigde de hand te leggen op de e e r s t e k u n s t (v. 136) d. i. op de grammatica, als laagste der wetenschappen beschouwd. Vervolgens verklaart hij, hoe Petrus Mangiadore (v. 134) hier staat als een auteur van een geschiedenis van het O. en N. Testament . . . altijd vergezeld van een commentaar of allegorische vertaling volgens de gewoonte der mystieken en Pietro Hispano (v. 134) niet voor zijn medische werken maar veeleer voor de neo-platonische richting van zijn behandeling der logica en omdat hij als Paus in 1277 de averroïstische stellingen, gedoceerd op de Universiteit te Parijs, veroordeelde.

ZANG XII

VIERDE KRING

De Sfeer van de Zon
De Wijzen, de Kerkvaders en de Godgeleerden
Bonaventura, Mattheus van Acquasparta, Ubertino van Casale, Illuminato, Augustinus, Hugo de Saint Victor, Pietro Mangiadore, Pietro Hispano, Nathan, Chrysostomus, Anselmus Donato, Rabanus, Joachim van Flores

1 Zoodra 't laatst woord van de gebenedijde
Vlam in zijn rede vàn ons was gevaren,
Begon de heil'ge molen rond te glijden

4 En het begin der zwaai was niet te' ontwaren,
Of and're had met kring die weer omsloten,
Dat draai aan draai en zang aan zang zich paren,

7 Dat onze Muzen er te kort bij schoten,
Onze Sirenen in die zoete fluiten,
Als weerglans van den eersten t'rug gestooten.

10 Gelijk door donk'ren nevel boge' aansluiten,
Zich evenwijdig, één van kleur verheffen,
Als Juno's dienstmaagd haar bevel hoort uiten,

13 Die — binnen — d' ander scheppend doet beseffen,
Gelijk de taal dier schoone is te hooren,
Verteerd door min, naar 't zonlicht damp kan treffen,

16 Waardoor op aard' de Menschheid zegt te voren,
Daar God met Noach eens zich heeft verbonden,
Dat nooit die meer door water gaat verloren,

19 Zoo zag 'k die eeuw'ge roze' om ons gewonden
En hunne kransen kringend ons omglijden,
Die buite' en binnen bij het gaan in 't ronde.[1])

22 Nadat den dans, 't hoog feestvertoon van beide
Zoo van 't gezang als van het weerzijdsch vonken
In licht na licht, zoo liefelijk en blijde,

25 Saam plots naar hùn wensch stilstand werd geschonken —
Gelijk de oogen door één wil gedreven
Saam open gaan, waar saam zij dicht eerst zonken —

28 Heeft uit dier nieuwen lichten hart geheven
Een stem zich, dat 'k mij derwaarts voelde dringen,
Gelijk de ster den naald zal richting geven,

31 En sprak: „'k Gevoel mij door de Liefde dwingen,
Mij tooin, van d'and'ren Gids hier te gewagen.
Waardoor men dien van mij prijst in deez' kringen.[2])

34 't Recht doet, waar d' een is, om den ander vragen
Daar beide' om één doel wilden zegepralen,
Zoodat zij samen hier één glorie dragen.

37 Des Christus' heir — zoo duur ten tweeden male
Te wap'nen — achter 's Heeren vaan als teeken
Schreed traag, argwanend, luttel in getale,

40 Toen d' Imperator, eeuwig heer gebleken,
Steun schonk zijn twijfelenden strijdgenooten,
Door gratie slechts, — verdienste bleef ontbreken —

43 En is Zijn Bruid — naar 't luidt — te hulp geschoten
Met krijgers: twee, wier daad en woord bereiken,
Dat 't volk, verdwaald, tot t'rugkeer heeft besloten.[3])

46 Daar, waar Zephirus zacht komt nederstrijken,
Tot op'nen van het jonge loof gedreven,
Waarmee Europa men herkleed ziet prijken,

49 Niet ver, vanwaar de golve', omhoog geheven,
Slaan, achter welke' op 't langst van zijne wegen
Geen blik de zon nog verder na kan streven,

52 Is Caraloga, plaats van heil, gelegen,
Dat door het groote schild zich ziet bedekken,
Zijn leeuw omhoog en ook omlaag daartegen.

55 Den lief van 't christelijk geloof kon 't strekken
Tot wieg, die — heilig worst'laar — 't zou bewaken,
Den zijnen goed, zijn vijand wreed van trekken,

58 En wiens geest bij zijn schepping zoo kon blaken
Van felle kracht, die reeds in dezen broedde,
Dat die zijn moeder profetes kon maken.

61 Toen 's huwelijks plechtigheid ten einde spoedde
Bij 't doopvont, heilig, van 't Geloof en dezen,
Waar zij elkaar beschonken, elk ten goede,

64 Zag zij, die voor hem meter wilde wezen,
Dat in den droom haar wond're vrucht bekoorde
Uit hem en wie uit hem als erven rezen.[4])

67 En dat hij wèrd, wat hij al was in wóórden,
Is geest van hier tot doopen neer gestreken
In naamval van 't bezit van Wien hij hoorde.

70 Dominicus genoemd, wil 'k hem bespreken
Als die hov'nier verkoren, die eens Christus
Tot hulp in Zijnen wijngaard heeft geleken.

73 Wel bleek hij bode en verwant van Christus,
Omdat hij d' eerste liefde openbaarde
Als d' eerste rust, geschonken eens door Christus.

76 't Was vaak, dat zwijgend, wakend op hem staarde
Zijn min, als ze' op den grond hem zag gezeten,
Alsof hij sprak; „Dáárvoor kwam ik op aarde." —

79 O vader, die met recht Felix mocht heeten.
O moeder van hem, juist genaamd Johanna,
Als — naar men 't zègt — men, wat 't beduidt, zou weten.

82 Niet om de wereld naar wie thans, in ban, na
Ostiensis en Taddéo men wil jagen
Maar uit de liefde tot het ware manna,[5])

85 Wist hij als groote leeraar dra te slagen,
Zoodat hij in den wijngaard d' oogst ging kweeken
Dra dor: behoort de wijnboer tot de tragen.

88 En voor den Stoel, meer weldoende' eerst gebleken
Voor d' arme vromen — wat dien niet kon deren —
Maar wie is — daarop zet'lend — afgeweken,

91 Wou hij geen twee of drie voor zes verteren;
Niet van pas leeg geworden plaats prebenden,
Geen tienden, die voor d' armen zijn des Heeren,

94 Vroeg hij, maar voor wie 't recht pad niet meer kende,
Verlof om voor der planten zaad te strijden,
Waarvan zich vier-en-twintig om U wenden.

97 Toen met geleerdheid en met ijver beide
Dreef hem 't apostel-ambt, als voort gevloten
Een stroom, die zich uit diepen kloof verspreidde,

100 En d' aandrang van hem op de ketter-loten
Trof 't meest, waar dezen op het weeld'rigst tierden,
Zij 't dichtst, het sterkst van weerstand, zijn ontsproten.

103 Van hem was 't, dat toen vele beke' uit zwierden,
Die sinds den katholieken gaard doorstroomen,
Zoodat zijn heesters dien het fleurigst sierden.[5])

106 Dit nu als 't eerste rad der kar genomen,
Dat tot verweer der Heil'ge Kerk kon reiken,
In 't veld van burgerkrijg verwon van Rome,

109 Moet U d' uitnemendheid genoegzaam blijken
Van d' ander, waarvan Thomas sprak deez' stonde
Zoo lof'lijk, tot ik op U toe kwam strijken.

112 Maar 't spoor, beschreven door de hoogste ronde
Van d' omtrek aan het wiel, wordt niet betreden,
Dat schimmel voor den wijnsteen wordt gevonden.

115 Zijn nageslacht, dat recht eerst was geschreden,
De voete' in zìjn spoor, wou zóó anders trekken,
Dat d' eerste stuiten op de lat're leden.[6])

118 En weldra zal men van den oogst ontdekken
Den slechten teelt, als 't onkruid klachte' opvaren
Doet, dat de schuur 't geen bergplaats zal verstrekken.

'k Zeg wel: dat wie zou zoeke' in blare' op blaren
In ons boek, nog wel daarin stuit op zijden,
Waar men leest: „'k Ben nog, wie 'k was vroeger jaren."[7])

Maar Acquasparta noch Casale leiden
Er geen dùs, dat ze' in 't schrift zoo zijn te melden,
Dat die vernauwt en deze wil verwijden.[8])

Bonaventura ben 'k, die tot U snelde
Van Bagnoregio, die in ambten — groote —
De linkerzorgen steeds ten achter stelde.

Illuminato, Augustijn: genooten
Zijn 't hier, die 't eerst als armen barvoets gingen
En in het koord van God hun vriendschap sloten.

De Saint Victor, Mangiadore bedingen
Naast Ispano zich plaats in deze drommen,
Van wien twaalf boeken strale' in aardsche kringen,

Nathan, profeet, naast wie — bij 't gaan rondomme —
Chrysostomus, Anselm, Donato glijden,
Om d' eerste kunst te grijpe' omlaag geklommen.[9])

Rabanus is hier en mij glanst ter zijde
Abt Joachim uit 't land der Calabreesen,
Die met profetengeest zich daaraan rijde.

Mij dreef, dat ik zóó'n paladijn mocht wezen
De hoofschheid, die gelijk een vlam opwelde
Uit broeder Thomas en de taal van deze,

En mij bewoog ook wie ze hier verzelde."—[10])

ZANG XIII

INHOUD

Dante beschrijft nu den dans der vier-en-twintig lichten, even schoon als zulk een aantal sterren van het O. Halfrond. Daar hij gelooft, dat Adam en Jezus de hoogste wijsheid in zich vereenigden, begrijpt hij niet, dat Salomo naar de uiting van Thomas van Aquino hun daarin kon evenaren. Deze verklaart dan, dat dit zijn bedoeling niet was, maar dat Salomo alleen de wijste geweest is van alle koningen en vermaant hem dan niet te lichtvaardig te zijn in het maken van gevolgtrekkingen in zake geloof of wetenschap.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-13. Men stelle zich voor de toen bekende 15 sterren van de eerste grootte, welke over het uitspansel van het O. Halfrond verspreid zijn met de 7 van den Wagen of Grooten Beer en 2 uit den staart van den Kleinen Beer, die zich vlak bij de Poolster bevindt. De Wagen verdwijnt nooit van het O. Halfrond, omdat zijn cirkel om de noordpool daarvoor te klein is v. 7-10. (Zie Homerus, Ilias XVIII v. 487) De mond van dezen hoorn zijn de 2 sterren van den Kleinen Beer, die aanvangt van de as tusschen noord- en zuidpool, dus hier de noordpool raakt. (v. 10-13). Het eerste hemelrad (v. 12) is het Primum Mobile draaiend om de hemelpolen. V 8, 10, 12 corr. m. Z IX v. 104, 106, 108 en m. de v. daar aang. N 10.

[2]) V 13-22. Deze lichten vormen twee kransen elk van 12 sterren gelijk Ariadne, de dochter van Minós, wier krans

Bacchus na haar dood als Noordelijke Kroon onder de sterrenbeelden plaatste. (Zie Ovid. Met. VIII 177-181) Bacchus had haar op Naxos gevonden, wanhopig over de heimelijke vlucht van Theseus. (Zie I Z XII v. 17-18 N 5) V 11, 13, 15 op elo, aren, waarin de schoonheid dier sterren, tolken der Openbaring, wordt beschreven corr. m. II Z XXXI, v. 134, 136, 138, op ele, aren, waarin Beatrice, de Openbaring, haar schoonheid ten volle toont door het ontsluieren van haar mond, waardoor God spreekt en m. II Z I v. 1, 3, m. II Z XX v. 89, 91, 93, m. II Z XXII v. 59, 61, 63. V 14, 16, 18 corr. m. Z VIII v. 29, 31, 33 en m. de v. daar aang. N 3. Cas. meent, dat de lichtkransen hier tegen elkaar in draaien. Ik kan mij hier niet mee vereenigen, omdat er (v. 16) staat: „e l'un nell' altro aver li raggî suoi", letterlijk: „en de een in den ander te hebben zijn stralen". Dit moet zijn in den zin van houden, gestrekt houden, zoodat één licht van den binnen-krans altijd schittert bij den omzwaai vóór een licht van den buiten-krans. V 17, 19, 21 corr. m. Z XI, v. 14, 16, 18 en m. de v. daar aang. N 2.

³) V 22-31. De snelheid gaat zoozeer die, welke op de aarde in gebruik is te boven, als de snelst wentelende hemel den tragen loop overtreft der Chiana, een riviertje in Toscane tusschen Siena en Perugia, dat bij Arezzo in den Arno stort. (Zie I Z XXIX v. 46 N 4, Bassermann p. 299-301.)

⁴) V 31-52. De zaligen zijn als goden, v. 31. (Zie Z V v. 123) Thomas van Aquino begint nu weer (v. 31-35): „Gij meent," — zegt hij v. 37-48 — „dat in de borst van Adam, waaruit Eva ontstond door het wegnemen van zijn rib en in de borst van Christus, doorboord van de H. Lans, waardoor zooveel voldoening werd geschonken voor de zonde, dat de schaal der gerechtigheid weer omhoog ging — zooveel licht was gevloeid, als een mensch kon ontvangen. Daarom twijfelt gij aan de juistheid van mijn uitspraak, dat geen

tweede ooit opstond als Salomo. Poscia e prima (v. 41) kan beteekenen of wel: vóór als na' Christus' dood n.l. door de verdiensten van zijn leven op aarde, van Zijn Verzoeningsdood of wel: de voldoening voor de zonden van alle verledene en toekomstige Tijden. Hierover zijn de meeningen verdeeld. (Zie Cas. II. Par. p. 661). De schoone wang (v. 38) is die van Eva, wier mond door het eten van de verboden vrucht zoo duur te staan kwam. Suso v. 46: straks: n.l.: in Z X v. 112-114. V 51: Maar door Uw geloof zal mijn taal U de waarheid doen zien als zóó één met het eerste, dat ze U beide één en hetzelfde middelpunt schijnen van een cirkel.

[5]) V 52-64. Het sterfelijke en het onsterfelijke is niets dan een weerglans der gedachte Gods en door Hem uit liefde geschapen. V 57: Het Licht, het Woord (Christus) komt voort uit den Vader en is niet van Hem gescheiden noch van de Liefde, den H. Geest. De negen zijnswijzen (v. 59) zijn de negen wijzen van bestaan der engelen. Het hemelsche Licht daalt tot steeds lager machten. Het brengt ten slotte dieren en planten met en zonder zaad voort, van welke laatsten hij spreekt in II Z XXIII v. 103-117. (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. XCIV, P III Qu. IX-XII en voor het verband met Aristoteles: Moore I 110.) V 63, 64 Mogelijkheid — vertaalt Phil. — of contingens: est quod potest esse et non esse. (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. LXXXVI art. 3.) Beter acht ik het woord contingent te gebruiken in den wijsgeerigen zin van een inhoud uit verschillende deelen samengesteld en daardoor scheidbaar en vergankelijk in tegenstelling met de schepselen, die eindeloos bestaan: de Engelen en de menschelijke zielen.

[6]) V 64-85. De stof der dingen is niet van dezelfde natuur als de kracht, die ze vormt, maar vergankelijk. De goddelijke indruk wordt meer of minder daarin waargenomen; vandaar de verscheidenheid in planten en dieren. V 79-85: Volmaakt is het onmiddellijk geschapene door de Kracht:

den Vader, Zijn Licht (Leven), den Zoon en Hun Liefde: den H. Geest. Zoo werd op aarde Adam in dierlijke volmaaktheid geschapen (v. 83), want hij kwam ook naar het lichaam uit de onmiddellijke werking van den Schepper voort, die den mensch maakte naar Zijn beeld en gelijkenis. (Gen. I v. 26-27) Zoo werd de H. Maagd bevrucht door den H. Geest. (v. 84). V 65, 67, 69 op uca, agen, waarin gemeld wordt, dat God het was, die de wezens op aarde bewerkt, leidt bij hun vorming, corr. m. Z XII v. 32, 34, 36 op uce, agen, over Franciscus en Dominicus als leiders op aarde en m. de v. daar aang. N 5. V 68, 70, 72 op egno, eken, waarin gemeld wordt, dat de menschen met verschillenden aanleg, dus richting, worden geboren naar verschillend merk, hen door de sterren ingeprent, corr. m. Z XII v. 38, 40, 42 op egno, eken, waarin van God als leidsman gesproken wordt, van Wien hun invloed uitgaat, die dus én sterren én menschen richting geeft en m. de v. daar aang. N 3. V 79-82: Als de warme Liefde (de H. Geest,) het klare Licht (het Woord, de Weerglans des Vaders) met het zegel van de eerste Kracht (den Vader) kan beheerschen en afdrukken dan is de volmaaktheid verkregen.

V 85-109. Thomas zegt: „Nu zoudt gij terecht na mijn woord over Salomo twijfelen, want geen mensch kon ooit zijn als Adam en Christus, beide rechtstreeks door God geschapen, de laatste slechts voor zoover Hij mensch was. V 91-96: U blijke, dat ik uitsluitend van Salomo als koning sprak. I Kon. III v. 5: God zeide: „Begeer, wat ik U geven zal." En Salomo zeide: 9 „Geef dan Uw knecht een verstandig hart om Uw volk te richten, verstandiglijk onderscheidende tusschen goed en kwaad." God zeide: „Ik heb U een wijs en verstandig hart gegeven, dat Uws gelijke niet voor U geweest is en Uws gelijke na U niet opstaan zal" — God prees Salomo, daar hij noch om een lang leven, rijkdom of de ziel van zijn vijanden bad. Daarna prijst Aquino hem hier, omdat hij begeerde een goed koning te

zijn, niet in de eerste plaats een wijze, die boven alles vraagstukken wil oplossen der sterrenkunde, dialectiek, natuurkunde en wiskunde. In v. 97 wordt de vraag gesteld, hoeveel intelligenties de hemelen bewegen. Dante denkt een zeer groot, onbeperkt aantal. (Zie Conv. III 5-6). V 97-98 wijst op de vraag, of uit een noodzakelijke en een mogelijke praemisse een noodzakelijke sluitrede volgen kan. (Zie Aristoteles Analyt. prior. Lib. I cap. 16.) Ook behandelt Aquino toestemmend de vraag of er een eerste hoofdbeweging bestaat, welke niet een gevolg is van een andere werking en welke (v. 100) in het Latijn in den oorspronkelijken tekst staat: Si est dare primum motum esse (Zie Arist. Phys. VIII 1.) M. a. w.: (v. 101-105) Wijsheid eens konings en dit zien (doorgronden) is geheel iets anders. V 95, 97, 99 corr. m. Z VI v. 59, 61, 63 en m. II Z XXVII v. 119, 121, 123 N 18. V 101, 103, 105 corr. m. Z XI v. 125, 127, 129. en m. de v. daar aang. N 13.

[8]) V 109-121. V 110, 112, 114 corr. m. Z XII v. 62, 64, 66 en m. de v. daar aang. N 4. Het komt er in alle zaken vooral in de wetenschap op aan nauwkeurig te onderscheiden Daardoor kan Dante ontwaren, dat zijn meening aangaande het onovertreffelijke van ons Welbehagen (Christus, Ephes. I, 6) en van den eersten Vader (Adam) bestaan kon naast het ongeëvenaarde van Salomo in wijsheid als koning. V. 119, 121, 123 corr. m. Z XII v. 122, 124, 126 en m. de v. daar aang. N 9.

[9]) V 121-130. V 122: Men keert niet terug op dezelfde wijze d. w. z. langs een omweg door afdwaling en zonder winst. Parmenides en zijn leerling Melissus, twee philosofen der Eleatische School, namen een onveranderlijke werkelijkheid aan en noemden alle verandering schijn. Beide leefden in de Ve Eeuw. Aristoteles bestreed hen. (Zie Phys. I 2.) Brissus was een wiskundige, die meende de quadratuur van den cirkel gevonden te hebben. (Zie Arist. Analyt. post I 9) Sabellius in de IIIe Eeuw dwaalde met betrekking tot het

leerstuk der Drievuldigheid en werd veroordeeld op het Concilie van Alexandrië in 261. Arius leerde, dat het Woord Gods wel het volmaaktste schepsel was, maar geenszins God, noch God gelijk, hetgeen veroordeeld werd op het Concilie van Nicea in 325. Deze dwalingen bestreed Thom. v. Aq. in zijn Summa contra Gentes ; hij toont aan, dat beide de plaatsen, waarop zij zich beriepen niet goed verstonden en anderen over het hoofd zagen, welke hun beweringen ontzenuwden. V 122, 124, 126 corr. m. Z XII v. 26, 28, 30 en m. de v. daar aang. N 2.

[10]) V 130-142. Thomas van Aquino waarschuwt tegen oppervlakkig en voorbarig oordeel. V 130: waar de golven 't stouwen, ingelascht. In v. 139 is sprake van donna Bertha en ser Martino, dezelfde figuren in de spreektaal van dien tijd als bij ons thans: Jan, Piet en Klaas, zij, die tot het onbeduidend gros der menschen behooren. Cas. verwijst daarvoor naar I Passavanti: Specchio di vera penitenza, dist. VIII, cap. 5, Dante Conv. I 8. Thomas bedoelt, dat zij het recht niet hebben te verdoemen, wie zij als dieven beschouwen, noch zalig te verklaren, wie zij voor offeraars in den tempel houden. Als mallen (v. 140) ingelascht. V 142: Zoolang de zondaar leeft, kan hij zich bekeeren en de schuldelooze kan vallen. Ook deze vermaning slaat op het al of niet verdoemen van Salomo, wat toen een theologisch twistpunt was.

ZANG XIII

VIERDE KRING

De Sfeer van de Zon
De Wijzen, de Kerkvaders en de Godgeleerden
Thomas van Aquino

1 Denk — wie tot goed begrijpen zich voelt drijven
Van wat 'k nu zag — om 't beeld U vóór te houden
Als vaste rots, terwijl ik 't ga beschrijven:

4 Vijftien der sterren, die van 't zwerk men schouwde
Van plaats verschillend, die zijn glans zóó sterken,
Dat lucht — hoe dicht ook — niet hun schijn verflauwde;—

7 Denk die Kar, dien de schoot van onze perken
Voldoende'er is, daar nacht noch dag zal zwinden,
Dat men bij dissel-zwaai die steeds blijft merken, —

10 Denk U den mond van dezen hoorn te vinden, —
Waarnaar men bij d'aanvang van d'as moet staren,
Waarom men 't eerste hemelrad ziet winden, —[1])

13 En dat ze' in 't Ruim zich tot twee teekens paren,—
Gelijk de dochter van Minós deed lichten,
Toen zij de kou des doods al kon ontwaren —

16 En 't een zijn strale' in die van 't and're schichtte
En dat op zóó'n wijs draaide 't eerste' in 't tweede,
Dat 't eene steeds zich vóór het and're richtte,

19 En schaduw als aan 't recht gesternte' ontgleden,
Zag men dan met den dubb'len dans zich strekken,
Die cirkelde' om het punt door mij betreden,[2]

22 Wijl die van óns doen zóó ver is te' ontdekken,
Als de Chiana-stroom niet mee kan dingen
Met 's Hemels Kring, die d'and'ren vóór moet trekken.

25 Apol noch Bacchus hoorde' ik hier bezingen
Maar drie Personen godd'lijk van nature,
Drie-één; één wilde' ook in de Menschheid dringen.

28 Zang, dans voleindden rhytmisch bij 't zich sturen,
Waardoor die heil'ge lichte' ons nader praalden;
Heil wenschte' om taak na taak zich elk dier vuren.[3]

31 Toen zwijgen van die gode' in eendracht daalde,
Brak dit het licht, waarin mij 't wond're leven
Van d'arme van den Heer een ziel verhaalde

34 En heeft — „Dorschte' ik één schoof al," — aangeheven —
„Nu 't spreiden van zijn zaad al is voldongen:
Voor d'and're word 'k door zoete min gedreven.

37 Gij meent de borst, waaruit de rib gewrongen
Werd, dat de schoone wang zoo werd verkregen,
Wier mond heel d'aard' tot boete heeft gedwongen,—

40 En die, waardoor de lans is heen geregen,
Zoo vóór als na voldoening kan verstrekken,
Dat tegen elke schuld die op kan wegen,—

43 Van ál wat zich den Mensch ooit kon betrekken
Aan licht, met zóóveel daarin ook gevloten
Door die Deugd, die ze beide kon verwekken.

46 't Verbaasde' u dus, toen ge'er straks bij me' op stootte,
Waar 'k zei: „Geen tweede' als heil heeft zoo'n vermogen,
Als in het vijfde licht is opgesloten."

49 Maar open bij, wat ik nu antwoord, d'oogen
En gij ziet uw Geloof staan, mijn beweren
In 't Ware' als middelpunt van kring omtogen.[4])

52 Wat niet sterft en 't wél kan in Uwe sferen,
Is glans slechts der gedachte, die zich breidde,
Voortbrengsel — in Zijn Liefde — van den Heere.

55 Want 't levend licht, dat steeds zich zal verspreiden
Uit Zijn gloed, dat zich nimmer scheidt van Gene,
Noch van de Liefde, derde tusschen beide,

58 Zendt Zijne stralen door Zijn goedheid henen
In negen zijns-wijze', als weerspiegeld te achten
Door die, waarin zij eeuwig weer zich eenen.

61 Die zonken daaruit naar de laagste machten,
Van daad tot daad afnemend in vermogen
Tot slechts kortstond'ge wezens voort zij brachten.[5])

64 En met die wezens wil ik hier beöogen
Geteelde schepsels, eens met zaad gedragen
Of zonder zaad ontstaan, door 't zwerk bewogen.

67 Hun was en Hij, wiens stempel 't heeft beslagen,
Zijn van één aard niet; min of meer verweken
Zal 't ideale merk er dus uitdagen.

70 Zoo kan een beter, slechter ooft toch kweeken
Dezelfde boom en zoo wordt gij geboren,
Dan reeds in aanleg ongelijk gebleken.

73 Ging bij het was bestemp'len niets verloren,
Had zich van 't zwerk de kracht op 't hoogst geheven:
't Lichtmerk deed gansch zijn afdruk daarin gloren.

76 Maar de Natuur zal 't onvolmaakt steeds geven
En werkt als een den kunstenaar gelijke,
Die 't vak kent, maar wiens hand daarbij zou beven.

79 Kan warme Liefde 't klaar gezicht bereiken
Van d' eerste Kracht tot afdruk van Zijn trekken:
Volmaaktheid zou daarin verkregen blijken.

82 Zoo kan de aarde eenmaal er toe strekken,
Dat dierlijke volmaaktheid haar mocht kronen;
Zoo kon Hij zwangerschap der Maagd verwekken.[6]

85 Aldus moet ik me' Uw meening gunstig toonen,
Dat nooit de mensch'lijke natuur mocht wezen
Noch wordt, naar zij wàs in die twee personen.

88 Nu: ging 'k niet verder, dan waar' wis te vreezen:
„Aldus: hoe vond die dan niet zijn gelijken?" —
Als aanvang, wanneer thans Uw woorden rezen.

91 Maar, opdat klaarheid niet voor vaagheid wijke:
Denk, wie hij was, wat grond hem heeft bewogen,
Toen: „Kies" — het antwoord op zijn vraag zou blijken.

94 'k Sprak zóó niet, dat gij hem niet hebt voor oogen
Als koning, die 't best wijsheid koos die stonde,
Dat hij als vórst voldoende zou vermogen, —

97 Niet, dat men 't aantal leiders hem verkondde
Hier, of dat noodzaak — met toeval gedreven
Te saam — ooit saam tot noodzaak werd verbonden,

100 Noch of een stoot beweging slechts kan geven,
Driehoek in halven cirkel is te' erlangen
Met rechthoek, niet als deel die toegeschreven.

103 Dus is, werd mijn woord met aandacht ontvangen,
Wijsheid eens konings niet te vergelijken
Met dit zien, waar mijn wil pijl in liet hangen.

106 En zoo gij naar 't „verrees" klaar 't oog liet wijken,
Was bij U 't voor de vórsten slechts van krachte,
Die talrijk zijn, maar zelden goed ook blijken.[7])

109 Houdt dit verschil uit mijn woorde' in gedachten;
Zoo paart gij, aan wat gij gelooft — ook dezen —
Van d' eersten Vader, d' onzen lust geachten.

112 Als lood bezwaar' dit aan uw voet de peezen
Als moede man om traag U te bewegen
Bij 't „ja", „neen", als ge' iets duisters hebt te vreezen.

115 Want wel is tot de dwazen afgestegen,
Die knikt of schudt, geen onderscheid voor oogen,
Bij d' een of and're schrede daarentegen.

118 Daar dien 't geschiedt vaak, dat hij wordt gebogen
Door meening gaande naar verkeerde zijde
En dan bindt neiging het begrips-vermogen.

121 Maar dan zal hij vergeefs van d' oever scheiden,
Daar hij weer keert, waar hij is weg gedreven,
Die waarheid vischt en d' oefening bleef mijden.[8])

124 De wereld kan U duid'lijk voorbeeld geven:
Parmenides, Melissus, Brissus mede
Met velen gaand, niet wetend, waar zij bleven,

126 Sabéllius, Arius, die dwaas deden
Aldus, die voor de Schrift als zwaarden waren,
Waaruit gezichten — recht — scheef 't rug weer gleden.[9])

130 Men wil zich steeds nog niet voldoende sparen
Een oordeel, als wie 't graan te schatten wagen,
Voor 't in de velden rijp is te verklaren:

133 Naar mijne oogen in den winter zagen
Een struik, eerst stekelig en ruw geheven,
En op zijn top de roos die later dragen,

136 En vroeger schip recht, snel door zee gedreven,
Waar langs gehéél zijn weg de golven 't stouwen
En zinken voor 't de haven in kon streven.

139 Laat er Jan, Piet en Klaas niet op vertrouwen,
Daar d' een steelt, d' ander offert, dat ze' als mallen
Daarom al 't raadsbesluit van God doorschouwen,

142 Want die kan zich verheffen en die vallen." —[10])

ZANG XIV

INHOUD

Nu richt Beatrice het woord tot de zaligen en vraagt om meer toelichtingen voor haar leerling, opdat hij wete, dat dezelfde lichtgloed hen ook na de Wederopstanding zal omhullen, hetgeen door Salomo wordt bevestigd. Nu vliegen Beatrice en Dante naar den Vijfden Kring, de sfeer van Mars, die der Geloofs-Helden, waar zij twee engelenrijen ontwaren, die een kruis vormen, waaraan hij Christus meent te aanschouwen.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-10 Ziel (v. 6) ingelascht. Werpt men een steen in het water, dan dringen steeds grooter kringen naar den rand. Slaat men tegen een schaal van buiten, dan draaien telkens kleiner kringen naar het middelpunt. Hieraan dacht Dante, toen eerst de stem van Thomas uit den lichtenkrans naar Beatrice en daarna die van haar uit het midden tot Thomas ging. V 5, 7, 9 corr. m. Z XI v. 80, 82, 84 en m. de v. daar aang. N 9.

[2]) V 10-19 Beatrice ziet in Dante's ziel een vraag rijzen, waarover hij nog niet nadenkt n.l.: of de lichamen na de opstanding zullen schitteren. Thomas van Aquino beantwoordt haar S. P. III Suppl. Quaest 85 Art 1-4 ondanks verschillende bezwaren bevestigend op grond van de uitspraak: „De rechtvaardigen zullen in het Rijk mijns Vaders glansen als de Zon." — Hij weerlegt de tegenwerpingen, dat die luister niet uit de bestanddeelen van uit het lichaam maar uit een

overvloeien der heerlijkheid van de ziel op de lichamen ontstaan zal. V 11, 13, 15 corr. m. Z XII v. 11, 13, 15 en m. de v. daar aang. N 1. V 14, 16, 18 op oi, ichten, waarin gevraagd wordt of het licht in de oogen der zaligen, als zij hun lichaam herwinnen, zal blijven schijnen en hen dan niet zal schaden, corr. m. Z XIII v. 14, 16, 18, waarin beschreven wordt, hoe de stralen van den eenen lichtkrans van heiligen tusschen dien van den anderen krans blijven en m. de v. daar aang. N 2.

[3]) V 19-34. V 28-29 duiden op het slot der kerkelijke gebeden: quivivis et regnas in unitate Spiritus Sancti Deus per omnia sæcula sæculorum. V 21, 22, 24 corr. m. Z XIII v. 101, 103, 105 en m. de v. daar aang. N 7. V 26, 28, 30 corr. Z XII v. 101, 103, 105 en m. de v. daar aang. N 5.

[4]) V 34-61. Volgens alle commentatoren is de stem, die nu spreekt, die van Salomo (zie Z X v. 109). Land. wijkt echter af en denkt, dat het Pietro Lombardo is, de Magister sententiarum (Zie Z X v. 107 N 15), omdat hier de behandelde kwestie wordt opgelost, gelijk die het deed in zijn vierde Boek. En nu zegt Cas: Werkelijk is niet te begrijpen, waarom hier Salomo wordt ingevoerd, indien men niet met Scart. aanneemt, dat het mooi is als artistieke greep om in de eeuwigheid te laten spreken op een zoo verheven wijze over de mysteriëen der Opstanding hem, die in het tijdelijke zoo sceptisch dacht, als men lezen kan in de laatste verzen van den Prediker, Hoofdst. III, aan Salomo toegeschreven. V 34: Salomo's stem wordt als bescheiden voorgesteld, omdat ook de wijsheid dit is. Zoo klonk ook Gabriëls stem, toen hij Maria begroette. (Zie II Z X v. 34-35) V 38: De stralen der zaligen zullen zich steeds blijven verbreiden rondom hun kleed en dit kleed is de liefde. De glans van dit stralenkleed wordt door den liefdegloed bepaald, deze door den meerder of minder helderen blik der heiligen op God en deze is weer een uitvloeisel van Zijn meerdere of mindere

genade. V 46-52: Gelijk de gloeiende kool zichtbaar blijft in de vlam, blijft dit het lichaam in haar stralenkleed van hemelsche heerlijkheid (v. 52-58.). Nu wordt v. 18 beantwoord: Het schitterend licht der zaligen zal hun stoffelijk oog na de opstanding niet verblinden, want alle organen van het lichaam zullen sterker zijn, naarmate de luister van hun ziel toenam. V 32, 34, 36 op ia, iëen, waarin van de melodiëen wordt gesproken als jubelzang ter eere van de H. Maagd corr. m. II Z XXXIII v. 2, 4, 6 op ia, iëen, waarin de klaagzang der Zeven Deugden klinkt over het verderf, dat de Kerk is ingeslopen, als tegenstelling en m. II Z III v. 35, 37, 39 op ia, ia, waarin Dante zegt, dat men den weg tot God niet met menschelijk verstand kan afleggen, wat deze heiligen en hij doen door de Openbaring, dus als tegenstelling. V 38, 40, 42 corr. m. dezen Z v. 11, 13, 15 en m. de v. hier aang. N 2. (Zie II Z XV v. 70-76 Err. III). V 50, 52, 54 corr. m. Z XI v. 17, 19, 21 en m. de v. daar aang. N 3.

[5]) V 61-85 Ook Thomas van Aquino neemt aan volgens een stelling van Augustinus, dat de zaligen naar de hereeniging met hun lichamen verlangen zonder dat daardoor hun geluk in het minst verminderd wordt (Zie S. Th. P. III Suppl. Quest. 4 art. 5). Zij wenschen ook, dat hun verwanten de zaligheid deelachtig worden. V 59, 61, 63 corr. m. II Z I v. 17, 19, 21, waar Dante zich herrezen voelt uit de Hel en m. de v. aang. Z XI N 6. Van enkelen, daar genoemd, dient dit nader te worden toegelicht. Zij corr. m. III Z XI v. 53, 55, 57 ter verg. van de zedelijke wedergeboorte der aarde door Sint Franciscus met de wederopstanding aller menschen, m. III Z VII v. 47, 49, 51 op orte, onden als tegenstelling, daar er van den kruisdood wordt gesproken en m. III Z X v. 14, 16, 18 op orta, onden als tegenstelling, omdat daar gezegd wordt, dat zonder de stoffelijke Zon er haast geen leven op aarde zou zijn en dus de stand der Ecliptica, die dit verhindert, een goddelijke genade is,

terwijl hier van de Wederopstanding in het vleesch wordt gesproken als genade van de goddelijke Zon (God). V 68, 70, 72 corr. m. Z XI v. 14, 16, 18 en m. de v. daar aang. N 2. V 74, 76, 78 corr. m. Z X v. 128, 130, 132 en m. de v. daar aang. N 18. V 77, 79, 81 corr. m. Z VIII v. 140, 142, 144 in verband met den tocht van Ulysses en de vlucht van den Romeinschen Adelaar (Zie Z VI v. 71, 73, 75 N 12) en m. de v. daar aang. N 12. V 80, 82, 84 op ute, oeden, waarin Dante tot dit kruis nadert, waarop hij Christus begroet, corr. m. I Z I v. 104, 106, 108 op ute, oeden, omdat hier zijn streven naar kennis, liefde en deugd in tegenstelling met Ulysses door zijn tocht naar het W. en ten hemel de Menschheid en in het bijzonder Italië ten goede zal komen gelijk de wederkeer naar de aarde van Christus als Il Veltro, dien hij hier aanschouwt, op wien de verzen van I Z I dan ook slaan.

[6]) V 85-118. Beatrice en Dante zijn nu in den vijfden Hemel op de planeet Mars, welks roode kleur al vermeld is in II Z II v. 14. Met Helios v. 95 bedoelt Dante indirect God zelf als elders Giova (Zie II Z VI v. 118 N 16). Misschien — zegt Bohl — hield Dante den Griekschen naam Elios voor een anderen vorm van Eli, El (Zie III Z XXVI v. 135), gelijk hij een verband meende te zien tusschen Jovis en Jehovah (Zie II Z VI v. 118 N 16.) Aristoteles, Avicenna en Ptolemaeus meenden, dat de Melkweg uit de dichtheid der lucht ontstond. Dante geloofde, dat zij uit een menigte vaste sterren bestond, wat ook later werd bewezen (v. 99.) Twee middellijnen, welke elkander in een cirkel rechthoekig snijden, deelen dien in vier quadranten, terwijl zij een grieksch kruis vormen. Zoo liepen twee stralen over Mars. V 83, 85, 87 op ato, ichten, waarin hij zich uit de Zon naar Mars verplaatst ziet, corr. m. II Z XXVII v. 110, 112, 114 op ati, ichten, waar hij zich gelijk de pelgrims voelt, die naar het vaderland terugkeeren gelijk hij hier naar het hemelsche vaderland, terwijl hij het aardsche

herdenkt en m. II Z XVII v. 68, 70, 72, toen hij den trap opging naar het derde Rijk van den Louteringsberg, den vijfden Kring der Tragen in goede Werken, omdat hij hier in den Vijfden Kring is van hen, die door goede werken bij hun strijd voor het geloof zich verdienstelijk maakten. Dante zwijgt hier wel, gelijk Cas. opmerkt, omtrent de afstand en de afmetingen van Mars maar de plaats, waar hij zich bevindt, kan mathematisch afgeleid worden, uit die welke hij opgeeft van Saturnus, uit het feit, dat hij in Z XV den omloopstijd opgeeft van Mars en uit het gegeven, dat in Sept. 1301 Mars en Saturnus in conjunctie waren. (Zie I Z XXIV v. 145 N 21.) Het is nu 1 April 1301, dus 6 maanden vroeger. Komen Mars en Saturnus in Sept. in conjunctie in den Leeuw, dan staat Mars nu 3 teekens verder, daar hij als de Zon (Zie I Z XXIV v. 1-4 N 1 nv II Z IV v. 61-67 N 12) een maandelijksche beweging heeft teruggaande vergeleken bij de dagelijksche. De Zon passeert teruggaande de 12 teekens van de Ecliptica in 12 maanden, dus Mars, die een omloopstijd heeft van 2 jaar ongeveer, in 12 maanden 6 teekens, dus van 1 April tot Sept. d. i.: in 6 maanden 3 teekens. Dan staat hij dus nu 3 teekens voor den Leeuw in de Tweelingen. (Zie de Kaart Fig. I stand f-g.) Voor het gemak heb ik Jupiter en Saturnus juist in het teeken, niet in het beeld van de Tweelingen, de Kreeft en den Leeuw geplaatst. Daar echter Mars 3° terug liep sinds 25 Maart tegen de Zon 6°, heb ik hiervoor een verschil van 3° gemaakt. Voor Jupiter en Saturnus is dat terugloopen voor de teekening de moeite niet waard. Daar in Z XXII v. 145, wordt opgegeven, dat Jupiter temperend staat t u s s c h e n Mars en Saturnus, moet Jupiter — daar de invloed wederkeerig niet verder links en rechts dan één huis d.i. $\frac{1}{12}$ van den hemel gaat — in de Kreeft staan, tusschen de Tweelingen en den Leeuw. (Zie de Kaart Fig. I. Voor Jupiter Stand g-h; voor Saturnus Stand h-i.) Jupiter stond in Maart 1301 in de Kreeft. Zijn omloopstijd is 11,88,

zeg 12 jaar dus loopt, hij 12 × langzamer terug dan de Zon, dus in 1 jaar 1 teeken zoowat, dus van Maart tot Sept. 1301, in een $\frac{1}{2}$ jaar $\frac{1}{2}$ teeken zoowat. Hij stond dus Sept. 1301 nog in de Kreeft. Saturnus stond in Maart in den Leeuw en ook nog in Sept., want zijn omloopstijd is 29,46 jaar. Hij verplaatst zich dus $\frac{12}{29\,46}$, zeg $\frac{12}{30}$ of $\frac{3}{5}$ teeken zoowat per jaar, dus van Maart tot Sept. 1301 in een $\frac{1}{2}$ half jaar $\frac{1}{5}$ teeken. Er staat per ongeluk in I Z XXIV N 21 het getal 1312. Dit moet zijn 1302 en slaat op de komeet, die zichtbaar bleef van Sept. 1301 tot Jan. 1302. Het is de komeet van Halley, die een omloopstijd heeft van ± 76,08 jaar, en die in Mei 1910 wordt terug verwacht. Deelt men nu 76,08 op 1910, 33 — 1301, 58 = 598, 75 dan krijgt men bijna 8 omloopen in 't geheel. Die komeet komt dus terug in 1910,33 + 76,08 = 1986,41 d.i.: Mei 1986, dan in 1986, 41 + 76,08 = 2062,49 d.i.: Mei 2062 enz. V 86, 88, 90 op ella, ingen, waarin de indruk van Mars op Dante wordt beschreven, corr. m. Z XII op elli, ingen, v. 131, 133, 135, waarin gemeld wordt, dat Illuminatus en Augustus zich bij de armen voegden d. w. z. bij die armen, welke in hun armoede zalig zullen worden, dus eenmaal lichten, gelijk hij hier aanschouwt en verder met de versgroepen daar aangewezen in N 10. V 95, 97, 99 corr. m. Z VII v. 74, 76, 78 en m. de v. daar aang. N 8. V 98, 100, 102 op ondo, even, corr. m. Z I v. 32, 34, 36 op onda, even, ter verg. van het triomfteeken van het Geloof: het Kruis met dat van de Dichtkunst: den Lauwer en m. de v. daar aang. N 8. V 101, 103, 105 corr. m. Z XIII v. 68, 70, 72. Dante herinnert dus in Z XIII aan het Kruis als merk, welks aanblik hem nu doet duizelen. Zij corr. verder met de v. daar aang. N 6. V 104, 106, 108 op Cristo, Christus, driemaal herhaald, waar Dante Christus aan het Kruis aanschouwt en m. Z XII v. 71, 73, 75 op Cristo, Christus, driemaal herhaald, om door rijm van Zijn Naam op zich zelf dien te

heiligen. Dit geschiedt in het geheel 12 maal n.l.: nog eens in Z XIX v. 104, 106, 108 en in Z XXXII v. 83, 85, 87, dus met een heilig getal. De Zon met de vier-en-twintig heiligen (Paradijsplanten) wentelend als twee rozen herinnert tot tegenstelling aan de Helle-Roos: Kring VIII, die een vesting is en een poel van vuil rondom het heiligdom van Satan: Kring IX. Satan zelf zit daar in het ijs geplant, zoodat zijn stand aan den Boom der Kennis herinnert, indirect ook aan het Woud van het aardsche Paradijs om den Boom der Kennis als heiligdom en aan de H. Roos, een vesting om de H. Drie-Eenheid zelf. Hiermee vertoonen de Zon en Mars overeenkomst, want als Mars boven en achter de Zon staat, ligt haar stralenroos als een vesting onder het heiligdom van Mars n.l. het Kruis: het zegel des Heeren. Zoo vertoont het tweede Rijk der Hemelen, met Kring VIII en IX van de Hel, met Kring VIII van den Louteringsberg, die een vlammenwoud onder het Woud vormt en met Kring IX, door het Woud beschermd, en met het Derde Rijk in den Hemel overeenkomst. Dat Dante met het Kruis in Mars aan den Boom der Kennis herinneren wil, blijkt hier duidelijk uit v. 108.

Veggendo in quell' albór balenar Christo.

Dante bedoelt verder met het noemen van Christus' Naam én in de vesting der Zon èn in het heiligdom van Mars, dat beide door den geest van Christus verlicht worden en zoo te samen een klooster-vesting vormen als die der Tempeliers (Zie II Z XX N 14) en overeenkomstig die der Bloemenstad: Florence (Zie I Z X v. 85-88 N 14, II Z XXVII N 25 p. 386, 387), omdat deze sferen samen een hemelsche Bloemenstad vormen. Daar hij Sint Franciscus en Dominicus in de Zon met vorsten vergelijkt en daarentegen den kruisvaarder Cacciaguida in Mars als een heilige beschouwt, herinneren beide soorten van zaligen door hun priester- en ridderlijkheid aldus aan den toekomstigen Christus-Keizer als voor-typen daarvan. Verder dient er nog op gelet te worden,

dat de Boom der Kennis in het Paradijs als vijfvoudig symbool der Drie-Eenheid, heilig en maagdelijk is als het tijdstip, waarop de Comnedia begint (Zie II Z XXXII N 5, II Z XXXIII N 9,) welke tijdstip zijn symbolische voorstelling vindt in de Roos der Zon staande in het drievoudig Kruis van ecliptica, colurus en aequator, waarvan dan ook weer sprake is in III Z I v. 37-43 (Zie Err. III) V 110, 112, 114 op orte, onden, waarin gemeld wordt, dat die heiligen als stofjes vonkelen in de geestelijke Zon, in de stralen van God, corr. m. Z XI v. 53, 55, 57 op orto, onden, waar gezegd wordt, dat Franciscus als een nieuwe zon herrees en dus herinnerd wordt aan het lenteteeken der drie kruisen, dat Dante hier terug ziet, omdat ook één kruis een symbool is van het nieuwe leven en der Wederopstanding en om die reden corr. deze verzen ook met de groepen verder aangewezen in Z XI N 6, want deze heiligen schitteren in die Sfeer in een nieuw leven na lijden en strijden voor het Geloof.

[7]) V 108-139. „Risurgi et vinci" (v. 121), Herrijs en verwin, behoort tot een verloren zang ter eere van Christus den overwinnaar van dood en hel. (Zie Z XXII N 6) De zegels (v. 134) zijn m.i. niet de hemelsferen maar de oogen van Beatrice, waaruit de Openbaring straalt voor uitverkorenen en bedekt blijft voor hen, die zulk een genade niet deelachtig worden. In v. 136 verontschuldigt Dante zich dat hij op haar oogen minder lette dan op de heerlijkheid van Mars. Hij merkt daarom op, dat hij haar in dezen hemel nog niet heeft aangestaard, maar overtuigd is, dat zij hooger gestegen weer schooner zal zijn. De heerlijkheid van Mars kan wel haar schoonheid overtreffen, als zij er heen stijgen, maar háár luister overtreft weer de pracht van Mars, als zij vandaar voortzweven naar Jupiter. Dante zegt in zijn Conv. II 14: De Hemel van Mars kan vergeleken worden met de Muziek om twee eigenschappen. De eerste is haar zeer schoone betrekking (tot de anderen), want als men de be-

wegelijke hemelen optelt, is, hoe of gij ook begint, van beneden of van boven af, de hemel van Mars de vijfde, hij is het centrum van allen. De andere is, dat Mars dingen opdroogt en verbrandt, omdat zijn hitte gelijk is aan die van vuur; en dit is de reden, waarom zij vurig van kleur verschijnt, soms meer en soms minder, al naar de dicht- of dunheid van de dampen, die haar volgen, welke soms zelf ontbranden, gelijk in het boek: De Meteor. verklaard wordt. En deze twee eigenschappen heeft de Muziek, welke geheel betrekkelijk is, naar blijkt uit harmonisch gepaarde woorden en in zangen, in welke, naarmate de betrekking schooner is, de harmonie zoeter is, daar dit hoofdzakelijk de bedoeling er van is. Zoo trekt Muziek de geesten der menschen, tot zich, die voornamelijk om zoo te zeggen dampen van het hart zijn, zóó dat zij haast met alle werking ophouden, zóó geheel is de ziel opgegaan, als zij luistert en de macht van alles vloeit als 't ware naar den gevoeligen geest, die den klank hoort. Brunetto Latini noemt de planeet Mars heet, oorlogzuchtig en boos in zijn Tesoro I 3. (Zie voor den astrologischen invloed van Mars verder Longfellow. Par. C XIV p. 214.)

ZANG XIV

VIERDE KRING

De Sfeer van de Zon
De Wijzen, de Kerkvaders en de Godgeleerden
Salomo

VIJFDE KRING

De Sfeer van Mars
De Geloofs-Helden

Van 't midden uit of d' omtrek daarentegen
Moet water in een kom, die rond is, tijgen,
Naar men 't van buite' of binnen zal bewegen.

'k Zag dit geval plots voor mijn geest opstijgen, —
Wat ik hier meld, zoodra 't met roem gedragen
Bestaan, de ziel van Thomas toen wou zwijgen,

Door de gelijkenis, die op moest dagen
Uit zijn woord en wat Beatrix vertelde,
Wien na hem deze aanvang mocht behagen :[1])

„Voor hem is 't noodig, zoo hij 't nog niet meldde,
Met stem, noch met idee hij 't doet beseffen,
Dat 't oog tot and'ren waarheid-wortel snelde.

13 Zeg hem, of 't licht, waaruit zich bloemen heffen
Van Uwen kern, steeds met U voort blijft schichten,
Gelijk daarvan ook nu de stralen treffen?

16 En zeg: Blijft het met U aldus zich richten,
Hoe — als men U weer zichtbaar kan bestaren —
Kan 't zijn, dat zonder schade 't U blijft lichten?"—[2])

19 Als door meer vreugd gedreve' en voort gevaren
Nu: wie een rondedans hebbe' aangevangen
Met hooger stem en vroolijker gebaren,

22 Zoo na de juiste' en vrome rede' erlangen
De heil'ge kringen meerder vreugd deswegen
In 't rond gaan en de wondere gezangen.

25 Wie klaagt, hoe hij hier sterft om daarentegen
Te leve' omhoog, ziet nog niet, hoe men tierde
Ginds door de laaf'nis van den eeuw'gen regen.

28 Dat Een-, Twee-, Drietal, eeuwig levend — hier de
Regeering steeds in Drie en Twee en Eenen —
Nooit zelf omperkt en 't Al omperkend, vierde

31 Drie keer de zang, die toog naar Dezen henen
Van elk dier geeste' in een der melodiëen,
Die 't rechte loon voor elk goed werk verleenen.[3])

34 En 'k hoorde' uit 't godd'lijkst licht van die geniëen
Des kleinsten cirkels toen een stem, bescheiden
Wellicht als van den Engel tot Marië,

37 Die toen: „Zoolang het feest zal duren" — zeide —
„Van 't Paradijs, zal onze liefde treffen
Met strale' alom, die uit ons kleed zich breiden.

40 Haar gloed moet zich uit hare klaarheid heffen,
Daaruit d' aanschouwing en zoo groot is deze,
Als gratie uit haar kracht zij doet beseffen.

43 Als 't vleesch roemvol geheiligd, dan herrezen
De ziel weer kleedt, wordt die te meer verheven
In schoonheid naar volmaakter men zal wezen.

46 Daarom neemt stadig toe, wat wordt gegeven
Aan gratie, die 't hoogst Goede toe laat vloeien
Als licht, om dit te' aanschouwe' ons toe gedreven.

49 En daaruit moet de visie weder groeien,
De brand, die weer daaruit zich kan verwekken,
De straal, die weer uit dezen zal ontgloeien.

52 Maar zooals kool, waaruit een vlam zal strekken
Gloed uit zich feller dan uit die doet dringen,
Zoodat haar glans verschillend blijft te ontdekken,

55 Zoo wordt de schijn, dien ge' ons al ziet omkringen,
Verwonnen door het vleesch, naar 't dan zal dagen,
Dat gansch nog heden d' aarde blijft omringen.

58 't Zal zooveel licht ook niet met moeheid dragen,
Want kracht wordt, 's lijfs organen dan gezonden
Voor al, wat dan het lichaam kan behagen." —[4])

61 'k Vond zóó snel, eensgezind hen in die Ronde,
Zóó hoorde' ik toen van beide koren: „Amen"—,
Dat wél zucht naar hun dood lijf werd gevonden,

64 Niet slechts van hen, maar van hun moeders samen
Met 's vaders, and'rer stof, die lief hun waren,
Voor ze' in den staat van eeuw'ge vlammen kwamen.

67 En zie: rondom in klaarheid één te' ervaren
Kwam licht op boven dat, waar wij in schreden,
Gelijk de horizon, die op zal klaren

70 En als de vroege avond — aangegleden —
Begonnen nieuwe schijnsels zich te toonen,
Dat zij zich echt en valsch aan 't oog voor deden.

73 Mij leken 't nieuwe wezens, die daar wonen,
Die zichtbaar werden, draaiend tot een ronde
En buiten d' and're twee verschenen kronen.

76 O glans, wis door den Heil'gen Geest gezonden,
Hoe zag 'k plots vóór mij brandend U gedreven,
Dat d' oogen — overwonnen — 't niet bestonden.—

79 Maar Beatrice zag 'k zoo schoon geheven
En lachend, dat bij waar dié heen zich spoedden, —
Men mijn geest toelaat, haar niet na te zweven.

82 Toen door mijn Deugd kwam d' oogen weer ten goede
d' Opslag; 'k zag met mijn Donna voort mij lichten
Alleen met haar, waar 'k hooger heil bevroedde.[5])

85 Wel merkte ik, dat ik mij hooger richtte
Door glanslach van de ster, die d' ooge' opvingen,
Die rooder dan gewoonlijk tot mij schichtte.

88 Met gansch mijn hart, die taal, die op moet dringen
Als één in elk, bracht ik mijn offer Gode,
Naar deze nieuwe gratie 't moest bedingen.

91 Noch was de brand niet aan mijn borst ontvloden,
Of 'k kende' al van het offerand, dat 'k wijdde.
d' Aanvaarding en het heil me'er door geboden,

94 Want met zoo'n fonk'ling, zoo'n robijnrood breidde
Zich glans, die in twee stralen 'k uit zag strekken,
Dat 'k: „Helios, hoe siert gij die zoo!" — zeide.

97 Naar men d' aardpolen toe den Melkweg rekken
Ziet, blank, welks lichten groot, klein, wiss'lend zweven,
Dat twijfel bij zeer wijzen 't moet verwekken,

100 Zoo sterr'lend zag die stralen ik geheven
In 't diepst van Mars tot 't eerbiedwaardig teeken
Wat voegen van quadrante' in kring ons geven.

103 Hier door mijn heug'nis is 't verstand bezweken,
Want dit Kruis deed zóó sterk mij schitt'ren Christus,
Dat mij 't voorbeeld hieraan gelijk liet steken.

106 Maar wie zijn kruis opneemt en navolgt Christus,
Zal mij om wat ik hier verzwijg, vergeven,
Als aan dien boom hij ziet in bliksems Christus.

109 Van eind tot eind, van top tot voet omzweven
Het lichten, vonk'lend, sterk, wanneer zij stonden
Te saam of als zij langs elkander dreven.

112 Zoo ziet men recht of krom in aardsche ronden
Vlug, traag, steeds nieuw van aanblik bij 't bewegen
De stof-lichaampjes, lang of kort bevonden,

115 Gaan in den straal, die somtijds dóórschijnt tegen
Den schaduw, dien men om zich te vrijwaren
Voor 't licht door kunst heeft — en verstand — verkregen.[6])

118 En naar viool en harp met vele snaren
Gelijk gestemd een zoeten klank doen tonken
Voor wie zich de muziek niet kan verklaren,

121 Zoo van de lichten, hier om 't Kruis geblonken,
Ontstond een melodie uit hunne koren
En 'k was in 't onbegrepen lied verzonken.

124 Wel toonde 't mij van hoogen lof de sporen,
Daar mij: „Risurgi et vinci" toevloeide
Als iemand, die niet vat en toch blijft hooren.

127 't Was hier, dat zóó 'k er voor van liefde' ontgloeide,
Als mij tot hiertoe nimmer iets deed blijken,
Dat met zoo zoete ketenen mij boeide.

130 Wellicht zal te gewaagd mijn taal gelijken,
Als 'k niet de schoone oogen mee laat dingen,
Wier aanblik mijn wensch rust kon doen bereiken.

133 Maar wie de helle zeg'len in de Kringen
Steeds hooger mede ziet in schoonheid rijzen,
Kan, daar mijn oogen nog tot die niet gingen,

136 Vergeven, wat als schuld 'k mij toe moet wijzen
Tot vrijspraak en ziet dat 'k oprecht dit meldde,
Want men mist heil'ge lust niet in die Kreisen, —

139 Want men wordt waarder, naar men hooger snelde.[7])

ZANG XV

INHOUD

Van een der armen van het Kruis daalt een vonk tot den voet, die Dante met vaderlijke genegenheid begroet, maar eerst in zulk een hemelsche taal spreekt, dat de Dichter hem niet begrijpt. Verbaasd hoort hij, dat het zijn bet-overgrootvader: Cacciaguida is, die hem de eenvoudige zeden der Florentijnen van zijn tijd schildert. Zoo geeft Dante, in deze figuur het model van den waren burger in een onbedorven Staat, die goed en bloed offert voor Keizer en Paus.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-13. De goede Wil (v. 1) is die der hemelingen, welke nu zwijgen. De lier (v. 5) wordt gevormd door de twee armen van het kruis met een deel van elke zijde van het ondereinde; de heiligen zelf vormen de snaren bewogen van af den rechterkant des Hemels, van het O. naar het W. als de gang der Zon, het symbool van Christus en als de wind in het aardsche Paradijs (Zie II Z XXVIII v. 106-109 N 12). V 2, 4, 6 corr. m. Z XIV v. 74, 76, 78 en m. de v. daar aang. N 5. V 8, 10, 12 corr. m. Z XII v. 119, 121, 123 en m. de v. daar aang. N 8.

[2]) V 13-25. V 17, 19, 21 corr. m. Z XIV v. 50, 52, 54 en m. de v. daar aang. N 4.

[3]) V 25-46. In v. 25-28 wordt herinnerd aan Virg. Aen. VI v. 684 en bij Dante I Z II v. 26 N 8. De eerste — in den zin van grootste — Muze, is die van het Heldendicht: Calliopè (Zie II Z v. 7-10 N 2). Virgilius beschrijft in

genoemden versregel van zijn werk de ontmoeting van Anchises met zijn zoon Aenaeas in de Elyseesche velden. V 28-31 beteekenen: O mijn bloed, o Genade Gods van boven ingestort, wien — als gij — werd ooit tweemaal de poort des Hemels ontsloten? nl.: bij het leven en niet reeds zalig maar om dit te worden evenals Paulus en om er als deze toe terug te keeren na den dood. Men lette er op, dat Dante juist op dit punt, dat door de Roos der Zon en het Kruis van Mars in de regionen van Christus aan de H. Roos en de H. Drie-Eenheid — voorgesteld door 3 elkaar kruisende cirkels — dus aan het gebied van den H. Geest herinnert, bij Beatrice's glimlach het gevoel heeft, of hij al tot de hoogste Sfeer gestegen is, gelijk hij in de Vallei in Kring I van den Louteringsberg al een voorsmaak had van de zaligheid, die hem in Kring IX, in het aardsche Paradijs wachtte. V 41, 43, 45 corr. m. Z XIII v. 107, 109, 111 en m. de v. daar aang. N 8.

[4]) V 46-67. Het ontberen (v. 49) in den Hemel is zalig, omdat de heiligen zeker weten, dat hun verlangen wordt bevredigd. Het Boek (v. 50), is dat der goddelijke voorwetenschap, waarin alles van eeuwigheid her is vastgesteld. V 50, 52, 54 op ume, ongen, waarin van het Boek van God wordt gesproken corr. m. I Z I v. 80, 82, 84, op ume, ongen, waarin Dante het boek van Virgilius roemt, daar beide door den Dichter als leerboeken beschouwd worden. Uit God: de eerste Idee, kent Cacciaguida alle andere gedachten, ook die van Dante, gelijk uit het getal Een alle anderen worden afgeleid, want God is voor alle hemelingen de spiegel, waarin zij de verborgenste gedachten en daden zien, die Hij al vooruit kent. Ofschoon Cacciaguida Dante's wensch al bevroedt, hoort hij hem die toch gaarne uitspreken. V 63, 65, 67 op eta, ijden, corr. m. Z I v. 122, 124, 126 op eto, ijden, en m. de v. daar aang. N 19 (Zie Err. III).

[5]) V 67-88. V 70, 71 beteekenen, dat Beatrice hoorde, éér hij sprak. Zij las dus zijn gedachten. V 71, 73, 75

corr. m. II Z XXVII v. 119, 121, 123 en m. III Z. XIII v. 95, 97, 99 op enno, onden, waarin de stijging wordt aangegeven door de hemel-sferen in hun hoedanigheid van gebieden der wetenschap en m. de v. daar aang. N 7. Bij God: de Gelijkheid (v. 74), zijn alle eigenschappen gelijkelijk volmaakt, wat in den hoogsten Hemel door den bolvorm der H. Drie-Eenheid wordt voorgesteld; daarom heet Hij hier zoo. Willen, Weten en Kunnen zijn bij Hem in evenwicht. Dit is ook den zaligen eigen, die kunnen, wat zij willen, daarbij steeds zich richtend naar Gods Wil en hun weten ontleenend aan Zijn Licht. Bij den mensch echter is er zeer dikwijls tweestrijd tusschen willen, weten en kunnen; bij de hoogste naturen nog het minst. Dit ondervindt ook Dante hier. Hij wil zich wel gansch uiten, maar hij kan niet, daar zijn gevoelens hem overstelpen. V 77, 79, 81 corr. m. Z IX v. 132, 134, 136 en m. de v. daar aang. N. 13. V 83, 85, 87 corr. m. Z X v. 50, 52, 54 en m. de v. daar aang. N 10. Men schrijft den topaas (v. 85) wonderkrachten toe. Gelijk hij het kokend water terstond koud zou maken, stilt hij ook de hartstochten. Als doode steenen zóó begaafd zijn, is Cacciaguida als levende edelsteen nog veel machtiger. Deze juweelen zijn goud of azuur. Te stade (v. 85) ingelascht. Dit kleinood (v. 86) is het kruis van Mars.

[6]) V 88-97. V 88 herinnert aan Matth. III 17, Marcus I 11, Lucas III 22 bij den doop van Jezus: „Deze is mijn Zoon, mijn Geliefde, in denwelke ik mijn welbehagen heb". Cacciaguida moet geboren zijn in de wijk van Porta San Piero (Zie Z XVI v. 40-42) omstreeks 1090 (Zie v. 34-39) en was wellicht — volgens Cas. — van de familie der Elisei, een der oudste florentijnsche geslachten, die er trotsch op waren van romeinschen bloede te zijn. Hij huwde een vrouw uit de Po-vallei Alighiera, die aan zijn zoon den naam Alighiero gaf (Zie v. 91 en v. 137 N 9) en door haar kwam die naam aan de nieuwe familie. Cacciaguida had nog een zoon: Preitenitto. Aan beide zoons wordt herinnerd

in een acte van 1189, waardoor zij beloofden aan Tolomeo bestuurder van de kerk van St. Martino in Florence om op zijn verzoek een vijgenboom neer te hakken in hun boomgaard bij die kerk. Deze Alighiero leefde nog 14 Aug. 1201, toen hij getuige was bij een kwijtschelding gedaan door Iacopo Rosa aan de gemeente Florence. (Zie G. L. Passerini, La famiglia Alighieri, Ancona 1881 p. 8, 9, A Bartoli, Stor. della Lett. ital. v. p. 5 en volg.) Hij moet kort daarop gestorven zijn, maar Dante zelf kende den datum van zijn dood niet nauwkeurig, daar hij zegt, dat in 1301 (Cas. zegt 1300) Alighiero meer dan 100 jaar op den Louteringsberg was. Ook in 1301 kan dit volgens den datum van 14 Aug. 1201 hierboven, toen hij nog leefde, nog geen Eeuw zijn geweest, want Dante's reis is gesteld in de Paaschweek van Maart op April 1301. Lana, l'Ott. en l'Anon. zeggen, dat Alighiero zich er bevond onder degenen, gestorven door een gewelddadigen dood (Zie II Z V v. 52), dus op den 3en Omgang van Kring I (Zie II Kaart II Fig. I, II) en dat hij de wraak verbeidde, die zijn afstammelingen daarom nog niet hadden voltrokken. Dit is volgens Cas. blijkbaar een verwarring met Geri del Bello (Zie I Z XXIX v. 18-36) ook, omdat Dante c o r n i c e steeds gebruikt om een K r i n g van den Berg aan te duiden (Zie II Z X v. 27), geen Omgangen van Kring I. Uit Alighiero kwam Bello voort, lid van den Raad der Ouden in 1255, verbannen met de Guelfen in 1268 en in dat jaar overleden en Bellincione, verbannen in 1248, teruggekeerd in 1251, weer verbannen in 1260, nog in 1268 in leven. Deze laatste had vier zonen: Brunetto, die met de Guelfen streed te Montaperti en die raadslid was in 1278, Gherardo, Bello en Alighiero; die laatste, van wien men eigenlijk niets weet, was de vader van Dante Alighieri. (Zie G. L. Passerini op. cit. p. 9-15).

[7]) V 97-112. Hoe groot Florence was in de verschillende tijden, hiervan vindt men een beschrijving bij Phil. Das Par. p. 220-225 en op de kaart aldaar. Cacciaguida (v. 99) ver-

haalt, hoe eenvoudig het oude Florence was, toen de muren, door Karel den Grooten, bij den herbouw der stad opgetrokken, haar omtrek nog inhielden. De tweede muurkring werd gebouwd in 1173 volgens Cas. (Zie Bull. IV 98), de derde begon men in 1284 en werd voltooid in de XIVe Eeuw. De klok van de Benedictijner-Kerk, welks bedehuis badiá (abdij) werd genoemd, verkondigde nog de terza (9 uur 's morgens) en de nona (3 uur 's middags), de uren, waarop de arbeiders naar en van het werk gingen. Een burgermeisje had als bruidschat 100 lire en een patricische 200 of 300 en zelden huwden zij voor hun twintigste jaar. Ten tijde van Dante (v. 105) werden zij al op hun twaalfde jaar uitgehuwd en had de buitensporige weelde de bruidschat zoo verhoogd, dat de vader niet wist, hoe hij die bijeen moest brengen. (Zie Vill. Cr. VI 70.) Er waren (v. 106) toen nog geen huizen als paleizen, veel grooter dan voor het gezin noodig was. Ik deel hier niet de meening der commentatoren, die denken, dat de huizen leeg waren door familietwisten. De plaatsing van dezen volzin tusschen de questie van de bruidschat er voor en van de ontucht er na, beide een bedreiging van den echtelijken staat en het familieleven, toonen dit duidelijk aan. Anders was het geregeld verloop in Cacciaguida's beschouwing verbroken. Sardanapalus, koning van Assyrië, (v. 107) wordt door de Ouden vaak als het toonbeeld van verwijfdheid aangehaald. Dante dacht hier niet aan hem als de voorlaatste koning (667-626 v. Chr.) maar aan het legendaire verhaal, dat Orosius omtrent hem aan Grieksche historici ontleende. (Zie Oros. Hist. I 19), die beweerde, dat hij de laatste koning was en zulk een weekeling. De woningen der Florentijnen waren vol voorwerpen en meubels, die tot wellust verlokten. Het was, of de kamers niet meer dienden voor een eerzaam leven. Uccellatoio (v. 109) heet de hoogte boven Trespiano, waar men het eerst Florence en de Arno-vallei overziet, als men van Bologna komt. De Via triumphalis, nog ten tijde van

Dante in gebruik, voerde van het N. over den Monte Mario (Malo) naar Rome en vandaar zag men dan eensklaps de Eeuwige Stad in haar heerlijkheid. Sinds de Florentijnen op hun heuvel versterkingen aanlegden, steeg die in macht (weerbaarheid) boven den Montemalo. Cacciaguida zegt dus: Toen was Florence niet nog schooner dan Rome; sneller echter dan die heuvel in kracht steeg (v. 110, 111), zal hij ook verzwakken en zoo ook Florence vóór Rome. V 104, 106, 108, corr. m. Z XIV v. 20, 22, 24 en m. de v. daar aang. N 3.

[8]) V 112-130. Zie voor Bellincion Berti en zijn dochter Gualdrada I Z XVI v. 37 N 4 en Cas. p. 684. De familie Del Nerli (Zie Vill. Cr. IV 13, V 39, VI 33) en Del Vecchio, v. 115 (Zie Vill. Cr. IV 12, V 39 VI, 33, 79, VIII 39) behoorden tot den oudsten Florentijnschen adel. Zij kleedden zich slechts met onopgemaakte stoffen. De vrouwen uit hun tijd hadden nog niet de gewoonte zich te blanketten en schaamden zich nog niet aan het spinnewiel te zitten. In l'Ott. Comm. wordt er over geklaagd, dat in later tijd zelfs de dienstmaagd dit weigerde. Van v. 118-121 beklaagt Cacciaguida zich er over, dat vele mannen later uittrokken om handel te drijven in Frankrijk. Werden zij door hun vrouwen gevolgd, dan misten die vaak hun laatste rustplaats bij hun verwanten in Florence. Bleven zij thuis, dan leefden zij als weduwen. Of nu een cosmopoliet als Dante hier de meening van zijn bet-overgrootvader deelt, betwijfel ik; het kan best zijn, dat hij dit juist deed om het meer beperkte leven van zijn voorzaten te kenschetsen. De idiomen (v. 122) zijn die, waarmee men zich tot de kinderen richt. (Zie II Z XXIII v. 111 N 19) l'Ott. Comm. verhaalt, dat in Dante's tijd de moeders de zorg voor de kinderen en het spreken met hen overlieten aan het kamermeisje, de min of de dienstmaagd. Rome en Fiesole (v. 126) waren de moedersteden van Florence (Zie I Z XV v. 62) terwijl Virgilius in zijn Aenaeïde Troje weer voor de moederstad van Rome hield. Bij den huiselijken haard deed men van

Troje steeds verhalen, wat bij alle Italianen in trek was, maar vooral bij de Toscanen en het meest bij de Florentijnen. Eigenaardig is, dat men juist bij Dante, een Florentijn, de liefde voor het doen van verhalen tot eerste rangs-genie ontwikkeld vindt in zijn Commedia. Cianghella della Tosa (v. 127) na den dood van haar man, een bewoner van Imola: Lito degli Alidosi te Florence uit Imola teruggekeerd leidde een bandeloos leven. Zij gaf de donna's het voorbeeld van pronkzucht en ontucht (Zie Bull. I 214) en stierf omstreeks 1330. Lapo Salterello (v. 128) was een jurist en dichter in Dante's tijd door karakterloosheid, overmoed en verkwisting zijn stand onwaardig. Hij werd tegelijk met Dante in 1302 verbannen en had zich met alle twisten in Florence bemoeid (Zie Cas. p. 685, 686). Cornelia (v. 129) dochter van Scipio Africanus, moeder der Gracchen, die liever een romeinsch burger dan een koning tot echtgenoot had en hare kinderen als haar eenige sieraden beschouwde Quinctius Cincinnatus, (v. 129) de bekende dictator, die na de Volscen overwonnen te hebben tot zijn ploeg terugkeerde. Zulke slechte lieden waren in Cacciaguida's tijd even groote wonderen als de genoemde modellen van Romeinsche burgerdeugd in Dante's tijd.

[9]) V 130-148. Bij bevallingen (v. 133) riepen de moeders steeds den naam aan van de H. Maagd (Zie II Z XX v. 19-21 N 4). Het doophuis (v. 135) was het Baptisterium van Johannes den Dooper te Florence (zie I Z XIX v. 17 N 2). Cacciaguida was dus zijn doop-, geen geslachtsnaam.

[10]) V 130-148 V 128, 130, 132 op ello, ingen waarin van het goede huis gesproken werd, waaraan de aangeroepen H. Maagd hem schonk, corr. m. Z XIV v. 86, 88, 90 op ella, ingen, waarin beschreven wordt in welk heerlijk verblijf de ziel van Cacciaguida zich bevindt: Mars, en m. de v. daar aang. N 6. Van Moronto, (v. 136) broeder van Cacciaguida, zegt Cas: Een document van 2 April 1076

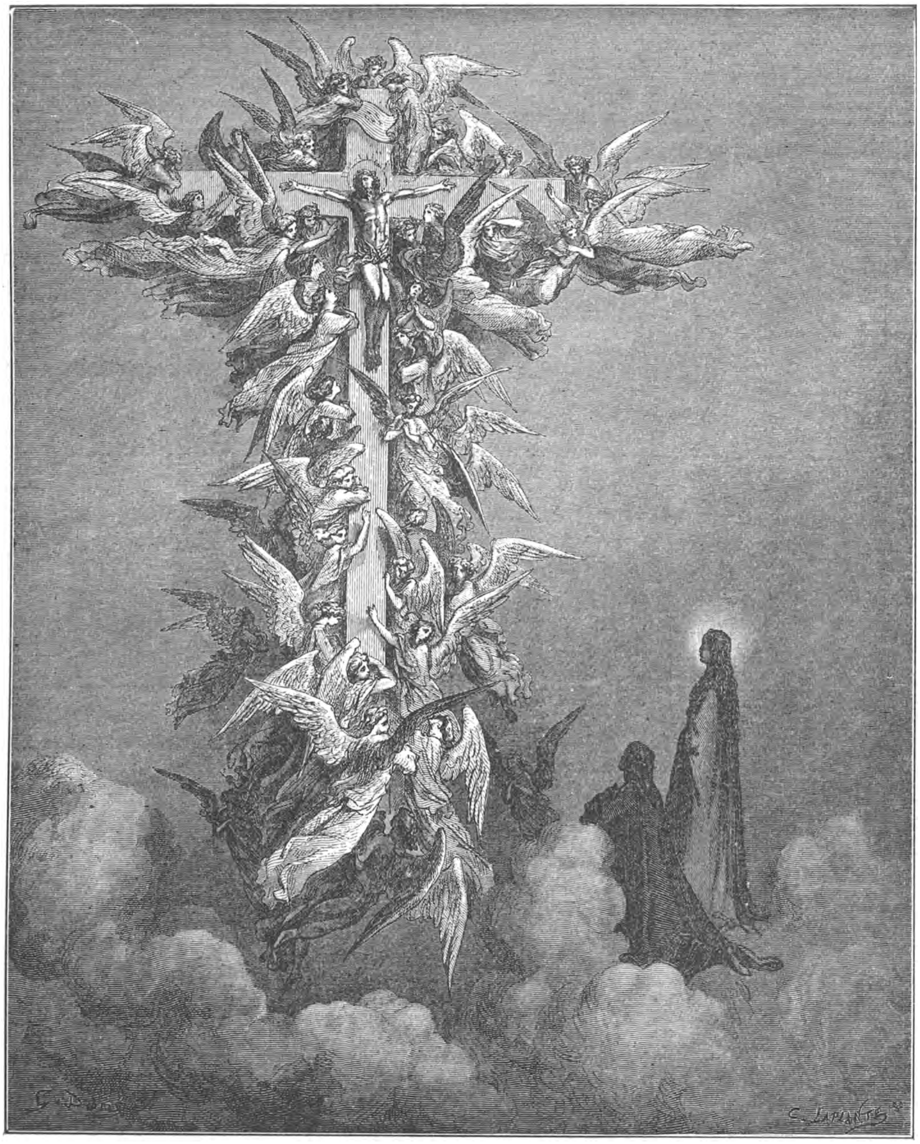

Hier door mijn heug'nis is 't verstand bezweken,
Want dàt Kruis deed zóó sterk mij schitt'ren Christus,
Dat mij 't voorbeeld, hieraan gelijk, liet steken.
Z XIV v 103-106

herinnert er aan, dat er terreinen waren bij de kerk van S. Martino van de zonen en kleinzonen van Morunti de Arco, die de grootvader zou zijn van Cacciaguida en zijn broers, daar de Elisei later gezegd werden te zijn: d e a r c u p i e t a t i s. Maar alles is hier onzeker (Zie A. Bartoli St. della Lett. ital. V p. 6-8). Van Eliseo is volgens Cas. niets bekend. Zijn naam is slechts de verbinding tusschen de Alighieri en de Elisei. Volgens Ricci zou v. 136 beteekenen: Mijn broeder heette Moronto én Eliseo, ik daarentegen Eliseo Alighiero. In v. 137, 138 zegt Cacciaguida, dat hij een vrouw nam uit het Po-dal Alighiera genaamd, die aan zijn zoon den naam gaf van Alighiero (Zie v. 91 N 6.) l'Ott. Comm. omschrijft Dante's woorden aldus: zijn vrouw kwam vandaar n.l.: uit Ferrara en heette Alighiera, een meening door de meesten gedeeld, sinds Cittadella in La Famiglia degli Allighieri in Ferrara, Ferr. 1865 met documenten bewezen heeft het bestaan van zoo'n familie in die stad in de XIe Eeuw en in het bijzonder van een Alighiero degli Alighieri in 1083, die de schoonvader van Cacciaguida zou geweest zijn. Anderen meenen van Parma of Verona, zonder veel bewijs. De Alighieri van Ferrara bleven bestaan tot de helft van de XIVe Eeuw en Dante had waarschijnlijk gelegenheid met die van Ravenna de oude familie-banden weer aan te knoopen. Zoo zou men goed de herinnering dezer genealogische bijzonderheden kunnen verklaren. Van v. 138 zeggen de commentatoren: „van den naam van zijn donna.” Boccaccio, Vita di Dante § 2, sprekend van de zonen van Cacciaguida, schrijft, dat het de moeder behaagde den naam van haar voorvaderen op een zoon te zien overgaan, gelijk de donna's dit gewoonlijk verlangen en zij noemde hem Alighiero. Wat de historische waarheid ook zij, het is zeker, dat de vertolking aan de opvatting van Dante beantwoordt, omdat dit vers in verband staat met v. 91-92. Volgens Pochhammer was de tweede naam oorspronkelijk een duitsche: Aldiger, daarna Aldighiero, Allighiero, Alighieri. Keizer Conrad III, een Hohenstauf, nam

deel aan den tweeden Kruistocht in 1147 door den H. Bernardus gepredikt. Lodewijk VII van Frankrijk vergezelde hem en hun legers bestonden hoofdzakelijk uit Franschen, Engelschen en Duitschers. Of het nu die Conrad is (v. 139), zie hierover wat volgt. V 142-145 beteekent, dat de Mohammedanen zich door hun Wet het recht aanmatigden, dat den Christenen op Palestina toekwam, maar waarvoor de Pausen niet genoeg ijverden. Dit verwijt Dante hun meermalen (zie I Z XXVIII v. 87 N 13, III Z IX v. 126 N 13). Cacciaguida zou — als dit waar was — als kruisvaarder gesneuveld zijn. Van deelneming — schrijft Cas. — der Florentijnen aan dien tocht vernemen wij niets, noch begrijpt men, dat Cacciaguida in het gevolg was van Conrad III, omdat de keizer nooit in Italië afdaalde. Het is dus waarschijnlijk, dat Dante, die onderneming verwarde met die van Conrad II den Saliër, keizer van 1024-1039, die bij zijn eerste nederdaling in Italië zich te Florence ophield en volgens de chronisten (Zie G. Vill. Cr. N 9 werden vele burgers daar door zijn hand tot ridder geslagen en waren hem van dienst juist in den tijd, dat hij naar Calabrië trok tegen de Saracenen, die gekomen waren om het land te brandschatten en die met hen streed en na veel christenbloed vergoten te hebben ze verjoeg en het veroverde, te meer omdat Pietro di Dante zegt, dat Cacciaguida zich bevond bij keizer Conrad: „cum in Calabria contra Saracenos ivit et bellavit", maar hoe hij bij het verwarren der twee Conrads, aan Cacciaguida, die leefde tijdens Conrad III, zou toeschrijven, wat onder Conrad II voorviel, laat zich niet gemakkelijk begrijpen, zegt Cas. M. i. wel, omdat de tocht van Conrad II even goed tegen de Saracenen was gericht als die van Conrad III en mij komt het voor, dat Dante niet in de war was, maar in het onzekere en daarom in het algemeen d. i. met voorbehoud spreekt van de Saracenen zonder namen van plaatsen, waar gevochten werd, of bijzondere feiten te

n o e m e n behalve van den ridderslag van Cacciaguida en zonder te vermelden d e h o e v e e l s t e C o n r a d het was, zoodat, hij het wel niet geheel, — door dien ridderslag — maar dan toch z o o w a a r m o g e l ij k maakte voor beide keizers. V o l v a n l a g e n (v. 146) is ingelascht. De marteling (v. 148) is de dood op het slagveld. V 146, 148 corr. m. Z XIV v. 5, 7, 9 en m. de v. daar aang. N 1.

ZANG XV

VIJFDE KRING

De Sfeer van Mars
De Geloofs-Helden
Cacciaguida

1 De goede Wil, waarin men altijd gade
Slaat liefde als de rechte zucht bevonden,
Naar de verdorv'ne zich toont in den kwaden,

4 Heeft het bevel van stilte toe gezonden
Die zoete lier, die snaren, de gewijdden,
Stom of bespeeld, van rechts in 's Hemels Ronden,

7 Hoe zouden deze wezens bede mijden,
Rechtvaardig, die — wijl wil ze mij vergaren
Tot vragen — zich eenstemmig 't zwijge' opleidden?

10 Wèl dient nooit met geweeklaag te bedaren
Wie liefde zocht voor dingen, die niet duren
En deze liefde' er eeuwig voor laat varen.[1])

13 Gelijk door d' avondheem'len, stille' en pure,
Van tijd tot tijd opeens een vuur zal schichten,
Dat d' oogen — rustig eerst — zich na doet sturen,

16 En ster schijnt, die naar and're plaats zich richtte,
Als niet in diè streek, waar men 't uit zag trekken,
Er geen verging en die slechts kort bleef lichten,

19 Zoo van den arm, die ik naar rechts zag strekken,
Zag 'k aan den voet van 't Kruis een licht belanden
Van 't sterrenbeeld, dat glansen hier bleef wekken.

22 't Juweel ging niet uit lijst, die het omrandde,
Maar 't is langs zijn quadrant-hoek neer gevlogen
Die als albast, dat vuur dekt, scheen te branden.[2])

25 Zoo is Anchises' schim vroom aan getogen —
Als men onze' eerste Muze mag vertrouwen, —
Zijn zoon eens in Elysium voor oogen.

28 „O sanguis meus, o superinfusa
Gratia Dei, sicut tibi, cui
Bis unquam coeli ianua reclusa?" —

31 Aldus dit licht; waardoor ik op hem achtte
En toen het aanschijn tot mijn Donna wendde
En hier en ginds verbijstering mij wachtte.

34 Want 'k zag een lach brand achter d'ooge' opzenden,
Dat ik de mijne' al dacht in 't diepst geweken
Van mijn genade' en 't Paradijs aan 't ende.

37 Toen — bij het hoore' en zien verheugd gebleken —
Verhaalde die geest na zijn aanhef dingen,
Die 'k niet begreep, zoo diep ging hij bij 't spreken.

40 't Was niet door opzet, dat die mij ontgingen,
Maar noodzaak, daar d' opvatting der gedachten
't Bereik te boven ging van stervelingen.

43 Toen van de boog zoovele pijlen jachtten
Der heete liefde, dat zijn woorden zonken
In het bereik van onze geestes-krachten,[3])

46 Was 't eerste, wat 'k verstond — van hem geklonken : —
„Gezegend Gij, Drie-Eenig in deez' Ronde,
Die mijn zaad zóó'n genade heeft geschonken." —

49 Toen: „Zalig, lang ontberen tot dééz' stonde,
Aan 't lezen in het Groote Boek ontsprongen,
Van wit noch zwart ooit wisselend bevonden,

52 Is door U in dit licht — zoon — weg gedrongen,
Waar 'k U uit spreek, dank Wie U schonk de zwingen,
Waarmee tot vlucht, zóó hoog, gij werd gedwongen.

55 Gij meent, dat tot mij Uw gedachten dringen
Uit d' Eerste, naar wie kent ten eenenmale
d' Eén, weet, hoe daaruit vijf en zes ontspringen.

58 Dus: wie ik ben, waarom ik blijder stralen
U kan dan and'ren, wenscht gij niet te' ervaren,
Als wiè ook in deez' zaal'ge schare pralen.

61 Juist denkt gij, want hier in den spiegel staren
Klein'ren en groot'ren, dat — wàt U moog' naken —
Als denkbeeld eerst zich hún moest openbaren.

64 Maar dat de heil'ge min, waarmee 'k blijf waken
Met eeuw'gen blik en die mij dorst bereidde
Van zoet verlangen, meer bevredigd rake:

67 Klinke' uit Uw stem, gerust en koen en blijde,
Uw wil en daarmee klinke Uw begeeren,
Waar 'k van te voren 't antwoord reeds aan wijdde." —[4])

70 Ik wou tot Beatrix, die 't hoorde, keeren,
Voor 'k sprak; die heeft me' een lach als wenk gezonden
En daardoor wiesen mij tot vlucht de veeren.

73 Toen ik: „De liefde' en wijsheid in deez' Ronde,
Sinds de Gelijkheid — d' eerste — U kon prijken,
Heeft elk van U van één gewicht bevonden,

76 Omdat de Zon, Wiens stralen U bereiken
Met warmte' en licht, zóó doordringt in deez' Sferen,
Dat alles schaars er mee zich laat verg'lijken.

79 Maar neiging, taal bij wie op aard' verkeeren —
Waarvan gij U de reden kunt verklaren —
Zijn in hun wieken onderscheide' aan veeren.

82 Ik, die dit ben, moet me' ongelijk ontwaren
En dank U slechts — want 'k sla me' als sterv'ling gade —
Met 't hart voor 't vaderlijk onthaal weervaren.

85 'k Smeek — levende topaas — als wèl te stade,
Gevat in 't duur kleinood bij zijn juweelen,
Dat gij mijn wensch naar Uw naam zult verzaden." —[5])

88 „O loof van mij, wat me' al met vreugd kon streelen
In 't wachten, wortel was 'k, waar men U plantte." —
Was de' aanvang van wat hij mij mee wou deelen.

91 Toen: „Van wien bijnaam klinkt als U verwante
En die meer dan een Eeuw tot kringen doemen
Zich zag rondom den Berg langs d' eerste kanten:

94 Mijn zoon, dient den grootvader gij te noemen
Van d' Uwen: 't past, dat gij 't lang zwoegen heden
Hem afkort door Uw werk, als men 't zal roemen.[6])

97 Florence, toen nog d' oude wal 't ombreedde,
Waarvan 't de tertsen opving en de nonen,
Bestond in kuischheid, matigheid en vrede.

100 't Bezat noch gouden ketenen, noch kronen
Of donna's rijk van schoeisel, gordel, dezen
Nog meer aan hen te zien dan de personen.

103 Geen dochter deed bij de geboorte' al vreezen
Den vader, wien reeds tijd en bruidschat prangen
Te vroeg d' een, d' ander mateloos gerezen.

106 Geen huis of dit hield een gezin omvangen;
Ook toog er geen Sardanapalus binnen,
Die toonde, wat in kamers is te' erlangen.

109 Nog trof d'Uccellatoio niet de zinnen
Als Rome's Montemalo, die — in 't stijgen
Verslagen — ook in val zich ziet verwinnen.[7])

112 Bellincion Berti zag 'k omgord nog tijgen
Met leer en been en van den spiegel schrijden
Zijn vrouw, haar het blanketten nog niet eigen.

115 'k Zag die van Nerlo, Vecchio in die tijden
Blij, als men hun een simp'le pij verstrekte,
Wier vrouwen rokke' en spoel rond lieten glijden.

118 Gelukkigen; elk wist, dat hen eens dekte
Een zeker graf en in 't bed was er gene,
Wie Frankrijk daarin droefenis verwekte.

121 Vol zorgen, waakte bij de wieg de eene
En sprak tot troost in d' oude idiomen
Tot vreugd den vaders, moeders ook voorhenen.

124 De and're liet het vlas naar 't rokken stroomen,
Vertelde sprookjes den familie-leden
Van de Trojanen, Fiesole' en Rome.

127 Een wonder ware' er Cianghella's zeden,
Waar Lapo Salterello mee kon dingen,
Als van Cornelia, Cincinnatus heden.[8])

130 Waar zóó schoon, rustig levens henen gingen
Van burgers, — aan een stad, zóó trouw geweten,
't Verblijf zoo zoet in mijn herinneringen,

133 Schonk mij Maria, onder schrille kreten
Gesmeekt; in Uw oud doophuis mocht ik samen
Cacciaguida sinds en Christen heeten.

136 Moronto, Eliseo zijn mij namen
Van broers; uit Val di Pado kwam mijn gade
En Uwe bijnaam stamde van die dame.

139 'k Hielp — keizer Conrad volgend — hem met daden,
Waarvoor met riddergordel hij me' omhechtte,
Want 'k won door goede werken zijn genade.

142 In zijn spoor wilde' ik tegen 't onrecht vechten
Van die Wet, waarvan 't volk zich wou verstrekken —
Door schuld des Opperherders — Uwe rechten.

145 Hier zag 'k mij 't goddeloos gemeen onttrekken,
Aan wereld vol bedrog en vol van lagen,
Wier liefde zooveel zielen kon bevlekken,

148 En toen door mart'ling mij deez' vrede dagen." —[9])

ZANG XVI

INHOUD

Cacciaguida geeft hier een uitvoerig verhaal van den toestand van Florence in zijn tijd en van de beroemde geslachten die hij gekend heeft, waarbij hij op de latere ontaarding wijst. Hierbij doet hij Dante gevoelen, dat het niet gaat met een rij van voorvaderen te pronken, als men zelf niet in hun sporen treedt.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-40. Het gebruik van „voi", „U" werd ten tijde van Julius Caesar als deftige uitdrukking ingevoerd. Hiermee sprak Dante op zijn tocht alleen aan: Brunetto Latini (Zie I Z X v. 30, 35, 80), Farinata (Zie I Z X v. 51, 94, 110), Cavalcante Cavalcanti (Zie I Z X v. 63) en Beatrice (Zie II Z XXXI v. 36); hij doet het hier als hulde aan zijn voorzaat en herinnert er aan, dat de Romeinen er geen vaste gewoonte van maakten. Volgens Cas. beweren alle commentatoren, dat de eerste, die met „voi" werd aangesproken, Julius Caesar was, maar hij zegt, dat dit pas begon in de IIIe Eeuw en dat die dwaling ontstond door een verkeerde vertaling van Lucanus, Phars. V 383. Beatrice (v. 15) kuchte ironisch om Dante te doen gevoelen, hoe verkeerd wereldsche ijdelheden zijn als die trots op voorvaderen, welke den Dichter tot in den Hemel bijblijft. Daarom durft hij ook anderen er niet over hard vallen, gelijk uit v. 104 blijkt. Zoo kuchte Branguina, vrouw van Gallehaut, toen Ginevra Lancelot kuste, wat volgens Cas. en ook m. i. een

betere vertolking is dan dat die kuchte, opdat Lancelot Ginevra kussen zou. (Zie I Z V v. 128 N 24). V. 18 beteekent, dat Dante een hooger gevoel van eigenwaarde heeft, nu hij zijn voorvader aanschouwt. Johannes' schaapskooi (v. 25) is Florence (Zie I Z XIII v. 143 N 15). V 26, 28, 30 op enti, even, corr. m. Z XIV v. 77, 79, 81 op ente, even, omdat het leven der voorvaderen een voor hem onbekende wereld is als die der schimmen op het W. H. en m. de v. daar aang. N 5. V. 29, 31, 33 corr. m. Z XV v. 128, 130, 132 en m. de v. daar aang. N 9. De taal niet zoo nieuwerwetsch (v. 33) is m. i. het Latijn, waarmee Cacciaguida ook begon. (Zie Z XV v. 28-31.) V 32, 34, 36, corr. m. Z V v. 71, 73, 75 en m. de v. daar aang. N 7. V 35, 37, 39 corr. m. Z III v. 20, 22, 24 N 3. In v. 34-40 wordt door het aangeven van den omloopstijd van de planeet Mars bepaald, in welk jaar Cacciaguida geboren werd en daaruit kan afgeleid worden in welk huis des hemels, in welk teeken van de Ecliptica Mars zich in 1301 bevond, waaruit weer de stand van Jupiter kan bepaald worden. (Zie Z XVIII v. 58-70 N 4), omdat die van Saturnus direct gegeven is in Z XXI v. 13-16 N 1)en Jupiter er tusschen moet staan.(Zie Z XXII v. 145-148 N 6) Hiermee is de stand van alle planeten dan bepaald (Zie de Kaart, Fig. I) althans bij benadering in verschillende sterrengroepen. Sinds (v. 34-40) Gabriël Maria begroette, (Zie II Z X v. 34) tot mijn moeder mij ter wereld bracht, kwam dit vuur (Mars) vijfhonderd vijftig en drie malen in het sterrenbeeld: den Leeuw. Velen lezen uit drie: trenta, dertig malen, maar per analogie met het getal vijfhonderd, tien en vijf (Zie II Z XXXIII v. 43 N 5) begrijp ik niet, waarom Dante hier op tientallen nog eens tientallen zou doen volgen. Daar Mars in 668,98, dagen wat gelijk staat met 1,8 jaar ruim, om de Zon wentelt, verkrijgt men door 1,8 te vermenigvuldigen met 580: 1044! Lombardi geeft zoowat 1090, wel mogelijk bij den dood van Cacciaguida

in 1147. Nu zegt echter Fraticelli, dat de berekening moet gemaakt worden niet, zooals Lombardi het deed naar de tegenwoordige rekenwijze in verband met de moderne astronomie, maar met de toenmalige. En nu zegt Dante in Il Conv. II cap. 15, dat Mars in bijna 2 jaar omwentelde. Hij leest dus 553 en vermenigvuldigd met 2 geeft dit 1106. En het is volgens Frat. veel eerder 1106 dan 1090, indien daaruit afgeleid wordt, al laat Dante m. i. dit in het midden (Zie Z XV v. 139 N 9), dat hij Conrad III op zijn Kruistocht volgde. Ook al had hij Conrad II gevolgd, dan legt de leeftijd, waarop het door Cacciaguida ondersteld wordt te geschieden gewicht in de schaal. Die Kruistocht had volgens Muratori plaats in 1148; was het 1148, dan was Cacciaguida dus toen 42 jaar en die leeftijd is voor het voeren van de wapenen veel waarschijnlijker dan 58, hetwelk uit de redeneering van Lombardi zou volgen. Maar voor mij komt er nog de schrijfwijze van het genoemde getal 500, 10 en 5 èn Dante's verbazend sterke zin voor drie-ledigheid in alles bij. Juist dit doet veeleer besluiten tot een opsomming in honderdtallen, tientallen en eenheden dan het tweemaal noemen van tientallen, waar nog bij komt, dat door het woord fiate v. 38 te lezen fi-a-te in plaats fia-te, wat zeker geoorloofd is, de maat van het vers niet gestoord wordt. Dus was om de maat alleen ook al geen dergelijke, ongewone splitsing noodig. Nu beroept Cas. zich wel op getallen door Ptolemaeus zelf opgegeven in Lib. III en IX van zijn Almagest, maar Frat., Vent., Bianchi en Cass. doen 't op een werk van Dante zelf: Il Conv. en dit acht ik — al steunde Dante ook nog zoozeer overigens op Ptolemaeus — het meest betrouwbare uitgangspunt voor deze afleiding. (Zie uitvoeriger Cas. p. 690, 691). Zie voor den stand van Mars: Fig. I Stand f-g en Z XIV v. 85-118 N 6.

[2]) V 40-49. Op het feest van Sint Jan hadden er langs den Arno, tegen den stroom in, wedrennen plaats. Florence was verdeeld in 6 wijken; daarvoor staat er (v. 41) zes-

part. De laatste begon bij de Porta San Piero, die naar het middelpunt der stad leidde, waar de oude, aanzienlijke families woonden. Hiermee duidt Dante dus aan, dat zijn voorouders patriciers waren. Phil. geeft in Das. Par. p. 220-225 een uitvoerige beschrijving van de stad en een kaart er bij. Volgens Barbi Bull. IV 2 zou hier gezinspeeld worden op het huis der Elisei bij het begin der Via degli Speziali. V 44, 46, 48 corr. m. Z XIV, v. 26, 28, 30 en m. de v. daar aang. N 5. Zie voor het huis van Dante E. Frullani en G. Gargani; Della casa di D. relazione, Firenze 1365 en La casa di D. Al. in Firenze; Firenze 1869; Vill. Cr. IV, 10. In 1301 had Florence, dat zich van het beeld van Mars tot de Sint Janskerk uitstrekte, 70.000 inwoners, waarvan 30.000 weerbaar, dus in 1090 slechts 14000, waarvan 6000 weerbaar. (v. 48)

[3]) V 49-58. Uit Certaldo, Campo en Fighine, (v. 50) plaatsen om Florence, zetten zich er velen neer. In Cacciaguida's tijd bestond de stad uit zuivere Florentijnen en in vreemden zag de Dichter een oorzaak van ontaarding. Dante noemde die plaatsen, omdat uit Fighine de woekeraars en de slechte raadgevers van den koning van Frankrijk kwamen, de gebroeders Franzesi (Zie Par. XIX v. 119), in Florence teruggekeerd met Karel van Valois. (Zie Del Lungo, Dante I 55-66) en ook dien Baldo Fini, jurist, dien de Zwarten in 1311 zonden om den koning van Frankrijk op te zetten tegen Hendrik VII (Zie D. Compagni Cr. III 32), terwijl van Certaldo de rechter Iacopo d'Ildebrandino kwam, die in 1289 tot de priors behoorde en later een der intriganten van de Zwarten (Zie D. Comp. Cr. I 8, II 30). Galluzo (v. 53) ligt ten Z. van Florence op den weg naar Siena (Zie Repetti II, 388), Trespiano (v. 54), ten N. op den weg naar Bologna. (Zie Repetti V. 597) Baldo d'Aguglione veroordeelde Dante tot den brandstapel. (Zie Cas. p. 692) en Bonifazio da Signa (Zie Cas. p. 693) heerschte naar willekeur en verkocht de staatsambten. De eerste werd door den Dichter

reeds gebrandmerkt als falsaris in II Z XII v. 105 N 18.

[4]) V 58-85. De lieden (v. 58) zijn de geestelijkheid, die de keizers stiefmoederlijk behandelden, wat de welvaart benadeelde. Menig Florentijn, die slechts joeg naar geld en opgeblazen werd, zou meer bescheiden worden, als hij zich herinnerde, dat hij uit den omtrek kwam van het kasteel Simifonti, waar zijn voorouders bedelden of kleinhandel dreven. Volgens Del Lungi en Buti is er speciaal de familie Velluti mee bedoeld (Zie Cas. p. 693). Andare a cercare (v. 63) is niet bedelen volgens Cas. maar winst zoeken. Volgens Davidsohn (Bull. IV 100) is het opzamelen van tienden voor den bisschop. De graven Guidi (v. 66) verkochten het kasteel van Montemurlo voor 5000 florijnen aan Florence en vermeerderden er de tweespalt. (Zie Cas. p. 693). De familie Cerchi en Buondelmonti verlieten ook hun geboorteplaats Acone en Val di Grieve, waardoor de partijschap in de stad verergerde. De eersten behielden altijd zekere ruwheid, waarom Dante in I Z VI v. 65 de Witte Guelfen de Woudpartij noemde, dus woest en ruw. Het was een hardnekkig soort menschen, die hij daarom stieren noemt en krijgszuchtig en die hij als vijf zwaarden in de hand van Florence beschouwt, waarmee het minder uitricht dan met één n.l. vijf maal minder maar trouwe burgers, de oorspronkelijke bevolking der stad. Urbisaglia (Urbs Salvia) is (v. 73) een beroemde oude stad van Piceno (Zie Plinius Hist. nat. III 137), Luni (v. 73) de verwoeste, edele hoofdstad van Lunigiana (Zie Vill. Cr. I 50), Chiassi (v. 75), een vroeger machtige, etrurische stad (Zie Cas. p. 295), Sinigaglia (Sena Gallica) zijn (v. 75) van al hun luister beroofd. Bij de laatste herinnerde Dante zich een plundering door Saracenen, die Manfred en de Ghibellijnen van deze stad hielpen. Volgens Cas. zijn v. 76-79 een herinnering aan twee zeer oude families: Volagnano en da Cuona (Zie Del Lungo, Dante I 31). V 77, 79, 81 op orte, onden, waarin de korte duur van alle aardsche

dingen wordt beschreven, corr. m. Z XIV v. 110, 112, 114 op orte, onden, waarin gemeld wordt, dat de heiligen als stofjes wemelen in de Zon van God, van het Eeuwige Leven, dus ter verg. van de kleinheid der stoffelijke dingen op aarde met die der heiligen in den hemel tegenover God en m. de v. daar aang. N 6. Sommige dingen — zegt Cacciaguida — schijnen eeuwig te bestaan, omdat ons leven kort duurt (v. 80-81). Het geluk rijst en daalt in Florence, als de eb en vloed onder den invloed van de Maan.

[5]) V 85-100. Van v. 88-93 bespreekt Cacciaguida elf aanzienlijke geslachten, die in Dante's tijd al onder gegaan waren (Zie Cas. p. 695, 696) Van een uit dezen: Gianni Soldanieri spreekt de Dichter in I Z XXXII v. 121 N 16. Bij de Porta Vecchia (Zie Vill. Cr. v. 37) waren ten tijde van Dante de huizen der Cerchi (v. 94), aan hen in 1280 verkocht door de graven Guidi (Zie v. 106), die ze verkregen hadden van de Ravignani door het huwelijk van Guido Guerra IV met de schoone Gualdrada. (Zie I Z XVI v. 37.) Het te veel beladen van het schip slaat op de twisten tusschen de Cerchi en de Donati, die een ramp werden voor de stad. In Cacciaguida's tijd was het hoofd der Ravignani: Bellincion Berti (Zie III Z XV v. 112), vader van Gualdrada, die vele zonen schonk aan Guido Guerra. Een der kleinzonen was Guido Guerra VI (Zie I Z XVI v. 33), hier graaf Guido genoemd. Bij de poort (v. 95) San Piero woonden de Cerchi (Zwarte Guelfen) en Donati, wier trouweloosheid het schip van staat met ondergang bedreigde. Dicht daarbij stond oudtijds het huis der Ravignani, dat aan de graven Guidi en ieder wie ook, die den naam van Bellincione Berti aannam, overging.

[6]) V 100-112. De familie Della Pressa was al aan het bewind en woonde in het kwartier van de Porta del Duomo, verjaagd als Ghibellijnen in 1258 en verraders in den slag bij Montaperti (Zie Vill. Cr. IV 10, VI 65, 78). Het geslacht Galigaio was al voorzien van den gouden beugel en

het gevest der ridders. Zij woonden bij de Porta San Piero (Zie Vill. Cr. V. 39, D. Comp, Cr. I 12). De balk van hermelijn (v. 103) bevond zich in het wapen der Pigli van de Porta San Pancrazio (Zie Vill. Cr. IV 12 V. 39). De Sacchetti (v. 104) waren volgens l'Ott. vijanden van Dante, (Zie Vill. Cr. IV 13, V. 39 en I Z XXIX v. 27 N 2) De Giuocchi (v. 104) oude vasallen van den bisschop (Zie Vill. Cr. IV 11, v. 39, VI 33) De Fifanti (v. 104), later Bogolesi genoemd; een der hunnen behoorde tot de moordenaars van Buondelmonte Zie v. 136 en Vill. Cr. IV 13, V 38, VI 2, 65, D. Comp. Cr. II 28). De Barucci, v. 104 (Zie Vill. Cr. IV 10, V 30, 39, VI 33, Del Lungo II 216.) De Galli v. 105. (Zie Vill. Cr. IV 13, V 39, VIII 1, Del Lungo II 53). Zij, die om den schepel kleurden, waren de Chiaramontesi (Zie II Z XII v. 105 N 13 en Vill. Cr. IV 11, V 39). De rank (v. 106) der Donati was al verdeeld in verscheiden twijgen: de Donati, de Calfucci, de Uccellini, de Bellincioni, allen Guelfen in 1215. De Sizii en de Arigucci hadden al zetels in den Raad, (Zie Vill. Cr. IV 10, V 39, Del Lungo I 80, II 104) Zij, die door trots in verval zijn, (v. 109, 110), zijn de Uberti, die deelnamen aan den moord op Buondelmonte en hoofden der Ghibellijnen. Zij mochten uit hun ballingschap niet terugkeeren (Zie I Z X N 10. D. Comp. Cr. II 29). De gouden kogels (v. 111) in een veld van azuur waren het wapen der Lamberti. Ook zij hadden de hand in den moord op Buondelmonte (Zie I Z XXVIII v. 103, 107 N 14.)

[7]) V 112-133. De geslachten der Visdomini en der Tosinghi waren de administrateurs der goederen van den bisschop van Florence, als zijn zetel open stond. Sommige oude commentatoren beweren, dat de Tosinghi een tak der Visdomini waren (Zie Vill Cr. IV 10). V 115-118 slaan op de Adimari, oorspronkelijk Adelmanis (Duitschers), volgens Dante laffe schreeuwers maar heel mak, als men ze geld liet zien. Zij waren eng verwant met de Ravignani, Guidi, e. a. Hun

familie was in verscheidene takken verdeeld: de Argenti, de Aldobrandi (Zie I Z XVI v. 48), de Caviciulli (Zie I Z XIX v. 19). Tegen Philippo Argenti had hij een persoonlijke haat (Zie I Z VIII v. 32), wellicht — naar eenige oude commentatoren getuigen — (Zie D. Comp Cr. III 20) omdat Boccaccio Caviciulli, de moordenaar van Gherardo Bondoni in 1308 de goederen van den verbannen Dante in bezit nam. Al waren de Adimari van nederige afkomst, toch was dit al lang geleden en waren zij volgens Davidsohn, Gesch. van Florenz I, tot in de XIIe Eeuw al oud, toen de Dichter ze nog voor een geslacht van jongen adel hield. Ubertin Donato was er zeer over gebelgd, dat hij door zijn schoonvader in hun familie kwam. De zuster van Ubertino's vrouw was van dit geslacht Caponsacco uit Fiesole (v. 121) en bewoonde il Mercato Vecchio (de oude Markt) (Zie Vill. Cr. IV 11, V 39, VI 33, 65). Een der dochters was de vrouw van Folco Portinari als de Giudi en Infangati, een gezeten burger. Dezen waren de ouders van Beatrice. (Zie voor de Giudi en Infangati: Cas. p. 699). V 124-126 beteekent: Hoe ongeloofelijk ook, toch is het waar, dat het jongere geslacht Della Pera zijn naam reeds aan een poort gaf: de Porta Peruzza, welke tot de wijk van uitgelezen burgers voerde als een bewijs van hun eensgezindheid. Dit adellijk huis bestaat volgens Buti nog, volgens Cas. niet. De edele baron (v. 129) is Hugo, markies van Toscane, die in 1001 of 1006 te Florence stierf en vele goederen aan de Abdij naliet, welke zijn moeder Villa stichtte. De monniken herdachten hem jaarlijks op het feest van den H. Thomas, zijn sterfdag (Zie Cas. p. 699). Hij schonk (Zie Vill. Cr. IV 13) aan de families Nerli, de graven van Gangalangi, Pulci, Giandonati en de graven Della Bella zijn wapen met roode en witte strepen. Villani noemt onder hen ook de Ciuffagni (Zie Phil. Das. Par. p. 215, 216). Giano Della Bella, vertoornd overde aanmatiging van eenige aanzienlijken, ging (v. 131) tot de volkspartij over en werd van Ghibellijn Guelf (v. 116) Dante verwijt hem als edelman voor het

volk partij te hebben gekozen (Zie G. Salvemini (Bull. IX 114).

[8]) V 133-148 V 131, 133, 135 op uni, eenen corr. m. Z I 113, 115, 117 op una, eenen. De Gualterotti en Importuni (v. 133) leefden in de wijk van het Borgo San Apostolo, die door nieuwe buren (v. 135), de Buondelmonti, in burgertwisten werden betrokken (Zie Vill. Cr. IV 13, 30) in 1215. Uit het huis (v. 136) der Amidei ontstond de ellende van Florence, omdat zijn toorn over Buondelmonti's ontrouw jegens zijn bruid de partijschap deed ontstaan. Natuurlijk wordt hier de aanleiding tot de uitbarsting voor de dieper liggende oorzaken zelf genomen (Zie I Z XXVIII v. 103-109 N 14). De aan zijn bloed gelijken (v. 139), de verwanten waren de Uccellini en de Gherardini volgens oude commentatoren. Buondelmonte moest het riviertje: de Ema (v. 143) overtrekken, toen hij na den verkoop van zijn kasteel naar Florence toog. Als hij er in verdronken was, zouden de stad veel rampen bespaard zijn. Het overtrekken van die rivier was volgens Cas. voor een groot deel wellicht een verzinsel van Buti. De gebroken steen (v. 148) is het verminkte beeld van Mars aan de Ponte Vecchio (Zie II Z XIII N 15), aan welks voet Buondelmonte werd vermoord op den Paaschmorgen van 1215, den Dag der Opstanding, als een offer door Florence aan zijn zonden gebracht, toen de vredestijd eindigde.

[9]) V 148-154 De antieke geslachten hielden de eer van het Wapen van Florence: een witte Lelie op een rood veld, steeds hoog. Het werd niet onderste boven gekeerd tot schande gelijk de blazoenen, in den oorlog buit gemaakt, en was nog niet met bloed bevlekt. (Zie Ceruti, Il Propugnatore VI pars I, p. 60). Dit gebeurde o. a. na den slag bij Montaperti, toen een der gezanten van Florence op een ezel gebonden door de Siëneezen werd rond gevoerd en die zoo de standaard der stad na zich sleepte. De witte Lelie in een rood veld bleef na den oorlog met Pistoia in 1251 het teeken der Ghibellijnen. Rood in een wit veld werd de Lelie het teeken der stad, toen de Guelfen er begonnen te regeeren. (Zie Vill. Cr. VI 43).

ZANG XVI

VIJFDE KRING

De Sfeer van Mars
De Geloofs-Helden
Cacciaguida.

1 O nietige' adel van het bloed, ons eigen,
Wanneer met trots de lieden op U wijzen
Beneden, waar wij wank'len in ons neigen,

4 't Zal niet voor mij als wonder meer verrijzen,
Want waar geen hartstocht op dwaalweg kan glippen,
Roemde' ik er op; 'k bedoel in 's Hemels Kreisen.

7 Wat zijt gij, mantel, dra te kort van slippen,
Dat — is die dag aan dag niet toe genomen —
De schaar des tijds rondom daar af zal knippen.

10 Met „voi", dat eerst veroorloofd werd in Rome,
Schoon thans er minder de nazaten 't eeren,
Ben ik daarna zóó weer aan 't woord gekomen,

13 Dat Beatrix, die zich wat af wou keeren
En lachte, 't kuchje van háár weer te geven
Leek, die zag 't eerst vergrijp van Ginevere.

16 „Gij zijt mijn voorzaat;" — voegde ik er neven —
„Gij gaaft de stoutheid mij om me' uit te spreken,
Gij hebt mij tot meer dan, wat 'k ben, verheven.

Mijn hart vult zich met vreugd uit zooveel beken,
Dat dit ook om zich zelf blijdschap moet dragen,
Daar 't d' eerste' omvaamt, en daarvan niet moet breken."—

'k Wou: „Zeg mij, waarde voorzaat,"—toen hem vragen—
„Wie ware' Uw ouders, welke zijn de jaren,
Die men noteerde in Uw kinderdagen?

Zeg: Hoeveel in Johannes' schaapskooi waren
In dien tijd en wat menschen mochten leven,
De hoogste zetels 't waardigst te verklaren?" —

Naar wind aan kool in vlam meer gloed zal geven,
Zag 'k, hoe uit dit licht meerd're glansen gingen,
Waarheen ik vriendelijk dit op liet zweven.

En naar mijn oogen schooner op dit vingen,
Zoo hoorde' ik zoet en mild van stem dit staven,
Maar 't niet me' in taal zoo nieuwerwetsch toe dringen:

„Sinds dien dag, toen bij 't baren men sprak: „Ave"—
Tot voor mijn moeder, zalig d' aard' ontweken,
Verlost van mij, die toen me' ontving als gave, —

Kwam naar zijn Leeuw dit vuur weer aangestreken
Vijfhonderd-vijftig en dan nog drie ronden
Om onder klauw van hem zich weer te' ontsteken.[1])

Mijn vad'ren, ik hadde' één geboortesponde,
Waar eerst het laatste zespart was gelegen
En 't paard bij 't jaarlijksch feest werd afgezonden.

't Klinke' U voor 't nageslacht genoeg deswegen.
Voor wat zij ware' en waar hun stam eerst tierde,
Past méér dan spreken hier, dat wordt gezwegen.

46 Al dezen, die destijds de wapens zwierden,
Toen tusschen Mars en 't Doophuis nog in leven,
Zijn 't vijfpart van wie — thans bestaand — die sierden.[2])

49 Maar onze stad, wien mengsel is gegeven
Van Campi, van Certaldo, van Fighine,
Was tot den minsten werkman vrij gebleven.

52 O hoeveel beter op die min gezienen
Als bure', als grens op Galuzzo te stooten
En dat Trespiano nog daartoe zou dienen,

55 Dan stank te dulden, nu — er in gesloten —
Signa's, Aguglions boere' er bij zich schaarden,
Die blikken scherp al voor 't omkoopen schoten![3])

58 Als niet de lieden, 't meest bedorve' op aarde,
Caesar zóó'n vijandschap toe zouden dragen,
Maar als een moeder goed haar zoon bestaarden,

61 Zag men als wiss'laar niet en koopman dagen
En burger, die weer ging naar Simifonti,
Waar zijn grootvader aalmoeze' eens moest vragen.

64 Dan was nog Montemurlo van de Conti,
De Cerchi ware' in 't kersspel van Acone,
In Val di Greve' allicht de Buondelmonti.

67 Want steeds was de vermenging van personen
De aanvang, waardoor burgerij ontaardde
Naar 't lijf — als spijs het overlaadt — 't zal toonen.

70 En blinde stier stort eerder nog ter aarde
Dan een blind lam en vaak zal één kling snijden
Méér, beter dan in één hand vijftal zwaarden.

73 Als naar Luni en Urbisaglia leidde
Uw blik, hoe die 't ging en waartoe moest raken
Chiusi, Sinigaglia door de tijden,

76 Wordt, — dat de twijgen vrij van loof zich maken —
Te hooren nieuw noch sterk door U gevonden,
Omdat de stede' óók tot een einde naken.

79 Al Uwe zaken gaan als gij te gronde,
Maar iets kan schuilplaats aan den Dood verleenen,
Dat lang duurt en kort zijn de levensstonden.

82 En naar de zwaai der Maan-Sfeer voor zich henen
Rust'loos met zee dekt en ontbloot de boorden,
Zoo in Florence' is de fortuin verschenen.[4]

85 Ik wou, dat gij niet als een wonder hoorde,
Wat 'k van 't hooghartig volk U zal verhalen,
Welks roem al in den loop des tijds vergloorde.

88 De Ughi zag 'k, de Catellini pralen
Filippi, Greci', Ormanni, Alberichi
Als burgers roemrijk, maar toen al aan 't dalen.

91 En ik sloeg even machtig en antiek die
Met die van Arca en Sannella gade,
Soldanieri, Ardinghi en Bostichi.

94 En men vond bij de poort — nu zoo beladen
Van nieuwe ontrouw en met zulke vrachten,
Dat dra 't met zinken van de bark zal schaden —

97 De Ravignani en van hun geslachte
Was graaf Guido en wie 't daarna toekome
Naar d' ed'len Bellincion genaamd zich te' achten.[5]

100 Die Pressa hield al van 't bewind de toomen
Goed, wijl er Galigaio beugel beurde,
Gevest verguld, voor zijn Huis aangenomen,

103 Toen groot men Vaio's hermelijn-balk speurde,
Sacchetti, Giuocchi, Fifanti, Barucci
En Galli en wie om den schepel kleurden.

106 De rank, waaruit voortkwamen de Calfucci,
Was groot al en reeds zetelden als Raden
Daaruit 't geslacht der Sizii,' Arigucci.

109 Hoeveel sloeg ik er in verval reeds gade
Door trots! — Florence kwamen steeds ten beste
De gouden kogels in haar groote daden.[6])

112 Dit was 't, wat haar steeds van hun vad'ren restte,
Die nu, als 't bisschopsambt vacant zou blijken,
Als consistorium-ambt'naars vet zich mesten.

115 't Verwaten volk, dat, voor wie 't zou ontwijken,
Draak wordt, maar voor wie met 't gebit zal dreigen,
Lamzacht of als men het de beurs zal reiken,

118 Kon — van geringe afkomst — op al stijgen,
Dat 't Ubertin Donato heeft verdroten
Door zijn schoonvader 't als verwant te krijgen.

121 Caponsacco, uit Fiesole' ontsproten,
Daalde' al ter markt; men achtte reeds gezeten
Giuda, Infangato als stadgenooten.

124 'k Doe ongeloof'lijk en toch waar U weten:
Door poort kwam men toen in de kleine perken,
Die naar 't geslacht der Pera's werd geheeten.

Elk, die van d' edelen baron de merken
Draagt in 't schoon schild, wiens naam, lof steeds opwelde
Bij 't Thomasfeest om dezen te versterken,

Moet ridderschap en recht van hém vermelden,
Al ziet men thans zich met het volk vereenen
Die 't veld van hem een gouden rand omstelden.[7])

Borgo was als d' Importuni voorhenen;
De Gualterotti ware' in vreê gebleven,
Kon zich die wijk van nieuwe buren spenen.

Het Huis, waaruit Uw smart zich heeft verheven,
Door toorn naar recht, die vele' er deed bezwijken
En 't einde vormde van Uw lustig leven,

Was zelf geëerd als d' in zijn bloed gelijken.
O Buondelmonte, hoe kwaad was 't vermijden
Der bruiloft, die op and'rer raad te' ontwijken!

Veel, die nu droef zijn, zouden zich verblijden,
Mocht 't God naar de' Ema U te voeren strooken,
Toen gij den eersten keer stadwaarts woudt schrijden.

Maar 't moest, dat door den steen — die er gebroken
Schouwt naar de brug — Florence' een offer wachtte,
Vóórdat het van haar vrede was verstoken.[8])

Met deze lieden en met meer geslachten
Zag ik Florence zulk een rust erlangen,
Dat nimmer toen het reden had tot klachten.

Met hen zag ik 't volk braaf en 't roem ontvangen,
Zoodat nog niemand omgekeerd bespeurde
De Lelie aan de spits van speer gehangen,

Noch dat tot vermiljoen haar tweedracht kleurde."—[9])

ZANG XVII

INHOUD

Na de bemoedigende taal van Beatrice vraagt Dante aan zijn voorvader Cacciaguida een verklaring van de dreigende woorden, die hem in de Hel en langs den Berg betreffende zijn toekomst toegevoegd waren, om die met kalmte tegemoet te zien. Cacciaguida kan door de aanschouwing van God, in wien zich alle tijden afspiegelen, Dante voorspellen, wat er gebeuren zal. Hij deelt hem mede, dat hij verbannen zal worden en afhankelijk van anderen en eindelijk een toevluchtsoord zal vinden aan het hof van hertog Bartolommeo della Scala en vermaant hem door rechtvaardigheid zijn roeping als dichter getrouw te blijven.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-7. Toen Phaëton van Epaphos gehoord had, dat hij niet de zoon van Apollo was, snelde hij zeer bezorgd naar zijn moeder Clymenè om zekerheid (Zie Ovid. Met. I 748-777). Haar antwoord veroorzaakte, dat hij van den Zongod het bestuur verlangde van diens wagen, wat de oorzaak was van zijn dood. (Zie I Z XVII v. 107, 108 N 7, II Z IV v. 71, 72 N 13). Deze fabel is een vermaning aan vaders om de dwaze wenschen van hun zonen niet in te willigen. Dante vergelijkt zich met Phaëton, omdat ook hij zich vol bezorgdheid tot Beatrice en Cacciaguida wendde om opheldering betreffende toespelingen der schimmen op zijn toekomst (Zie I Z X v. 127, I Z XV v. 88). De l a m p (v. 5) is Cacciaguida, die zich naar den voet van het kruis verplaatste.

[2]) V 7-13. Dante wenscht zijn levensloop te kennen. Beatrice, die zijn gedachten leest, weet dit al, maar spoort hem aan dit toch te zeggen.

[3]) V 13-28. Zoo duidelijk als de sterveling ziet, dat een driehoek nooit twee stompe hoeken heeft, ziet de zalige in God alles, wat ooit zal gebeuren voor de dingen in zich zijn, dat is van voorbereiding gekomen in feitelijkheid. De zoogenaamde toevallige dingen zijn die, welke niet noodzakelijk uit de natuur van iets voortspruiten en waarvan de mensch de oorzaak niet weet. V 20, 22, 24 op ura, uren, waarin van Dante's verheffing en rampen in de toekomst wordt gesproken, corr. m. Z V v. 98, 100, 102 op ura, uren. V 23, 25, 27 op enta, even, waarin Dante vraagt om een bevredigend antwoord naar zijn toekomst, op aarde na zijn loutering op zijn Reis en bij zijn wederkeer naar hoogere sferen, corr. m. Z XVI v. 26, 28, 30 op enti, even, waarin van Dante's voorvaderen zal gesproken worden, van de hem onbekende wereld van het Verleden, dus als tegenstelling, daar hij hier naar de onbekende wereld van de Toekomst vraagt en m. de v. daar aang. N 1. Hij heeft vroeger van zijn toekomst gehoord van Farinata (I Z X v. 79-81), van Brunetto Latini (I Z XV v. 61), van Currado Malaspina (II Z VIII v. 133-139) en van Oderisi d'Agubbio (II Z XI v. 139-142). Een tetragono is volgens Cas. een viervlak, dus een lichaam, dat uit vier driehoeken bestaat, een pyramide of tetraëder. Als Dante zich hiermee (v. 23) vergelijkt, bedoelt hij dus, dat hij door voorkennis van zijn toekomst als zulk een steen steeds in stabiel evenwicht zal blijven. (Zie Virg. Aen. VI 95 en volg, Arist. Ethica I 10, I Z XV v. 91-93).

[4]) V 28-46. De dwaze lieden (v. 32) zijn de heidenen. Als Latin (v. 34) neem ik hier aan niet italiaansch maar Latijn, wat ten eerste mogelijk is, omdat Cacciaguida's eerste woorden, tot Dante gericht, latijnsche versregels zijn (Zie Z XV v. 28-31) en ten tweede te waarschijnlijker,

omdat zijn voorvader als inleiding hier een theologische questie behandelt en Latijn de taal is der theologie. De zaligheid (v. 36) als schijn omgeeft de zaligen. Daar de wil van den mensch vrij is, kan hij handelen — in de stoffelijke wereld, wel te verstaan — naar mogelijkheden, die God wel voorziet, maar waarvan Hij niet wil, dat ze als noodzakelijk gebeuren. Tot die handelingen wordt de mensch evenmin gedwongen door Gods Wil, al ziet hij ze vooruit, als een schip bewogen wordt, omdat iemand het ziet voortglijden (Zie Thom. v. Aq. S. Th. P. I qu. XIV, art. 13, Boëtius, Cons. phil. V 4, 6, De Mon. I 14). V 35, 37, 39 corr. m. Z XI v. 20, 22, 24 en m. de v. daar aang. N 2. V 36, 38, 40 corr. m. Z XV v. 17, 19, 21 en m. de v. daar aang. N 2. V 37-43 beteekent God ziet en voorziet alle mogelijkheden, maar laat ze daarom nog niet geschieden. Na deze inleiding, die slaat op mogelijkheden, die zich kunnen voordoen in het leven van Dante door zijn vrijen wil, zegt Cacciaguida, dat hij door Florence stiefmoederlijk behandeld zal worden gelijk Phaedra, de schoonmoeder van Hippolytus, dien zij bij Theseus valsch beschuldigde en aldus tot de vlucht uit Athene dwong (Zie Ovid. Met. XV 439). Zoo zal Dante door zijn stad valsch beschuldigd worden en verbannen.

[5]) V 46-70. Het bedenken van Dante's leed (v. 51), waar elken dag Christus verkocht wordt, slaat wel op Bonifacius VIII te Rome maar ook op anderen. In April 1302 werden de Witte Guelfen, uit Florence verbannen, beschuldigd van samenzwering tegen Karel van Valois, die door de Zwarten naar Florence was geroepen om in Toscane den vrede te herstellen. Dante kon hieraan geen deel hebben, omdat hij toen gezant te Rome was. Volgens Bruni ging hij uit Rome naar Siëna, waar hij meer van het vonnis hoorde; volgens Bocc. Vita di Dante § 4, Vill. Cr. IX 134 en Stefani, Istor. fior. VI 340 ging hij uit Florence heen met de andere Witten. Volgens Del Lungo II 562 en volg. werden er na die verbanning van 1302 drie pogingen gedaan om uit Mugello

in Florence te komen, een in den zomer van 1302, een in de lente van 1303 en een in 1306. Dante, die met de hoofden der Witten in verbinding stond, was bij de eerste aanwezig en moest zelfs een van de leiders dier onderneming zijn, omdat zijn naam is opgeteekend met dien der Cerchi, Ricasoli, Ubertini, Gherardini, Scolari, Pazzi, de voornaamsten van de Witten en de Ghibellijnen, in de overeenkomst van 8 Juni 1302, gesloten in de kerk van S. Godenzo aan den voet van den Appennino, waarbij zij beloofden de Ubaldini volledige schadevergoeding te geven en te wachten voor den aanstaanden oorlog tegen Florence uit hun kasteel Montaccenio. Aan de tweede onderneming zal Dante ook wel aandeel hebben gehad, omdat toen Scarpetti degli Ordelaffi het bevel voerde, met wien de Dichter zeer bevriend was. Toen beide mislukten, heeft Dante zich waarschijnlijk van de ballingen gescheiden; zeker schijnt hij wel de hand te hebben gehad in latere pogingen (Zie D. Comp. Cr. III 17). Het vonnis van 27 Juni 1302 veroordeelde Dante met Palmiero Altoviti, Lippo della Becca en Orlanduccio Orlandi tot een boete van 5000 florijnen te betalen binnen 3 dagen op straffe van verbeurdverklaring van goederen en twee jaar ballingschap buiten Toscane wegens omkooperij bij de uitoefening van het prioraat, wegens verzet tegen de komst van Karel van Valois en omdat hij aangezet zou hebben tot verdeeldheid in Pistoia tusschen Witten en Zwarten en tot het verjagen dier laatsten uit hun stad. Het tweede vonnis van 10 Maart veroordeelde Dante en 14 andere burgers, allen in verzet, ten vuurdood, indien zij een voet op het gebied van Florence zouden zetten (Zie Frat: Vita di D. cap. V, Del Lungo, l'Esilio di Dante). V 49-52 omtrent de lagen, die hem al wachten vóór 1301, vinden hun verklaring in het volgende: Dante was bovenal blootgesteld aan de wraak van Bonifacius VIII, daar hij hem altijd tegenwerkte; want de Paus wou in Florence over alles heer en meester zijn. Daarom beschermde de Paus de partij der Donati en als middelaars de Spini, een Guelfische

familie van pauselijke bankiers. Bonifacius werd toornig tegen Lapo Saltarelli (Zie III Z XV v. 128) en anderen, die zijn kuiperijen in het licht stelden en begon tegen hen een hard proces. Wie 't wil bedenken (v. 50) slaat dus op Bonifacius VIII en op de Zwarten, de fractie van Donati. (Zie o. m. Del Lungo, I 174 en volg, II 108 en volg). De massa (v. 54) zal als gewoonlijk ongelijk geven aan hen, die ongelukkig zijn, maar de verdrukkers, die als wereldlijke justitie optraden, zullen zeker door de goddelijke gerechtigheid getroffen worden en de waarheid zal zegevieren. V 53, 55, 57 corr. m. Z XV v. 41, 43, 45 en m. de v. daar aang. N 3. V 56, 58, 60 corr. m. Z IX v. 132, 134, 136 en m. de v. daar aang. N 5. Bartolommeo was de Scala, die hem ontving (Zie voor bewijzen Cas. p. 706, 707). In v. 61-64 scheidt hij zich af m. i. niet alleen van de Witte Guelfen, met wien hij eerst samen in Florence wilde komen, maar wordt hem voorzegd, dat hij zich van alle partijen zou afscheiden. Uit III Z VI v. 100-103 blijkt, dat hij zich als Dichter beschouwde als de standaard-drager van den Romeinschen Adelaar, symbool van Rome's wereldheerschappij, door hem als Wereld-Teeken, naar die regels van Z VI bewijzen, gesteld als boven alle partijen verheven en dit vult hij hier aan met de beroemde regels (v. 68, 69).

.....sì ch'a te fia bello
l'Averti fatta parte per te stesso.

[6]) V 70-100. De groote Lombard (v. 71) is Bartolommeo della Scala (Zie N 5 boven), heer van Verona. Het wapen der Scaligers was een gouden ladder op een keel (rood) veld, daarboven een Arend van sabel (zwart), de heil'ge Vogel (v. 72). V 68, 70, 72 corr. m. Z XVI v. 29, 31, 33 en m. de v. daar aang. N 1. V 71, 73, 75 corr. m. Z XI v. 77, 79, 81 en m. de v. daar aang. N 8. V 72-82 slaan op den leeftijd van Can Grande della Scala, geboren onder de planeet Mars op 9 Maart 1291, broeder van Bartolommeo, den derden der vier zoons van Albert I

Della Scala. Hij was het voornaamste hoofd der Ghibellijnen en werd heer van Verona in 1311 met zijn broeder Alboino I samen. Hij huwde Johanna, een der dochters van Coenraad van Antiochië. Aan zijn hof vonden de aanzienlijkste ballingen een toevlucht. (Zie Cas. p. 708). Dante was daar in 1307 met Guido da Castello en Uguccione della Faggiule. Aan Can Grande droeg Dante eenige zangen van het Paradijs op. In 1301 hadden de sterren negen keer een jaarlijksche omwenteling volbracht. Hij was dus toen 10 jaar. Omtrent den tijd van Dante's tweede bezoek te Verona, toen Can Grande een man was, weet men niets volgens Cas. Alleen blijkt, dat het heeft plaats gehad. V 77, 79, 81 op o r t e, o n d e n, over den invloed van Mars op zijn geboorte, corr. m. Z XVI v. 77, 79, 81, waarin van den korten duur van alle aardsche dingen wordt gesproken, die dus slechts gedurende weinig wentelingen om de sterren stand houden ter vergelijking van Scala's jeugd met den spoedig bereikten ouderdom, het verval in het algemeen en v. m. de v. daar aang. N 4. V 82-85 beteekent: vóór de Baskiër of Gascogner, Paus Clemens V (Zie I Z XIX N 11) keizer Hendrik VII van Luxemburg zou tegenwerken, toen deze in 1310 in Italië zou komen door koning Robert van Napels tegen hem op te zetten, zal men al weten, hoe edelmoedig Can Grande zal zijn. Dat Can Grande niet Il Veltro kon zijn, toonde ik al aan in II Z XVI N 5. V 83, 85, 87 op u t e, o e d e n, waarin van genoemde belangeloosheid sprake is corr. m. Z XIV v. 80, 82, 84 N 5 op u t e, o e d e n, waar Dante het kruis, waaraan Christus schittert, op Mars naderen ziet, dus ter vergelijking van Can Grande's deugd met die van Christus en den wederkeerenden Christus en aldus corr. zij ook m. I Z I v. 104, 106, 108. V 89, 91, 93 corr. m. dezen zang v. 23, 25, 27 en m. de v. hier aang. N 3. De o n g e l o o f e l ij k e d i n g e n (v. 93) slaan m.: eerder op de wereld-gebeurtenissen door Dante verwacht n.l.: de komst van Il Veltro dan op daden, die Can Grande zou verrichten. W e i n i g k r i n g e n (v. 96) zijn weinig jaren.

[7]) V 100-121. V 101, 103, 105 corr. m. Z IX v. 137, 139, 141 en m. de v. daar aang. N 20. V 113, 115, 117 corr. m. Z XV v. 50, 52, 54 en m. de v. daar aang. N 14.

[8]) V 121-142. V 131, 133, 135 corr. m. dezen Zang v. 89, 91, 93 en m. de v. hier aang. N 6. V 134, 136, 138 corr. m. Z XV v. 104, 106, 108 ter verg. en m. de v. daar aang. N 7. Die bekende zielen zijn hem getoond om daardoor den lezer met bekende voorbeelden meer te treffen.

ZANG XVII

VIJFDE KRING

De Sfeer van Mars
De Geloofs-Helden
De Voorspelling van Cacciaguida

1 Naar ging om woorden tegen hem dengene
Tot Clym'nè, dat hij daarin wisheid kende,
Waarin de vaders voor hun zoons zich spenen,

4 Was ik en hoorden me' ook — die taal ten ende —
De heil'ge lamp en Beatrice beide,
Wijl d' een voor mij tot and're plaats zich wendde.[1])

7 Waarom mijn Donna: „Zendt den gloed uit" — zeide —
„Van Uw wensch, dat uit U rijst Uw begeeren
Goed met den stempel in U te' onderscheiden;

10 Niet daar zich onze kennis kan vermeeren
Door Uw woord, maar dat ge' U went uit te spreken
Uw dorst, dat die door 't lesschen niet meer dere."—[2])

13 „O dierb're stam, zoo naar omhoog geweken,
Dat — naar bij driehoek aardsche geeste' ontwaren,
Dat tweetal stompe hoeke' er in ontbreken —

16 Toevalligheden gij dùs aan kunt staren,
Voor ze' in zich zijn, door 't oog naar 't Punt te strekken,
Aan 't welk zich alle tijden openbaren:

Wijl 'k met Virgilius den Berg omtrekken
Bleef — die de zielen heelt in vroeger uren —,
Toen 'k daalde in het doode Wereld-Bekken,

Vernam ik, wat de toekomst mij zou sturen
In ernst, 'k wil me' een gevoel van viervlak geven
Voor slagen, die ik dan heb te verduren.

Het zou voldoening schenken aan mijn streven
Te hooren, wat voor lot mij zal genaken:
Pijl, eerst aanschouwd, ziet men vertraagd aan zweven."—[3]

Zoo bracht ik voor het licht dit zelf ter sprake,
Dat eerst mij sprak en naar 't Beatrix mondde,
Zag ik voldaan, wat ik wou kenbaar maken

Niet door tweeslachtigheid, als net gevonden
Voor dwaze lieden, eer 't Lam Gods men slachtte,
Dat stierf om weg te nemen onze zonden,

Maar klaar van woorde', in juist Latijn gebrachte,
Kon van die vadermin mij dit bereiken,
Omhuld van schijn, dien zelf hij toe mij lachte:

„De mog'lijkheid, die nimmer kan ontwijken
Aan Uw stof, die tot kader haar moet strekken,
Moet gansch'lijk voor het eeuwig Aanzijn blijken.

Maar hieruit kan geen noodzaak zij betrekken,
Zoomin als kaatse' in 't oog ons af doet leiden,
Dat dit 't stroomafwaarts gaan van schip verwekke.

Vandaar, naar klank uit orgel aan zal glijden,
— 't Gehoor een zoete harmonie geschenen —
Zie ik den tijd, die hier zich U bereidde.[4])

46 Naar Hippolytus voort vlood uit Athene
Om zijn schoonmoeder wreed, vol valsche lagen,
Zoo gaat ook gij eens uit Florence henen.

49 Dit wil men reeds, hiernaar blijft men al jagen
En dra ziet dit geschied, wie 't wil bedenken,
Waar Christus men verkocht ziet alle dagen.

52 't Gerucht volgt de partij, die men kan krenken,
Als steeds van schuld maar dan de wraak — te wachten —
Zal — aan wie dit verdient — de waarheid schenken.

55 Gij scheidt van alles U het dierbaarst te' achten
Van wat gij minde; deez' pijl zal U deren,
Die boog der ballingschap U toe zal jachten.

58 Gij proeft dan, welk een bitt're smaak heeft teren
Van and'rer brood, hoe hard ze zijn de wegen,
Als men hun trappen af en op moet keeren.

61 En als op Uwe schouders 't zwaarst gelegen,
Zult gij het boos en dwaas gezelschap keuren
Bij Uwen val dan in dit dal verkregen.

64 Ondankbaar, dwaas en roek'loos zult gij 't speuren
Gansch tege' U, maar dra zal dan 't tijdstip naken,
Dat dit — niet U — daarom de slapen kleuren.

67 Zijn dierlijkheid zal bij het verder raken
't Bewijzen, zoodat lof 't U zal bedingen,
Dat gij U zelf wist tot partij te maken.[5])

70 Uw schuilplaats, herberg 't best, waar vlucht heen dringe,
Wordt 's grooten Lombards hoofschheid, in wiens teeken,
Des heil'gen Vogels klauwe' een trap omringen,

73 En die U zóó welwillend zij gebleken,
Dat 't eerst van doen en vragen tussche' U beide
Geschiedt, wat pas bij and'ren volgt nà 't spreken.

76 Bij hem zult gij aan dien de blikken wijden,
Zóó sterk door deez' ster in zijn eerste stonde
Gemerkt, dat roem zich van zijn werk zal breiden.

79 De menschen hebben 't nog niet ondervonden
Door zijne jeugd, want voor hèm negen jaren
Slechts togen deze rad'ren in den ronde.

82 Vóór d'ed'le Hendrik nog de streek ervare
Van den Gascogner, doen vonke' al vermoeden,
Dat hij noch geld, noch moeite zich zal sparen.

85 Men zal zijn edelmoedigheid bevroeden
Zóó zeer, dat wie als vijande' aan hem denken,
De tong niet voor 't bespreken kunnen hoeden.

88 Vertrouw op hem en wat hij U zal schenken;
Door hem wordt wiss'ling veler lot gegeven,
Dat hij naar rijkdom, armoe om zal lenken.

91 En houdt van hem dit in Uw geest geschreven,
Maar zeg het niet." — Toen meldde hij mij zaken
Ong'loofelijk voor wie ze zal beleven.

94 Toen: „Zoon, dit was, wat klaar 'k U moest doen raken,
Van wat U werd gezegd; ziedaar: de streken,
Die weinig kringe' U slechts verborgen maken.

97 Laat U toch niet om medeburgers steken
Door nijd, want langer leven zult ge' eens krijgen
Dan U de straf voor hun verraad zal wreken." —[6])

100 Toen zich de heil'ge ziel klaar toonde' in zwijgen
Door 't doek — geweve' 'm door mij aangedragen —
Den inslag er doorheen te laten tijgen,

103 Begon ik als wie iemand raad wil vragen
In twijfel, die recht is in 't oordeel vellen,
Van wil ook en liefde' in zich op voelt vlagen:

106 „Wel — vader — zie 'k spoorslags den tijd aansnellen
Naar mij om mij een schok te doen ontvangen,
Die, naar men meer zich bloot geeft, meer zal kwellen.

109 Voorzichtig is van wapens mij te' omhangen,
Dat — mocht ik 't liefste oord niet meer betreden —
Ik and'ren niet verlies door mijn gezangen.

112 Door 't Rijk omlaag, eind'loos van bitterheden,
Den Berg langs, waar mij d' oogen opwaarts dwongen
Der Donna van zijn schoonen top beneden,

115 Dan in den Hemel, licht na licht doordrongen,
Vernam ik, wat — zoo ik het weer vertelde —
Voor vele' als kruid zeer wrang is op de tongen.

118 Zoo — vriend der waarheid — dan mij schaamte kwelde,
Vrees ik bij hen niet 't leven te behouden
Die dezen tijd als oude zullen melden." —[7])

121 't Licht, waar 'k van mijn kleinood den lach in schouwde,
Heeft in mijn oog toen heller glans bezeten
Dan zonnestraal in spiegel, in een gouden;

124 Waarop het sprak: „Een verontrust geweten,
Hetzij om eigen of om and'rer schande,
Alleen zal Uwe woorden bitter heeten.

Maak dan, dat ge' elk bedrog toch van U bande ;
Verkond Uw visie gansch uit deze Sferen
Wie schurft heeft, krab dan, waar hij die voelt branden.

Want als Uw woord aanvankelijk zal deren
Bij 't proeven : 't zal een voedsel zijn voor 't leven
Daarna, als men het eenmaal zal verteren.

Diè, ùw kreet wordt wind, die de hoogst verheven
Bergtoppen 't meeste stooten doet ontvangen
En 't zal niet weinig grond tot eer U geven;

Dies toonde men U in deez' radergangen
En op den Berg en in het Smarten-Bekken
Slechts zielen, die bekendheid konde' erlangen.

Want 't zal in 's hoorders geest geen rust verwekken,
Noch vindt hij vast geloof, als voorbeeld prijke,
Welks wortel vreemd, verborgen zich zal strekken,

Of wàt bewijs ook, dat niet klaar hem blijke." —[8])

ZANG XVIII

INHOUD

Bemoedigd door Beatrice schouwt Dante weer naar Cacciaguida, die hem eenige der voornaamste geloofshelden wijst. Daarop zweeft hij naar den Zesden Kring, de Sfeer van Jupiter, onder wiens invloed zij geboren worden, die rechtvaardig zijn en daarom na den dood daar verblijven. De vlammen, waarin de zielen stralen, vormen eerst een figuur, die een spreuk uitdrukt van Salomo. Daarop verandert de laatste letter in een Adelaar, het symbool der Romeinsche Wereld-Heerschappij, waarna de Dichter weer verwijten richt tot de ontaarden onder de geestelijkheid, die jagen naar wereldsche goederen.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-28. Verbo (v. 1) is hier idee (Zie Cas. p. 712), want Thom. v. Aq. zegt S. Th. P. I Qu. XXXIV art. 1: primo et principaliter interior mentis conceptus verbum dicitur: „op de eerste plaats en in beginsel, noemt men verbum de innerlijke gedachte van het verstand." In v. 6 zinspeelt Dante op Deut. XXXII v. 35, Vgl. Paulus Rom. XII v. 19 en Hebr. X v. 30. V 11, 13, 15 corr. m. Z XV v. 2, 4, 6 en m. de v. daar aang. N 1. V 12, 14, 16 corr. m. Z XVII v. 53, 55, 57 en m. de v. daar aang. N 5. V 17, 19, 21 corr. m. Z X v. 101, 103, 105 en m, de v. daar aang. N 14. Foutief vindt men volgens Cas. in sommige teksten een punt achter v. 15, een komma achter v. 18 en een punt achter v. 19, wat de

beteekenis verduistert. V 23, 25, 27 corr. m. Z XVI v. 35, 37, 39 en m. de v. daar aang. N 1.

²) V 28-37. Dante vergelijkt hier het hemelsche Paradijs met een boom, die in tegenstelling met een aardsche zijn kracht van boven ontvangt. De vorm der kroon van den Boom der Kennis in het aardsche Paradijs wijst er op, dat ook die voor een groot deel — meer dan andere boomen — zijn kracht ontvangt uit den hemel. Het hemelsche Paradijs, als boom voorgesteld, verliest nooit een blad, d. i. een zalige (v. 30). De vijfde laag (v. 28) is Kring V, Mars. V 26, 28, 30 corr. m. Z XII v. 119, 121, 123 en m. de v. daar aang. N 8. V 32, 34, 36 op oce, ijgen, waarin Dante op het Kruis van Mars moet letten en de schittering der geesten, die nu naderen, corr. m. Z I v. 35, 37, 39 op oci, ijgen waar het punt wordt aangeduid, waar de Zon de kruising van drie cirkels: equator, ecliptica en colurus snijdt, dus ter vergelijking dier kruizen met dat van Mars. Hier is bedoeld het weerlichten in een wolk, niet van nevel tot nevel.

³) V 37-58. Nog was de naam van Josua niet geheel uitgesproken, of reeds verscheen deze richter, tot wien God eens sprak: ,,Gelijk ik met Mozes was, zal ik met U zijn (Jos. I v. 5, zie II Z XX v. 109, III Z IX v. 124). Juda, de Maccabeëer (v. 40), die de Joden bevrijdde van de verdrukking door Antiochus van Syrië (175-163 v. Chr.). (Zie I Z XIX v. 85, 86, N 12). V 38, 40, 42 op corr. m. II Z XXVII v. 95, 97, 99, en m. Z I v. 65, 67, 69 N 12. V 41, 43, 45 corr. m. Z XII v. 23, 25, 27 en m. de v. daar aang. N 1. V 44, 46, 48 corr. m. Z XVII v. 71, 73, 75 en m. de v. daar aang. N 6. Karel de Groote (742-814) wordt hier (v. 43) geroemd als de groote verdediger van het Pausdom (Zie III Z VI v. 95), Roland van Ronceval (v. 43) om zijn strijd tegen de Saracenen (Zie I Z XIX v. 18, Les Epopées françaises, L. Gaultier III p. 493-625), Guillaume d'Oringa, Oruegna of Orange (v. 46),

zoon van den graaf van Narbonne, als monnik overleden te Gellone in 812. (Zie id. IV p. 276-308 L. Gaultier) Guillaume stierf volgens Jozef van Pisa in 808 en was de stichter van het Huis van Oranje en een paladijn van Karel den Groote evenals Renard van Auvergne (v. 46), zoon van den Moorschen koning Desramé, als slaaf aan de Franschen verkocht in dienst van Guillaume en als deze later een dapper strijder tegen de Saracenen. Hij huwde Aelis, een nicht van voornoemden en eindigde in een klooster (Zie id. IV p. 465-555, L. Gaultier). Robert Guiscard (Zie I Z XXVIII v. 14) ontnam den Saracenen Sicilië en Apulië (v. 48), streed tegen Alexius Comnenus, keizer van Byzantium en verdedigde Paus Gregorius VII tegen Hendrik IV in den Investituur-strijd, (1015-1085) (Zie Mur. Rer. ital. script.). Godfried van Bouillon (v. 48), door Hendrik IV sinds 1089 hertog van Lotharingen, streed als keizerlijke in den Investituurstrijd aanvoerder van den eersten Kruistocht (1096) en stedehouder van Jeruzalem (Zie J. B. d'Exauvillez. Hist. de Godefroy de Bouillon, Tours 1862). Daar Dante hier van Cacciaguida als zijn voorvader zegt, dat die uitmuntte in het zingen van den lof der Godheid (v. 51) acht ik het niet onmogelijk, dat hij er wellicht aan wil herinneren, dat deze in het zingen van kerkliederen uitmuntte bij zijn leven. V 50, 52, 54 corr. m. Z XIV v. 83, 85, 87 en m. de v. daar aang. N 6.

[4]) V 58-88. Naarmate Beatrix hooger stijgt, neemt haar schoonheid toe. Dit was dus voor Dante een teeken, dat zij Mars verliet evenals het vergrooten van het hemelgewelf. Wijder in zijn graden (v. 62) ingelascht. V 62, 64, 66 op a r c o, a d e n, waarin gezegd wordt, dat de hemel-cirkel wijder wordt en Beatrix bleek wordt van kleur in Jupiters schijnsel, corr. m. Z II v. 1, 3 op a r c a, a d e n, waarin van de tocht dergenen gesproken wordt, die Dante op zijn Reis in den Hemel willen volgen en niet kunnen, dus als tegenstelling, daar hij Beatrice wel volgen kan en met de v. daar aang.

N 1. Voor Beatrice's lach (v. 63): zie La Vita Nuova XXI 19, 62, XXIX 30 en Conv III 7, Ovid. Met. VI 46. Tot die rangen (v. 67) ingelascht. V 64-67: Mars is rood, Jupiter wit. Ons omringen (v. 68) ingelascht, omdat de gloed zoowel kan slaan op het gelaat van Beatrice als op die, welke hier afwisselt tusschen de beide planeten (Zie voor v. 68 Conv. II 14 en Z XXII v. 145). V 68, 70, 72 corr. m. Z XVII v. 68, 70, 72 en m. de v. daar aang. N 6. De vonken (v. 70-73) vormen letters als op de aarde. V 71, 73, 75 corr. m. Z XIV v. 68, 70, 72 en m. de v. daar aang. N 5. V 74, 76, 78 corr. m. Z XVII v. 20, 22, 24 en m. de v. daar aang. N 3. V 77, 79, 81 op egni, eken, waarin gemeld wordt, dat de goddelijke Pegasea, de Muze, de geesten verheft en met zich zelf de steden en staten als in een aureool, corr. m. Z XIV v. 101, 103, 105 op egno, eken, waar Dante zijn geest bezwijken voelt voor het aureool van Christus aan het Kruis van Mars en m. de v. daar aang. N 6. In v. 80 houden de zaligen stand en zwijgen, opdat Dante de letters goed onderscheidt. Wat Dante onder Pegasea precies verstaat, is niet zeker. Het kan een soortnaam zijn voor de Muzen als opvoedsters van den Pegasus (Zie Ovid. Eroid. XV 27, Propertius III 1, 19). De meeste commentatoren denken, dat het Calliopé is, in het bijzonder aangeroepen in II Z I v. 9. Ik geloof het ook, omdat hij er bij voegt, dat de Pegasea steden dus Troje b.v. en staten: Rome o. a. verheft, hier dus het hemelsche Jeruzalem, het Rome, waar Christus burger is. (Zie II Z XXXII v. 101). Versi brevi zijn hier volgens Cas. niet korte, naar moeilijke verzen, zwaar werk, omdat dit in het Italiaansch zooveel moeilijker is te beschrijven dan in het Latijn.

[5]) V 88-118. V 86, 88, 90 corr. m. dezen Zang v. 12, 14, 16 en m. de v. daar aang. N 1. Diligite iustitiam qui iudicatis terram (v. 91 en 93) beteekent: „Hebt de rechtvaardigheid lief, gij, die de aarde oordeelt". (Spreuken

van Salomo I 1) hier een vermaning voor Dante. De M als de middelste letter van het eigenlijke Latijnsche alphabet is ten eerste het getal 1000 gelijk D 500 (Zie N 4) en als middelste het symbool der rechtvaardigheid, die het midden tracht te houden. Want dit alphabet is:

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	v	x	z
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

Ook omdat het de middelste en hoogste plaats is in de Kerk en den Staat, die van Pausen en Koningen dus het brandpunt van het kerkelijke en politieke recht, ook die van den Mensch als zoodanig onder alle wezens op aarde en beduidt dan ook Mensch, Omo (Zie II Z XXIII v. 31-34 N 6). Het is volgens Cas. de Gothische M, die in het midden een pijlspits vormt, met twee kromme beenen ter zijde, toen in gebruik. (Zie M. Caelani, Tre chiose nella D. C. Opuscula dantesca N 11, p. 59-67, 2ª Ed, Roma 1876) V 95, 97, 99 corr. m. Z XIII v. 122, 124, 126 en m. de v. daar aang. N 9. V 101, 103, 105 corr. m. Z XI v. 107, 109, 111 en m. de v. daar aang. N 12. V 104, 106, 108 corr. m. dezen Z v. 32, 34, 36 en m. de v. daar aang. N 2. De dwaze wichelaars (v. 102) roepen: „Hoe meer vonken, hoe meer goudstukken!" V 109-112 slaan op God, als Hij, die den Arend vormt d. w. z. het keizerschap op aarde is door Hem ontstaan.

Quella virtu ch'è forma per li nidi

is (v. 111) volgens Cas. aldus te verklaren en dan ook m. i. duidelijk: Forma beteekent hier niet vorm, maar philosofisch en theologisch: essentie, natuur, wezen, innerlijke aandrift, instinct voor de nesten d. w. z. voor de vorming er van, omdat het bouwen er van noodzakelijk voortvloeit uit het instinct tot voortplanten. (Zie Cas. p. 719). In v. 112-115 plaatsen de andere geesten zich in een ronding, die zich voordoet als een punt boven de M, zoodat die te samen de gedaante krijgen van een Lelie, symbool van het hemelsche Florence. Phil. vertaalde ingigliarsi door: in leliëen gevat worden;

volgens Cas. en ook m. i. verkeerd, want men moet hierbij op het taaleigen, de manier van woordvorming van Dante letten (III Z IX v. 81). Het is letterlijk: zich in-leliën, als in-urbare in II Z XXVI v. 69, dus: zich ver-leliën, lelie worden. V 113, 115, 117 op emme, elen, waarin de heiligen van Jupiter met juweelen worden vergeleken, corr. m. Z XV v. 86, 88, 90 op emme, elen, waarin Dante Cacciaguida er mee vergelijkt.

[6]) V 118-136. Het licht der rechtvaardigheid van Jupiter wordt in zijn werking belemmerd door de hebzucht. Dante roept Gods deugd aan om een einde te maken aan de ongerechtigheid, (de wolk v. 120) der geestelijken, die de Kerk wereldlijke macht willen geven, terwijl zij gegrondvest is op de wonderen (teekens v. 123) van Christus en zijn apostelen en het bloed der martelaren. Er staat v. 121: in and're stonde, omdat het reeds geschiedde bij het schacheren in den tempel te Jeruzalem (Matth. XXI v. 12 en volg.). V 119, 121, 123 corr. m. Z XV v. 2, 4, 6 en m. de v. daar aang. N 1. Voor: het laatste voorbeeld (v. 126) zie II Z VIII v. 131, II Z XVI v. 98. Tierde voor een nieuwe gewoonte, die begonnen was, ingelascht (v. 128) n.l. het met interdict slaan van steden enz. om politieke of geldelijke doeleinden: deze straf bracht o. a. met zich het ophouden van de uitdeeling der Sacramenten, dus ook van het brood, waarin Christus zich geeft. V 128, 130, 132 corr. m. Z XVI v. 44, 46, 48 en m. de v. daar aang. N 2. De veer (v. 130) is, wat wij thans de pen (veder) noemen. Volgens Phil. verwijt Dante (v. 133) Clemens V. (Zie I Z XIX v. 81) zijn wankelmoedigheid, waardoor hij den volgenden dag introk, wat hij den vorigen goedkeurde, maar het tu suivi staat in den italiaanschen tekst in den tegenwoordigen tijd en moet dus volgens Cas. slaan op de hebzucht en de groote reeks van excommunicaties en reconciliaties van Paus Johannes XXII, die van 1316 tot 1334 regeerde, toen Dante deze verzen schreef. Petrus en Paulus daarentegen

gaven hun leven voor den wijngaard des Heeren. V 133, 135, 137 corr. m. dezen Zang v. 119, 121, 123 en m. de v. hier aang. in dezen noot. Ironisch roept hij hier dien Paus toe: Gij kunt zeggen: ik ken Petrus noch Paulus, want ik word uitsluitend aangetrokken door Johannes den Dooper, die in de woestijn predikte en na den dans van Salomé, Herodias' dochter, werd onthoofd (Matth. XIV v. 1-12), maar hier wordt zijn beeld op den Florentijnschen goudgulden bedoeld. Deze Paus hield volgens Vill. Cr. IX 171 zooveel van die geldsoort, dat hij in Avignon een munt liet slaan van het gewicht, het gehalte en met den stempel van deze, terwijl de lelie vervangen was door zijn naam, wat hem zeer kwalijk werd genomen. Dante bereikt Jupiter op Zaterdag 2 April om 6 uur s'avonds, blijft er tot 9 uur en legt er 45° mee af (Zie Kaart I Stand gh). Dante zegt van Jupiter (Conv. II, 14): De hemel van Jupiter mag met de Meetkunde vergeleken worden om twee eigenschappen: De eerste is, dat hij beweegt tusschen twee hemelen afwijkend van zijn gematigdheid, vandaar dat Ptolemaeus in het aangehaalde boek zegt, dat Jupiter een ster is van gematigde complexie, een middenweg tusschen de koude van Saturnus en de hitte van Mars. De tweede is, dat die zich onder de sterren wit vertoont, haast zilverkleurig. En die twee dingen vindt men in de Meetkunde. Meetkunde beweegt tusschen twee tegengestelden: het punt en den cirkel.... En deze twee staan tegenover haar nauwkeurigheid, want het punt is dit door zijn ondeelbaarheid en de cirkel kan niet tot een vierkant herleid worden en is dus onmogelijk nauwkeurig te meten. Bovendien is de Meetkunde wit, zoover die zonder vlek of dwaling is en zeer nauwkeurig in zich zelf en ook haar dienares, die Perspectief heet. Deze planeet, zegt B. Latini, Tesoro I, Ch. CXI is liefderijk en medelijdend en is vol goede dingen. (Zie voor den astrologischen invloed van Jupiter. Longfellow, Par. C. XVIII p. 243.)

ZANG XVIII

De Sfeer van Mars

VIJFDE KRING

De Geloofs-Helden
Josua, Juda de Maccabeëer, Karel de Groote,
Roland, Guillaume d'Orange, Renard d'Auvergne,
Godfried van Bouillon, Robert Guiscard

ZESDE KRING

De Sfeer van Jupiter
De Rechtvaardigen
De Adelaar en de Lelie

1 Reeds kon zich over zijn idee verblijden
De zaal'ge spiegel, ik mijn vreugde smaken
En 't zoet door 't bitt're tempering doen lijden,

4 En sprak die Donna, die tot God mij naken
Deed: „Wijzig 't denken: denk ik ben Dengene
Nabij, die ieder onrecht licht kan maken."—

7 Ik keerde naar de liefdeklank toen henen
Van mijn Troost; in de heil'ge oogen schouwen
Kon 'k min, waarvoor van taal 'k mij hier wil spenen,

10 Niet: daar 'k toch op mijn 't woord niet kon vertrouwen
Maar wijl mijn geest zoo snel dit niet hervonden
Kan hebbe', als 'k niet op and'rer hulp kon bouwen.

13 Zooveel kan ik slechts van dit punt verkonden,
Dat, wijl ik met de blikken op haar achtte,
Mijn zucht niet meer aan and're was gebonden,

16 Tot uit de eeuw'ge lust, die strale' al jachtte
Tot Beatrix en die weerschijnen deden
Haar schoone oogen, mij voldoening wachtte.

19 Met licht van glimlach deelde zij dit mede,
Waardoor zij me' overwon: „Keer en wil hooren.
Niet enkel in mijn oogen vindt gij Eden."—

22 Naar men soms hartstocht in den blik ziet gloren
Beneden en zoo fel die is gebleken,
Dat heel de ziel zich daarin voelt verloren,

25 Zoo in den heil'gen gloed, waar vlamme' uit streken,
Waartoe 'k mij keerde, kon 'k den wil ontwaren,
Dat hij verlangde nog met mij te spreken.[1])

28 Hij liet me': „Op deze vijfde laag"— ervaren
„Des Booms, met aan den top 't begin van 't leven,
Die vrucht steeds draagt en nooit verliest zijn blaren,

31 Zijn zaal'ge geesten, die voor 't opwaarts zweven
Ten Hemel, ver omlaag lof mochten krijgen,
Dat elke Muze 't overvloed zou geven.

34 Laat 't oog naar d' armen van het Kruis dus stijgen:
Dien 'k noemen ga, zal daarbij zich bewegen
Gelijk het snelle vuur in wolk zal tijgen."—[2])

Ik zag het Kruis langs, toen een licht gezegen
Bij Josua's naam en 't kon niet nader hellen,
Voordat van 't woord ik kennis had gekregen.

Toen 's Maccabeëers naam 't oor toe kon zwellen,
Zag 'k in spiraal een and're nader glijden
En vreugd was zweepkoord bij 't als tol aansnellen.

Daarop bij „Kaar'l den Groote" en „Roland" breidde
'k Er twee den blik na, die 'k star heb bekeken,
Naar 't oog een valk volgt, die de wieken spreidde.

Toen trok Renard en Guillaume', aangestreken,
Mijn blik, dien hertog Godfried heeft geblonken
Langs 't Kruis, Robert Guiscard daar langs geweken.

Toen, waar de and're lichten meng'lend vonken,
Wees mij de ziel, wiens woorden mij verlichtten,
Den Zanger van wien 't schoonst daar lied'ren klonken,

Ik wilde toen van rechts op nieuw mij richten
Om voor mijn plicht op Beatrix te achten,
Om voor haar woord of wenk alsdan te zwichten.

En zóó klaar zag ik, dat haar oogen lachten,
Zóó blij die, dat zij 't won nu met haar trekken,
Naar die, zich eerst en 't laatst te toonen plachten.[3])

Naar goede werken meerder vreugd verstrekken,
Als men op dag aan dag, die zal verzwinden,
Daardoor te meer die deugdzaamheid ziet wekken,

Zoo kon ik bij het draaie' in 't ronde vinden,
De boog des hemels wijder in zijn graden
En 't wonder schooner nog, van mijn beminde.

64 En naar in korten tijd met kleur men gade
Slaat blanke donna, dan weer wit van wangen,
Als zij van schaamtelast 't aanschijn ontlaadde,

67 Zoo zag 'k den gloed, toen 'k opsteeg, tot die rangen
Der zesde ster getemperd ons omringen,
Toen deze in zich zelf mij had ontvangen.

70 Ik zag dien blijden fakkel vonken slingen
Van liefde, die daar heerscht en als beneden
Op aarde taal zich aan mijn ooge' opdringen.

73 Als vogels, die van vloedzoom 't ruim in sneden,
En — of ze' elkaar om 't voedsel heilwensch sturen —
In vlucht, een ronde of lange, samen gleden,

76 Zoo zongen fladderend in deze vuren
Die heil'ge schepselen, wijl zij zich maken
Tot D of I of L in hun figuren.

79 Eerst deed de maat der zang ze' er toe geraken,
Waarop zij — tot zoo'n teeken saam gestreken —
Kort stand hielde' en het zingen onderbraken.

82 Godd'lijke Pegasea, die uitsteken
De geesten doet en schenkt langdurig leven
Wie met U hulp voor stede' en staten bleken:

85 Verlicht mij door U, dat weer wordt verheven
Hun vorm door mij, naar 'k die kreeg in gedachten,
Dat dit zwaar werk blijk van Uw macht zal geven.[4])

88 Zij lieten vijf maal zeven klinkers prachten
En medeklinkers; en ik kon ontwaren
De deelen, naar wat 'k er den zin van achtte.

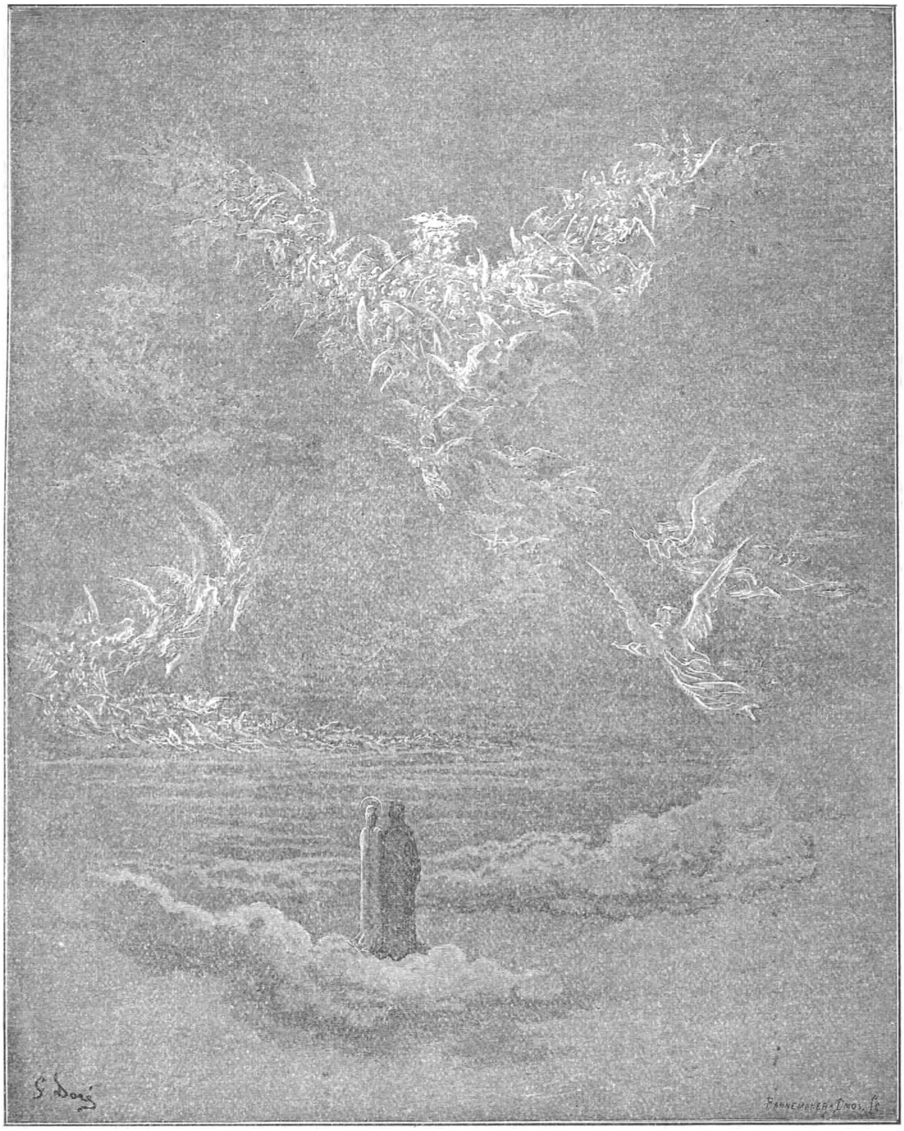

En toen elk rustig naar zijn plaats kon zijgen,
Kon 'k kop en hals van Adelaar aanschouwen,
Kon 't vuur dien vorm, zoo afgeteekend, krijgen.

Z XVIII v 106-109

„Diligite iustitiam"— zag 'k scharen
Tot werk- en naamwoord, gansch te onderscheiden —
„Qui iudicatis terram daaraan paren,

Toen zag 'k ze' in de' M van 't vijfde woord verbeiden
Geordend, dat in zilverglans geheven
Zich Jupiter van goudbrand liet doorsnijden

En and're lichten zag omlaag ik zweven
Naar de' M — top bij het zinge' — er op gezegen —
Van 't heil, meen 'k, dat hen tot zich heeft gedreven.

Als takkenbosse' in vuur bij het bewegen
In 't rond verheffen ontelbare vonken,
Waaruit de dwazen te voorspellen plegen,

Zoo lichten, meer dan duizend aan — geblonken —
Schene' en dié veel, dié weinig slechts te stijgen,
Alnaar de Zon, die ze' aansteekt, 't heeft geschonken.

En toen elk rustig naar zijn plaats kon zijgen
Kon 'k kop en hals van Adelaar aanschouwen,
Kon 't vuur dien vorm, zoo afgeteekend, krijgen.

Wie hier beeldt, hoeft op gids niet te vertrouwen,
Maar Hij leidt; men bedenk' uit Hem gesproten:
Die kracht, die is 't instinct voor 't nesten bouwen.

De and're zaal'gen, die eerst blij genoten,
Voor zij de M den Lelie-vorm meedeelen,
Voltooiden 't beeld, wijl weinig néér zij schoten.

O zoete ster, door wat steene' en hoevele
Heb ik den indruk van ons Recht verkregen
In 't Ruim, dat Gij inlegt met Uw juweelen.[5])

118 'k Bid dus den Geest, waarin aanvangt 't bewegen
En Uw deugd, dat Hij zie, vanwaar gezonden
De wolk kwam doovend door Uw straal gestegen,

121 Dat toorn in Hem ontbrandt in and're stonde
Om 't in den tempel koopen en verkoopen,
Dien men op teekens, martelingen grondde.

124 O heir — dat 'k zie — des hemels, voor mij open,
Bidt voor degenen, die verdwaald op aarde
Geheel het slechte voorbeeld na nog loopen.

127 Eens placht men krijg te voeren met de zwaarden,
Wijl sinds het brood te' ontnemen ginder tierde,
Dat geen de Vader achter slot bewaarde.

130 Denk gij, die voor 't herroepe' Uw veer slechts stierde:
Voor wijngaard stierf, door U verwoest, gevonden,
Petrus en Paulus, die hier 't leven sierde.

133 Wel kunt gij: „'k Heb mijn vaste zucht" — verkonden —
„Naar hem, die zich tot eenzaam leven wendde
En voor een dans ter marteling gezonden,

136 Zóó, dat 'k den Visscher, Paulus niet meer kende."—[6])

ZANG XIX

INHOUD

De lichtglansen, die het beeld van den Adelaar vormen en waarin de zielen der rechtvaardigen gehuld zijn, uiten zich allen in één stem en vermelden den aard van de werken, waardoor zij in het Paradijs kwamen. Dante smeekt hen, dat zij zijn twijfel zullen oplossen betreffende de vraag of het naar Gods Recht is, dat brave heidenen, die het Evangelie niet kenden, geen toegang hebben tot den Hemel. De Arend toont aan, dat niemand er komen kan dan door Jezus en dat, indien het den mensch als onrecht voorkomt, de schuld daarvan ligt in het gebrekkig inzicht van den sterveling, die Gods wijsheid en goedheid niet kan doorgronden. Dan merkt de Vogel op, dat vele zoogenaamde Christenen verder van de zaligheid af zullen wezen dan menig Heiden en noemt daarvan vele voorbeelden onder de vorsten uit Dante's tijd in het begin van de XIVe Eeuw.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-13. De Arend, ofschoon uit een menigte zielen samengesteld, spreekt als één persoon. Bij de enge verbinding dier zalige geesten, waarin zij zich slechts als één groot geheel beschouwen, heeft Dante waarschijnlijk aan de verbinding van het geheele Menschdom tot één Monarchie gedacht, in zijn „De Mon." uiteen gezet. Daarom corr. v 8, 10, 12 op o s t r o, a k e n, waarin hij meldt, dat hier het i k en m ij n gelijk is aan w ij en o n s, dus waar hij op de eenheid dier geesten wijst, m. Z III v 109, 111, 113, op o s t r a, a k e n, waar het leven

in de Maan-sfeer met dat van de broeders en zusters in een klooster wordt vergeleken en met de v. daar aang. N 14.

[2]) V 13-22. Dit betreft zoowel de voortreffelijke heerschers afzonderlijk als het denkbeeld van Dante's idee van keizerschap en is een berisping voor hen, die dit bestrijden (Zie voor v. 15 Cas. p. 722; zie voor v. 18 Luc. Phars I 165).

[3]) V 22-40. V 20, 22, 24 corr. m. Z XIV v 38, 40, 42 en m. de v. daar aang. N 4. V 23, 25, 27 corr. m. Z. XVI v 131, 133, 135 en m. de v. daar aang. N 8. V 26, 28, 30 corr. m. Z XVII v 101, 103, 105 en m. de v. daar aang. N 7. Ofschoon de Tronen, waarin zich de goddelijke Rechtvaardigheid spiegelt, een anderen hemelkring besturen (naar II. Conv. dien van Venus, volgens het stelsel van Dionysius Areopagita dien van Saturnus, zie Z IX v. 18), zal toch ook zeker hun, die de rechtvaardigheid op aarde versierde en in den hemel verhief, de goddelijke Gerechtigheid ongesluierd verschijnen en juist over een geheim dezer laatste wenscht Dante hier opheldering. Zijn twijfel geeft de Arend zelf in v. 70 aan. Met v 37-40 bedoelt Dante, dat die zijn eenheid vindt in het koor der zaligen en dus als saamgeweven is in den adelaars-vorm uit lofzangen.

[4]) V 40-90. V 41 naar Spreuken van Salomo VIII v 27: „Toen Hij de hemelen bereidde, was ik daar, toen Hij een passer zette op het aangezicht van den afgrond..." en Hiob XXXVIII v 5. Ook op het gebied des geestes (v. 42) heeft God het (voor den Mensch erkenbare) licht van de duisternis gescheiden. Alle geesten kunnen niet in gelijke mate Gods Woord — in den zin als van den aanvang van Johannes — doorgronden. De engelen bestaan en werken slechts in deze erkenning naar rangorde (Zie Z VIII v 34). Ook het Heelal blijft eindig en alles, wat zich daarin bevindt. Maar dat God iets eindeloos scheppen kon, is even ondenkbaar als, dat Hij iets slechts zou doen. Slechts in voortbrenging van het Woord sinds de eeuwigheid her uit zijn eigen zelfstandigheid heeft Hij iets aan zich zelf gelijk (v 45) — echter niet van Zijn

Wezen gescheiden — voortgebracht en dat daarom eindeloos boven de wereld verheven is. (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. 25 Art 6; Petrus Lomb. Sentent. Lib I Dist 41). Zelfs Lucifer viel door niet op genoegzame wijsheid te wachten. (Zie I Z XXXIV v 17) V 47: t e k w a d e r u r e ingelascht. V 47, 49, 51 corr. m. Z XVIII v 74, 76, 78 en m. de v. daar aang. N 4. V 53, 55, 57 corr. m. Z XVII v 23, 25, 27 en m. de v. daar aang. N 3. V 56, 58, 60 op e r n a, ij k e n, waarin Gods rechtvaardigheid ondoordringbaar als de Oceaan wordt genoemd, corr. m. Z XVII v 35, 37, 39 op e r n o, ij k e n, waarin Cacciaguida aantoont, wat er volgens de natuurwetten in de stoffelijke wereld gebeurt tot tegenstelling en m. de v. daar aang. N. 4. (Zie voor v 56 Thom. v. Aq. S. P. I Qu XII, art 2). V 59, 61, 63 corr. m. Z XIV v 98, 100, 102 en m. de v. daar aang. N 6. V 68, 70, 72, op i v a, i e r d e slaan m.i. beslist op Boeddha. Dat hij van het Boeddhisme eenige kennis had, is zoo goed als zeker, want het zou wel een wonder wezen, zoo hij, toen hij deze verzen schreef i n d e l a a t s t e j a r e n v a n z ij n l e v e n nog destijds niet g e h o o r d had van de reis van Marco Polo van 1271—1295 en van de reis daarvóór nog van Maffeo en Niocolò Polo naar China (Zie II Z II N 2), beide ontzaggelijke gebeurtenissen en dat, terwijl bij Dante de voorliefde voor aardrijks- en sterrenkunde maar al te duidelijk uit zijn werk spreekt. (Zie The Travels of Marco Polo, the Venetian bij Marsden p. 167-168). Zoo hij al geen copie van Polo's reisbeschrijving heeft gelezen, zal hij toch wel gevraagd hebben naar de godsdiensten van het voor hem nieuwe werelddeel. Dat hij van Indië méér had vernomen, blijkt al o. a. uit II Z XXXII v 40-43 N 6, waar hij zegt, dat de Boom der Kennis nog grooter was dan een uit de wouden der Hindoes. Bovendien bestaan er honderd mogelijkheden, dat Dante direct of indirect van Oosterlingen in Italië, die er als krijgs- of kooplieden waren, of van Christenen, die in Klein-Azië en Palestina van Indië, China en het Boeddhisme gehoord had-

den, kennis droeg van dezen godsdienst en van zijn stichter. V 68, 70, 72 corr. m. Z XVI v. 44, 46, 48 en m. de v. aang. in N 2. V 74, 76, 78 op ede, ezen, waarin gezegd wordt, dat Boeddha, hoewel ongedoopt en zonder geloof in Christus naar de menschelijke rede rechtvaardig leefde, corr. m. Z XIII v. 110, 112, 114 op edi, ezen, waarin Dante in geloofszaken tot bedachtzaamheid wordt aangemaand. Dat hij Boeddha als heiden toch ook gelijk Julius Caesar b.v. als een voorlooper van Christus en Il Veltro beschouwt, blijkt uit de corr. van die laatste rijmen m. Z XII v. 62, 64, 66 op ede, ezen, waar Dominicus en Z XI v. 110, 112, 114 op eda, ezen, waar Franciscus als voortypen van Il Veltro aangeduid worden in betrekking tot II Z XXXIII v. 35, 37, 39 op eda, ezen, waar van Il Veltro zelf sprake is. V 77, 79, 81 op anna, annen, waar de Adelaar Dante vraagt of deze hier durft optreden als rechter in Gods plaats voor het feit, dat deze rechtvaardige Heiden tot den Limbus gedoemd is, corr. m. Z XII v. 80, 82, 84 op anna, anna, waar Dominicus wordt geroemd als gezaligde, dus tot tegenstelling. (Zie aldaar N 5). Bij uitzondering heb ik hier Dante's eigen wijze van corr. gevolgd n. l.: zeer dikwijls met een verschil van vocaal in den tweeden lettergreep van den versvoet, waartoe het Hollandsch zich niet leent. Zie voor v. 79: Paulus Rom. IX 20, I Cor. II 16 en Par. Z XIII v. 139-142 en voor de vertaling van v. 81-84 m. i. zóó het duidelijkst: Fraticelli p. 527. V 87: Voluntas Dei est omnino immutabilis (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. XIX art. 7). V 88-90 beteekenen: Iets is rechtvaardig, omdat het met Gods Wil in overeenstemming is; zoo ook is iets goed, niet, omdat God er zich toe aangetrokken voelt, maar omdat het een uitvloeisel (of uitstraling) van Gods goedheid is (Zie Paulus ad Philipp: II 13 in verband met ad Rom: IX), waarmee hij aan Paulus' woorden in Rom. IX hun schijnbaar gewicht in deze questie ontneemt.

[5]) V 90-100. V 89, 91, 93 corr. m. Z XVIII v. 11, 13,

15 en m. de v. daar aang. N 1. V 95, 97, 99 corr. m. Z XVII v. 56, 58, 60 en m. de v. daar aang. N 5. V 98, 100, 102 corr. m. Z XVI v. 36, 38, 40 en m. de v. daar aang. N 4.

[6]) V 100-148. V 101, 103, 105 op egno, eken, waarin gemeld wordt, dat niemand den hemel bereikt, die niet aan den Christus der belofte gelooft als de geloovigen vóór Christus' komst, corr. m. Z XIV v. 101, 103, 105 op egno, eken, waarin gezegd wordt, dat Dante duizelde bij de aanschouwing van het Kruis van Mars, dus als tegenstelling van hetgeen een geloovige en niet geloovige wacht en m. de v. daar aang. N 6 (Zie voor v. 105: Thom. v. Aq. S. P. III Qu. LXVIII art. 1, III Z XX v. 122). V 104, 106, 108 op Cristo, Christus, waarin de huichelarij der zoogenaamde Christenen gelaakt wordt, corr. m. Z XIV v. 104, 106, 108 op Cristo, Christus, waar hij als geloovige Christus ziet schitteren op het Kruis van Mars tusschen de zaligen en van de ware vromen spreekt tot tegenstelling en m. Z XII v. 71, 73, 75 op Cristo, Christus, waar hij van Dominicus spreekt om Boeddha, die als Heiden zoo hoog stond met dien laatsten te vergelijken, die heilig was. (Zie ook Matth. VII v. 21-22, Lucas XII v. 42-49). In v. 109 is Aethiopiëer volgens Cas in het algemeen heiden of ongeloovige. (Zie voor v. 110 Matth. XXV v. 31). In v. 113 zegt hij, dat de Perzen — ook volgens Cas. bedoeld als heidenen in het algemeen — dit soort Christenen zullen veroordeelen, zoodra zij hun zondenregister zullen zien. (Zie Apocal. XX v. 12). In v. 115-118 duidt hij keizer Albert I (Zie II Z VI v. 97 N 13), die Boheme verwoestte uit haat tegen den Boheemschen koning Wenceslaus in 1304 (Zie voor Wenzel: II Z VII v. 101). Tot Praag is hij — volgens Phil. — niet doorgedrongen, daar hij van Koettenberg terugtrekken moest. Dit staat volgens Dante in zijn zondenregister. Tot de grenze' in 't ronde, ingelascht. Philippe le Bel liet valsche munt slaan om zijn leger, aangeworven tegen de Nederlanden, te bezoldigen (Zie

F. de Saley. Bibl. de l'école des chartes 1876, Vol. XXXVII p. 145-182). Hij stierf in 1314 op jacht door den beet van een wild zwijn, waardoor hij van zijn paard viel (Zie Vill. Cr. IX 66), Cotenna is volgens Cas. hier de huid van een ever. V 116, 118, 120 op enna, onden, waarin gemeld wordt, dat de zonden in het Boek van God, dus in dat van zijn rechtswetenschap gegrift staan, dus de daling dier vorsten, corr. m. Z XIII v. 95, 97, 99 op enno, onden, waarin Dante's stijging door de gebieden der goddelijke wetenschap wordt aangegeven en m. de v. daar aang. N 7. V 119, 121, 123 op eta, eidde, waarin gemeld wordt, hoe Philippe le Bel de munt vervalschte en volgens Cas. waarschijnlijk de engelsche koning Eduard II (1284-1327) bedoeld wordt, en de schotsche koning Robert Bruce (1274-1329), die door trots tot andere ondeugden kwamen, corr. m. Z XV v. 63, 65, 67 op eta, ijden, waar Cacciaguida Dante vraagt om ronduit te spreken, dus in tegenstelling met de taal van valschaards en trotschaards en m. de v. daar aang. N 4. Volgens Cas. kan het niet Eduard I zijn, (Zie Cas. p. 729) omdat die met lof wordt genoemd in II Z VII v. 132. De spaansche koning (v. 124) is — volgens Cas. p. 729 — Ferdinand IV (1285-1312), onder wiens regeering de oorlogen Castilië verwoestten en de macht der grooten tot nadeel der koningen vermeerderde; die van Boheme (v. 124) is Wenceslaus. Beide waren bekend om hun verwijfdheid. (Zie voor den laatste II Z VII v. 102). V 125, 127, 129 corr. m. Z XVIII v. 113, 115, 117 als tegenstelling en m. d. v. daar aang. in N 5. De Kreupele (v. 127) is Karel II van Anjou, zoon van Karel I, koning van Napels (Zie II Z XX v. 79, III Z XI v. 106). Zijn goedheid wordt aangeduid door I als romeinsch cijfer voor 1 zijn slechtheid door M voor 1000. V 128, 130, 132 op ate, aren, waarin gesproken wordt van de ondeugden dier koningen, voor goed gegrift in het Boek van God, corr. m. I Z III v. 5, 7, 9, waarin gezegd wordt, dat de Poort van de Hel, beeld van

Gods Recht, evenals dit Boek van eeuwigheid her bestaat. Frederik II (v. 131), koning van Sicilië (Zie II Z III v. 116, II Z VII v. 115), zoon van Peter van Aragon. Sicilië wordt het eiland des vuurs genoemd om de Etna, hier omschreven door: waaruit vlammen stijgen. Anchises stierf hier te Trapani en werd er begraven (Zie Virg. Aen. III 707 en volg.) Deze (v. 133) is Frederik. V 131, 133, 135 op oco, ijgen, waarin gemeld wordt, dat zijn zonden in kleine letters bijeen werden geschreven, omdat hij zooveel misdeed, corr. m. Z XVIII v. 104, 106, 108 of oco, ijgen, waarin de zielen beschreven worden, die samen den Adelaar vormen, dus het schitteren van hun deugden, symbool van het keizerschap als tegenstelling met deze koningen en m. de v. daar aang. N 5. Volgens Fraticelli (p. 530) worden zijn zonden niet verkort in schrift, maar in woorden vermeld, en daarom niet met romeinsche, maar met arabische cijfers. De letters zijn hier dan cijfers, als in het Latijn en Hebreeuwsch in tegenstelling met het opschrijven der zonden van Karel II in romeinsche cijfers. Jacob, koning van Majorca (1243-1311) was de oom (v. 136-139) en Jacob II (Zie II Z III v. 116, II Z VII v. 115), de broeder van Frederik II en de eerste koning van Sicilië en daarna van Aragon. Vandaar dat van twee kronen, die van Majorca en Aragon wordt gerept. De edele stam is die van Aragon. De koning van Portugal (v. 139) is Dionysius Agricola, volgens Cas. van 1261-1325, over wien de moderne historici gunstiger dan Dante denken; die van Noorwegen is Hako VI, Langbeen (1280-1319). De laatste nam de moordenaars van Erik VII van Denemarken op, en begon tegen zijn opvolger Erik VIII een oorlog, welke tot verderf hunner rijken, 9 jaar duurde. Volgens Cas. kon men toen echter van Hako in Italië maar weinig weten. Rascia (v. 140) is Ragusa, hoofdstad van het koningrijk Dalmatië aan de Adriatische Zee (Oost-Servië volgens Cas.) van Stephanus II. Koning Uroscius II (Uros Milutinus), die een dochter van den Griekschen keizer Michaël Paleologus huwde,

liet de munt van Venetië namaken in goud van veel geringer gehalte (Zie Barozzi, Dante en il suo secolo). De regeeringen van Beda IV en Ladislaus IV (v. 142) waren niet gelukkig, die van den eersten niet door de invallen der Mongolen, van den ander niet door zijn zwakheid. Hier is echter de lange strijd van het Huis Arpad (Andreas III 1290-1301) met Anjou (Karel Robert) bedoeld. Ofschoon Andreas III, koning van Hongarije, de laatste was der Arpads, nazaten van Sint Stephanus, behoorde de zoon van Karel Martel koning te zijn. Hem volgden de Anjou's op (Zie III Z VIII v. 31). Navarre (v. 143) tusschen Frankrijk en Spanje was destijds in het bezit van Frankrijk of in dat van den Philippe le Bel. Dante acht het gelukkig, voor zoover het zich van zulk een slecht vorst kon bevrijden, die met Johanna van Navarre huwde in 1284. Toen zij stierf in 1304, kreeg zijn zoon Louis X, den titel van koning van Navarre. In 1328 was Navarre vrij en kreeg zijn eigen vorsten. De bergen van dit land zijn de Pyreneëen. Een teeken voor Navarre (v. 143) van de toekomstige booze regeering is het slecht bestuur van Cyprus, waarin Nicosia en Famagosta de voornaamste steden zijn. De bewoners klagen over hun koning Hendrik II Lusignan, die volgens l'Ott een dierlijk leven leidde, en Cyprus regeerde van 1285-1324. Onder hem viel Ptolemais, de laatste bezitting der Chrristenen in Syrië in Turksche handen. (Zie E. Renan. Hist. litt. de la France XXVII p. 337-390).

ZANG XIX

ZESDE KRING

De Sfeer van Jupiter
De Rechtvaardigen
De Paradijs-Adelaar

1 Mij blonk, terwijl de vleugels uit zich spreidden
Het schoone beeld, dat in het zoet genieten
De zielen van de zaal'gen er verblijdde;

4 Elk scheen robijn, waarin de stralen stieten
Der Zon en daarin zulk een brand ontsprongen,
Dat die gekaatst mijn blikken tegen schieten.

7 En dat wat ik te malen ben gedwongen,
Kon nooit tot klank of tot geschrift geraken,
Noch is óóit fantasie zoo hoog gedrongen.

10 Want 'k zag, hoorde uit den snavel woorden slaken
En „ik" en „mijn" hoorde' ik de stem uitspreken,
Terwijl men „wij", „ons" er uit op moest maken.[1])

13 En het begon: „Rechtvaardig, vroom gebleken,
Ben ik verheven hier tot deze glorie,
Niet voor een overmacht van wensch bezweken.

16 En op de aarde liet ik in 't memorie
Der menschen heug'nis, die — zelf kwaad — haar prijzen,
Maar volgen doen ze' 'r niet in de Historie.

19 Zoo kan door vele kole' een gloed bewijzen:
Te zijn, naar 't door veel liefden te beseffen
Was, daar één stem uit dit beeld op kon rijzen.[2]

22 Waarop 'k: „O eeuw'ge bloemen" — aan wou heffen, —
„Van eindelooze vreugde, die in éénen
Met al Uw geuren mij te saam kunt treffen.

25 Wil ad'mend aan den wensch 't voldoen verleenen,
Die zóó lang kwelde mij met hongerknagen,
Want op de aard' vond 'k niet de spijs voor genen.

28 Weet wel, dat — zoo van and're hemel-lagen
Een spiegel zich het godd'lijk Recht kon maken —
De Uwe zich niet toont van floers beslagen.

31 Gij weet met wàt aandacht 'k bereid wou raken
Tot luist'ren, — weet wat, welke twijfelingen,
Zoo oud reeds, naar Uw woorden mij doen haken." —

34 Gelijk de valk den kop beweegt, de zwingen
Uitslaat, als niet de kap hem meer zal deren,
En schoon zich toont en wat voor wensche' 'm dringen,

37 Zoo zag ik ook dit teeken doen, ter eere
Der godd'lijke Genade saam geweven,
Met zang, bekend wie vreugd vindt in die Sferen.[3]

40 Toen heeft het: „Wie den passer" — aangeheven —
„Om 's werelds grens zwaait, ordende in gene,
Wat blijkt en wat verborgen is gebleven:

43 Wou niet Zijn kracht zoo 't gansch Heelal verleenen,
Dat er Zijn Woord geheel mee saam zou stroomen
En 't eindeloos verheven is verschenen.

46 Aan d'eersten Trotschaard zij 't bewijs ontnomen,
't Hoogst schepsel, dat onrijp — te kwader ure —
Het licht niet beidend is ten val gekomen.

49 Daaruit volgt, dat de mind'ren van nature
Te klein zijn voor zulk goeds om dit te' omvamen,
Dat Zìch met Zìch meet en eind'loos zal duren.

52 Daaruit volgt voor Uw zien, 't welk 't moet betamen
Een straal te zijn uit dezen Geest gedreven, —
Dat alle dinge' en wezens vult te samen, —

55 Dat 't uit zijn aard de macht niet is gegeven,
Dat hier de oorsprong van er aan zou blijken,
Ver boven, wat dit kennen kan, verheven.

58 Dus kan in 't eeuwig Recht ook zóó ver reiken
't Gezicht, dat aan Uw aarde werd gegeven,
Als Uw oog in den Oceaan kan kijken.

61 Want zoo 't van 't strand zijn grond nog ná kan streven:
Het ziet dien niet in zee, daar toch te vinden,
Maar door haar diepte' er weg voor 't oog gebleven.

64 Geen licht, of 't moet uit zaal'gen glans eerst zwinden,
Die nooit verdonkert, maar slechts duister wekken
Kan 's lichaams schaduw, slechts zìjn gif verblinden.

67 Genoegzaam kan 'k dit floers U thans onttrekken,
Dat 't levend Recht verborg, waarvan U hier de
Vraag zóó vaak grond tot twijfel moest verstrekken.

70 Want gij spraakt: „Waar de Indus-oever zwierde,
Leefde' een, aan wien men Christus nooit verkondde,
Noch wien men las of veer daartoe bestierde,

73 En gansch van wil en daden goed bevonden,
Zoo hoog 't verstand van menschen is gerezen
In leven en in woorden zonder zonden.

76 En ongedoopt, niet g'loovend stierf er deze.
Waar is het Recht, dat dezen uit zal bannen?
Hoe schuld, daar hij niet g'looven kon, bewezen?" —

79 Maar wie zijt gij, dat gij U wilt vermannen
Te zet'len op afstand van duizend mijlen,
Wijl 't oog niet meer dan één palm kan bespannen?

82 Wis wie met mij dit scherper af wou vijlen,
Waar boven U de Heil'ge Schrift niet spreke,
Zou wonder lang hierbij in twijfel wijlen.

85 O aardsche ziele', o geesten, stomp gebleken:
De eerste Wil — van zelf door zich de goede —
Het hoogste Goede' is nooit zich zelf ontweken.

88 Recht is al, wat met Zijn klank saam kan spoeden,
Nooit heeft aantrekkingskracht Hij ondervonden
Van goeds, dat Hij schiep door Zijn stralenvloeden." —[4]

91 Naar boven 't nest de ooievaar in 't ronde
Wiekt eerst tot spijze' 'r jongen toe gevlogen,
Wijl die na 't voed'ren blikken tot haar zonden,

94 Aldus deed — en 'k hief toen de wenkbrauw-bogen —
't Gezegend beeld en dit sloeg met de veeren,
Toen 't door zoo diep vermanen was bewogen.

97 Rond kringend zong 't en 'k hoorde 't tot mij keeren:
„Gelijk mijn tonen, die te hoog U trekken,
Is 't eeuwig Recht U sterv'linge' in Uw sferen." —[5]

100 Toen zag 'k zich rust de lichte' in brand verstrekken
Des Heil'gen Geestes, altijd nog in 't teeken,
Dat den Romeine' op aard' ontzag kon wekken,

103 Het ving op nieuw aan: „Geen stijgt tot deez' streken
Omhoog, die nimmer heeft geloofd in Christus,
't Zij vóór of sinds aan 't Kruis Hij is bezweken.

106 Maar ziet: er roepen velen Christus, Christus,
Die men bij 't Oordeel minder nog zal roemen
Dan zulk een, die nooit kennis droeg van Christus.

109 d'Aethiopiër zal die Christenen verdoemen,
Als zij zich zullen scheiden in twee scharen,
d' Een steeds rijk, d' ander eeuwig arm te noemen.

112 Wat zal de Pers Uw vorsten doen ervaren,
Als hij het Boek ziet op'nen in deez' Perken,
Dat al hun schand' geschreve' 'm doet ontwaren?

115 Hier ziet men dan bij Albrechts booze werken:
Wat drijft de pen, als tot de grenze' in 't ronde
Praags Rijk zich als woestijn slechts zal kenmerken.

118 Hier ziet men 't wee, de Seine toegezonden,
Door wie er valsche munten wou verspreiden,
Dien steek van borstel doodelijk zal wonden.

121 Hier ziet men trots tot and're dorst weer leiden,
Die Schot en Brit zoo'n dwaasheid in zal geven,
Dat in de perken geen zich houdt van beide.

124 Men schouwt de wellust in 't verwijfde leven,
Dat Spanje's en Boheme's vorst zal streelen,
Die nooit deugd kende of er naar wou streven.

127 Men schouwt, dat Zions Kreup'le' een I kan velen,
Als merk nog voor zijn goedheid te verklaren,
Wijl men hem voor de rest M toe zal deelen.

130 Men schouwt, hoe schraapzucht, lafheid bij hem paren,
Die waakt op 't eiland, waaruit vlammen stijgen,
Waar eens Anchises eindde lange jaren.

133 Dat wèl men ziet de laagheid, dezen eigen,
Zal letter, klein, van hem geplaatst, verraden
Om veel in eng bestek bijeen te krijgen.

136 En elk ziet er van de' oom de euveldaden,
Van broeder, die zoo ed'len stam onteerden,
En die twee kronen met schandvlekken smaadden.

139 Die Noorwege' en die Portugal regeerden,
Kent men hier dan, van Rascia er neven,
Die boozen blik Venetië's munt toe keerde.

142 Heil Hongarije, zoo het gaat weerstreven
't Mishandelen! Heil moog' Navarre 't weten,
Zoo 't zich de berge' er om tot schutsmuur geve!

145 En iedereen mag onderpand dit heeten
Voor Famagosta, Nicosia, beide,
Die om hun beest al jammerden en kreten,

148 Dat van de zij der and'ren niet zal scheiden." —[6])

ZANG XX

INHOUD

Dante ontwaart nu in het oog van den Adelaar twee zielen van heidenen Ripheus en Trajanus, die in den hemel zijn opgenomen. Dit bevreemdt hem, maar hij krijgt daarvan een verklaring.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-31. Men meende in de Middeneeuwen, dat de sterren hun licht aan de zon ontleenden. V 2, 4, 6, corr. m. Z XIX v. 98, 100, 102 en m. de v. daar aang. N 5. V 5, 7, 9 op ente, even, waarin hij op den glans van den Adelaar let, corr. m. Z XVII v 131, 133, 135 op ento, even, waarin van Dante's eigen macht als dichter in de toekomst gesproken wordt ter verg. en m. de v. daar aang. N 8. Z 8, 10. 12 corr. m Z XIII v 65, 67, 69 ter verg. van dit teeken en wie het leiden met het kenteeken daar en met God en m. de v. daar aang. N 6. Die 'k zag dagen: ingelascht. Volgens Phil. zingt elke geest in v 10, 12 afzonderlijk. Dit acht ik niet zeker. Het is m.i. veel waarschijnlijker, dat Dante de reeks zangen met de sterren vergelijkt, de voorafgegane woorden met de zon, omdat hij de woorden onthield, de bijnamen in zijn geheugen verflauwden. Z 11, 13, 15 corr. m. Z XVIII v 23, 25, 27 en m. de v. daar aang. N 1. Z 14, 16, 18, corr. m. Z XVIII v 101, 103, 105, en m. de v. daar aang. N 5 Het verwarde gedruisch van stemmen als van een waterval ontstaat in den Arend, doordat de stemmen nog gemengd klinken. V 17, 19, 21, corr.

m. Z XVII v 113, 115, 117 en m. de v. daar aang. N 7. (Zie hiervoor: La forma del suono secondo l'Alighieri, Napoli 1900. R. Valensise.)

[2]) V 30-43. De Arend (v 30) voorkomt dus hier ook zijn wenschen, eer hij die uitsprak. Dat deel der sterfelijke adelaren, dat in de zon ziet, is hun oog. Zij, die dus in het oog van den Arend het licht der zon kunnen verdragen, zijn de hoogste heiligen. Hun stand in het oog is deze:

Constantijn
Hiskia Willem
Trajanus Ripheus
David

De eerstgenoemde (68) is David (Zie II Kon VI). Hij bracht de Ark des Verbonds (v 69) van Gibea naar het huis van Obed-Edom en vandaar naar Jeruzalem (Zie II Z X v 55-70 N 6). In dit teeken (v 40) ingelascht. V 41 beteekent: David komt eere toe, voor zoover de Psalmen het werk waren van zijn vrijen wil; voor zoover zij een voortbrengsel waren van den H. Geest, behoort de eer aan God. V 38, 40, 42, corr. m. dezen Z v 11, 13, 15 en m. de v. daar aang. N 1.

[3]) V 43-49. V 41, 43, 45 corr. m. Z XI v 86, 88, 90 en m. de v. daar aang. N 10. Die zich het dichtst bij den snavel bevindt, is Trajanus (Zie II Z X v 73-82 N 7, 8), Met het and're (leven) in vroeger tijden (ingelascht) is (v 48) bedoeld: de 500 jaar door Trajanus in den Limbus doorgebracht.

[4]) V 49-55. Wie volgt is Ezechias (IV Kon XX v 1-11, II Kron XXXII v 24-26 Is. XXXVIII v 1-22).

[5]) V 55-61. Deze is Constantijn de Groote (274-337). Hier is weer sprake van de zoogenaamde schenking aan de Kerk (Zie I Z XIX v 115 N 19, I Z XXVII v 94 en volg N 14, II Z XXXII v 138 N 21, III Z VI v 1-10 N 1). Hij bracht den Romeinschen Adelaar naar Griekenland met de Romeinsche wetten, welke daar twee eeuwen later

door Justinianus in één boek werden verzameld. De vraag of de uitslag der handelingen iets ten kwade of ten goede aangerekend wordt — hier de gewaande schenking — wordt aldus beslist, dat een niet voorzien slecht gevolg — als hier — niet ten nadeele van den dader komt (Zie Thom. v. Aq. S. P. I 2ae Qu XX Art 5). V 59, 61, 63 corr. m. Z XIX v. 68, 70, 72 en m. de v. daar aang. N 4.

[6]) V 61-67. Nu volgt de Normandische koning Willem de Goede (1154-1189) (Zie Z III N 14) die zoowel Napels dat toen aan Karel II van Anjou onderworpen was (Zie III Z XIX v 79) beheerschte als Sicilië, dat Frederik II, zoon van Peter van Aragon bezat (Zie II Z VII v 129 N 16, III Z XIX v 131 N 6.) Zijn dood (v 62) werd — ook om de onzekerheid van de troonopvolging — door zijn onderdanen beweend. Van die droefheid getuigt de klacht van Richard de Saint Germain. (Zie Pertz. Monum germ. Script. XIX 324). V 62, 64, 66 corr. m. Z XIX v 20, 22, 24 en m. de v. daar aang. N 2.

[7]) V 67-73. Nu ziet hij Ripheus (zie Virg. Aen. Lib. II 339-394, 426, 427), die er zegt: „Ook Ripheus valt, een der rechtvaardigsten onder de Trojanen en de trouwste bewaarder van het recht. V 65, 67, 69 corr. m. dezen Z v. 38, 40, 42 en m. de v. daar aang. N 2. V 68, 70, 72, corr. m. Z XIX v 59, 61, 63, ter verg. en m. de v. daar aang. N 4

[8]) V 73-88. V 71, 73, 75, corr. m. Z XV v. 83, 85, 87 ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. V 74, 76, 78 op e n t a, e v e n, waarin de bevrediging van den leeuwerik wordt uitgedrukt bij het stijgen en van den Arend, die er naar eenheid streeft met Gods Wil als alle wezens, corr. m. Z XIX v. 53, 55, 57, waarin van de bekrompenheid van den blik der stervelingen wordt gesproken tot tegenstelling, daar de Adelaar verder ziet en m. de v. daar aang. N. 4. Zie voor de vertaling van i m p r e n t a Cas. p. 736, Phil p. 269 N 15. De a f d r u k van Gods welbehagen, wil is de

Monarchie, die haar beeld, haar symbool vindt in den Arend in den hemel zoowel als op aarde. In deez' Sferen (v. 79) ingelascht. Aan al wat bestaat (zie Phil p. 269 N 16), wordt zijn bijzonder kenmerk ingedrukt door zijn verlangen naar de eeuwige vreugde van de goddelijke heerschappij. Daardoor toch bestaat alles wat is en gelijk het is. In v. 79-82 wordt bedoeld, dat de heiligen Dante's twijfel door hem heen zien als kleur door glas (Zie Err. III 8). Welke wezens n.l. Ripheus en Trajanus (heidenen) kunnen (v. 82) in het Paradijs zijn?

[9]) V 88-118. V 92, 94, 96 op ate, aren, waarin gezegd wordt, dat Gods Liefde Gods Recht overwint, corr. m. I Z III v 5, 7, 9, waarin staat, dat Gods Macht de Poort der Hel grondvestte voor de heidenen en de zondaars en m. III Z XIX v 128, 130, 132 N 6 op ate, aren, waarin bericht wordt, dat de ondeugden der koningen gegrift staan in Gods Boek van Gerechtigheid ter vergelijking en m. de v. daar aang. N 6. Zie voor v. 94: Matth. XI v. 12 Regnum coelorum vim patitur et violenti rapiunt illud. En van de dagen van Johannes den Dooper tot nu toe wordt het koningrijk der hemelen geweld aangedaan en de geweldigers nemen hetzelve met geweld. (Zie voor v. 91-93 Thom. v. Aq. S. P. II 2^{ae} Qu. VIII art. 1-2). Gods Wil: het Recht wordt door God zelf als God van Genade ook overwonnen d. w. z. Gods betrekkelijke door Gods absoluten Wil. (Zie III Z VI v 109), V 104, 106, 108 corr. m. Z XIX v 74, 76, 78 en m. de v. daar aang. N 4. Wanneer den heiden de weg tot zaligheid niet volstrekt afgesneden wordt, geschiedt dit slechts onder voorwaarde, dat hij geloove, al is dit slechts een fides implicita; Cas 739 verwijst hier naar Thom. v. Aq. P. II 2^{ae}, Qu. II, art. 7: Velen uit de heidenen gewerd de openbaring omtrent Christus... Zijn er echter behouden geworden, aan wie generlei Openbaring gewerd, zoo werden zij toch niet behouden zonder eenig geloof in den Middelaar; want al hadden zij geen bepaald ontwikkeld (explici-

tam) geloof, zoo bezaten zij toch een altans in de kiem aanwezig, verhuld (implicitam) geloof in de goddelijke Voorzienigheid, daar zij geloofden, dat God de Verlosser der menschen is naar den zin, waarin de Geest zulks geopenbaard heeft aan degenen, die de kennis der waarheid ontvingen. Ripheus leefde voor Christus, Trajanus na Hem; daarom is ook de wijze, waarop de laatste tot zaligheid geraakt, ingewikkelder, want voor hen, die nà Hem leefden, stond de weg voor het geloof wijder open. Ripheus werd gered door het toekomstig lijden van Christus, Trajanus, toen dit al tot het verleden behoorde (v. 105). Z 113, 115, 117 corr. m. m. Z XIX v. 131, 133, 135 tot tegenstelling en m. de v. daar aang. N 5. (Zie voor Trajanus II Z X v. 70-82 N 7. Vita santi Gregorii Magni II 44, Joh. Diaconus, La Légende de Traian, G. Paris). Dante maakt zich de legende van Trajanus en Gregorius den Groote ten nutte om eerst aan te toonen, hoe een heiden na de komst van Christus en ook hoe iemand door verdiensten van anderen zalig kan worden. Dezelfde legende wordt bij Thom. v. Aq. aangevoerd ter bestrijding der bewering, dat de voorbede hun, die in de Hel zijn, niets kan baten. Ook hij weet deze tegenwerping niet anders te weerleggen dan door het als waarschijnlijk te verklaren, dat Trajanus door het gebed van Gregorius weer levend en gedoopt werd en zoo de vergiffenis zijner zonden verkreeg, gelijk ook met andere wonderbaar opgewekten geschiedde, die heidensch en onbekeerd gestorven waren. Van al dezen moest men zeggen, dat zij niet voor goed (finaliter) ter Helle gedoemd waren maar naar den toenmaligen stand van hun eigen verdienste. Een andere verklaring was hem daarom niet mogelijk, omdat de wil der verdoemden voortdurend op het kwade gericht is en van het goede afgekeerd en dus, zoolang dit duurt, aan geen bekeering of behoud te denken valt. (Zie v. 106 en Thom. v. Aq. S. Suppl. P. III, Qu. XCVIII art. 1, Suppl. P. III Qu. LXXI art. 5.

[10]) V 118-148. V 116, 118, 120 corr. met dezen Zang v. 68, 70, 72 en m. de v. hier aang. N 7. V 119, 121, 123 corr. m. Z XIX v. 47, 49, 51 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. Ter verklaring van Ripheus opname in den Hemel werd de leer aangewend van het doopsel van begeerte (baptismus in voto susceptus) en daarbij het denkbeeld vastgehouden, dat de eerste drang, de eerste genade van God komt. De drie Donna's (v. 127) zijn Geloof, Hoop en Liefde (Zie II Z XXIX v. 121 en Thom. v. Aq. S. P. III Qu. LXVI art. 11. Qu. LXVIII art. 2-3. In hun gangen (v. 128) ingelascht. V 128, 130, 132 corr. m. Z XVII v. 134, 136, 138 ter verg. en m. de v. daar aang. N 8. V 131, 133, 135 corr. m. Z XVIII v. 86, 88, 90 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 5. V 137, 139, 141 corr. m. Z I v. 107, 109, 111 ter verg. en m. de v. daar aang. N 19.

ZANG XX

ZESDE KRING

De Sfeer van Jupiter

De Rechtvaardigen

David, Trajanus, Ezechias, Constantijn
Willem de Goede, Ripheus

1 Als hij, die tot heel d' aardbol licht kan keeren,
Aldus van ònS halfrond zal neder trekken,
Dat alom er de dag zich moet verteren,

4 Zal 't zwerk, waarin hij slechts eerst brand kon wekken,
Weer plots zich door veel lichten schitt'ring geven,
Die er tot kaatsing van een enkel strekken.

7 Die hemelwerking zag 'k weer voor mij zweven,
Toen 's werelds Teeke' en wie zijn leiding dragen
Den bek — gezegend — weer tot zwijgen dreven,

10 Daar al die helle lichten, die 'k zag dagen,
Gezange' aanhieve' en meer te schitt'ren bleken,
Hymne' in mijn heug'nis zwak, die er vervagen.

13 O min, zoet, die 'k van lach-waas zag omstreken:
Wat gloed scheen door die stemmen U geschonken,
Die heil'ge ideëe' er in slechts kunnen kweeken!

16 Toen door die dure steenen, die zoo flonken,
En die in 't zesde licht ik zag gewrongen,
Voor stilte d'eng'len-tonen henen zonken,

19 Was 't, of van vloed geluiden tot mij drongen,
Die van den top, — bij 't klaar langs rotsen dalen —
Toont d' overvloed van waar hij is ontsprongen.

22 En naar een klank aan citherhals zal halen
Zijn rechten aard en aan den mond van fluiten,
De toets naar wind, die indringt, 't zal bepalen,

25 Zoo vrij van vrees op hindernis te stuiten,
Is 't murm'len van den Adelaar gedreven
Hoog door den nek — of hol die was — naar buiten.

28 Hier maakte 't zich tot stem, heeft zich 't verheven
Uit zijnen snavel in den vorm van woorden,
Naar 't hart het dacht, waarin 'k die heb geschreven.[1])

31 ,,Dat deel in mij, dat niet den aanblik stoorde
Der Zon in sterfelijke adelaren,
Moet gij strak aanzien nu", — was 't geen ik hoorde —

34 ,,Daar uit de vuren, waaruit 'k saam kon varen,
Die, welke' in 't oog mijns schedels fonk'ling spreiden,
Het hoogst van alle' in rang zijn te ontwaren.

37 Wie midde' in den pupil licht mag verbreiden,
Kon door des Heil'ges Geestes zange' uitsteken,
Die d' Ark van d' eene stad naar d' and're leidde.

40 Nu weet hij, wat zijn loon is in dit Teeken
Voor diè kunst, wat was in zijn wilsvermogen
Aandeel — dat hem gewerd — gelijk gebleken.

43 Van 't vijftal om een van de wenkbrauwbogen
Is bij mijn snavel hij 't dichtst dien ter zijde,
Tot troost voor weduwe' om haar zoon bewogen.

Nu weet hij, hoe 't niet volgen kan doen lijden
Van Christus, omdat hij heeft ondervonden
Dit zoete leve' en 't and're' in vroeger tijden. [3])

Hij, die op hem volgt en mijn brauw in 't ronde, —
Dien 'k noem — die 't hoogst des boogs er kon bereiken,
Verschoof door waar berouw de stervensstonde.

Nu weet hij, dat het eeuwig Recht uitwijken
Niet kent als ginds, waar smeeken 't doet beamen,
Dat 't hede' als dag van morgen aan komt strijken. [4])

Wie dan volgt en met mij, de wetten samen
Week voor den Herder — wat vrucht droeg ten kwade —
En werd Griek; toch wou 't goede hij beramen.

Nu weet hij, dat het kwaad uit goede daden
Voortvloeiend, niet voor hèm tot nadeel tierde,
Hoewel 't de wereld met vernieling schaadde. [5])

En dien gij ziet, voor deze boog neer zwierde,
Was Willem, die 't land smartkrete' aan deed heffen
En daar tot thans Kaar'l, Fred'rik nog 't bestierden.

Nu weet hij, hoe de liefde 't zwerk kan treffen
Voor eerlijk vorst, en glansen, die ontsteken
Rondom zijn aanschijn, dit nog doen beseffen.

Wie g'looft al — dwalend nog in d' aardsche streken —
Ilions Riphéus tot deez' Sfeer verheven,
Der heil'ge lichten vijfde hier gebleken? [6])

Nu weet hij wel, wat men in 't aardsche leven
Niet zien kan van de godd'lijke Genade,
Kan ook zijn oog tot aan Haar grond niet dringen." —

73 Naar leeuw'rik, die in 't ruim gespied men gade
Slaat, zingend eerst, voldaan dan, stil gebleven,
Doordat de leste zoetheid hem verzaadde,

76 Zoo zag ik 't beeld van d' afdruk voor mij zweven
Van 't eeuwig Welbehage', op welks begeeren
Elk ding of wezen, naar 't ìs, wordt gedreven.

79 Zoo 'k voor mijn twijfel hier gold in deez' Sferen
Als glas voor kleur, die deze kan bedekken,
Kon 'k mij voor 't tijd afwachten niet regeeren.

82 ,,Wat zijn 't voor wezens?"—moest uit mijn mond 't wekken
Door kracht van dit gewicht er toe bewogen,
Waar 'k fonk'ling van veel vreugde door zag trekken.

85 Toen hief het in een grooter brand de oogen,
Waarop 't gezegend Teeken tot mij zeide,
Dat het mij niet liet wachten opgetogen: [8]

88 ,,Ik zie, dat gij geloof die zaken wijdde,
Daar ìk 't zeg, zoo 't gezicht 't ,,hoe" bleef ontberen,
Dat floers — gelóóft gij 't ook — zich om hen breidde.

91 Gij doet als wie den naam eens dings goed leeren,
Maar die het innigst wezen niet ontwaren,
Als and'ren hun hiervoor geen licht toe keeren.

94 Regnum coelorum kan geweld ervaren
Van warme liefde, hoop, die sterk zal dringen,
Wat Gods Wil overwint, zoo die zich paren,

97 Niet naar een mensch tot wijke' een ander dwingen
Kan: Hij verliest, door zich er toe bewogen,
Dat zóó Zijn gunst toch 't overwicht bedinge.

100 De eerste' en vijfde, in mijn brauw getogen,
Verbazen U, als gij Uw blik laat glijden
Naar hen, ze vindend in der eng'len bogen.

103 Ze' ontvloden 't lijf niet, naar gij meent, als heiden,
Maar zijn als Christe' in 't vast geloof gerezen
Der voeten, die reeds lede' of zouden lijden.

106 Want d' een kon uit de Hel weer — nooit uit deze
Komt men door goeden wil — in 't vleesch getogen,
Wat 't loon van levendige hoop mocht wezen,

109 Van sterke hoop, die wou door bidden pogen
Tot God, dat dit Hem anders zou doen denken,
Opdat Zijn Wil zoo daardoor werd bewogen.

112 De ziel vol roem, waarheen 'k mijn woord blijf lenken,
In 't vleesch gekeerd, waar kort zij plaats kon krijgen,
Geloofde' in Hem, die hulp aan haar kon schenken.

115 En g'loovend liet zij zulk een brand opstijgen
Van ware liefde, dat na 't tweede leven
Zij waard werd om tot deze vreugd te tijgen.[9])

118 De ander door gena, uit bron gedreven
Zoo diep, in druppels, dat geen schepsel turen
Kon tot, waar d' eerste golf zich heeft geheven,

121 Deed zoo zijn liefde' omlaag door 't Recht besturen,
Dat God met gunst op gunst hem 't oog liet wijden,
Aan onze redding in toekomstige' uren.

124 Dus g'loofde hij en wou sinds niet meer lijden
Den stank van 't heidendom en dien zich sparen
En gispte wie afdwaalde in die tijden.

Door 't drietal Donna's kon hij doop zich sparen,
Die gij aan 't rechterrad zaagt in hun gangen,
Voordat men doopte' al ruim een duizend jaren.

O Voorbeschikking, hoe ver is 't erlangen
Des bliks, vanwaar ten wortel die wil jachten,
Die niet aan d' eersten grond nog gansch kan hangen.

Gij, stervelingen, stel perke' Uw gedachten
Tot oordeel, want zij, die de Godheid zagen,
Kunne' elk, verkoren, niet bekend ons achten.

En 't is ons zoet om dit gebrek te dragen,
Daar onze deugd zoekt in diè louteringen;
Want onze wil is één met Gods behagen." —

Zoo deed het godd'lijk beeld klaar tot mij dringen,
Wat eerst mijn kort gezicht niet kon ontwaren,
Dat d' oogen zachte medicijne' ontvingen.

En naar een goede zanger klank van snaren
Van goede citherspeler mee laat glijden,
Dat meer bekoring aan zijn zang zich pare,

Zoo heugt mij, zoo, terwijl 't die taal mij wijdde,
Hoe 'k de twee lichten zag met zooveel zegen —
Naar 't slaan van d' oogen één gevoel zal leiden —

De vlammetjes bij ieder woord bewegen.

ZANG XXI

INHOUD

De Dichter zweeft nu naar den Zevenden Kring, de Sfeer van Saturnus, die der Contemplatieven, waarin hij een kristallen Trap als de Jacobsladder bestijgt, waarlangs de engelen op en neer zweven. Hier wordt Beatrice zóó schoon, dat zij haar glimlach inhoudt, omdat de Dichter haar glans, die der Openbaring, anders niet zou kunnen verdragen. Dante vraagt nu een der zielen op welken grond de voorbestemming van den Mensch berust. Deze, Peter Damiano, antwoordt hem, dat zelfs de hoogste Seraf dit niet kan doorgronden. Na zich bekend te hebben gemaakt, houdt hij een strafrede tegen de ontaarding onder de toenmalige geestelijkheid.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-16. V 1, 3 op olto, ogen over zijn aandacht corr. m. Z II v. 62, 64, 66, op olti, ogen, waar Beatrice hem hiertoe opwekt. Zie voor de corr. van v. 2, 4, 6: Z XXXIII. Als deelgenoote (v. 2) ingelascht. Van v. 1-66 corr. al de verzen als in het oorspronkelijke, behalve hier v. 31, 33, 35 op uso en v. 53, 55, 57 op osta. V 5, 7, 9, (waarbij zoudt gij zoo U deren, wat vrij is vertaald) corr. m. Z XVII v. 56, 58, 60 tot tegenstelling en m. de v. daar aang. N 5. Semelè (v. 6), de moeder van Bacchus (Zie I Z XXX v. 1-13 N 1, 2, Ovid. Met. III 308). 's Heeren (v. 7) vervangt vrij eterno, eeuwig voor de corr. V 8, 10, 12 corr. m. Z XX v. 2, 4, 6 ter verg. en m. de v.

daar aang. N 1. Dat Dante dit niet verdragen kan, komt, doordat hij in den Kring der bespiegelende heiligen verschijnt. De contemplatie verheft den Mensch boven zijn eigen natuur en daarom heeft hij een bijzondere mate van goddelijke genade noodig om dit te bereiken. Eerst later kan Dante dit erlangen. (Zie Z XXIII v. 45, 46). V 11, 13, 15 corr. m. Z XX v. 62, 64, 66 ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. Hij bereikt Saturnus om 9 uur in de Zaterdag-nacht van 2 April (W. H.), legt er 45° mee af en blijft er tot 12 uur dien nacht. (Zie voor de plaats-bepaling verder Z XVI N 1 en Fig. I, Stand h. i.) Iedere planeet (v. 15) heeft een verschillende uitwerking, naarmate zij in verschillende sterrenbeelden staat. Verwante beelden in conjunctie vermeerderen hun invloed ten goede of ten kwade, tegenovergestelden matigen elkander. Saturnus stond in den Leeuw; de eerst is koud en droog, de tweede heet en droog, resultaat bij conjunctie: gematigd en zeer droog. Saturnus is een maleficus, kwade in de astrologie, wreed, ontrouw en koud en heet infortuna major (Zie hier N 6 en II Z XIX v. 1-7 N 1 en Longfellow. Par. C. XXI p. 251). V 12, 14, 16 corr. m. Z XX v. 5, 7, 9 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1.

[2]) V 16-52. In pure glans (v. 17, 18) ingelascht. V 17, 19, 21 corr. m. Z XIX v. 47, 49, 51 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. V 20, 22, 24 corr. m. Z XVIII v. 50, 52, 54 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 3. Met de gewichten (v. 24) is bedoeld, wat hier tegen elkaar wordt gewogen: het zien van Beatrice en dat van den Ladder. V 23, 25, 27 op orta, onden, waarin herinnerd wordt aan de opvatting der heidenen, die de Gouden Eeuw verplaatsten naar den tijd, toen Chronos (Saturnus), de vader van Jupiter, en diens ster de aarde regeerden (Zie I Z XVI v. 96-103 N 13), corr. m. Z XVII v. 77, 79, 81 op orte, onden, waarin van de wenteling van Mars en den invloed der sterren wordt gesproken ter verg. en m. de v. daar aang. N 6. V 26, 28, 30 corr. m. Z XX v. 8, 10,

12 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. V 29 herinnert aan Genesis, Hoofdstuk XXVIII v. 12: Jacob droomde en zie een ladder stond op aarde, wiens toppunt den hemel raakte, en zie, de engelen Gods stegen daaraan op en neder (Zie voor v. 31 Gen. XV 5, XXII 17, Exod. XXXII 13, Deuter. X 12). V 32, 34, 36 corr. m. Z XX v. 17, 19, 21 ter vergelijking van het gewemel van stemmen hier met het druischen als van een waterval daar en m. de v. daar aang. N 1. Volgens Cas. zijn het e k s t e r s (Zie Cas. p. 743), volgens Frat. k r a a i e n (Zie Frat. p. 538). V 35, 37, 39 corr. m. Z XIII v. 8, 10, 12 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. V 38, 40, 42 op o s s e, o g e n, waarin van hun bewegingen en lichtglansen sprake is, corr. m. Z II v. 98, 100, 102 op o s s o, o g e n ter verg. met het licht-effect in drie spiegels aldaar en m. de v. daar aang. N 12. V 41, 43, 45 corr. m. Z XIX v. 116, 118, 120 ter verg. en m. de v. daar aang. N 6. V 44, 46, 48 corr. m. Z XVIII v. 41, 43, 45 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. V 47, 49, 51 op i o, e e r e n. corr. m. Z I v. 83, 85, 87 op i o, e e r e n N 18 ter verg.

[3]) V 52-79. V 50, 52, 54 corr. m. Z XX v. 104, 106, 108 ter verg. en m. de v. daar aang. N 9. In v. 50 leest Beatrice Dante's gedachten door tot God op te zien, in Wien dezen zich weerspiegelen. V 56, 58, 60 corr. m. Z XX v 128, 130, 132 ter verg. en m. de v. daar aang. N 10. De reden (v 60) is, dat hij als sterveling den zang hier evenmin kon verdragen als de lach van Beatrice: het licht der Openbaring in een hooger Kring. V 59, 61, 63 corr. m. Z XVIII v 17, 19, 22 tot tegenst. en met de v. daar aang. N 1. Peter Damiano wil hem echter de gunst verleenen zijn glans te aanschouwen en zijn woord te hooren. V 62, 64, 66 corr. m. Z XX v 65, 67, 69 ter verg. en m. de v. daar aang. N 7. Voor v 68: zie Thom. v. Aq. S P II 2ae Qu XXVI art 13. V 70-73 beteekent: Niet omdat Damiano door grooter liefde bewogen wordt dan de andere

zaligen van dezen Kring is hij tot Dante afgedaald, maar daar Gods Wil, Zijn keus het zoo bepaalt. Dante zegt nu wel te begrijpen, waarom de liefde van Damiano vrij is, d.w.z. waarom deze van zelf Gods Wil volgt, echter niet waarom God alléén Damiano tot die liefdedienst voor hem heeft bestemd. V 71, 73, 75 corr. m. Z XIX v 56, 58, 60 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. V 74, 76, 78 corr. m. dezen Z v 23, 25, 27 ter vergelijking van Dante's gehoorzaamheid aan Beatrice met die van Damiano aan God en m. de v. hier aang. N 2. d'Uwen in deez'Ronde (v. 78) ietwat vrij voor metgezellen, lotgenooten.

[4]) V 79-103. V 89, 91, 93 op ara, aren corr. m. Z II v 146, 148 op aro, aren ter verg. V 98, 100, 102 corr. m. Z XX v 17, 19, 21 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. Met v. 101, 102 is bedoeld: Laat de Mensch betreffende dit vraagstuk op aarde waarnemen, zoover hij dit daar vermag maar niet verder, omdat hij in den hemel zelfs geen voldoend antwoord ontvangt aangaande de Voorbeschikking.

[5]) V 103-124. Tusschen de Tyrrheensche en de Adriatische Zee zijn de Apennijnen zoo hoog, dat zij uitspitsen boven de tweede luchtstreek, waar volgens Aristoteles de onweders ontstaan (v 106-109) Het klooster Avellana (v. 110), later Santa Croce genaamd, omdat Peter hier een vrijdagsche vasten invoerde ter herinnering aan Christus' Kruisiging ligt aan den voet der hooge bergspits Catria, ten N O van Gubbio en slechts weinig mijlen van de grenzen van Toscane. Catria zelf ligt op een zijtak van den grooten Apennijnenrug van Ambria. Dante zelf zou hier volgens de overlevering in de laatste tien jaar van zijn leven eenigen tijd hebben vertoefd (Zie o. a. L. Nicoletti, Dante e il monastero di F. A; Pesaro 1903). Petrus, in 1007 te Ravenna geboren, werd door zijn ouders, die reeds een groot getal kinderen bezaten aan den hongerdood prijs gegeven. Een tijd lang werd hij door een weldadige vrouw opgenomen maar moest evenals

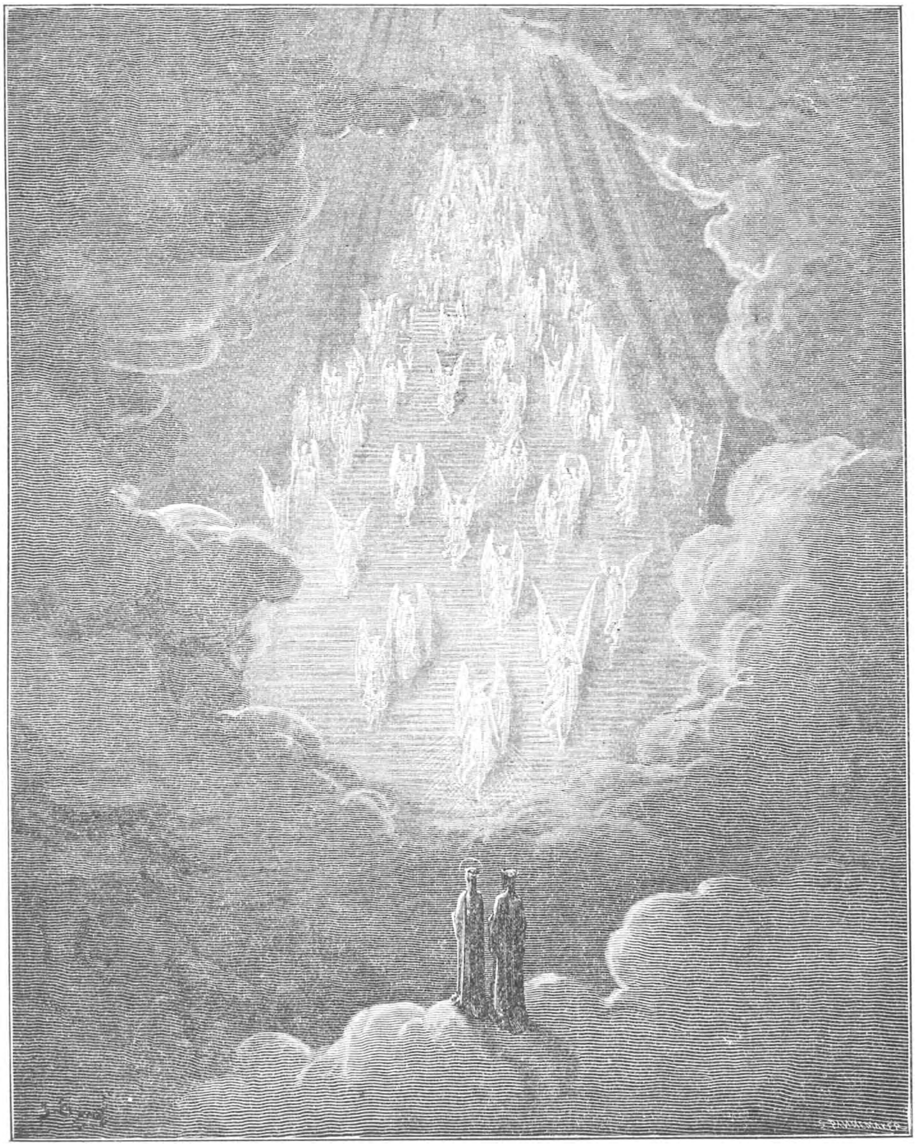

In goudkleur, waardoor stralen licht heen dragen,
Zag ik een ladder en zoo hoog dien stijgen,
Dat tot zijn top ik niet mijn blik kon jagen.

Z XXI v 28-31

Paus Sixtus V geruimen tijd de zwijnen hoeden. Uit dezen benarden toestand werd hij door een broeder, den geestelijke Damianus, bevrijd en uit dankbaarheid noemde hij zich voortaan Petrus Damiani. Sinds 1037 leefde hij in afzondering in Fonte Avellana. Aan vasten en zelfpijniging ontleende hij echter het recht in verstandhouding met de volkspartij in een groot deel van Italië en de toen opduikende Patarenen vooral tegen de simonie te ijveren en voor de handhaving van het celibaat onder Paus Gregorius VI en Leo IX en bereidde zoo de hervormingen voor van zijn vriend Paus Gregorius VII. Stephanus X noodigde hem in 1058 uit om als Kardinaal-bisschop aan het hoofd van het H. College te treden (zie v. 125) en menige gewichtige taak werd hem opgedragen. Hij stierf te Faënza 23 Febr. 1072 (Zie voor bronnen Cas p. 747). Met Petrus Damiani is dikwijls verward Petrus de Honestis, prior van het klooster S. Maria in Porto fuori bij Ravenna. De verwisseling ontstond vermoedelijk, doordat beide zich uit nederigheid teekenden: Petrus Peccator (zondaar) — zie v 122 — alleen met dit verschil, dat Petrus Damiani P. p. monachus, Petrus de Honestis P. p. clericus schreef. Volgens Frat: is dit de oplossing: Verschillende commentatoren, daar zij het betrekken op Petrus Damiano, zeggen, dat hij, voor hij in het klooster van Fonte Avellana ging, veertig dagen in het Huis van S. Maria vertoefde; maar dit kon niet, want dit laatste werd veel later dan het eerste gesticht. Petrus Damiano werd Benedictijner in 1040, toen Petrus de Honestis, de stichter van dat klooster van S. Maria nauwelijks was geboren. En voegt Lombardi er bij: Waarom zou hij zich dan slechts 40 dagen den bijnaam van Zondaar hebben gegeven en niet langer? Daarom leest men thans:

121 In quel loco fu'io Pier Damiano
E Pietro Peccator; fui nella casa
Di nostra Donna in sul lito adriano.

Dan is elke moeilijkheid opgeheven, als men onder *la casa di nostra Donna* niet verstaat S. Maria in Porto, maar

de basiliek en het klooster van Pomposa, gelegen aan den oever van de Adriatische zee en toen in bloei, waar Damiano, na eenigen tijd te Fonte Avellana vertoefd te hebben, twee jaar verbleef, terwijl hij zich in beide kloosters Pietro Peccatore liet noemen. (Zie Giov. Mercati, P. Peccatore ossia Della vera interpretazione ec. Roma, Tipogr. poliglotta ec. 1895). V 113, 115, 117 corr. m. Z XX v. 59, 61, 63 ter verg. van de heiligen in den Arend met de contemplatieven van zijn klooster en m. de v. daar aang. N 5. Spijzen (v 116) enkel met olijfsap, mager voedsel in de vasten gebruikt. V 116, 118, 120 over de vroegere glorie van dit klooster, corr. m. Z XIII v 11, 13, 15 ter verg. met die der heiligen in de zon en m. de v. daar aang. V 2. Voor d'eng'lendrommen (v 119) ingelascht. Het zich openbaren (v 120) schijnt een zinspeling te wezen op een of ander vergrijp jegens de kluizenaars, misschien op den financieelen ondergang van het klooster, waartegen in 1321 (het jaar van Dante's dood) buitengewone pauselijke maatregelen werden genomen (Zie L. Nicoletti, Dante e il mon. di F. A., Pesaro 1903). V 119, 121, 123 ter verg. van dit klooster, ook dat der H. Maagd van Pomposa, met dat der burgers van het hemelsche Rome in de Zon, corr. m. Z XII v. 134, 136, 138 en m. de v. daar aang. N 10.

[6]) V 124-142. De Hoed (v. 125) staat hier als symbool der kardinaals-waardigheid, hoewel die dracht als zoodanig eerst in zwang kwam onder Innocentius IV omstreeks 1252 (Zie Bull. VI 48). V 125, 127, 129 op ello, schijnen mij niet te corr. met andere rijmen, daar er 9 regels verder weer op elle staan. Cephas (v. 127) is Petrus (Joh. I v. 42) en beteekent Steen; zijn eerste naam was Simon. Het uitverkoren Vat des H. Geestes is Paulus (Zie I Z II v. 28). V 129 is een herinnering aan Paulus, I Br. aan de Cor. X v. 27. Lankmoedigheid (v. 135) is God, in overeenstemming met Augustinus: patiens quia eternus (geduldig, omdat Hij eeuwig is). Damiano spreekt juist zoo over dit soort

geestelijken in Opuscula XXXI 6. V 134, 136, 138 corr. m. Z XVIII v. 68, 70, 72 en m. de v. daar aang. N 4. Dante, Conv. II 14 maakt Saturnus tot het symbool der astrologie: De hemel van Saturnus — zegt hij — kan met de Astrologie vergeleken worden. De eerste is de langzaamheid van zijn beweging door de twaalf teekens, want volgens de geschriften der sterrenwichelaars eischt zijn omloop 29 jaar en meer. De tweede is, dat hij de hoogste van alle planeten is. En die twee eigenschappen vindt men in de Astrologie, want met haar cirkel af te leggen, — d. i.: die te leeren gaat veel tijd voorbij.... Bovendien is zij de hoogste van allen, enz. Deze planeet is wreed, trouweloos en koud van nature. (Zie voor den astrologischen invloed, Longfellow. Par. p. 251).

ZANG XXI

ZEVENDE KRING

De Sfeer van Saturnus

De Contemplatieven

De Trap van Kristal

Peter Damiani

1 Reeds richtte ik weer naar mijn Donna d' oogen
Op haar gelaat, mijn ziel als deelgenoote,
Aan ieder ander streven toen onttogen,

4 Zij lachte niet, wijl woorden tot mij schoten:
„Zoo ik weer lachte, zoudt gij zoo U deren
Als Semelè, toen ze' is tot asch vervloten.

7 Want mijn schoon, dat de treden langs van 's Heeren
Paleis een feller brand steeds kan verwekken,
Naar gij 't zaagt bij het altijd hooger keeren,

10 Straalt, dat Uw macht van mensch U niet kan dekken
— Zoo dit door tempering zich niet vereffen' —
En loof scheen, dat een flits aardwaarts kon strekken.

13 Wij konde' ons tot het zevend Perk verheffen,
Waaraan de borst des Leeuws zijn brand kan geven
Dat onder hem hun krachten samen treffen.[1])

16 Laat strak Uw geest Uw oogen nà nu zweven,
Maak die tot spiegels, dat zoo 't beeld in pure
Glans voor U in deez' spiegel zij verschenen." —

19 Wie weet, wat spijs de blik kreeg door dit turen,
Wijl ik naar zaal'ge aanblik d' oogen richtte,
Toen ik tot and're zorg mijn geest wou sturen,

22 Ervoer, hoe groot mijn vreugde was te zwichten
Voor wensch, die mij deez' Hemel-Gids verkondde,
Wijl 'k tege' elkander stelde de gewichten.

25 En in 't kristal, dat kringt om 's werelds ronde
En heet naar heer, haar lief in vroeger dagen,
In wiens Rijk dood alle' ondeugd werd gevonden,

28 In goudkleur, waardoor stralen licht heen dragen,
Zag ik een ladder en zoo hoog dien stijgen,
Dat tot zijn top ik niet mijn blik kon jagen,

31 En langs zijn treden zooveel glansen tijgen
Afwaarts, dat al het licht ik dacht gedrongen —
Verbreid in 't hemelruim — hier saam te zijgen.

34 Naar eksters — door gewoonte' er toe gedwongen —
Als 't daagt, de veeren schuddend saam zich vinden
Nog kil, dat warmte' er door zij zich bedongen —

37 Dan zonder t'rugkeer and're' er na verzwinden,
Of and'ren keeren daar, vanwaar zij vlogen
En and'ren toeven, die in ronde winden,

40 Zoo schenen zij, die ik hier had voor oogen
In dat gevonkel, 'twelk werd saam gezonden,
Tot zek're trede hier te saam getogen.

43 En deze, die 't dichtst bij ons werd gevonden,
Werd zóó klaar, dat ik in gedachten zeide:
„Wel zie 'k de min, die gij mij wilt verkonden." —

46 Maar die, waarvan ik 't „hoe", „wanneer" blijf beiden
In 't spreke' en zwijgen, staat, dat trots 't begeeren
Ik wel doe om een vraag aan haar te mijden,

49 Waarop zij ziend, dat spreken 'k wou ontberen
— In 't schouwen naar wie is het alziend Wezen —
Mij: „Laat Uw heete wensch vrij" — toe wou keeren[2])

52 En: „Mijn verdienste" is van mij gerezen —
„Kan mij van U 't antwoord niet waardig maken,
Maar doe 't om wie de vraag toestaat, om deze,

55 O zalig leven, dat in 't vreugde-blaken
Van U zich dekt, laat kennis mij erlangen
Des gronds, die haar zoo dicht tot mij deed naken.

58 Zeg, waarom in dit rad zwijgt op zijn gangen
De zoete symfonie van 't hemelsch Eden,
Zoo vroom in d' and'ren — lager — opgevangen."—

61 „Gij hebt ooge', ooren sterf'lijk als beneden.—"
Antwoordde hij — „Eén is, dat die blijft steken
En dat hier Beatrix niet lacht, de reden.

64 Zoover ben 'k neer den heiligen Trap geweken
De treden langs slechts om U te verblijden,
Met woorde' en 't licht, als mantel me' om gestreken.

67 Geen grooter min kon tot méér haast mij leiden,
Want grooter, meerder brandt ze in heil'ger bogen
Gelijk hierin het vlamme' U in kan wijden

70 De hooge Goedheid, die ons doet — bewogen
Naar wensch — haar dienen, leidend 's werelds Rijken,
Doet hier de keus, gelijk gij 't hebt voor oogen." —

73 „Wel" — sprak ik — „moet nu, heil'ge lamp, mij blijken,
Hoe min, vrij, volgzaam is gindsch Hof bevonden
Om wat Voorzienigheid wil, te bereiken.

76 Maar dit is, wat mij zwaar valt te doorgronden:
Waarom gij enkel zoudt zijn uitgelezen
Tot deez' dienst onder d' Uwen in deez' Ronde."—[3])

79 Mijn laatste woorden waren niet gerezen
Of 't licht heeft 't midde' als centrum aangenomen
En rond als snelle molen zwaaide 't wezen.

82 Toen deed daaruit de liefde tot mij stroomen:
„Gods Licht spitst zijne stralen naar mij henen,
Dat 't dit, waarin ik ben, kan binnen komen,

85 Welks kracht zich met mijn schouwen kan vereenen,
Mij over mij verheft, dat 't oog kan strijken
Ter hoogste kern, die dit mij wou verleenen.

88 Hieruit komt vreugd, die mijn vlamme' op doet wijken,
Waardoor 'k de klaarheid ook laat evenaren
Der vlam aan die mijn blik al kan bereiken.

91 Maar die ziel, 't schitt'rendst in het zwerk te' ontwaren,
Die Seraf, die zijn oog 't hechtst God kan wijden,
Deed op Uw vraag voldoening niet weervaren;

94 Want die kan zoover 't in den afgrond breiden,
Van 't geen van d' eeuwige wet gij wenscht te leeren,
Dat 't blijft van elk geschapen oog gescheiden.

97 Als tot de sterf'lijke' aarde gij zult keeren:
Zeg 't, dat men niet tot 't waagstuk zich gedwongen
Waant tot zóó 'n doel te gaan in deze Sferen.

100 De geest, die hier straalt, is van damp omslongen
Op aard', laat 't oog, naar wat dáár kan, dus streven
Bij machtloosheid in 't hemelruim gedrongen."—[4]

103 Zoo werd mij 't door zijn woorden voor geschreven,
Dat ik 't niet vroeg, slechts ned'rig wou verkrijgen
Mij op vraag, wie hij was, bescheid te geven.

106 „Gevaarten tussche' Italië's stranden stijgen
Hoog, niet ver van Uw vaderland gelegen,
Dat er de donders heel wat lager dreigen.

109 Een rug is uit hen: Catria, gestegen
Waaronder heilig klooster ligt geweken,
Waar men slechts God te dienen was genegen." —

112 Zoo ving hij aan ten derden maal te spreken
En daarna er mee voortgaand, zei hij: „Hier de
Dienst van de Godheid ben 'k zoo trouw gebleken,

115 Dat vreugd in mij bij hitte' en vorst ook tierde,
'k Slechts spijzen met olijfsap mij wou sparen,
Tevree als 'k lust slechts tot beschouwe' uitvierde.

118 Dit klooster kon deez' Kring eens vruchten garen
Maar thans is 't ledig voor de eng'lendrommen
Dat weldra dit er zich zal openbaren.

121 Pier Damiano heette' ik, ook rondomme
„Zondaar"; 'k heb in Maria's Huis verbleven,
Waar kuste' om 't Adriatisch zeeveld krommen.[5]

124 Slechts weinig bleef mij nog van 't aardsche leven,
Toen 'k, voor dien Hoed gekozen, 't moest bëamen,
Die slechts van kwaad tot erger werd gedreven.

127 Maar Cephas, 's Heil'gen Geestes Vat te samen
Zag mager men en barrevoets opdagen,
Wijl zij de spijs van elk verblijf aannamen.

130 Nu willen nieuwe priesters zich zien schragen
En links en rechts, geleide zien verstrekken —
Zoo zwaar zijn zij — en hoog hun sleep na dragen.

133 Hun mantels laten zij hun rossen dekken,
Dat twee beeste' onder één vacht saam zoo gingen.
Lankmoedigheid, hoe duldt gij dit te rekken!" —

134 Bij dit woord zag ik meerd're vlamme' aandringen
Van tree tot tree afdalen, die rond schoten
Bij elken zwaai in schooner schitteringen.

137 Zij gingen die rondom, die werd omsloten,
En liete' een kreet, zóó hoog van toon, toen hooren,
Dat géén die lijkt, op aarde uitgestooten,

140 Welks zin me' ontging, 't geluid te sterk de ooren.

ZANG XXII

INHOUD

Beatrice spreekt met Dante over den vernomen kreet en zegt, dat de beteekenis er van moet zijn, dat de wraak op die ontaarding niet ver meer is. Daarop nadert Benedictus hem en meldt hem, dat het gebied, waar al zijn wenschen bevredigd worden, de hoogste sfeer van het Paradijs, niet ver meer is en laat dan een klacht volgen tegen de ontaarde priesters. Op een wenk van zijn Donna zweeft hij naar den Achtsten Kring, dien der Vaste Sterren omhoog, de eerste van het Derde Rijk des Hemels, en wel naar de Tweelingen, waaronder hij geboren werd en die dus voor een groot deel zijn ganschen aanleg en richting bepaalden volgens de sterrenwichelarij en die het symbool zijn van de broederliefde zonder welke geen toegang tot den Hemel bestaat. Van hier ziet hij voor het eerst terug, omlaag naar de planeten en de aarde in al haar nietigheid en ellende en gelijk langs den Louteringsberg zijn wil recht werd, zijn liefde, wordt het hier zijn verstand onder Beatrice's leiding, die der Openbaring en wordt hij hier in dien zin onder het Teeken van zijn geboorte een nieuwe Adam, de herboren Mensch en belichaamt hij de herboren Menschheid.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-31. Wou 'k . . . toen schouwen (v. 1) ingelascht. V 1, 3 op ida, ouwen corr. m. Z XVIII v. 107, 109, 111 op idi, ouwen ter verg. V 5, 7, 9 corr. m. Z XXI v. 116, 118, 120 tot tegenst. en m. de v. daar aang.

N 5. V 8, 10, 12 corr. m. Z XXI v. 62, 64, 66 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. V 11, 13, 15 corr. m. Z XIV v. 14, 16, 18 ter verg. omdat in beide een zichtbare stijging van Gods heerlijkheid wordt aangewezen op verschillende tijdstippen en m. de v. daar aang. N 2. V 14, 16, 18 corr. m. Z XX v. 131, 133, 135 ter verg. en m. de v. daar aang. N 10. Sferule, sfeertjes (v. 24) zijn de rondingen van licht om de zielen, aureolen. V 26, 28, 30 corr. m. Z XXI v. 12, 14, 16 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. Die ik zag beven, (v. 28) ingelascht.

[2]) V 31-52. V 32, 34, 36 corr. m. Z XVIII v. 44, 46, 48 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. De geest is hier Benedictus uit Norcia in Umbrië, de stichter van de Benedictijner-Orde (480-543). Hij verliet Rome, waar hij gestudeerd had, leidde bij Subliacum (Subiaco) een kluizenaarsleven en verzamelde spoedig een aantal leerlingen; vandaar verdreven vestigde hij zich te Monte Casino in de Campania. Gregorius de Groote zegt van hem in zijn Dial. II 2, welke Dante blijkbaar kende: „Een plaats: Casino ligt aan de helling van een hoogen berg. Deze berg bevat de plaats en een ruime diepte, maar steekt met zijn top drie mijl hooger uit. Dit is een overoud heiligdom, waar naar de wijze der oude heidenen Apollo door het dwaze landvolk vereerd werd. Rondom waren ook aan demonen gewijde heiligdommen, waar te dien tijde de onzinnige menigte der ongeloovigen goddelooze offers bracht. Hier gekomen verbrijzelde de man Gods het afgodsbeeld, wierp het altaar om, verbrandde het heiligdom en stichtte in den tempel van Apollo een kapel ter eere der H. Maagd; daar, waar het altaar van Apollo had gestaan, werd een kapel den H. Johannes gewijd en riep hij door onophoudelijke prediking het omwonende volk tot het geloof". (Zie verder Cas. p. 751, 752). In v. 49 weet Dante volgens Phil. waarschijnlijk zelf niet, of het Macarius de Oude (Groote), de Egyptische of de Alexandrijnsche was (Zie Phil. p. 284, 285). Volgens Cas. is het de Alexandrijn, leerling van den

H. Antonius, die het kluizenaarsleven in het O. bevorderde en in 404 stierf in tegenstelling met het werk van Romualdus in het W. Romualdus uit een edel geslacht te Ravenna, van omstreeks 956-1027, stichtte in 1018 aan den Apennino della Penna in Casentino het klooster Camaldoli (Zie II Z V v. 95). Ofschoon Romualdus' orderegel zeer streng is, verrezen toch spoedig talrijke kloosters van denzelfden naam (Zie Pier Damiano, Opera Vol. II p. 205 en volg; ook Cas. p. 753). V 44, 46, 48 corr. m. dezen Z v. 8, 10, 12 ter verg. en m. de v. hier aang. N 1.

[3]) V 52-61. V 50, 52, 54 corr. m. Z XIX v. 8, 10, 12 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. V 59, 61, 63 corr. m. Z XXI v. 47, 49, 51 en m. de v. daar aang. N 2.

[4]) V 61-97. V 62, 64, 66 corr. m. Z XVIII v. 71, 73, 75 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. Die Sfeer is het Empyreum, door geen verlangen in kring bewogen, en zonder polen, eindeloos, onveranderd en onveranderlijk. Volgens Buti komt hier deze wensch bij Dante op, omdat de Contemplatieven zelf in den Mensch diens gelijkenis met God willen zien: de ziel ontdaan van alle dekking, ook van lichtschittering naar buiten. Opgegleden, (v. 64) ingelascht. V 68, 70, 72 corr.m. Z XVIII v. 62, 64, 66 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. Zie voor v. 70 Gen. XXVIII v. 112. V 71, 73, 75 corr. m. Z XIII v. 119, 121, 123 ter verg. en m. de v. daar aang. N 8. De monniken hechten te veel aan genot en verheffen zich niet meer tot God; zij verwaarloozen hun orderegels, zoodat het zonde was die op papier (dat toen zeer duur was) te zetten. V 79-82: De woekeraar is niet zoo slecht als de geestelijke, die de inkomsten der Kerk voor eigen genot gebruikt om in vadsigheid en overdaad te leven. V 83, 85, 87 op anda, eiden, waarin gezegd wordt, dat een pas opschietende eik nog geen eikel voort kan brengen, zooals een kind nog geen macht tot voortplanting bezit en de ondeugden van den mensch dit ontijdig kunnen verhinderen, corr. m Z XXI v. 44, 46, 48 op ando, ijden, waarin Dante zegt,

dat Beatrice hem het vragen belet uit eerbied voor Benedictus, zoodat een opwelling niet tot uiting komt, en er niet toe aangroeit dus ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. De kerkelijke goederen (v. 84) zijn bestemd, zooals ook een der Decretalen van Paus Alexander III zegt, — behalve tot onderhoud der Kerk en voor de noodzakelijke levensbehoeften der geestelijken — tot ondersteuning der armen, zij, die vragen om Gods Wil, niet om verwanten of bastaarden te bevoordeelen. V 88 slaat op Hand. der Apost. III 6: Maar Petrus sprak: Zilver en goud heb ik niet. (Zie ook Z XII v. 93.) Zonder goud en zilver is verkort vertaald door arm. Franciscus (v. 90) is die van Assisi. V 86, 88, 90 (Zie Hand. der Apost. III 6) corr. m. Z XXI v. 12, 14, 16 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. V 89, 91, 93 corr. m. Z XIX v. 23, 25, 27 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 3. Zie voor v. 94-97 Josua III v. 16, Psalm CXIII 3, 5. Benedictus spreekt de hoop uit dat God, die in staat was de Jordaan te doen terugstroomen en de zee te ontvluchten nog veeleer in staat zal zijn de ontaarde monniken te bekeeren. Het kan ook slaan op dat terugstroomen en op de scheiding der golven van de zee door den staf van Mozes (Exod. XIV v. 21-22.) Dan zou v. 95 moeten luiden: De zee kon vluchten.

[5]) V 97-124. In v. 102 overwon Beatrice's kracht Dante's stoffelijke onmacht omhoog te zweven. V 101, 103, 105 corr. m. Z XXI v. 5, 7, 9 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. V 104, 106, 108 corr. m Z XX v. 128, 130, 132 ter verg., daar God ook zijn tocht van te voren beschikte en m. de v. daar aang. N 10. V 107, 109, 111 corr. m. Z XXI v. 2, 4, 6 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. Op dezen tocht (v. 108) voelt hij, dat hij door zijn zonden dien niet spoedig ten tweeden male ten hemel zal maken door langdurig verblijf op den Louteringsberg. Het Teeken (v. 110, 112), dat op den Stier volgt is de Tweelingen, waarin de Zon stond, toen hij geboren werd in Mei

1265. Elke maand loopt de Zon een teeken terug. Hij stond in de XIIIe Eeuw in Maart in den Ram, in April in den Stier, dus daarna in Mei in de Tweelingen (Zie II Z IV N 12.) De Tweelingen is het symbool van broederliefde. Volgens Bohl moet een der grootste Dante-kenners hebben berekend, dat hij geboren werd op 31 Mei 1265, terwijl de Zon toen in dat Teeken stond van 18 Mei tot 17 Juni. Volgens de astrologie geven de Tweelingen aanleg tot wetenschap en is dit de groote deugd, waarvan Dante (v. 113) spreekt. (Zie Longfellow, Par. C. XXII p. 261) Hij bereikt dus nu den Achtsten Kring, den Hemel der Vaste Sterren. V 110, 112, 114 corr. m. Z XIX v. 101, 103, 105 ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. De Zon is de vader van alle sterf'lijk leven (v. 116). V 116, 118, 120 corr. m. I Z I v. 1, 3 ter verg. want hier begint hij opnieuw in de Tweelingen, waaronder zijn levensreis begon, den tocht door den hemel als een herborene, een nieuwe Adam thans niet alleen in goeden wil maar ook verstandelijk onder de leiding der Openbaring: Beatrice en m. III Z II v. 2, 4, 6. Het opperst Heil is God zelf. V 119, 121, 123 corr. m. Z XIX v. 89, 91, 93 ter verg. en m. de v. daar aang. N 5.

[6]) V 124-133. Hier begint Beatrice een toespraak tot Dante van dezelfde strekking als van Virgilius in II Z XVII v. 127-142, waarin al de rijmen correspondeeren, uitgezonderd die op obo v. 134, 136, 138. Dan correspondeeren de rijmen ter beschrijving van al de planeten samen weer tot het slot. Dante's wil is nu niet alleen gelouterd als in het aardsche Paradijs, maar na de zeven Sferen van den eersten en tweeden Hemel te zijn doorgestegen, vangt zijn wedergeboorte aan niet als op den Berg van zijn wil, maar van zijn intellect en begint hij zoo, ook als voortype van Il Veltro, een nieuwen levensloop onder het Tweeling-gesternte. Dat hier die wedergeboorte plaats vindt in Kring VIII en op den Berg in Kring IX heeft daarin zijn oorzaak, dat het

aardsche Paradijs als hoogste Kring van loutering tevens de Limbus van den Hemel is op aarde. In den Hemel zelf wordt niet meer verbeid, in dien zin: dat men er weet van te voren, dat alle rechtmatige begeerten bevredigd worden. In Kring IX van het Paradijs heeft nu de gelukzalige vereeniging van den nieuwen Mensch, die tevens de Menschheid voorstelt, met de Godheid plaats, gelijk in Kring IX van den Berg met Beatrice en in Kring IX van de Hel de volkomen verwijdering van Satan. V 122, 124, 126 corr. m. I Z I v. 104, 106, 108 ter verg. van zich zelf en Can Grande met Il Veltro en m. de v. daar aang. N 6. V 125, 127, 129 corr. m. Z XVIII v. 38, 40, 42 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. V 128, 130, 132 corr. m. Z XX v. 116, 118, 120 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 10.

[7]) V 133-154. V 131, 133, 135 corr. m. Z XXI v. 62, 64, 66 tot tegenstelling met de duisternis en slechtheid op aarde en m. de v. daar aang. N 3. Latona (v. 139) is de moeder van de Maan. V 137, 139, 141 corr. m. Z II v. 56, 58, 60 wegens de gesteldheid der Maan, in beide verklaard. Hyperions zoon (v. 143) is Apollo, Dione is de moeder van Venus en Maia's zoon is Mercurius. Venus en Mercurius wentelen beide in epicyclen op cirkels binnen die der Zon gelegen volgens het stelsel van Ptolemaeus om de aarde, dus circa, langs en intorno, in den ronde. V. 140, 142, 144 op one, onen waarin Dante de Zon, Mercurius en Venus ziet, corr. m. Z XVI v 65, 67, 69 op one, onen ter verg. van de mythologische hemel-geslachten met aardsche te Florence. De Zon matigt de voortvarendheid: Mercurius en de liefde: Venus. Jupiter (v. 140) staat tusschen Mars en Saturnus (Zie Z XVIII v. 67, Fig. I); de eerste is zijn zoon, de laatste zijn vader. Mars vertegenwoordigt strijd, Saturnus vrede, Jupiter recht, waarmee hij den te grooten ijver van beide beteugelt. V 143, 145, 147 corr. m. Z XVIII v. 95, 97, 99 ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. In

het bijzonder moet er aan herinnerd worden, dat in Z I v. 1, 3 op o v e, e v e n gemeld wordt, dat God het Al beweegt en dat in betrekking tot Z II v. 86, 88, 90 N 10 op o v e, e v e n, d a a r m e e d e H a r m o n i e d e r S f e r e n w o r d t u i t g e d r u k t, en hier opnieuw, waar hij den Kring der Vaste Sterren bereikt. V 146, 148, 150 op a r o, a r e n waarin hij al de planeten ziet met hun grootheid, snelheid en afstand, corr. m. Z XXI v. 89, 91, 93 op a r a, a r e n, waarin van den Seraf, die het helderst ziet gesproken wordt, ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. Hiermee bedoelt Dante, dat hij ze allen tegelijk ziet in een toestand van helderziendheid of allen op één halfrond (zie Fig. I), nl. het W. H. of zoowel door het een als het ander. V 149, 151, 153 op o c i, ij g e n waarin hij op de aarde neerziet in al haar nietigheid als een oord van ellende, corr. m. Z XX v. 113, 115, 117 op o c o, ij g e n, waarin de gloed van Trajanus' ziel wordt beschreven ter vergelijking van den toestand, waarin deze heiden nu verkeert bij vroeger en waarin zich de aarde nog bevindt en m. de v. daar aang. N 9. Volgens Cas. is a i u o l a geen dorschvloer, maar een klein plekje. V 152, 154, corr. m. Z VIII v. 11, 13, 15 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. Op deze hoogte gekomen acht ik het dienstig den lezer opmerkzaam te maken, op een groote lijn, die de gansche Commedia doorloopt en die ik ontdekte in III Z XV, XVI, XVII in de Sfeer van Mars. Ik doe dit eerst op de grens van het Derde Rijk van het Paradijs, omdat men nu weer twee groote figuren van het Tweede: den Arend van Jupiter en den Ladder van Saturnus heeft aanschouwd en geen andere beelden meer volgen, die het nagaan van die lijn moeilijk maken. Want nu komen alleen nog het sterrenbeeld: de Tweelingen, de Sfeer van het Primum Mobile met den Zegetocht van Christus, de H. Roos als het hemelsche Florence en de drie elkaar snijdende hoogste Cirkels der H. Drie-Eenheid zelf in het Empyreum. Gelijk alle Kringen afzonderlijk of te samen vestingen zijn, die heiligdommen omringen,

zoo vormen ze ook successievelijk een roos (beter in letterlijken zin: een krans) of een kruis of als men er den kruisvorm niet in kan ontdekken als op Mars, worden ze in een of anderen zin door het Kruis beheerscht. Een onmiskenbare overeenkomst met Dante in den gang van zijn gedicht èn voor zoover die hier door het aardsche leven beschreven is èn door het hiernamaals, toont hier het devies, dat de Orde der Rose + Croix, een fransche vereeniging van artisten, zich heeft gekozen en die tot leidsman had of nòg heeft den auteur Joséphin Peladan, vooral bekend door zijn roman-cyclus: La Décadence Latine (Ethopée: zedenschets) zijn drama Babilou en andere werken. Want zij hebben als devies dit rijmwoord:

Ad Rosam per Crucem, ad Crucem per Rosam
In ea, in eis gemmatus resurgam,
Tot de Roos door het Kruis, tot het Kruis door de Roos
Dat ik in haar, in hen, met knoppen bezet herrijze.

Met knoppen bezet nl.: als een boom, gelijk de Boom der Kennis in II Z XXXII v. 52-64 N 10 en in figuurlijken zin: met edelsteenen nl. als het Kruis van Mars met de heiligen, die er op schitteren als juweelen in III Z XV v. 22. De overeenkomst blijkt uit Peladans boekje met een latijnschen titel maar in het fransch geschreven: Rosae Crucis Templi et Graal Ordinis Constitutiones. Actae 1892-1893 redemptionis, Paris, Secrétariat, 2 Rue de Commaille 1893, waarin de beginselen dier Orde zijn neergelegd en dat aldus begint:

Nous, par la miséricorde divine et l'assentiment de nos frères — Grand-Maître de la Rose + Croix, du Temple et du Graal;

En communion catholique romaine (!) avec Joseph d'Arimathie, Hugues des Paiens et Dante,

A tous ceux... etc, waarbij een oproep aansluit om lid van die Orde te worden. (De communion cath. rom. is geen beletsel, dat ook „Brahmanen" zich mogen aanmelden!) Deze is in drie afdeelingen verdeeld: die van

het Rozekruis, van den Tempel en van den Graal. Peladan stelde zich oorspronkelijk voor met zijn Orde, die deel uitmaakte van de zg. richting Fin-de-Siècle der Symbolisten, Mystieken en Decadenten, te strijden voor een zuiver spiritueele, anti-naturalistische kunst, doch zijn richting verviel spoedig. Hoezeer de symboliek en mystiek van Dante in verband staat met de Graalsagen, heb ik aangetoond in II Z XXVII N 25 en II Z XXXII N 9 en in verband met de verklaring van het woord *tempio* als *klooster-vesting* in II Z XX N 15 vindt men op eerstgenoemde plaats, hoe de reeks klooster-vestingen bij Dante's Reis op elkaar volgen. Ook de geheele Hemel is zulk een klooster beschermd door de Vuur-Sfeer, de onderste boog als vesting en de H. Roos vormt als Stad, als het hemelsche Florence een vesting onder het Allerheiligste in den Hemel: de Drie-Eenheid zelve. Thans kan ik aantoonen, hoe Dante telkens door een Roos naar een Kruis gaat. Aldus gaat nu de tocht:

In I Z I is hij in het donkere Woud, dat de Poort der Hel omkranst, in de Roos der Smarten op dèze aarde. Dan blinkt hem aan den hemel de Roos der Zon in het drievoudig Kruis van hemel-equator, ecliptica en colurus: (Zie ook III Z I N 9) op 25 Maart 1301 als symbool der Wedergeboorte, wat hem moed geeft. Vervolgens gaat hij met Virgilius door de Poort en komt in den Omgang der Nietelingen van Kring I, een Sfeer beheerscht door het Kruis als symbool van straf gelijk overal in de Hel, terwijl het op den Berg een symbool is van Loutering door lijden en in den Hemel steeds meer — let wel — van zegepraal. Dan betreedt hij over den Acheron den Limbus, waar het veld met grasssprieten van email een Roos van smart vormt om de Kringen daaronder, alle beheerscht door het Kruis als symbool van straf, tot hij in Kring VI den rand van gloeiende graven in Z XI om den eersten Afgrond bereikt. Deze vormen als een kerkhof, dus als een soort tuin, met hun krans van vlammen, een Roos van smart om die diepte gelijk in de Stad Dis. Daarna gaat hij over de Bloed-Rivier,

beheerscht door het Kruis van smart om in het Woud te komen, dat als een doornenkroon, een Roos van smart, de woestijn van Kring VII omringt. Hierin ziet de Dichter Capaneus in kruisvorm liggen onder een regen van vuur met de andere Godslasteraars. Op den tweeden Afgrond volgt de geheele Kring VIII, gebouwd in den vorm van een vesting om het heiligdom — in ironischen zin — van Satan: Kring IX èn als een Roos in tegenstelling met de Roos van het Woud in het aardsche Paradijs, die van de Maan, de Zon en het Primum Mobile en de H. Roos in den Hemel, want de vier laatsten zijn symbolen van reinheid, die van Kring VIII is een poel van vuil. Eindelijk bereikt hij Kring IX beheerscht door het Kruis van Satan, die daar zelf in kruisvorm de wieken uitslaat, vastgeklemd in het ijs van den Cocytus.

In II Z I herrijst hij gelouterd door den opgewekten afkeer van den Booze op het strand van den Louteringsberg als de Mensch, die de Menschheid voorstelt, in den nacht van 28 Maart, W. H. en ziet het riet, dat als een krans, een Roos van nederigheid, den g a n s c h e n Berg omgeeft. Want er staat uitdrukkelijk: II Z I v. 100-103: Q u e s t a i s o l e t t a i n t o r n o, om dit eiland. Dan volgt Kring I der Tragen in Boete en Bekeering, beheerscht door het Kruis als symbool van die straf, die eerst tot de loutering door lijden w a a r d i g maakt tot in de Vallei der blijde verwachting voor de Poort als een Roos, waarin men al een voorsmaak heeft van de vreugde in het aardsche Paradijs. Daarna gaat hij door zeven Kringen, beheerscht door het Kruis van lijden tot loutering, en door de Roos van vlammen, van smart, die tot reiniging dient, den trap op naar het aardsche Paradijs, waar het wachten vóór den slaap nog als een laatste Kruis van lijden gedragen wordt. Dan gaat hij het Woud in, gebouwd als een vesting tegen de winden om de vlakte en den Boom der Kennis als heiligdom in het aardsche Paradijs en tegelijk als een krans van deugden, een Roos herinnerend aan de H. Roos in den Hemel om eindelijk den Boom te bereiken, die ontbot door aanraking met den dissel van Bea-

trice's zegekar in rozigen bloei, en waar Dante ook voor zichzelf den wensch van het: gemmatus resurgam verwezenlijkt ziet, want hier wordt hij herboren als Adam. De analogie van den Boom, wiens kroon zich in den vorm van het gaffelkruis, van den Graal verheft, en met het kruis-symbool der drie elkaar snijdende cirkels in den hoogsten Hemel met de H. Drie-Eenheid zelf, is al aangetoond in II Z XXXII N 5 en met de helsche drie-eenheid van Satan; zie daar ook N 9. In het aardsche Paradijs is dit Kruis al een symbool van zegepraal.

In III Z I bereikt hij de Vuur-Sfeer, die door de Intelligentie der Fortuin wordt bestuurd en aardsch en hemelsch tegelijk is als de uiterste grens der aarde; als aardsche sfeer is zij nog stoffelijk en dus beheerscht door het Kruis, ook als een die bij wisseling geluk en ongeluk aanbrengt. Dit is de Sfeer, waarvan sprake is in I Z VII v. 96 (Zie N 16 aldaar); die doet zich wel voor als een zee van licht, maar is in geestelijken zin er een van wisselend licht en duister, gelijk ik daar aannam. De Vuur-Sfeer als vesting sluit den Hemel als heiligdom met zijn muur van vlammen af, gelijk de vlammenkrans in Kring VIII als zulk een Woud het aardsche Paradijs. Vandaar bereikt hij de Maan, die zich voordoet als een parel door zijn lichtglans en vorm, maar die door de witte kleur herinnert aan de H. Roos en door de rijmen in Z III v. 32, 34, 36 op aga, oren, die corr. m. II Z XXVII v. 104, 106, 108 op aga, oren en van III Z XXXI v. 29, 31, 33 op aga, oren, ook door die Z III v. 80, 82, 84 op oglia, aren m. Z XXVIII v. 17, 19, 21, op oglia, aren en m. III Z XXX v. 113, 115, 117 op oglie, aren aan het aardsche Paradijs en de H. Roos. Het gansche Eerste Rijk van het Paradijs wordt nog beheerscht door een Kruis van smart, omdat daar tot Venus de schaduw der aarde reikt en in symbolischen zin de heiligen dus nog niet geheel aan den invloed der aarde zijn ontheven, terwijl wie daar wonen, heiligen zijn: die kloostergeloften braken op de Maan, die roem- en eerzuchtigen waren op Mercurius en die

aardsche liefde voedden zonder de hemelsche te vergeten op Venus. In samenhang hiermee hebben zij in die Kringen dan ook nog het uiterlijk van hun aardschen vorm bewaard; terwijl zij in het Tweede Rijk hun ziel alleen verborgen door den uitschijnenden lichtglans en ze in het Primum Mobile de H. Roos en de negen Hierarchiën enkel het innerlijk wezen vertoonen in eigen glans. Daar hij eerst op diè hoogte de zielen aldus ziet (Z XXX v. 42-45) heet het gansche werk: Commedia. Eerst hier aanschouwt hij van de wezens en dingen louter kernen in het volle, eeuwige licht der Waarheid, in den glans van het Empyreum. Van Venus gaat hij door de Roos der Zon naar het Kruis van Mars, dat een Kruis is van zegepraal en alleen nog aan het Kruis als symbool van lijden tot loutering herinnert: Z XIV v. 103-106. Dan volgen als teekens de Arend van Jupiter, de Ladder van Saturnus, de Tweelingen als symbool van wedergeboorte, de herrijzing van Dante als een nieuwe Adam in den Hemel, het Primum Mobile, waarin hij den triomftocht van Christus ziet, als die van Beatrice in het aardsche Paradijs, de H. Roos en de Drie-Eenheid zelf. In de Hel, op den Berg en in den Hemel zijn vier rozen en vier gebieden beheerscht door het Kruis, waarbij de vlammenroos op den Berg bij die van het Woud mag gerekend worden. Hun getal is dus 12, evenveel als het aantal rijmen op Christus in Cantiek III, een heilig getal.

De indeeling van den Hemel in het Rijk van den Vader (de Macht), den Zoon, (de Wijsheid) en den H. Geest (de Liefde), al door anderen ontdekt, vond ik ook — bij een terugblik — in de Hel en op den Louteringsberg. In de Hel worden in het Eerste Rijk gestraft: wie zondigden door Onmatigheid, door heerschappij van lichamelijke begeerten over den wil, de goddelijke macht in den Mensch, dus meer in het bijzonder tegen den Vader, in het Tweede Rijk: wie zondigden door Moedwil (Geweld) tegen de Wijsheid, meer in het bijzonder tegen den Zoon en in het Derde Rijk: wie zondigden door zelfzucht tegen de Liefde, den H. Geest.

Dat dit voor de twee laatste Rijken waar is, blijkt uit I Z XI v. 28-34 en v. 52-67: ook uit het feit, dat Satan drie aangezichten heeft als beeld van Onmatigheid, Geweld en Bedrog (het laatste uit zelfzucht), dus op zijn wijze drie-eenig is en dus ook zijn Rijk analoog daarmee. Dat de ketters ook in het Eerste Rijk behooren is een gevolg daarvan, dat zij redeneerden naar zinnelijke, l i c h a m e l ij k e indrukken en daardoor met het lagere verstand, met menschelijke wetenschap opstonden tegen de goddelijke. Op den Louteringsberg vindt men in Kring I, de Tragen, die dus te veel den geest lieten beheerschen door de logge materie. Dit is een oord alleen van straf maar niet eeuwigdurend, waar meer in het bijzonder de Vader heerscht als God der wrake. Dit is ook aangeduid door II Z II v. 46

In exitù Israel de Aegypto

gezongen door de schimmen op weg naar den Berg gelijk de Hebreëen, die op weg naar het H. Land beheerscht werden door hun God van wraak. Het Rijk van den Zoon strekt zich hier uit over Serie II, het Tweede Rijk, waar de zonden worden geboet uit gebrek aan liefde jegens den naaste door Christus gepredikt, dus tegen zijn Wijsheid. Dit wordt aangegeven in Z X door Christus' bede in den mond der schimmen: „Onze Vader, die in de hemelen zijt." Hier is geen sprake meer van enkel straf, alleen van straf tot loutering. Het Rijk van den H. Geest, der Liefde is op den Berg in tweëen verdeeld en strekt zich uit over Serie II A, waar te lauwe liefde geboet wordt in Kring V Z XVII, XVIII en overmatige liefde van de Gierigaards en Verkwisters, de Zwelgers en de Wellustelingen in Kring VI, VII, VIII van Z XIX-XXVII. In de tweede Serie — vóór den Limbus van den Hemel op aarde — wordt aangegeven, dat ook dit een Rijk is van den H. Geest, doordat Dante er gekroond wordt tot Priester-Koning en zijn figuur dus herinnert aan de Priester-Koningen van den Graal, d. w. z. aan de Ridders van den H. Geest. Van den Graal vindt men den vorm in den Boom der Kennis

terug en ook in de H. Roos. In het Rijk van den Vader in het hemelsche Paradijs strekt zich de aard-schaduw als beeld der materie uit tot Venus en in deze sferen houden de zielen verblijf, die zich niet genoeg los maakten van aardsche neigingen: onstandvastigen in geloften, roem- en eerzuchtigen, zij, die de aardsche liefde niet voldoende opgaven voor de hemelsche. In het Rijk van den Zoon vindt men de zielen geplaatst in sferen, die beperkt zijn èn in beweging en in dien zin nog stoffelijk, waar dus nog strijd heerscht tusschen geest en stof als van Christus' geest tegen het Kruis der stoffelijke aarde, terwijl het Derde Rijk oneindig en in rust is behalve het grensgebied in rust maar eindig: het Primum Mobile. Dat dit meer in het bijzonder het gebied van den H. Geest is, is aangegeven door de H. Roos, een enormen Graal of beker, een reusachtig amphitheater. De Boom der Kennis, daarentegen in bloei staande herinnert aan de H. Roos. Als gebied van straf is de gansche Hel meer in het bijzonder dat van den Vader, van de Macht; als gebied van loutering is de heele Berg, die naar den Boom der Kennis (Wijsheid) voert meer in het bijzonder dat van den Zoon en als gebied, waar de wenteling der sferen één harmonie en één verlangen is naar Liefde, is de gansche Hemel meer in het bijzonder dat van den H. Geest.

ZANG XXII

ZEVENDE KRING

De Sfeer van Saturnus
De Contemplatieven
De Trap van Kristal
De heilige Benedictus

1 Bedrukt van schrik wou ik gekeerd toen schouwen
Naar mijn Geleidster, naar kind tot de zijde
Steeds t'rug keert, die het meest hij kan vertrouwen.

4 Zij, die als moeder dad'lijk hulp wou wijden
Aan 't zoontje, bleek en ademloos te' ontwaren
Met woorden, die 't moed geven te' allen tijde,

7 Deed: „Weet ge' U in den Hemel niet?" — ervaren —
„Is elke Kring U heilig niet gebleken,
Dat goede liefde drijft de eng'lenscharen?

10 Hoe zou de zang verand'ring bij U kweeken
En ik door lachen: dit zou thans U lichten,
Nu zóó die kreet U roerde in dit Teeken.

13 Waarin — kondt gij 't gehoor op 't bidden richten
Daarin — gij op de wraak vermocht te achten,
Die gij ziet, eer gij voor den dood moet zwichten.

16 't Zwaard boven zal nooit snijden door te jachten
Of door vertragen, naar het hem zal lijken,
Die in verlange' of vrees het is te wachten.

19 Maar doe nu d'oogen naar de and'ren wijken
Tot zien van zeer verheven geesten-scharen,
Als gij — naar ik het zeg — den blik laat reiken." —

22 Naar haar behagen liet ik d'ooge' opstaren
En honderd sfeertjes zag ik saam er pralen,
Verfraaid door wederzijdsch gestraal te' ontwaren.

25 Ik stond als wie de prikk'ling weer doet dalen
In zich om zucht en niet er naar durft streven
Te vragen, daar vrees voor te véél doet dralen.

28 De grootste' en schitt'rendste, die ik zag beven
Van deze paar'len, wou vooruit toen trekken
Om uit zich zelf voldoening mij te geven.[1])

31 Uit haar hoorde' ik: „Kondt gij als ik ontdekken
Den brand, die liefde tussche' ons uit doet breken:
Het zou in U begrip daarvan verwekken.

34 Maar dat gij — wachtend — niet te lang blijft steken
Voor 't hooge doel, zal 'k toch U antwoord wijden
Op de idee, die ge' U wacht uit te spreken.

37 Het volk, zoo slecht gestemd, het zoo misleidde,
Kon lange tijden al den top bestijgen
Des bergs, Cassino torschend op zijn zijde,

40 En ik deed 't eerst bekendheid dit verkrijgen
Den Naam van Hem, door Wien op aarde daalde
De waarheid, die ons zóó omhoog doet tijgen.

43 Zoo groot was de gena, die mij bestraalde,
Dat 'k alle steden in het rond deed breken
Met dezen valschen dienst, waardoor men dwaalde.

46 Al d'and're peinzend, die in vuur hier steken:
Het waren mannen tot den gloed gedreven,
Die kon de heil'ge bloeme' en vruchten kweeken.

49 Hier sleet Macarius, Romualdus 't leven;
Hier zijn mijn broeders, die het schrijde'er staken,
In kloosters, daar — rein van gemoed — gebleven."—[2])

52 En ik: „De liefde, die ik op kan maken
Bij 't spreken, 't goed aanschijn, dat 'k kan aanschouwen,
Waarneem in al den gloed, dien gij doet blaken,

55 Vergrootte zoo in mij op U 't vertrouwen,
Gelijk de Zon 't de roos doet, naar vermogen
Zij heeft om hare blad'ren te ontvouwen.

58 Wordt — vader — door mijn vrage'er toe bewogen,
Meldt wis, of 'k zooveel gunst mij toe mag keeren,
Dat 'k Uw beeld zie niet meer van waas omtogen". —[3])

61 „Die hooge wensch, o broeder," — wou hij leeren —
„Vindt in de opperste der Sferen vrede,
Waar 't ook geschiedt met d' and're' en mijn begeeren.

64 Daar is volmaakt, rijp, gansch elk opgegleden
Verlangen, dààr alleen slechts onverholen
Is ieder deel, naar steeds het was, in 't heden.

67 Want ze' is niet plaats'lijk en eindt niet in polen
En onze Ladder stijgt, dat die te stade
Komt tot die hoogte' en U dus nog verscholen.

70 d' Aartsvader Jacob sloeg die eenmaal gade,
Welks opperst deel tot in dien Hemel leidde,
Toen hij dien zag van eng'len zoo beladen.

73 Maar geen kan meer van d' aarde hem beschrijden
Met voeten en wat 'k voorschreef, dient beneden
Slechts om papieren schade te doen lijden.

76 De wande' — eens die van abdijen — heden
Zag men tot die van rooversholen raken
En zakken vol slecht meel werde' onze kleeden.

79 Maar zware woeker hoort niet zoo tot zaken
In strijd met Gods Wil, als die vrucht 't doet vreezen,
Die 't hart der monnikken zoo dwaas kon maken.

82 Want wat de Kerk bewaart, moet gansch slechts wezen
Om 't lieden, die 't vrage' om Gods Wil te wijden,
Niet voor verwante' of erger nog dan dezen.

85 Het mensch'lijk vleesch is zoo licht te verleiden,
Dat goed begin nog van het eerste leven
Van d' eik tot 't scheppen van den eikel scheidde.

88 Petrus werd arm tot het begin gedreven
En ik met bidde', en mij van spijs te spenen,
Franciscus met naar ned'righeid te streven.

91 Ziet gij den aanvang van elk van diegenen
En schouwt gij dan, waarmee het nu moet enden,
Dan staart ge' op zwart, waar wit men vond voorhenen.

94 Wis: als weer de Jordaan zich t'rug zou wenden,
De zee ontvluchtend, 't waar', — als God 't wou geven —
Een wonder, méér dan dat men hulp hier kende." —[4])

97 Zoo sprak hij en hij is weer t'rug gedreven
Tot zijn genoote' en die toen samen streken
En dan als werveling te saam verheven.

100 De zoete Donna met een enkel teeken
Liet mij toen achter hen de Trap op keeren,
Zoodat mijn aard voor haar kracht is bezweken.

103 Men stijge' of daal': nooit was in aardsche sferen
Vaart zoo snel van nature te erlangen,
Als waar' te vergelijken met mijn veeren.

106 Zoo 'k tot die vrome zege ooit mijn gangen
T'rug wend, dat — lezer — vaak klacht me' is ontvloten,
Om zonde' en 'k mijn borst doe van slagen prangen:

109 Gij hadt Uw vinger uit het vuur gestooten
Zoo snel niet, noch er in, als ik zag 't Teeken,
Dat op den Stier volgt, en me' er in geschoten.

112 O sterren, roemrijk, — o licht, vol gebleken
Van groote deugd, waarvan 'k erken als vruchten,
Al wat aan geest er ook in mij mag steken:

115 Met U rees en met U — ons oog — ontvluchtte
De vader van het sterf'lijke' allerwegen,
Toen 'k speurde voor het eerste Toscane's luchten.

118 En toen, sinds ik de gratie heb verkregen
Te gaan in 't hoog rad, dat hier zwaait in 't ronde,
Ben 'k — naar 't mijn deel werd — tot Uw Rijk gestegen.

121 Tot U wordt vroom de zucht nu afgezonden
Van mijn ziel tot verov'ring van het goede,
In 't stout stuk, waar zij thans aan is gebonden.[5])

124 „Gij kondt het opperst Heil zoo na reeds spoeden," —
Sprak Beatrix — „dat 'k U als plicht moet stellen:
Laat scherpte' en klaarheid in uw blikke' U hoeden.

127 En dus: eer gij hierin zult hooger snellen:
Zie t' rug omlaag; schouw, hoe ge' al zijt verheven,
Welk deel van 't Ruim ge' al onder U kunt tellen,

130 Zoodat Uw hart, naar 't gaat, bewijs kan geven
Van vreugd wie in triomf hier tot U streken,
Dat 't door deez' eeuw'ge Ronde blij mag streven."—[6]

133 Toen 't rug door al de zeven Sferen weken
Mijn ooge' en 'k zag den Bol der aardsche kreisen
En 'k glimlachte' om zijn kleinheid, toen gebleken.

136 't Minachten moet 'k als 't beste denkbeeld prijzen
En wie naar 't and're met den geest wil trachten,
Verdient den naam waarachtig van een wijze.

139 Ik zag in brand Latona's dochter prachten,
Van schaduw vrij, de oorzaak, dat 'k die schoone
Ster eerst een ijle en een dichte achtte.

142 Uw zoon, Hyperion, bleef zijn aanblik toonen
Hier en ik zag ook, hoe hier wordt gedreven
Langs en nabij hem Maia en Dione

145 Hier tusschen vad'r en zoon kon Jovis geven
Temp'ring aan beide' en hier zag ik mij klaren,
Waardoor van plaats verwisselend zij bleven.

148 En alle zeven deden mij ontwaren
Hoe groot zij zijn, met wat snelheid zij tijgen
En deden hun afstands-verschil ervaren.

151 Het plekje, dat de wreedheid zoo doet stijgen
Van ons, toen 'k draaide met des Tweelings sterren.
Kon 'k gansch van heuv'le' in dale' in d'oogen krijgen.

154 'k Liet d'oogen weer tot haar schoone' ooge' opsperren.[7]

IIII

SERIE IIII

ZANG XXIII—XXXIII

Het Derde Rijk

van

Het Paradijs

Het Gebied van den Heiligen Geest

De Sferen der Vaste Sterren en van het Primum Mobile

Het Empyreum

ZANG XXIII

INHOUD

Dante ziet weldra een ontelbare schare van lichten, die door de Zon der Engelen: Christus, wordt overstraald. Zijn gezichtsvermogen is nu zoo versterkt door dien eersten aanblik, dat hij reeds bovenmenschelijk is geworden en weer in staat den glimlach van Beatrice, nog schooner dan in de Sfeer van Saturnus, te verdragen, hetgeen symbolisch beteekent, dat de aanblik van Christus zelf hem de kracht geeft de Openbaring (Beatrice) in al haar luister te aanschouwen. Nu wijst hem zijn Donna van de plaats, waar zich op dat uur de Tweelingen bevinden, de vlam, waarin zich de H. Maagd bevindt en die der Apostelen. Dan verheft zich de Zon van Christus met Maria en de engel Gabriël ten hemel. Nu is de Dichter voorbereid de zaligen hier te leeren kennen, het eerst Petrus, die hem ondervraagt.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-34. V 1-3 op o n d e, e v e n, waarin Dante Beatrice vergelijkt met een vogel, die uitziet, eer het daagt, corr. m. Z XXII v. 128, 130, 132 op o n d o, e v e n, waarin zij hem zegt omlaag te zien naar de aarde, een plaats van veel duisternis tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 6. Als de lezer de moeite wil doen hier de rijmen van v. 1-34 ook wat de correspondenties betreft direct te vergelijken met II Z XXVII v. 97-115, waar Dante twee uur voor zonsopgang, als Venus, de Ster der schoonheid, opkomt, in den

droom op den trap naar het aardsche Paradijs al een voorsmaak had van de heerlijkheid der H. Roos — dan ziet hij, dat dit vogelnestje, óók door de corr. rijmen, beschreven is als een miniatuur-paradijs in de takken van een boom. In deze hemelsche Sfeer ontwaart hij nu niet Venus, maar van verre de hoogere heerlijkheid van Maria en Christus en heeft dus in veel hooger mate dan vóór het aardsche Paradijs een voorsmaak van de pracht der H. Roos. Dit is des te schooner, omdat Dante hier in hoogeren zin dan in het aardsche Paradijs Adam wordt, niet slechts naar zijn wil als daar, maar ook naar zijn verstand, wat uit zijn belijdenis blijkt. Dat wordt ook aangeduid door den tijd, dat hij met de Tweelingen voortcirkelt n. l. 6 uur = 90° van 12 uur Zaterdagnachts 2 April W. H. tot 6 uur 's morgens gelijk aan dien, welke hij vertoefde in het aardsche Paradijs (Zie de Kaart Fig. I Stand i. j, en hiervoor nader III Z XXVII N 4.) Dante zegt in zijn Conv. II 15 van den Hemel der Vaste Sterren o. m.: Door de pool, die wij zien, duidt hij dingen aan kenbaar voor het verstand, over welke over het geheel genomen de Physica handelt en door de pool, die wij niet zien, duidt hij dingen aan, welke onstoffelijk zijn en die niet kenbaar zijn voor het verstand, waarover de Metaphysica handelt en daarom hebben de genoemde hemelen groote overeenkomst met deze twee wetenschappen. (Zie uitvoeriger Longfellow, Par. p. 262-263.) Volgens Buti duiden de Tweelingen op groote vroomheid en hooge begaafdheid. (Zie voor den astrologischen invloed verder Z XXII N 5.) V 2, 4, 6 corr. m. Z XXI v. 20, 22, 24 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. V 8, 10, 12 op e t t a, a c h t e n, waarin verhaald wordt, hoe Beatrice den triomftocht van Christus, de Zon der Engelen, afwacht vergeleken met het verbeiden van die vogel van de aardsche Zon, corr. m. Z XXII v. 14, 16, 18 op e t t o, a c h t e n, waarin staat, dat Gods zwaard steeds op tijd treft ter verg. én tegenst. en m. de v. daar aang. N 1. V 11, 13, 15 op a g a, o r e n, waarin beider verlangen geschetst

wordt, corr. m. Z XII v. 14, 16, 18 op a g a, o r e n, waarin van Echo's taal wordt gesproken en ook van de liefde van God, die de Menschheid voor een tweeden Zondvloed zal vrijwaren, gelijk Beatrice Dante, den Mensch, die de Menschheid voorstelt, voor ondergang behoedt ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. Beatrice ziet hier van uit een punt tusschen Jeruzalem en Cadix met Dante omhoog. Vandaar, dat zij den stoet, als die weer opstijgt naar de H. Roos boven den Louteringsberg niet kunnen volgen tot dat hoogtepunt (Zie de Kaart Fig. I Stand i. j.) V 14, 16, 18 op a n d o, e i d e n, waarin Dante zegt, dat onder het wachten de zekerheid zijn wensch vervuld te zien al een zaligheid werd, corr. m. Z XXII v, 83, 85, 87 a n d a, e i d e n, waarin gemeld wordt, dat een jonge eik nog niet zeker eikels voortbrengt ter verg. van deze onzekerheden en m. de v. daar aang. N 4. In v. 16 is u n o e d a l t r o als overbodig onvertaald gelaten. V 17, 19, 21 corr. m. Z XXII v. 62, 64, 66 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. Deze correspondentie loopt dóór tot I Z II v. 101, 103, 105 waarin al van de zaligen in de H. Roos wordt melding gemaakt (Zie Err. III.) D e v r u c h t e n (v. 20) zijn de deugden, door de wenteling der Sferen ontstaan. Christus en diens jongeren hadden — onder zeer gunstige conjuncties geboren — die volkomen in zich vergaard. V 23, 25, 27 corr. m. II Z XXIX v. 53, 55, 57 (Zie Err. III), ter verg. en m. II Z XXX v. 17, 19, 21 op e n i s, e n i s, ter verg. V 24: W a n t 'k b l ij f t e z w a k m ij d u c h t e n, ingelascht. De tweede corr. is er weer bij uitzondering een op de italiaansche wijze met een verschil in den tweeden lettergreep. V 26, 28, 30 corr. m. Z XXI v. 71, 73, 75 en m. de v. daar aang. N 3. T r i v i a (v. 26) is de drievoudige maangodin, die in den hemel Luna, op aarde Artemis (Diana) en in de onderwereld Hekaté wordt genoemd. (Zie Virg. Aen. VI 13, 35, Ovid. Met II 416.) V 29, 31, 33 corr. m. Z XXII v. 125, 127, 129 ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. Men lette ook op de

corr. m. II Z XXVII v. 95, 97, 99 op e a, e l l e n, waarin de schoonheid van Lea, in den droom verschenen, Dante een voorsmaak geeft van de zaligheid in de H. Roos, als de ster Venus (Cytherea) boven het aardsche Paradijs schittert, terwijl hij hier de heiligen uit de Roos zelve naderen ziet bestraald door den glans van Christus'Zon ; evenzoo op de corr. m. II Z IX v. 140, 142, 144, waar de schimmen het Te Deum aanheffen, omdat Dante als nieuwe ziel de Poort ter loutering doorging, terwijl deze hier zijn intrede doet in het Derde Rijk des Hemels.

[2]) V 34-70. V 32, 34, 36 corr. m. Z XXII v. 146, 148, 150 en m. de v. daar aang. N 6. D e W ij s h e i d van den H. Geest en het V e r m o g e n (Macht, Potestate) van den Vader zijn hier in den Zoon ter aarde gedaald, waardoor (v. 38, 39) de stervelingen den weg ten hemel werd ontsloten, waarnaar zij al eeuwen verlangden. In v. 40-43 verklaart Dante op de wijze van Brunetto Latini het ontstaan van onweer: Het gebeurt soms, dat de winden op elkaar in de wolken stooten, waardoor het vuur ontstaat. Treft die wind de omhoog gestegen en verdichte dampen, dan ontsteekt hij die en dit is, wat men den bliksem noemt. Door het sterk samenstooten der winden drijft hij de dampen zoo zeer, dat zij uit de wolken schieten en dan ontstaan donder en bliksem, die door den zwaren wind met zulk een geweld neerstorten, dat daartegen niets bestand is. I n d e z e S f e r e n (v. 44) ingelascht. V 44, 46, 48, corr. m. Z XXI v. 47, 49, 51 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. V 47, 49, 51 corr. m. Z XXII v. 86, 88, 90 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. V 50, 52, 54 corr. m. Z XXII v. 110, 112, 114 en m. de v. daar aang. N 5. Polyhymnia, de Muze van den Zang, zou, als hare zusters haar hielpen, hem nog niet in staat stellen Beatrice's heerlijkheid te beschrijven. In v. 60 slaat m. i. — ook volgens Frat. — i l s a n t o a s p e t t o op Beatrice, niet op Christus. Hier is zeker Dante's doel alleen háár lach en háár gelaat af te schilderen, hetgeen ook blijkt

uit de vraag, die in v. 70-73 volgt. V 55, 57, 59 corr. m. dezen Z v. 17, 19, 21 ter verg. en m. de v. hier aang. N 1. In v. 59, 61, 63 op iso, eden, die de heerlijkheid van dien lach beschrijven is de corr. weggelaten om niet in herhaling vlak achter elkaar van hetzelfde rijm te vervallen. In het Italiaansch corr. deze v. m. Z XXI v. 59, 61, 63 op iso, eden, waarin Pier Damiano meldt, waarom de engelen op Saturnus zwijgen en Beatrice daar niet lacht ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. V 65, 67, 69 op arca, aden, waarin gezegd wordt, hoe de weg hier met een kleine bark en een vreesachtig stuurman gevaarlijk zou wezen, corr. m. Z XXII v. 68, 70, 72 op arca, aden, over den weg langs den Jacobsladder van de aarde ten hemel ter verg. en m. de v. daar aang. N 4.

[3]) V 70-103. V 68, 70, 72 op ora, effen, waarin Beatrice hem vraagt, hoe het komt, dat de schoonheid van haar lach hem zoo betoovert, dat hij de oogen niet opheft ten schoonen tuin der H. Roos (vergeleken met het aardsche Paradijs), corr. m. Z XXI v. 11, 13, 15 op ore effen, ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. De Roos is de Rosa mystica, Maria. V 71, 73, 75 op ino, ingen, waarin hij zegt, dat hij hier de plaats aanschouwt, waar Gods Woord vleesch werd en hij de Leliën ziet (de Apostelen), wier geur langs den rechten weg leidt, corr. m. I Z I v. 35, 37, 39, waar zich de Panter hem in den weg stelde en de morgen aanbreekt op een tijdstip, dat maagdelijk is ter verg. van dit tijdstip met de reinheid der heiligen en ter herinnering door dien datum aan de Menschwording van Gods Woord en m. III Z XX v. 137, 139, 141 op ina, ingen, waar zijn gezicht op den tocht wordt verhelderd ter verg. en m. de v. daar aang. N 10. Volgens Lana zijn met de Leliëen de Apostelen bedoeld, omdat het wit reinheid en geloof beteekent, het rood van binnen weerstandsvermogen en menschenmin en de reuk de gave der prediking en de hoop. V 74, 76, 78 corr. m. Z XX v. 41, 43, 45 en m. de v.

daar aang. N 3. Zie voor v. 73 Joh. I v. 14, Paulus, II Cor. II 14. V 77, 79, 81 op ei, ellen, waarin hij herinnerd wordt bij het gezicht der triomftocht aan een weide met bloemen, aanschouwd van een beschaduwde plek, herinneren aan zulk een aanblik van de vlakte over de Eunoè in het aardsche Paradijs, gezien uit het donker van het Woud in II Z XXVIII v. 25-37 en corr. m. dezen Z v. 29, 31, 33, op ea, ellen over de schoonheid van Christus' Zoon ter verg. en m. de v. hier aang. N 1. V 80, 82, 84 op ori, effen, waarin hij deze stoet in kransen met bloemen op een weide vergelijkt, corr. m. Z XXI v. 11, 13, 15 op ore, effen, waarin gemeld wordt tot welke hoogte zij gestegen zijn ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. De hier beschreven gewaarwording door het oog stemt overeen met die van den ijswind door het gevoel in Kring IX, 3ᵉ Omgang (Zie I Z XXXIII v. 106-109 N 8) en door den reuk van bloemen op den 4ᵉ Omgang van Kring I in II Z VII v. 73-82 en bij den opgang naar Kring VIII in II Z XXIV v. 145-151 N 20. V 83, 85, 87 corr. m. Z XXII v. 26, 28, 30 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. V 86, 88, 90 corr. m. Z XXII v. 149, 151, 153 tot tegenstelling en m. de v. daar aang. N 6. De naam der schoone Bloem (v. 88) is Maria. V 92, 94, 96, waarin een licht (de engel Gabriël) om Maria heenwentelt als een krans, corr. m. Z XXII v. 152, 154 en m. de v. daar aang. N 6. Stella, sterre, wordt hier wellicht voor Maria gebruikt als in het „Ave maris stella, Dei mater alma"— „Gegroet, ster der zee, verheven Moeder Gods"—, omdat Dante de reis vaak vergelijkt met een zeereis. Als kern (v. 96) ingelascht (Zie ook voor Gabriël II Z X v. 34-40). V 95, 97, 99 corr. m. Z XXII v. 142, 144, 146 door de genietingen op beide hoogten geschonken en m. de v. daar aang. N 6. V 98, 100, 102 op ira, ieren, waar in verhaald wordt, dat Maria als een safier den hemel tooit en Gabriël, met zang haar omkringend, een lier wordt genoemd, corr. m. II Z I v. 11, 13, 15 op iro,

i e r e n, waarin Dante van zijn tweede Cantiek spreekt en van den aanblik der blauwe lucht op den Paaschmorgen op het W. Halfrond ter verg. Hier blijkt, dat juist is, wat ik daar in N. 4 onderstelde nl., dat Dante zich alle hemelkringen blauw dacht, ook il primo giro, d. i. het Primum Mobile, den Hemel zg. van kristallijn om zijn b ij z o n d e r e h e l d e r h e i d maar het Empyreum is van enkel licht. De kleur van Maria's gewaad is azuur en dus omhullen de hemelen elkaar en de aarde met een daaraan gelijke kleur, zoodat het is of haar mantel, met den gloed van saffieren van haar schouders dalend dezen omplooit. Zij s i e r t wel het klaarste perk: het Empyreum met haar mantel, doch dit kan zij niet als 't ware omhullen en juist het vallen van dien mantel u i t de hoogste Sfeer geeft een beeld van overweldigende majesteit.

[4]) V 103-139. V 101, 103, 105 op i r o, o n d e n, waarin Gabriël van zijn liefde voor Maria zingt en dat haar schoot de herberg was van het verlangen der engelen nl. Christus, corr. m. Z XXII v. 119, 121, 123 op i r a, o n d e n, waarin Dante in het Rad des Hemels van Saturnus kracht verlangt tot voortgaan ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. Christus, uit Maria geboren, was die wensch der engelen en menschen. In v. 108 is Gabriël bedoeld (zie Z XXXII v. 96, 109, 114). Het is een zinrijke idee — zegt Phil — dat de engel, die aan Maria op aarde het geheim der Menschwording onthulde, ook in den hemel haar meer in het bijzonder dient. V. 104 toont, dat naar de bekende traditie Maria met lichaam en ziel in den hemel is opgenomen. Zij verheft zich nu, Christus volgend, weer naar het Empyreum. V 107, 109, 111 corr. m. Z XIV v. 32, 34, 36 en m. de v. daar aang. N 4. V 110, 112, 114 op u m i, o n g e n, waarin vermeld wordt, dat uit het Primum Mobile Maria's Mantel met haar blauw de Sferen omhult, de deelen en de rangen van het Heelal, corr. m. Z XXI v. 32, 34, 36 op u m e, o n g e n, waarin het gewemel der lichten op den Ladder van Saturnus wordt beschreven, dus den gloed op de deelen, de rangen van dien Ladder ter verg. en m. de v. daar

aang. N 2. De binnenrand van het Primum Mobile, waartoe Maria op haar terugkeer naar het Empyreum kwam, kon Dante's oog, die zich toen boven het O. Halfrond bevond (Zie Fig II) nog niet bereiken. V 113, 115, 117 corr. m. Z XXI v. 113, 115, 117 ter verg. van Damiano's contemplatie, met wat Dante daar nog niet aanschouwen kon en m. de v. daar aang. N 5. V 116, 118, 120 op enza, ijnen, waarin hij Maria en Haar Zoon zich ziet heffen naar het Empyreum, maar ze niet verder kan volgen corr. in het oorspronkelijke m. Z II v. 116, 118, 120 en m. Z V v. 41, 43, 45. De gekroonde vlam v. 119 is Maria. V 125, 127, 129 corr. m. dezen Z v. 8, 10, 12 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. Regina coeli: Hemelkoningin (v. 128), aanvangswoorden van den Paasch-antiphoon in de Kerk. De Apostelen (v. 132) en de overigen in Christus' stoet worden vaak met schuren vergeleken, waarin de vruchten, geoogst voor het eeuwige leven, worden bewaard. (Joh. III v. 36). Hier beneden daarentegen waren zij landbouwers, die het goede zaad uitstrooiden. Nu worden zij vergeleken met de Israëlieten, die in ballingschap, dus in smart (v. 134) door den handel in Babylon (v. 135) schatten vergaarden. Vermogen (v. 134) ingelascht. Deze heiligen na hun ban op aarde genieten van geestelijke schatten alleen en versmaadden de aardschen. (Zie II Koningen XXV v. 1 en volg. 1 Jeremia LII v. 3 en volg.). Hier (v. 135) is in den hemel, waar men de valsche schatten, het goud, versmaadt. De Raad, (Concilium) is de vereeniging der heiligen (v. 136) van het Oude en Nieuwe Verbond in de H. Roos. Hier saam getogen (v. 138) ingelascht. V 134, 136, 138 over de Apostelen corr. m. dezen Z v. 74, 76, 78 ter verg. met één hunner: Petrus en m. de v. hier aang. N 3. V 137, 139 op oria, orie corr. m. I Z II v. 23, 25, 27 op oria, orie, waarin van de pauselijke waardigheid sprake is, gelijk hier slaande op den eersten Stedehouder: Petrus. (Zie Matth. XIV v. 19).

III

SERIE III

ZANG XXIII-XXXIII

DERDE RIJK VAN HET PARADIJS

Het Gebied van den H. Geest

A

ZANG XXIII-XXVII

De Belijdenis

ZANG XXIII

ACHTSTE KRING

De Sfeer der Vaste Sterren

De Triomftocht van Christus

Maria, de Apostelen, de Engel Gabriël

1 Als 't vogeltje van 't dierbaar loof omgeven —
Wen daalde' om 't nest met zijn geliefde wichten
De nacht, die alles d'oogen heeft ontheven, —

4 't Welk, dat het hun verlangde' aanblik weer lichte
En om de spijs, waarmee 't ze voedt, te krijgen —
Waardoor het aang'naam worden zware plichten —

7 Den tijd al vóór is op de open twijgen
En met een drang, die brandt, de Zon blijft wachten,
Vast starend, dat de dag'raad aan toch tijge:

10 Zag ik mijn Donna, opgericht, dit slachten
En 't oog opmerkzaam naar die hoogte boren,
Waar minder snel den zonloop men zou achten,

13 Dat 'k, ziende' in wachte' en wenschen haar verloren,
Als een werd, die door wensch iets anders beidde,
Wijl rust daarna door hoop hem gaat behooren.

16 Maar kort kon 't één „wanneer" na 't and're' aanglijden :—
Van 't wachten naam'lijk tot de ooge' opgleden —
Of 'k kon het zwerk steeds klaarder onderscheiden.

19 En Beatrix sprak: „Zie de schaar aanbreeden
Van Christus' zegepraal en al de vruchten,
Door 't went'len dezer Sferen afgesneden." —

22 't Was me' of uit gansch haar aanschijn brand opvluchtte
En 't deed haar oog van vreugd zoo vol mij meenen,
Dat ik 't niet zeg, want 'k blijf te zwak mij duchten.

25 Naar Trivia bij de volle en serene
Maan tusschen d' eeuw'ge nimfe' lach doet prijken,
Die 't zwerk in al zijn kommen tooi verleenen,

28 Zag 'k boven duizend lichte' één Zon uitstrijken,
Die alle and'ren hoog in brand deed hellen,
Naar d' onze' in elke hoog're Sfeer 't doet blijken;

31 En 't felle licht dóór zag ik licht aansnellen
Van een substantie en 't was een zóó klare,
Dat 'k mijn gezicht die niet te weer kon stellen.[1])

34 O Beatrix, gids, zoete en dierbare!
Zij sprak: „Hetgeen te machtig is Uw pogen,
Is kracht, waar weerstand niet voor kan vrijwaren.

37 Hier is de Wijsheid, hier is het Vermogen,
Die wegen tusschen heem'l en aarde maken
Kon, waarnaar lange zucht al heeft bewogen." —

40 Naar vuur in nevel, wat het bindt, zal slaken,
't Zoo wast, dat in 't omvatten die moet falen
En 't tegen zijn natuur op aard' zal raken,

43 Dus toog mijn geest bij feest'lijk zóó onthalen
Daardoor versterkt, uit zich zelve' in die sferen
En wat hij werd, kan heug'nis niet weerstralen.

46 „Ontsluit het oog om dit naar mij te keeren,
Naar 'k bèn, na wat U is te zien gegeven,
't Geen macht U schenkt, dat U mijn lach niet dere." —

49 'k Was, als wie visioen weer ziet verdreven,
Zich zelf weer voelt en machteloos blijft steken,
Dat het opnieuw weer voor zijn geest zou zweven,

52 Toen ik daarna van 't aanbod hoorde spreken,
Zooveel dank waardig, dat nooit weg 't mag slinken
In 't boek, waarin ik het verlede' opteeken.

55 Wanneer de tongen ooit weer zouden klinken,
Die Polyhymnia — en haar zusters mede —
Als zoetste melk 't rijkst voedsel deden drinken:

58 't Hielp voor het duizendste der waarheid heden
Nog niet den heil'gen lach mijn zang te wijden,
En hoe vreugd 't heilig aanschijn heeft begleden.

61 'k Moet — schild'rend 't Paradijs — geen sprongen mijden,
Al zou 'k in het gewijd Gedicht 't niet willen.
'k Doe dus als wie den weg zich af ziet snijden.

64 Maar wie bedenkt, hoe zwaar d' opgaaf te tillen
Is, hoe die sterv'lings schouders moet beladen,
Zou hem niet laken, dat die hem doet trillen.

67 Men moet dien weg voor kleine bark als kwade
Bij 't snijden door den stouten boeg beseffen
En 't zelf zich sparen zou den stuurman schaden.[2]

70 „Hoe kan mijn aanschijn zoo met liefde' U treffen,
Dat niet ten schoonen tuin Uw ooge' opgingen,
Waar bloemen zich door Christus' stralen heffen?

73 Hier is de Roos, waarin Gods Woord kon dringen
Als vleesch, hier hebt de Leliëen gij voor oogen,
Wier geur tot gaan langs 't rechte pad zal dwingen." —

76 Zoo Beatrix, ik steeds door raad bewogen
Van haar, had toen het nog in strijd te stellen
Met mijne wimpers, macht'loos bij het pogen.

79 Naar onder zonnestraal, die klaar kon snellen
Door wolkspleet, bloeme' op weide ik zag heffen
En voor mijn oogen — zelf in schaduw — hellen,

82 Kon meen'ge schaar met schitt'ring hier mij treffen,
Die flitse' uit stralen brandend neder dreven,
Wijl 't oog me' er d' oorsprong niet van deed beseffen.

85 O deugd vol heil, die ze' afdruk zoo kon geven:
Gij reest omhoog, dat plaats mijn blik zou krijgen,
Waartoe nog machteloos hij toen moest streven,

88 De naam der schoone Bloem, waartoe 'k steeds stijgen
Mijn roep laat vroeg en spâ, kon mijn ziel dwingen
Den blik naar 't grootst dier vuren te doen tijgen.

91 Toen door beide' oogen gansch in mij kon dringen
Het „hoe", 't „hoeveel" dier levendige Sterre,
Die zegeviert ginds als in onze kringen,

94 Zag 'k in den hemel lichtglans uit zich sperren,
Tot kring gevormd, krans in die regionen,
Die Haar omgaf en rondde' om Haar als kern.

97 Wàt melodie 't liefst klonk in aardsche zone,
Die in de ziel het meest macht uit kon vieren,
Zou zich als wolk, die scheurt met dond'ren, toonen

100 Bij klank als van die lier daar uit kon zwieren,
De heerlijke safier tot kroon gezonden,
Die 't klaarste Perk met Haar azuur kan sieren.[3])

103 „Ik ben de eng'lenliefde in 't omronden
Der hooge vreugd, die uit den schoot kan waaien,
Het toevluchtsoord voor onzen drang bevonden.

106 En — Hemel-Donna — ik zal U omzwaaien.
'k Blijf, wijl Gij Uw Zoon volgt, met U gedrieën,
Tot Gij — in d' Opper-Sfeer — 't licht meer doet laaien.

109 Zoo regelde 't slotwoord die melodieën
In omgang en al d' and're lichte' ontsprongen:
Hoorde' ik den naam opklinken van Marië.

112 De koningsmantel om elk deel geslongen
Van 't Al, die méér klaart, die méér glans versierde
Door d'adem Gods, van Zijn doen 't meest doordrongen,

115 Had boven ons den binnenrand, was hier de
Blik zóó ver, dat, waar ik nog was, het schijnen
Er van, nog niet kwam, waar ik opwaarts zwierde,

118 Want 'k had aan macht tot staren een te kleine
Om de gekroonde vlam er na te wijken,
Die na Haar Zaad omhoog ik zag verdwijnen.

121 En naar een kindje, dat d' armpjes zal reiken
Naar moeder, als die het met melk wou zoogen,
Door drang, welks gloed naar buiten zich doet blijken,

124 Zoo hieven al die glansen zich ten hoogen,
Bevlamd, waardoor 'k het edel liefde-smachten,
Dat elk had voor Maria, kreeg voor oogen.

127 Zoo kon 'k op elk in 't veld van mijn blik achten,
Wijl zij zoo zoet „Regina coeli" — zingen,
Dat nooit 'k ontgaan van het genot moet wachten.

130 O wat een overvloed, die hier omvingen
Deez' overrijke schuren, die eens waren
Zoo goed voor 't zaaien ginds, in aardsche kringen!

133 Hier leeft, geniet van schat men, die men garen
In ban kon — een in smart vergaard vermogen —
Van Babylon, wijl men hier 't goud liet varen.

136 Hier gaand na dien verheven Zoon ten hoogen
Van God en van Maria is victorie
Met d' Oude' en Nieuwen Raad hier saam getogen:

139 Hem, die de Sleutels houdt van zulk een glorie.[4])

ZANG XXIV

INHOUD

Beatrice smeekt de zalige Apostelen om Dante eenig deel te doen genieten van de spijs, die hun hier wordt geschonken. Nu nadert Petrus, die hem naar den aard van zijn geloof ondervraagt. Als hij hierop voldoende heeft geantwoord, klinkt het „Te Deum", waarna de Apostel hiermee voortgaat en hem dan zegent.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-28. V. 1 is ontleend aan Joh. Apocal. XIX v. 9: „Zalig zijn zij, die tot het avondmaal van des Lams bruiloft geroepen zijn" — en aan Lucas XIV v. 15. V 1, 3 corr. m. Z XXIII v. 23, 25, 27 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. Zie voor v. 4, waar gezegd wordt, dat Dante al in dit leven hemelsche zaligheid ten deel valt: Matth. XV v. 27. V 2, 4, 6 corr. m. Z X v. 23, 25, 27 ter verg. V 5, 7, 9 corr. m. Z XXII v. 137, 139, 141 ter verg. en m. de v. daar aang. N 6. V 8, 10, 12 over de verzadiging dezer zielen corr. m. Z XIX v. 119, 121, 123, waar gezegd wordt, dat trots, zucht naar eer, weer tot andere begeerten: dorst leiden tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 6. Het eerste is volgens Cas.: het kleinste, het laatste het grootste rad, dat door zijn groote straal sneller schijnt te bewegen. V 14, 16, 18 over den aanblik der verschillende dansen en waar hij hun rijkdom (zaligheid) kan schatten naar hun meerdere snelheid, corr. m. Z XXIII v. 47,

49, 51 ter verg. van hun aanblik met die van Beatrice en m. de v. daar aang. N 2. V 20, 22, 24 corr. m. Z VII v. 14, 16, 18 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. Het driemaal slaat volgens vele oude commentatoren op de Drie-Eenheid. V 23, 25, 27 corr. m. Z XXI v. 113, 115, 117 ter verg. van de blijdschap in contemplatie van Petrus en Pier Damiano en m. de v. daar aang. N 5. Om de nuancen ontstaan in plooien van stoffen (v. 24-27) als satijn b.v. bij het schilderen weer te geven moet men donkerder tinten aanwenden dan voor de effen gedeelten. Hiertoe is in dit geval fantasie noch taal toereikend. De Dichter zou hier te veel met louter licht schilderen.

[2]) V 28-46. V 29, 31, 33 corr. m. Z XXIII v. 8, 10, 12 en m. de v. daar aang. N 1. Spiro beteekent hier ruimer volgens Cas. stem, niet ademtocht. V 32, 34, 36 corr. m. Z XXIII v. 101, 103, 105 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. (Zie voor v. 35 Matth. XVI v. 18, 19.) V 35, 37, 39 corr. m. Z XVI v. 32, 34, 36 ter verg. van beide geschenken en m. de v. daar aang. N 1. (Zie voor v. 39 Matth. XIV v. 25-33.) Door het wonder van het loopen over de zee corr. zij met dat der Menschwording des Woords II Z X v. 38, 40, 42 N 5. V 38, 40, 42 op ede, ezen corr. m. Z XXI v. 50, 52, 54 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. Daarheen (v. 42) is tot God, in Wien zich alles weerspiegelt. Aan Petrus belijdt Dante in dezen zang zijn Geloof, in de volgenden aan Jacobus zijn Hoop, aan Johannes zijn Liefde. V 41, 43, 45 corr. m. dezen zang v. 23, 25, 27 ter verg. en m. de v. hier aang. N 1.

[3]) V 46-79 V 46-49 hebben betrekking op een gewoonte der theologen om op de Universiteit aan de studenten een vraag op te geven voor discussie per approvare, wat hier een scholastieke beteekenis heeft, niet die van approuver, goedkeuren. Eerst den volgenden dag gaf hun leeraar zijn eigen meening te kennen na eerst hun wijze van oplossing te

hebben gehoord. (Zie Bull. VII 159) Cas. beweert p. 772, dat dit als een disputatio tentativa bedoeld wordt speciaal te Parijs gebruikelijk. 't Is echter de vraag of dit niet zeer vaak ook elders gebeurde. Bacceliere (v. 46) is candidaat in den zin, waarin wij, Nederlanders, dit gebruiken voor één academischen graad lager dan doctor. Lana o. a. beweert, dat Dante hier zoo uitvoerig over zijn geloof spreekt om aan te toonen, dat zijn benijders, die hem beschuldigden denkbeelden der kettersche Patarenen aan te hangen, ongelijk hadden. De loop van de Commedia brengt echter zóó mee, dat hij hier zijn geloofsbekentenis vermeldt, dat dit niet meer dan een bijkomstige reden kan zijn. (Zie voor v. 57 Joh. VII v. 38). V 58 beteekent: de genade is altijd noodig om vrij van alle dwaling de ware leer te belijden. Petrus is het Opperhoofd, dat bij de leerstukken uitspraak doet. De Primipilus (v. 59) was in het Romeinsche leger de aanvoerder der eerste centurie van een legioen, waarmee hier Petrus wordt vergeleken. V 62, 64, 66 op ate, aren, waarin Dante zegt, wat geloof is in verband met hoop, corr. m. I Z III v. 5, 7, 9 op ate, aren, over de Hel als oord zonder hoop tot tegenst. en m. III Z XX v. 92, 94, 96 op ate, aren, waarin gezegd wordt, dat Gods Liefde Gods Recht overwint, hetgeen den zondaar hoop geeft op genade ter verg. en m. de v. daar aang. N 9. V 62 slaat op den apostel Paulus, den medestichter der christelijke gemeente te Rome, die den brief aan den Hebreëen schreef. Petrus was de apostel der bekeerde Joden, Paulus die der heidenen, die samen de Kerk van Christus vormden. V 64 slaat op den brief aan de Hebreëen XI v. 1: Het geloof nu is een vaste grond der dingen, die men hoopte, en een zeker bewijs van de dingen, welke men niet ziet. (Zie Thom. v. Aq. S. Th. P. II 2 a Qu. IV, art. 1, ook P. III 2, Qu. I art. 1, 45, Qu. II art. 1, 2, Qu. IV art 1.) V 65, 67, 79 op enti, even, waarin door Petrus gevraagd wordt, waarom Dante beantwoordt, wat het geloof is, corr. m. dezen v. 14, 16, 18 ter verg. en m. de v. hier aang. N 1.

V 71, 73, 75 op enza, ijnen, over hetgeen alleen het Geloof op aarde uit den hemel openbaart, corr. m. Z XXIII v. 116, 118, 120 op enza, ijnen, over hetgeen hij onmiddellijk in den hemel aanschouwt tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 4. De leiddraad (v. 76) ingelascht. V 74, 76, 78 corr. m. Z XXIII v. 25, 27, 29 ter verg. van de bewijskracht des Geloofs met het licht, dat Beatrice's blik (die der Openbaring) uitstraalt en m. de v. daar aang. N 1.

[4]) V 79-97. V 84: Met de munt is bedoeld het Geloof, met het allooi (gehalte) de bepaling, waardoor zijn aard (qualitas) blijkt, met het gewicht het aantoonen van de juistheid (de overeenkomst) der bepaling met het wezen van het Geloof. Met den stempel is het kenmerk van de afkomst (uit God) bedoeld en deze is christelijk, er op afgedrukt om zoo te zeggen in bijbelschen stijl, daar het Geloof uit den Bijbel kenbaar is en aan de waarheid van den Bijbel kan hij niet twijfelen, dus ook niet aan de echtheid van den stempel. V 86, 88, 90 corr. m. Z XXIII v. 1, 3 ter verg. van het juweel, het Geloof, dat hij bezit en van wat zij daar verlangt en m. de v. daar aang. N 1. Zie Thom. v. Aq. S. Th. P. II 2 [a] Qu. IV art. 7. „Uiteraard is onder alle deugden het geloof de eerste... en dit is ook noodzakelijk, want de natuurlijke kennis kan niet reiken tot God, in zooverre Deze het voorwerp der zaligheid is, onder welk opzicht hoop en liefde naar Hem streven." — Het geloof verlicht het verstand, hoop en liefde bewegen den wil, welke laatste door het verstand moet worden geleid, dat weer zijn licht van het geloof ontvangt, dus is het geloof de eerste deugd, het fundament van hoop en liefde en alle andere deugden. In v. 93 staat perkament ook in het oorspronkelijke voor Testament.

[5]) V 97-112. V 95, 97, 99 corr. m. Z XXI v. 134, 136, 138 ter verg. der zielen met Gods Licht in den Bijbel en m. de v. daar aang. N 6. De wonderen (v. 100) bewezen Dante den goddelijken oorsprong der Schrift. Nu wordt hem (v. 105) gevraagd: „Welk bewijs hebt gij voor het

bestaan dier wonderen?" Hierop antwoordt hij, dat, als deze bekende wonderen niet plaats hebben gehad en de wereld zonder die tot het Christendom bekeerd werd, dit nog véél grooter wonder geweest zou zijn, wat hij ontleende van Augustinus: De Civ. Dei, Lib. XII Cap. 2, Lib XXIV Cap. 5. V 107, 109, 111 corr. m. Z XXII v. 89, 91, 93 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. Het beeld van den wijnstok en de doornstruik is ontnomen aan Matth. XIII v. 22, XV v. 13.

[6]) V 112-148. V 110, 112, 114 corr. m. Z XXII v. 133, 135, 137 over de kleinheid der aarde tot tegenst. met Gods grootheid en m. de v. daar aang. N 6. V 113, 115, 117 corr. m. Z XIX v. 26, 28, 30 ter verg. van de stijging van beide zielstoestanden en m. de v. daar aang. N 3. Den titel van baron gaf men in Dante's tijd ook aan heiligen, niet den rang tenzij figuurlijk, want hertog (generaal), graaf, baron, baanderheer enz. waren in de Middeleeuwen niet slechts titels, maar rangen in het leger. Zoo heet ook Johannes: baron Z XXV v. 17 en óók daarom — maar hoofdzakelijk om een andere reden — God: Imperator (Zie II Z XVI N 5.) V 116, 118, 120 corr. m. Z XXIII v. 29, 31, 33 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. (Zie voor donneare Cas. p. 776). Zij corr. o. m. ook m. II Z XXVII v. 95, 97, 99 op ea, ellen, waarin hij de schoone Lea aanschouwt en die hem toespreekt. V 122, 124, 126 op edi, ezen, waarin gemeld wordt, dat Petrus in den geest zag, wat hij geloofde, corr. m. dezen Z v. 38. 40, 42 op edo, ezen, waarin Dante zich zelf verliest in het staren naar Hem, die alles wist dus ter verg. van zich zelf met Petrus en m. de v. daar aang. N 2. Dit aangaande v. 126: Johannes bereikte het eerst Christus' graf. Petrus, wiens geloof zoo groot bleek, dat hij alles reeds in den geest zag, als ware het werkelijkheid en daarom vol ijver en voortvarend, trad er echter het eerst in (Joh. XX v. 4, 6.). In v. 130 is den Heere ingelascht voor de corr. V 128, 130, 132 op io, eeren,

waarin hij de quintessens van zijn geloof meedeelt, corr. m. Z XXIII v. 44, 46, 48 op io, eeren, waarin zijn geest in verrukking opstijgt ter verg., omdat het door het eerste te meer geschiedt en m. de v. daar aang. N 2. Zie voor de beweging van het Heelal v, 131, 132, II Conv. II 4. V 131, 133, 135 op ove, even, waarin van de beweging des hemels door liefde van God en liefde tot God melding wordt gemaakt als de harmonie der Sferen, waarmee deze Cantiek Z I v. 1, 3 begint, corr. m. Z XXII v. 143, 145, 147 en m. de v. daar aang. N 6. Z XXII v. 143, 145, 147 op almi, waarin Dante van zijn bevrijding spreekt door de Openbaring, Gods Woord, corr. in het oorspronkelijke m. I Z XXXI v. 65, 67, 69 op alma, waar hij de taal van Nimrod niet kan verstaan tot tegenst. van deze in strijd met Gods Wil en hem, wiens wil er één mee is. Deze corr. kon ik in het Holl. niet overbrengen. Van v. 134 zegt Phil.: Onder de natuurlijke en bovennatuurlijke bewijzen van Gods bestaan behooren die, welke Aristoteles in zijn Physica auscultatio en Metaphysica aanvoert. Het eerste is, dat elke beweging van een beweging moet uitgaan, dus een onbewegelijke beweger aangenomen moet worden om niet te besluiten, dat beweging tot in het oneindige beweging voortbrengt, — het tweede, dat niets zonder een werkende oorzaak (causa efficiens) bestaan kan en men daarom ook hier in 't oneindige zou moeten voortgaan of een eerste oorzaak aannemen moet. Dit voert ook Thom. v. Aq. aan in zijn S. Th. en zijn Summa contra gentiles. Hij voegt er nog een bewijs van Aristoteles en een van Johannes Damascenus bij (Zie S. Th. P. I Quaest II, Art. 3, Summa c. gent. Lib I Cap. 13). Paulus, Rom. I v. 20 zegt, dat Gods onzichtbaar Wezen wordt gezien in zijn werken d. i.: door de schepping der wereld. Wat Uw pen kon schrijven (v. 137) is, wat de Apostelen schreven, nadat het Pinkstervuur hen had verlicht. Deze geschriften zijn evenzeer Geloofsbron als die van het O. T. V 141: sunt en este, zijn en is (enkel-

en meervoud) slaan op de Drie-Eenheid. V 140, 142, 144 corr. m. Z XXIII v. 71, 73, 75 ter verg. van God met de H. Roos en m. de v. daar aang. N 3. V 143, 145, 147 op illa, onken, waarin hij zegt, dat het leerstuk der H. Drievuldigheid de kern van zijn geloof is, zijn hoogste licht, corr. m. Z XX v. 14, 16, 18 op illi, onken, waarin de heiligen met juweelen worden vergeleken ter verg., daar hij dit als een juweel in zich draagt, zij zelf tot onvergankelijke juweelen werden. (Zie Thom. v. Aq. S. Th. P. II 2[a], Quaest. I, Art. 8, Quaest II, Art. 8 en m. de v. daar aang. N 1.

[7]) V 148-154. V 146, 148, 150 corr. m. Z XV v. 146, 148 tot tegenst. van de zaligheid door de Waarheid der Kerk ontvangen met het bedriegelijke der wereld. V 149, 151, 153 corr. m. Z XXII v. 83, 85, 87 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4.

ZANG XXIV

ACHTSTE KRING

De Sfeer der Vaste Sterren
Petrus

1 „O schaar, verkore' aan 't groot gastmaal U te'eenen
Van het gezegend Lam, dat U — in 't haken
Naar spijs — zoo steeds voldoening blijft verleenen;

4 Zoo Gods gunst van te vore' 'm al liet smaken,
Van wat van Uw disch valt, en dit hem wachtte,
Eer 't doodsuur, dat dit voorschrijft, nog kon naken,

7 Wil op zijn eindeloos verlangen achten;
Bedauw die wat: gij drinkt ten allen tijde
Uit die bron, waaruit vloeien zijn gedachten." —

10 Zoo Beatrice' en deze zielen, blijde,
Zij maakte' om vaste polen zich tot sferen
En konden als kometen vlammen spreiden.

13 Naar rad'ren afgemete' in klokken keeren,
Zoodat het eerste, — voor wie 't aandacht geve —
Wijl 't laatste vliegt, den voortgang schijnt te' ontberen,

16 Zag ik die reie', in dans verscheiden, zweven,
Die lieten 't mij hun rijkdom in gedachte
Te schatten, naar zij traag of snel voort dreven.

19 Uit die, welke' ik het hoogst in schoonheid achtte,
Zag ik een vuur zóó zalig nader trekken,
Dat geen er van in meerder klaarheid prachtte.

22 En drie keer zag 'k om Beatrix dit strekken,
't Welk met een zang, zoo goddelijk, haar vierde,
Dat 'k door verbeelding 't niet weer op kan wekken.

25 'k Schrijf 't niet, waartoe 'k de pen tot sprong bestierde,
Daar onze fantasie gelijk ons spreken
Zóó'n doekplooi met te felle kleur versierde.[1]

28 „O mijne heil'ge zuster — in Uw smeeken
Zoo vroom — om 't gloeien van Uw minnesmachten
Ben ik uit deze schoone Sfeer geweken." —

31 Toen 't vuur, gezegend, sloot met die gedachte,
Heeft het mijn Donna d' adem toegezonden;
Die sprak, naar mijne woorden 't overbrachten.

34 Zij: „Eeuwig licht des grooten mans bevonden,
Wien onze Heer de Sleutels liet als have
Tot deze wond're vreugd in aardsche ronden:

37 Laat hem door lichte' of zware stukken staven
Kracht van zijn g'looven, naar 't Uw zin mag wezen,
Wat U 't begaan der zee eens schonk als gave.

40 Want is liefde' en hoop en g'loof goed in deze:
't Is U niet duister, wijl ge' Uw blik opstierde
Naar 't oord, waar alle dingen d' oogen rezen.

43 Maar daar dit Rijk zich hier met burgers sierde
Van 't waar Geloof, dat zijn lof uit hen stijge,
Is 't goed, dat gij tot spreke' 'm nader zwierde." —[2]

46 Naar zich de candidaat toerust in zwijgen,
Opdat de leeraar vragen tot bestrijden
Stelt, niet om slotsom daarvan reeds te krijgen,

49 Was 't, dat 'k als wapens alle gronden reide,
Terwijl zij sprak, om mij gereed te' ontwaren
Bij dit soort vragen en tot dit belijden.

52 „Zeg, goede Christen, wil mij dit verklaren:
Wat is geloof?" — En 't voorhoofd heb 'k geheven
In dit licht, waar die zucht uit kwam gevaren.

55 Toen keerde ik tot Beatrice, gedreven
Door haar tot vaardigheid, dat ik zou schenken
Uit bron in mij de wat'ren, haar gegeven.

58 „Genade, die mij tot de biecht kon lenken", —
Begon 'k tot 't edel hoofd van 's Hemels heeren —
„Laat mij d' uitdrukking vinden van mijn denken." —

61 En 'k wou 't met: „Naar de ware stift" — vermeeren —
„'t Schreef, Vader, van Uw broeder, d' U dierbare, —
Die met U Rome' in 't rechte pad deed keeren, —

64 Is 't grond der dingen, waar we' in hoop op staren,
Bewijs van die niet zijn te zien gegeven
En dit schijnt mij zijn wezen te verklaren," —

67 Toen hoorde' ik: „Recht voelt gij 't" — mij toe gedreven, —
„Zoo wél gij vat, waarom hij dit zoo stelde:
Met eerst grondslagen, dan bewijze' er neven." —

70 Waarop 'k: "De diepe dingen" — hem vermeldde —
„Waarom 'k hier d' aanblik maakte tot den mijne,
Zijn zóó verhuld 't oog, dat omlaag opsnelde,

Dat slechts 't Geloof hun weze' er doet verschijnen,
Wat grondslag kan voor hooge hoop verleenen;
Zoo wordt kracht van substantie tot het zijne.

Uit dit Geloof voert ons de leiddraad henen
Om te besluiten, wijl wij niets ervaren,
Dus moeten geldig we' als bewijs dit meenen"—[3]

Toen hoorde' ik: „Kon men dit omlaag vergaren,
Had men 't als leer te hooren zoo gekregen,
't Zou er voor 't denken der sophisten sparen."—

Dit zuchtte die ontbrandde min mij tegen
En voegde' er bij: „Genoeg op proef al stelde
Ik van die munt 't allooi, wat zij mag wegen."—

„Maar wil mij, of gij ze' in Uw beurs hebt, melden."—
Toen zei 'k: „Mij is 't zoo glansend, rond verbleven,
Dat om den stempel mij geen twijfel kwelde."—

Toen — uit het diepe licht — is aangedreven
Hier fonk'lend: „'t Duur juweel, thans U bescheiden,
Dat elke deugd als grondslag is gegeven:

Waar kreegt gij 't van?" — „De milde regen" — zeide
Ik — „van den Heil'gen Geest, omlaag gevloten
Op 't Oude' en 't Nieuwe perkament, 't Gewijde,

Is argument, waaruit ik 't heb besloten
En dat met zulk een scherpte' er toe moet dwingen,
Dat 'k op elk ander ben als stomp gestooten." —

„'t Oud, Nieuw Verbond" – was, 't geen toen d'oore opvingen –
„Die als besluit U hiervan doen gewagen:
Wat kon — Gods Woord er in te zien — U dringen?"—

100 „'t Bewijs," — zei 'k — „dat de waarheid mij doet dagen,
Is, wat Natuur daarna nooit kon bewerken
Als ze' ijzer gloeide' of 't aambeeld heeft geslagen."—

103 „Wat gaf U wisheid," — hoorde' ik in die perken —
„Dat 't plaats had? Dit juist wil ik van U weten:
'k Bezweer U dit slechts met bewijs te sterken." —

106 „Werd 't Menschdom christ'lijk" - heeft van mij 't geheeten -
„En zonder wonderen, dan kunnen genen
Bij dit nog voor geen honderste zich meten.

109 Want arm en schamel gingt naar 't veld gij henen
Om 't zaad der goede plant er op te kweeken,
Eerst wijnstok en als doornstruik nu verschenen."—[5])

112 Dit eindend liet 't hoog, heilig Hof — gestreken
De Sferen door — „Wij love' U, Heere" — vlagen
In zange' als van beneden opwaarts weken.

115 En die baron, die twijg na twijg met vragen
Beproefde' en me' al zoover deed opwaarts snellen,
Dat tot het hoogste loof wij nader jagen,

118 Liet: „De Gena, door U getoond" — weer wellen —
„Met uwen geest, maakte' open tot deez' stonde
Uw mond, naar men 't voor op'nen eisch moet stellen,

131 Zoodat 'k, wat er uit rees, heb goedgevonden.
Maar wat gij g'looft: druk hiervan uit het wezen.
Wil ook, vanwaar 't Geloof zich bood, verkonden." —

124 „O heil'ge Vader, geest, wien is gerezen,
Wat gij geloofde', en die het zoo kondt winnen
Van jonger voeten, grafwaarts gaand met dezen:

127 Gij wilt, dat 'k, hier verheven," — wou 'k beginnen —
„De kern noem, waaraan g'loof ik toe wou keeren,
Ook vraagt gij me' op den grónd mij te bezinnen.

130 En 'k antwoord: 'k G'loof in God den éénen Heere,
Een'g, eeuwig, waardoor heel 't zwerk wordt gedreven
Met liefde en wensch, zelf roerloos in de Sferen.

133 Voor dit geloof kan 'k niet bewijs slechts geven
Physisch of metaphysisch: op mijn gangen
Gaf mij de waarheidsregen — hier — 't er neven.

136 Door Mozes, de Profete' en Psalmgezangen,
Door 't Evangelium, wat Uw pen kon schrijven,
Sinds U de vuurgeest hief tot hooge rangen,

139 'k G'loof drie Personen 't eeuw'ge te beklijven,
Die in Drie-Eenig Weze' elkaar doordringen,
Dat „sunt" en „este" duldt vereend te blijven.

142 Dat God dit diep bestaan zich kon bedingen,
Wat ik bespreek, vaak mij in 't brein gezonken,
Waar afdrukken des Woords in was zoo gingen:

145 Dit is 't beginsel, vonk, voor mij geblonken,
Die dan in felle vlam uiteen kon jagen
En die 'k als ster aan 't zwerk in mij zag flonken."—[6])

148 Naar heer, die hoort, hetgeen hem zal behagen,
Den knecht omhelst, voor dien op heilwensch zinde
Voor 't nieuws, na 't er niet verder van gewagen,

141 Zag 'k driemaal mij 't Apostel-licht omwinden,
In zang mij zeg'nend zóó, toen 'k heb gezwegen,
En wiens bevel tot spreken mij moest binden;

154 Zóó was 't behagen in mijn woord gelegen.

ZANG XXV

INHOUD

Hier spreekt de Dichter de hoop uit nog eenmaal met roem en eer in Florence terug te keeren, wat nooit werd vervuld. Daarna verschijnt hem in een lichtgloed Jacobus, die hem omtrent den aard der Hoop ondervraagt. Dan beantwoordt Beatrice één vraag, opdat de Dichter niet schijnbaar te gunstig van zich zelf zal spreken. Als daarna de Apostel hem naar het voorwerp van zijn Hoop heeft gevraagd, nadert na een lofzang Johannes, de Apostel der Liefde. Deze draagt den Dichter op er de Menschheid van te onderrichten, dat zijn lichaam niet in den Hemel is opgenomen met zijn ziel. Als Dante daarna Beatrice wil aanschouwen, voelt hij zich door het felle licht van Johannes verblind.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-28. V 5, 7, 9 op ello, ingen, waarin hij hoopt, dat hij eens nog in Florence in de kerk van San Giovanni als dichter bekranst zal worden om zijn gewijde kunst, corr. m. Z XXIV v. 95, 97, 99 op ella, ingen, waarin hij spreekt van het licht, dat hem straalt uit het O. en N. Testament ter verg. van zijn werk hiermee en m. de v. daar aang. N 5. Dit verlangen naar terugkeer vindt men ook in Il Conv. I 3 en in een latijnsch gedicht van hem (Zie P. H. Wicksteed en E. G. Gardner, Dante and Giovanni del Virgilio, Westminster 1902). De bron van zijn doop (v. 8, 9) is de kerk van S. Giovanni (Zie I Z XIX v. 17).

V 11, 13, 15 corr. m. Z XIV v 14, 16, 18 ter verg. en m. de v. naar aang. N 2. Die naar hem zich richtte (v. 15) ingelascht. Te Compostella in Galicië (v. 18) ligt volgens de legende Jacobus Zebedeus (de Meerdere) begraven. Na het H. Land was dit een plaats, waar de Florentijnen bij voorkeur als pelgrims heentrokken. (Zie Cas. p. 781 en La Vita Nuova XL 31 en volg). Zie voor baron (v. 17) Z XXIV v. 115 N 6 Jacobus de Mindere, broeder des Heeren (Galaten I v. 19) In deez' regionen (v. 17) ingelascht. V 20, 22, 24 corr. m. III Z XXIV v. 149, 151, 153 ter verg. en m. de v. daar aang. N 7. V 23, 25, 27 op olto, ogen, corr. m. Z XXI v. 1, 3 en m. de v. daar aang. N 1.

[2]) V 28-49. V 32, 34, 36 op uri, uren, waarin gezegd wordt, dat alles van de aarde eerst in den Hemel rijpt, corr. m. Z XXI v. 17, 19, 21 op ura, uren, waarin hem bevolen wordt goed te zien, opdat het beeld van den Ladder hem volkomen vóór sta, dus als gerijpte voorstelling ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. In de Schrifturen (v. 32) ingelascht. In v. 30 zinspeelt Beatrice op Jacobus, den Mindere I v. 5: „Wie uit U wijsheid behoeft, bidde God er om, die allen in overvloed geeft." Deze Apostelbrief, geschreven door Jacobus den Mindere, wordt hier door Dante, gelijk in zijn tijd meer schijnt geschied te zijn, aan Jacobus den Meerdere toegeschreven. Petrus, Jacobus en Johannes stellen hier de drie goddelijke deugden voor: Geloof, Hoop, en Liefde, daar Christus hen in het bijzonder lief had, gelijk uit de verheerlijking op den berg, den nacht in Gethsémané en bij de opwekking van Jaïrus' dochtertje blijkt. (Matth. XVII v. 9, XXVI v. 37, Lucas VIII v. 51, en II Z XXXII v. 76 en volg). De bergen (v. 38) zijn de Apostelen (Zie Psalm CXX v. 1). Het gezicht is hier lichtkracht. De Imperator (v. 40) is weer Il Veltro, zijn graven (v. 42) de Apostelen. V 41, 43, 45 corr. m. Z XXI v. 74, 76, 78 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. V 44, 46, 48

corr. m. Z XXIII v. 80, 82, 84 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3.

[3]) V 49-64. V 47, 49, 51 corr. m. Z XXI v. 41, 43, 45 ter verg. van Jacobus en Damianis invloed op hem en m. de v. daar aang. N 2. Beatrice antwoordt hier voor hem, daar hij ijdel zou schijnen door van de macht van zijn eigen hoop te spreken (v. 39). Men lette ook op de corr. m. II Z XXVII v. 119, 121, 123 N 18 op e n n e, o n d e n, waar het hem voor het eerst is of hij wieken krijgt ter verg. In v. 55, 57, stellen Egypte en Zion successievelijk de aarde en den hemel voor en stilzwijgend de Louteringsberg dus de Woestijn als plaats van doortocht. Maar ook de Hel is het Egypte van het hiernamaals, want daar heerscht de eeuwige knechtschap voor de zonden, terwijl de woestijn van den Louteringsberg de plaats van opgang is uit die slavernij. Ook uit de Hel heeft van Israël een uittocht plaats n.l. uit den Limbus door Christus' komst ten Hemel als het Beloofde Land. V 53, 55, 57 op i t t o, o n k e n, waarin de tocht van de aarde naar den hemel wordt beschreven, corr. m. II Z II v. 44, 46, 48 op i t t o, o n k e n, waar de zielen op het veerschip het „In exitù Israël de Aegypto" zingen ter verg. Zie aldaar N 7. Beatrice zegt v. 52-64, dat Dante op aarde zal bekend maken, welk belang de Apostel Jacobus in de Hoop stelt, een deugd, die in den Hemel zelf overbodig wordt. V 56, 58, 60 corr. m. Z XXIII v. 56, 58, 60 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. Zie voor het beeld van krijgsdienst: Hiob VII v. 1. V 59, 61, 63 op o r t i, o n d e n, waarin hem verzocht wordt melding te maken van Jacobus' belangstelling in de Hoop op aarde, corr. m. Z XXI v. 74, 76, 78 op o r t e, o n d e n, waarin Dante vraagt, waarom juist aan Domiani is opgedragen hem te naderen ter verg. van beide opdrachten en m. de v. daar aang. N 3.

[4]) V 64-79. V 62, 64, 66 op o n d a, e v e n, waarin Dante toont, hoe hij juist weet te antwoorden, corr. m. Z XXIV v. 86, 88, 90 op o n d a, e v e n, waarin hij zegt het

juweel: het Geloof te bezitten ter verg. van het bezit van dien schat met dat van de Hoop, wat uit dit antwoord blijkt en m. de v. daar aang. N 4. V 69 vertaalt de Magister Sententiarum: Spes est certa expectatio futuræ beatitudinis veniens ex gratia divina et ex meritis praecedentibus. (Zie Petrus Lombardus. Sentent Lib. III, Cap. 26, Thom. v. Aq. S. Th. P. I 2ae Qu. LX art. 2, P. II 2ae Qu. XVII, art. 2, 5). Sterren (v. 70) zijn hier de schrijvers der heilige boeken. Sperent in te qui noverunt nomen tuum (v. 73) is ontleend aan David, Ps. IX v. 11. Die hoop komt uit het geloof voort (v. 75), want wie in God gelooft, kent Hem en hoopt Hem eens te aanschouwen. (Zie Thom. v. Aq. S. Th. P. II 2ae Qu. VII art. 7). Na David (v. 72), de hoogste Zanger Gods (Zie III Z XX v. 38) — zegt hij — hebt gij, Apostel, mij de hoop als bij druppels ingestort door Uw Brief, waardoor ik die ook anderen kon geven n.l.: I v. 12 aldaar: Zalig is de man, die de bekoring doorstaat, want als hij beproefd zal geweest zijn, zal hij de kroon des levens ontvangen, welke de Heer beloofd heeft dengenen, die hem lief hebben.

[5]) V 79-88. V 77, 79, 81 corr. m. Z XXIV v. 1, 3 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. Hij gloeit hier nog van de liefde, die hem hopen deed, hoewel de hoop in den hemel overbodig is, van welke Dante nog geniet (Zie Thom. v. Aq. S. Th. P. II 2ae Qu. XVIII, art. 2). De palm (v. 82) is die van het martelaarschap, want volgens de overlevering was Jacobus de eerste bloedgetuige onder de Apostelen, die op last van Herodes Agrippa ter dood werd gebracht. V 83, 85, 87 corr. m. Z XXIII v. 125, 127, 129 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 4.

[6]) V 88-97. Het voorwerp van Dante's hoop is het eeuwige leven (Zie Thom. v. Aq. S. Th. P. II 2ae Qu. XVII art. 2). V 89, 91, 93 op ita, egen, waarin gezegd wordt, dat ieder in den hemel eens lichaam en ziel zal bezitten, waar dus het hemelsch bestaan eens een verheerlijkt aardsch leven zal worden, corr. m. I Z I v. 1, 3 op ita, egen, want

Dante in het donkere woud als sterveling is verdwaald in het woeste leven op aarde tot tegenst., m. III Z XXII v. 116, 118, 120 op ita, egen, waar hij is opgezweefd tot de Sfeer van Saturnus ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. Deswegen (v. 93) ingelascht. Dante past hier toe Isaias LXI v. 9: Daarom zullen zij in hun land erfelijk het dubbele bezitten; zij zullen eeuwige vreugde bezitten. De witte waden (v. 95) hebben betrekking op Joh. Openb. VII v. 9: Ik zag een groote menigte... staande voor den troon en voor het Lam, gekleed met witte kleederen en palmen in hun handen.

[7]) V 97-118. Sperent in te (v. 98) uit Psalm IX v. 11. Het licht (v. 103) is Johannes, die schittert als de Zon ter vergelijking met het licht van Christus. Het sterrenbeeld van de Kreeft komt 's winters een maand lang aan den hemel van half December tot half Januari (Zie Del Valle: Il senso astr. p. 145 en volg). Had dus de Kreeft dan den glans van Johannes, dan zou het gedurende een wintermaand voortdurend dag zijn, want dan is altijd óf de Zon zichtbaar óf een der sterren van de Kreeft (Zie Angelitti, Bull. VII 139). V 104, 106, 108 corr. m. dezen Z v. 44, 46, 48 ter verg. en m. de v. hier aang. N 2. V 107, 109, 111 corr. m. Z XXII v. 104, 106, 108 ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. Nota is hier in v. 109 vooraan gezet in het hollandsch en beteekent rhythme, dat wat in den zang den dans aangeeft, af doet meten. (Zie Cas. p. 786) Johannes (v. 112) lag bij het H. Avondmaal aan het hart van Jezus (Zie Joh. XIII v. 23, XXI v. 20) en werd door Christus (v. 114) aan het Kruis aan Maria tot Zoon gegeven. (Zie Joh. XIX v. 26, 27). V 110, 112, 114 corr. m. dezen Zang v. 83, 85, 87 ter verg. en m. de v. hier aang. N 5. Christus wordt hier een pelikaan genoemd, omdat deze vogel volgens de sage zijn jongen met zijn eigen bloed nieuw leven schenkt (Zie Psalm CII v. 6, Brunetto Latini, Tesoro V 30).

[8]) V 118-130. V 116, 118, 120 corr. m. Z XXIV v. 65, 67, 69 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3.

V 119, 121, 123 corr. m. Z XXIII v. 86, 88, 90 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. In v. 124 herdenkt hij de woorden van den evangelist Joh. XXI v. 20: Jezus zeide tot hem: „Indien ik het wil, dat hij blijve, tot ik kome, wat gaat het U aan! Volg gij mij. — v. 21 ... dit woord dan ging uit onder de broeders, dat deze discipel niet zou sterven." De Apostel haast zich om Dante uit den waan te brengen, dat hij in het vleesch ten hemel steeg. Zie voor v. 124 Apocal. VI v. 11. God heeft (v. 126) vastgesteld, hoevelen ten oordeel zullen komen. Zoodra dit aantal vol is, zal alle stof en ook van den Apostel herrijzen. V 125, 127, 129 op ostro, aken, waarin gezegd wordt, dat alleen Jezus en Maria met het lichaam in den hemel, een klooster genoemd, werden opgenomen (de beide lichten in Z XXIII v. 79, v. 119) corr. m. Z XXII v. 50, 52, 54 op ostri, aken, over de vroegere kloosterbroeders op Saturnus ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. De meening — ontstaan naar men denkt door Joh. XXI v. 23 —, dat Johannes met lichaam en ziel, met twee waden (v. 127) in den hemel werd opgenomen, wordt door Aquino niet verworpen. Hij acht het zeer goed mogelijk, dat zekere bevoorrechte zielen als de H. Maagd en Johannes voor het einde der dagen verrezen. (Zie Thom. v. Aq. S. Th. Suppl. P. III Quaest. 77 Art. 1). Met de meeste theologen neemt Dante 't hier alleen voor Maria aan.

[9]) V 130-139. Tot deez stonde (v. 128) ingelascht. V 128, 130, 132 corr. m. Z XXIV v. 32, 34, 36 tot tegenst. van Beatrice's vraag dáár met dit antwoord hier van een Apostel en m. de v. daar aang. N 2. In v. 132 wordt de stem van Petrus, Jacobus en Johannes tot één heerlijke melodie. V. 134, 136, 138 corr. m. Z XXI v. 38, 40, 42 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. Voor het beeld van de fluit (Zie Statius, Theb. IV 805, VI 799). In v. 138 zijn Dante's oogen verblind door het staren op Johannes' licht, zoodat hij Beatrice niet zien kan. V 137, 139 corr. m. Z XXIV v. 20, 22, 24 ter verg. van het eene lichteffect met het andere en m. de v. daar aang. N 1.

ZANG XXV

ACHTSTE KRING

De Sfeer der Vaste Sterren
Jacobus

1 Zoo het gewijd Gedicht — mocht mij 't weervaren —
Waartoe de aard', de hemel bij wou dragen,
Dat mij vermagerd heeft sinds vele jaren,

4 De wreedheid slaat, die mij als lam kon jagen
Uit schoonen kooi, waar 'k lag in sluimeringen,
Der wolven vijand, die 'k me' er zag belagen:

7 De stem, 't haar anders, kwam ik er weer zingen
Als dichter en waar ik de bron kan wijzen
Mijns doops, zou 'k met den krans de slape' omslingen;

10 Daar 'k in 't geloof, waardoor de zielen rijzen
Voor Gods oog, dáár in trad en daarom lichtte
Mij Petrus, dien 'k mij zag om 't voorhoofd kreisen.

13 'k Zag uit die Sfeer een licht ons nader schichten,
Waaruit ook Christus' eerste was gekomen
Voor plaatsvervangers, die naar hem zich richtten.

16 En van mijn Donna heb ik toen vernomen
„Zie den baron," — zij liet vol vreugd dit wellen —
„Voor wien de pelgrims naar Galicië stroomen.

19 Gelijk de duif haar makker toe zal snellen,
Dat wederkeerig liefde blijkt van beide,
Wijl zij 't met fladd're' en kirren vergezellen,

22 Zag 'k hier een grooten vorst naar d' ander glijden;
'k Hoorde' elk tot een roemvolle' ontvangst bewogen,
Hen lof de spijs, omhoog genoten, wijden.

25 En toen het woord der heilwensch was vervlogen,
Zag 'k, dat zich beide zwijgend voor mij stelden
In zoo'n gloed, dat ik 't aanschijn heb gebogen.[1])

28 Waarop van Beatrice lachend welde:
„Roemrijke, die de mildheid deed ontwaren,
Van onze hoofdkerk, welke' Uw pen vermeldde,

31 Doe van Hoop weerklank uit deez' hoogte varen.
Gij weet 't, die haar beeldde' in de schrifturen,
Zoo vaak als Jezus drie meer licht deed klaren." —

34 „Hef op het hoofd, laat kalmte U besturen,
Want wat van de vergank'lijke' aard kan zweven
Hierheen, rijpt in de strale' eerst onzer vuren." —

37 Die steun is me' uit het tweede vuur gegeven,
Toen naar de bergen heb 'k den blik bewogen,
Die met te veel gewicht hem néér eerst dreven.

40 „Daar onze Keizer 't wil door gunst gedoogen,
Dat gij zijn graven voor Uw laatste stonde
Aanschouwt, ze in 't geheimst vertrek voor oogen,

43 Zoodat — de waarheid van dit Hof bevonden —
De Hoop, die liefde' omlaag U wèl beseffen
Doet, in U, and'ren is als steun gezonden:

46 Wil, wat ze' is, hoe ze' in Uw geest zich kon heffen
Tot bloei, vanwaar zij tot U kwam, verkonden."—
Hiermee wou toen mij 't tweede licht nog treffen.[2]

49 En deze vrome, die 'k gids heb gevonden
Terwijl 'k zoo hoog mijn wieken voort liet scheren,
Heeft hierna tot mijn dienst dit toe gezonden:

52 „De Kerk, die strijdt, kan tot geen zoon zich keeren
Met méér hoop, naar in schrift het heeft geblonken
In 't Licht, dat overstraalt al onze heiren.

55 Hem is 't gaan uit Egypte' aldus geschonken
Naar Zion, dat hij zie zijn heerlijkheden,
Voor hem ontslag uit krijgsdienst heeft geklonken.

58 Van de twee and're punten is de reden,
Dat 'k vraag niet: weten, maar dat hij schenk' gronden,
Hoe zóó die deugd U lijkt daarvan in stede;

61 Die stel 'k hem; 't wordt door hem niet zwaar gevonden,
Noch maakt hem 't ijdel; dat hij antwoord geve
En hulp zij hem door Gods Genâ gezonden."—[3]

64 Naar leerling vlug — met goeden wil daarneven, —
Den Meester zegt, wat hij moet zeker achten,
Opdat dien blijke, hoe hij is bedreven,

67 Zei 'k: „Hoop is in de toekomst 't wis verwachten
Van zegepraal, die 't godd'lijk Welbehagen
En vroegere verdiensten voort steeds brachten.

70 Door vele sterren zie ik dit licht dagen,
Maar 't drupte me' eerst in 't hart: wie kon erlangen
Bove' elk den naam van Zanger Gods te dragen.

73 „Sperent in te" — zegt hij in zijn gezangen —
„Zij, die de kennis van Uw naam verkregen
En wie niet, als zij mijn geloof ontvangen?" —

76 Zijn druppels zijn door U in mij gezegen
In Uwen Brief, dat vol ik werd van genen
En ik in and'ren overgiet Uw regen." —[4])

79 Plots trilde' een flits, in 't helle diep verschenen,
Van dièn brand bij mijn woorde' en meerd're malen
En als een bliksemstraal zóó streek die henen.

82 Zijn zucht liet: „Min, die in mij gloeit" — nog dalen —
„Voor kracht, mij volgend, tot de palm mij wachtte
En mij tot 't einde van den kamp kon stalen,

85 Wil, dat ik U — tot vreugd aan haar bij machte —
Weer tegen zucht; 'k mag 't, dat gij mij vertrouwde
In wat door Hoop aan U beloofd gij achtte." —[5])

88 En ik: „Door 't Nieuwe Testament en 't Oude
Werd 't doel gesteld; hieruit heb ik 't verkregen
Van zielen, waarop God als vrienden schouwde.

91 Isaias zegt, dat ieder komt gestegen
Gekleed in dubb'le wade op zijn aarde
En zijn aarde' is dit zoet bestaan deswegen.

94 Terwijl Uw broeder 't nog véél meer verklaarde,
Waar wij bij hem van witte kleed'ren hoorden,
Hij in dat visioen 't ons openbaarde." —[6])

97 En vóór nog 't eind daar was van deze woorden,
Heeft boven ons: „Sperent in te" — geklonken
En ied're rei antwoordde met accoorden.

100 Toen heeft daar tussche' een licht zóó klaar geblonken,
Dat — had de Kreeft kristal zóó aan de transen: —
De wintermaand ons dag slechts had geschonken.

103 En naar zich heft en gaat, zich reit tot dansen
Een blijde maagd, dat men 't alleen beseffe
Eer voor de bruid, niet dat zij ijdel glanse,

106 Zoo zag 'k dien held'ren lichtgloed zich verheffen
Tot 't tweetal wentelend in radergangen
Naar liefde's eisch, wier brand hen zoo kon treffen.

101 En 't stemde met den maat in en de zangen
En mijne Donna bleef strak op hen achten,
Bruid, zwijgend en door roerloosheid bevangen.

112 „Dit is degene, die de borst bevrachtte
Van onzen Pelikaan, die werd verkoren
Tot hooge plaats, de hem bij 't Kruis bedachte." —

115 Aldus mijn Donna; niet meer dan te voren
Bewoog haar blik, in aandacht nog geheven,
Noch ook, nadat zij dit aan mij liet hooren.[7])

118 Als wie staat en een wijle' er naar wil streven
Van 't zonlicht de verduist'ring te zien stijgen,
Dat dan dóór 't zien hem niets meer vóór blijft zweven,

121 Zoo was 't mij, toen ik 't laatste vuur zag tijgen,
Terwijl gezegd werd: „Waarom U verblinden
Tot zien van iets, wat hier geen plaats kan krijgen?

124 Aarde' is mijn lijf op aard', waarin 't moest zwinden
Zóó lang, tot we' in aantal met and'ren raken,
Dat weer door d' eeuw'ge wet ons saam doet vinden,

127 Met twéé wade' in ons zalig klooster blaken
Twee lichten slechts, hier stijgend tot deez' stonde,
En wil bekend dit in Uw wereld maken." —[8])

130 Op deze woorden kwam d' ontvlamde ronde
Tot rust met lieve meng'ling, die daar uitte
Den klank door adem, drievoud, opgezonden,

133 Naar — om vermoeidheid of gevaar te stuiten —
De rieme', eerst door het water heen gevlogen,
Elk worden ingehouden door te fluiten.

136 O hoe voelde' ik mij in mijn ziel bewogen,
Toen ik mijn blik naar Beatrix liet trekken
En 'k haar niet — hoewel 'k naast haar was getogen —

139 Naast me' in de zaal'ge wereld kon ontdekken![9])

ZANG XXVI

INHOUD

Johannes troost den Dichter over het gemis van zijn gezicht en vraagt hem zijn belijdenis af te leggen van de Liefde. Hij bekent dan, dat vooral de Openbaring van Johannes hem God deed kennen als het hoogste doel van onze liefde en dat alles moet dienen om ons tot Hem te leiden. Nu wordt eeu lofzang aangeheven en door Beatrice het driemaal „Heilig", waarbij zij hem door een straal uit haar oogen het gezicht terug geeft. Dan ontwaart Dante Adam en vraagt hem om licht. Deze lost voor Dante eenige twijfelingen op, die hij in God weerspiegeld uit Dante's ziel leest.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-13. V 1, 3 corr. m. Z XXV v. 116, 118, 120 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 8. V 2, 4, 6 op e n s e, a c h t e n, waarin hij in 't geheel geen licht meer om zich heen ziet, corr. m. Z XXII v. 137, 139, 141 op e n s a, a c h t e n, waarin hij de Maan zonder vlekken omlaag ziet, tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 6. V 8, 10, 12 op i a, i ë e n, waarin gezegd wordt, dat Christus' heerlijkheid Saulus verblindde, zijn in het Holl. zonder corr. rijm, in het Italiaansch corr. zij m. Z XXIII v. 107, 109, 111 op i a, i ë e n, waarin Maria door zang wordt verheerlijkt ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. (Zie voor v. 12. Hand. der Apost. 7 XI v. 10-17). Op een droomgezicht, waarin Christus aan den discipel Ananias verscheen, ging deze tot Saulus, die op den weg van Damascus door de verschijning van

Christus met blindheid geslagen werd. Deze legde de handen op hem en terstond vielen hem de schellen van de oogen. Men verwarre hem niet met den Ananias II Z XX v. 112. (Zie voor een bepaling der Liefde, Thom. v. Aq. S. P. I 2 ae Qu. LXV, art. 5).

[2]) V 13-46. V 11, 13, 15 corr. m. Z XXII v. 32, 34, 36 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. V 14, 16, 18 corr. m. Z XXV v. 41. 43, 45 ter verg. van Hoop en Liefde en m. de v. daar aang. N 2. V 17, 19, 21 corr. m. Z XXV v. 32, 34, 36 op uri, uren, ter verg. van de kennis des Apostels daar en van Dante hier en m. de v. daar aang. N 2. Letterlijk vertaald zou het zijn: „De geschriften, die de Liefde mij leest", dus: „waaraan ik denk." V 23, 25, 27 corr. m. dezen Zang v. 1, 3 tot tegenst. en m. de v. hier aang. N 1. De mensch bemint het kwaad, voor zoover hij het goed waant. (Zie II Z XVII v. 108 N 16). V 26, 28, 30 corr. m. Z XXI v. 8, 10, 12 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. Hier was een botsing van rijmen op ekken ter wille van de corr. niet te vermijden, wat Dante zelf eens gebeurde met rijmen op ira, en iro, n. l. Z XXIII v. 101, 102, 103, waarom ik hoop, dat men mij dit dan zeker niet te hoog zal aanrekenen. V 29, 31, 33 corr. m. Z XIV v. 95, 97, 99 tot tegenst. van deze met de oneindigheid van God en m. de v. daar aang. N 6. V 32, 34, 36 corr. m. Z XXIV v. 131, 133, 135 ter verg. en m. de v. daar aang. N 6. V 35, 37, 39 op erne, ijken, waarin Dante zegt, dat hij de Liefde vond als de kern aller wezenheden (substanties) van het Heelal, corr. Z XXXII v. 26, 28, 30 op erne, ijken, waar Christus' Zon wordt beschreven ter verg. met de eerste Liefde, den H. Geest en m. de v. daar aang. N 1. De auteur, bedoeld in v. 37-39, is vermoedelijk Aristoteles, (Zie Cas. p. 790) wellicht anders Plato, Pythagoras of Dionysius, de Areopagiet. V 38, 40, 42 corr. m. I Z III v. 2, 4, 6 ter verg. van God als schrijver van de Openbaring en als bouwer van de Poort der

Hel, m. III Z IX v. 128, 130, 132 op ore, onden, over de lelie van Florence als symbool der zelfzucht tot tegenst. met de Godheid en m. de v. daar aang. N 13. Zie voor v. 42 Exodus XXXIII v. 19: Daar God van zich sprak, was Hij zelf het volledig goede, dat Mozes zien zou. V 41, 43, 45 corr. m. Z XXV v. 20, 22, 24 ter verg. van de liefdedaden der Apostelen met deze daden van God en het werk van Johannes en m. de v. daar aang. N 1. Dat hier de Apocalypse bedoeld wordt en niet het Evangelie van Johannes, zie hiervoor Cas p. 790-791. In den aanvang van zijn Evangelie ontvouwt Johannes de geheimen des hemels betreffende de Menschwording des Woords, waarin de liefde van God jegens de menschen het volmaaktst wordt uitgedrukt. Van v. 28-36 noemt Dante de wijsgeerige gronden, van v. 36-45 de geopenbaarden om God lief te hebben.

[3]) V 46-67. De wetkolommen (v. 46) ingelascht. V 44, 46, 48 corr. m. Z XXI v. 119, 121, 123 ter verg. de kloosters, waarin Damiano verbleef met het Koninkrijk Gods in den Mensch en m. de v. daar aang. N 5. In v. 49 vraagt Johannes, of er nog andere beten zijn, waarmee de liefde pijnigt d. w. z. of er nog andere prikkels bestaan om God lief te hebben. In de christelijke kunst is de arend (v. 53) het symbool van Johannes en duidt zijn vurige verbeelding en diep inzicht in de goddelijke geheimen aan (Zie XXIX v. 104 N 14). V 53, 55, 37 corr. m. Z II v. 3, 5, 7 ter verg. van zijn richting naar God met die der zeevaarders door het kompas. V 56, 58, 60 corr. m. Z XXIV v. 128, 130, 132 ter verg. van zijn Hoop en Geloof en m. de v. daar aang. N 6. (Zie voor het wezen der wereld: Psalm XVIII v. 1, Paulus, Br. aan de Rom. I v. 20, voor Dante's wezen Thom. v. Aq. S. P. I, Qu. XXXII art. 2). V 59, 61, 63 corr. m. Z XXIV v. 41, 43, 45 ter verg. hier van den oever (den hemel) met God en m. de v. daar aang. N 2. V 62, 64, 66 corr. m. dezen Zang v. 14, 16, 18 ter verg. van Dante's liefde voor menschen met die der

Apostelen en m. de v. hier aang. N 2. (Zie Pietro Lomb. Sent. III 27, Thom. v. Aq. S. Th. P. II 2 ae, Qu. XXVI art. 6. De eeuwige Tuinman, v. 65 (Zie Joh. XV v. 1).

[4]) V 67-91. V 65, 67, 69 corr. m. Z XXII v. 133, 135, 137 ter verg. en m. de v. daar aang. N 6. (Zie voor v. 68: Apocal. van Joh. IV v. 8, VI v. 3, Isaias VI v. 3). Met het warrelen v. 76 zijn de vlekken voor de oogen bedoeld, die verdwijnen, nadat men te lang in het licht heeft getuurd. V 77, 79, 81 corr. m. Z XXV v. 11, 13, 15 ter verg. van Jacobus daar en Adam hier en m. de v. daar aang. N 1. Zij corr. o. a. ook met II Z XI v. 8, 10, 12 op oi, ichten ter verg. van Adam, nu geheiligd, met de andere zondaars en m. II XXVII v. 122, 124, 126 op oi, ichten, ter verg. van Dante's wil, daar één met God en dien van Adam hier.

[5]) V 91-108. V 89, 91, 93 corr. m. Z XXI v. 17, 19, 21 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. Adam (v. 90) werd in volle, mannelijke kracht geschapen en was volgens sommige H. Vaders gelijk aan leeftijd met Christus, bij Diens dood. Maar Dante schrijft hem (v. 123) een leeftijd van 930 jaar toe. V 95, 97, 99 corr. m. Z XVIII v. 26, 28, 30 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. Zie voor de lezing van da te, uit U (v. 106) in plaats van Dante Cas. p. 794. God maakt aan zich zelfs alles gelijkvormig, omdat alles zich in Hem weerspiegelt (v. 107), maar niets wordt dus aan dien Spiegel gelijk, daar alle wezens en dingen er slechts een deel van al Zijn stralen uit opvangen.

[6]) V 108-139. Zie voor de lezing van v. 108, 109 Cas. p. 795. V 110, 112, 114 corr. m. Z XXIV v. 116, 118, 120 ter verg. van Dante's en Adams intrede in het hemelsche Paradijs en m. de v. daar aang. N 6. V 113, 115, 117 op egno, eken, waarin gezegd wordt, dat Adam de grens overschreed d. i. ontijdig naar het doel streefde te eten van den Boom der Kennis, corr. m. Z XXII v. 110, 112, 114 op egno, eken, waar Dante als doel den Hemel

der Vaste Sterren bereikt ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. God had voor de begeerlijkheid een grens gesteld. Het is de vraag of de afstand van $\frac{2}{5}$ mijl, waarop Dante van den Boom der Kennis verwijderd blijft, niet de grens aangeeft — naar hij dacht — aan Adam voorgeschreven. (Zie II Z XXXII v. 34-37 N 4). Adam en Eva gehoorzaamden hieraan niet; dat was de oorzaak van hun ballingschap, niet het eten van den Boom op zich zelf. (Zie Thom. v. Aq. S. Th. P. II 2^{ae} Qu. CLXIII art. 1-2, Lombard. Sent. II, 22, Hugo de St. Victor, De Sacrament, I 7, 34). In den Limbus wachtte Adam 4302 jaar (v. 118), waarin hij begeerde dien Hemel te bereiken, dus tot Christus' komst in het Voorgeborchte. Hier houdt Dante zich aan Eusebius. V 116, 118, 120 corr. m. Z XXIII v. 134, 136, 138 ter verg. van Adams verblijf in den Limbus met Israëls ballingschap in Babylon en m. de v. daar aang. N 4. Daar Dante met Gen. V v. 3, 4 aannam, dat Adam 930 jaar (Zie v. 128) op aarde leefde, heeft dus de aarde tot Christus dood 930 + 4302 = 5232 jaar bestaan. Hier geeft Dante zelf het getal jaren, dat Adam in den Limbus doorbracht in plaats van het aantal geschat naar B. Latini en opgegeven in II Z XXXIII N 8. V 119, 121, 123 corr. m. Z XXIII v. 110, 112, 114 ter verg. van Adams macht en hoogheid, blijkend uit de lengte van zijn leven, met den omvang van Maria' heerschappij in plaatselijken zin in den Hemel en m. de v. daar aang. N 4. V 122, 124, 126 op e n t a, e v e n, waarin gezegd wordt, dat Adams taal verdwenen was, voor de volken te Babel den torenbouw aanvingen, corr. met dezen Z v. 23, 25, 27 op e n t i, e v e n, waarin van Dante's taal lang na die volken sprake is tot tegenst. en m. de v. hier aang. N 2. Dante verwerpt hier, wat hij vroeger dienaangaande dacht in De Vulg. Eloq. I, 6, toen hij beweerde, dat de taal onveranderd bleef tot Babels torenbouw en dat daarna het Hebreeuwsch als vóór dien tijd de taal van Adam was gebleven. Gelijk de hemelen eindeloos wentelen, wisselt de Mensch voortdu-

rend van smaak en neigingen. Zoo ontstond door hem het taal-verschil, wat aan zijn behagen werd over gelaten. Eerst bij den torenbouw ontstond de spraak-verwarring. V 128, 130, 132 corr. m. Z XXV v. 5, 7, 9 ter verg. van zijn dichtertaal met de verfraaing der taal in het algemeen en m. de v. daar aang. N 1. V 134, 136, 138 op ene, enen, waarin gezegd wordt, hoe God achtereenvolgens I en El heette, corr. m. Z XXV v. 77, 79, 81 op eno, enen, waarin van Gods Woord sprake is, waardoor Dante zich gelukkig voelde ter verg. met die beide namen, omdat de menschen daar vrede bij vonden en m. de v. daar aang. N 5. I is de eerste letter van Iehovah (Psalm LXVIII v. 4). In De Vulg. Eloq. I, 4 beweert hij, dat Gods eerste naam El was. Hier verwerpt hij dit (Zie d'Ovidio p. 486-507). In de manuscripten bevinden zich er andere lezingen voor n.l.: El, L, Y, Un, maar volgens Cas. p. 797 verkeerd vertolkt uit den oorspronkelijken tekst. Zie voor El ook Isidorus. Etym. VII 1, die zegt, dat El de eerste naam was bij de Hebreëen, de tweede Eloi. V 137, 139, 141 op onda, even, waarin van den duur van Adams verblijf in reinheid en in zonde op den Louteringsberg melding wordt gemaakt, corr. m. Z XXV v. 62, 64, 66 op onda, even, waarin omgekeerd een moment van overgang van Dante's zondigheid tot reinheid bij het onderzoek door Jacobus wordt weergegeven, dus zijn terugkeer tot den Adams toestand in het Paradijs tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 4. (Zie voor v. 137 Horatius: Ars poet. v. 60 en volg).

Het aantal jaren, dat Adam op aarde leefde en dat der Wereldgeschiedenis voor Christus' dood is 5232 jaar, en zijn leeftijd was volgens Dante 33 jaar + 3 maanden. (Zie Err. III). Toen werd Adam uit den Limbus verlost en was hij dus 1266 jaar n.l. tot 1301 in den Hemel, want de 3 eerste maanden van de Florentijnsche tijdrekening van 25 Dec. tot 25 Maart gelden voor 1 jaar. 930 + 4302 + 1266 = 6498 jaar zijn er dus sinds Adams schepping verloopen. De tijd,

dat de Zon het punt van de praecessie der dag- en nacht-evening over de gansche ecliptica verplaatst, is 25765 jaar; hiervan is $\frac{1}{4}$ over een boog van 90°: 6441 jaar en 3 maanden, wat met het getal 6498 een verschil maakt van 57 jaar; 90° = 6 uur, dat Dante evenals Adam in het Paradijs doorbrengt, eigenlijk iets langer. De 57 jaar komen dus voor de minuten, dat Dante er langer dan 6 uur vertoeft. Die 6 uur stellen m i s s c h i e n dus symbolisch voor het aantal jaren, dat de Menschheid heeft bestaan, welke periode door Dante als Wereld-Dichter in den geest — men kan zeggen — geheel is doorleefd. Zoo zou Dante dan als Mensch, als nieuwe Adam, de geheele Menschheid voorstellen.

ZANG XXVI

ACHTSTE KRING

De Sfeer der Vaste Sterren
Johannes, Adam

1 Terwijl 'k nog vreesde van 't gezicht ontheven
Blind van die vlam, uit welke bliksems jachtten,
Is zucht, die me' op deed letten, uitgedreven, —

4 Die sprak: „Zoolang tot gij weer voelt bij machte
't Gezicht, dat gij verteerd mij toe deed glijden,
Is 't goed het spreken schad'loosstelling te' achten.

7 Begin dus en zeg aan wat doel zich wijdde
Uw ziel, wat grond of Uwen blik deed strijken
Verdwaald in U, wat tot zijn dood niet leidde,

10 Waarom de Donna, die door dit der Rijken
Verlicht U voert, met oogen heeft gekeken,
Waaruit Ananias kracht van hand kon blijken." —[1])

13 'k Sprak: „Vroeg en laat is medicijn gebleken
Naar haar lust voor de oogen, die 't vuur rondde
Als poorten en dat steeds mij kon ontsteken.

16 Het goed, dit Hof voldoening steeds bevonden,
Alpha, Omega van zooveel schrifturen,
Is 't die zacht, sterk door Liefde voor mij stonden." —

19 Dezelfde stem, waardoor de vrees niet duren
Bleef voor gezichts-verbijst'ring — plotselinge —
Kon voor 't gesprek tot aandacht aan mij vuren

22 En sprak: „Voorwaar, 'k moet fijner zeef bedingen
Voor Uw verklaring: wil te kennen geven,
Waardoor Uw boog pijl naar dit doel moest dringen."—

25 Ik: „Door wijsgeer'ge red'ne' er toe gedreven
En het Gezag, dat 'k hierin kon ontdekken,
Zoo'n liefde, in mij afgedrukt daarneven.

28 Want 't goeds, zoover 't begrip van goeds hier rekke,
Zal in zoo'n meerder mate liefde wekken,
Als 't meerder goedheid in zich kon omstrekken.

31 Voor 't Weze', er zoo hoog boven te ontdekken
Is alle goeds daar buiten, niets daarneven
Dan licht voor straal, die daaruit voort zou trekken.

34 Door meer dan wát ook zij de geest gedreven,
Wanneer die winnend tot al 't waars kan reiken,
Waarop — gegrond — bewijzen zijn gegeven.

37 Aan mijn verstand doet hij die waarheid blijken,
Door wien 'k de eerste Liefde heb gevonden
Uit de substanties saam der eeuw'ge Rijken.

40 't Was, wat de ware Schrijver eens verkondde
In 't spreken van zich zelf, die Mozes zeide:
„Al 't goeds zal ik U toonen saam verbonden." —

43 Ook bij 't begin kondt gij mij licht verbreiden
In 't hoog Bericht, dat het geheim rondomme
Ginds meldt, van alle Boeken 't hoogst gewijdde."—[2])

46 „Naar 's menschen geest" — hoorde' ik — „de wetkolommen
Volgt van 't Gezag, dat 't denken goed zal heeten,
Blijf tot God liefde 't hoogst in U geklommen.

49 Maar zeg: wordt gij naar Hem ook niet gereten
Door and're koorden, dat 'k mij toe hoor zenden
Met hoeveel tande' U dié min heeft gebeten?" —

52 De heil'ge wil was mij geen onbekende
Van Christus' Arend, maar 'k kon hieruit hooren,
Waarheen hij mijn belijd'nis zocht te wenden.

55 „Al deze beten," — zei 'k — die áán mij sporen,
Dat mijn gemoed gereze' is tot den Heere,
Sterkte' allen meer mijn liefde dan te voren.

58 Want mijn substantie, die der aardsche sferen,
Zijn Lijden, opdat leven mij steeds sierde,
Wat alle' als ik geloovig hoop toekeeren,

61 Met voornoemd weten, dat sterk in mij tierde,
Heeft me' uit de zee van valsche min gezonden,
Wijl naar de kust der ware die mij stierden.

64 't Loof, wat de gansche gaard kleedt in den ronde
Des eeuw'gen Tuinmans, kan tot min mij dringen,
Naar 'k goeds van Hem heb toegestraald gevonden." — [3])

67 Zoodra ik zweeg, doorklonk de hemelkringen
Een zang, zeer zoet, en 'k hoorde — d' and're' ontvloten
En Donna — : „Heilig, heilig, heilig!" — zingen.

70 Naar door scherp licht men sluim'ring voelt ontschoten,
Doordat de geest van 't zien ten glans zal varen,
Die wordt door vlies na vlies van 't oog gegoten,

73 De' ontwaakte' ontwijkt, hetgeen hij moet bestaren:
Zoo, onbewust, is plots gewekt 't verwijlen
Tot hulp het kenvermoge' 'm doet ontwaren,

76 Zoo deed Beatrix al 't gewarrel ijlen
Uit mijn oog met straal, die 't uit 't hare lichtte
Ver flitsend, meer dan een millioental mijlen:

79 Waarop ik 't beter dan te voren richtte
En 'k heb verbaasd met vragen aangeheven
Naar vierde licht, dat 'k toen bij ons zag schichten.

82 Mijn Donna sprak: „Van deze strale' omgeven
Kan 's Makers blik de eerste ziel bereiken,
Die d' eerste scheppingskracht bracht in het leven."—

85 Gelijk het loof den spits buigt bij 't bestrijken
Des winds en weer zich heft tot vroeg're standen
Door d' eigen kracht, die 't weer omhoog doet wijken;

88 Zoo was 'k verbaasd — waarna ik mij vermande —
Om wat zij sprak; toen voelde' ik aan mij vuren
Door wensch van spreken, waarvan ik ontbrandde.[4])

91 „O vrucht," — zei 'k — „rijp in het eerste' al Uwer uren,
Die hier op elke bruid — aloude Vader —
Als dochter en schoondochter neer kunt turen:

94 Met al mijn vroomheid smeek ik U te gader,
Dat gij mij spreekt: gij kunt mijn wil ervaren.
Ik zeg 't niet, dat Uw woord mij vroeger nader."—

97 Naar soms dier, dat zich roert, bedekt te' ontwaren
Is, dat van zijn drang indruk wordt verkregen,
Daar 't dek er zoo'n beweging aan zal paren,

100 Aldus zag ik 't van d' eerste ziel, genegen
Daartoe, omdat door 't hulsel heeft geschenen,
Hoezeer hij naar mijn zin was te bewegen.

103 Hij zuchtte: „Al ging Uw wensch niet tot mij henen:
Ik kan Uw wil toch beter onderscheiden
Dan elk ding, dat gij 't zekerste kunt meenen,

106 Daar 'k uit den waren Spiegel 't aan zie glijden,
Die al 't and're' aan zich zelf gelijk kan maken,
Wijl geen Hem in gelijkheid komt ter zijde.[5])

109 Gij vraagt wanneer of God mij deed geraken
In tuin zoo hoog, waar zij U heen deed snellen,
Langs trap — zóó lang — Ukracht schonk dien te naken,

112 En hoe lang die voor mijn oog lust deed wellen,
Waarom God in zoo'n gramschap moest ontsteken,
Wat taal 'k sprak en hoe ik die saam kon stellen.

115 Mijn zoon, dat smaak des Booms mij heeft geleken:
Heeft Hem niet tot mijn ban, zóó lang, bewogen,
Maar dat ik dorst de ware grens verbreken.

118 Vierduizend en drie honderd twee jaar vlogen —
Sinds Uw Donna Virgilius heeft gedrongen —
Voort, sinds naar dééz' Raad mij verlangens togen.

121 Langs elk licht zag 'k de Zon tot keer gedwongen
Zijn baan langs, wijl 'k op aarde was in leven,
Waar negenhonderd dertig bij versprongen;

124 En van mijn taal was er niets meer gebleven
Al lang voor aan het werk, dat men moest staken,
Het volk van Nimrod aandacht had gegeven.

Want reed'lijk maaksel moest ten eind' steeds raken
Door 's menschen lust, die volgt van 't zwerk het kringen
En altijd naar vernieuwing weer blijft haken.

't Werk der Natuur kon ons de taal bedingen
Maar zus of zoo laat de Natuur haar stellen,
Al naar U 't schoon voert tot veranderingen.

Eer 'k in den Voorhal neder zonk ter Helle,
Wou men 't hoogst Goed den naam van I verleenen,
Waaruit de vreugd, die mij doorstroomt, kon wellen,

Toen El, en 't is goed zich hierin vereenen,
Want de gebruiken zijn de Mensch gegeven
Als blare' aan tak, die gingen en verschenen.

'k Was op den Berg, 't hoogst uit de Zee geheven,
Van leven rein en toen bevlekt door zonden,
Wijl een quadrant werd door de Zon beschreven

Van de' eerste tot die volgt de zesde stonde." —[6]

ZANG XXVII

INHOUD

De Dichter bereikt hier het Derde Rijk des Hemels, dat van den H. Geest, waar hij de grens overschrijdt der gebieden van de natuurkrachten, door God geschapen. Hij is nu boven de stoffelijke Natuur verheven. Gelijk hij op den Louteringsberg in den Negenden Kring de wijding ontving van zijn wil, ontvangt hij hier die van zijn rede geleid door de Openbaring na zijn Belijdenis te hebben gedaan van Geloof, Hoop en Liefde, de drie theologische deugden. Hij bevindt zich nu in het Primum Mobile, den Hemel van Kristal, waar alle onderscheiding van tijd en plaats ophoudt. Beatrice toont hem aan, dat hier alles aanschouwing en ervaring is en dat hier de hoogste vreugd der liefde de zielen vervult. Dante betreurt bij den aanblik van zooveel schoonheid de verdorvenheid van het Menschdom en eindigt met de voorspelling, dat dit weldra zal eindigen.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-28. De Dichter betreedt hier Kring IX van het Paradijs, het Empyreum in Z XXVII, gelijk hij in II Z XXVII Kring IX van den Louteringsberg, het aardsche Paradijs in schreed. Evenzoo bereikt hij na $3 \times 3 \times 3 = 3 \times 9 =$ 27 Zangen Kring IX van de Hel, de Ys-Sfeer, want daar begint de afdaling, de Reis in I Z III, welke tot den derden Afgrond, tot die Sfeer, duurt tot Z XXXI. Het Cocytusmeer, waarin Satan is vast gevroren, kan in moreelen zin als

Kring op zich zelf beschouwd worden, ook de ruimte gelegen binnen den straal van 1200 braccia, $\frac{2}{5}$ mijl, (Zie II Z XXXII v. 34-37 N 4). om den Boom der Kennis, waar Beatrice afstijgt en ook het g a n s c h e Empyreum, omdat de Limbus des Hemels feitelijk Kring IX is van den Berg, altans die ruimte er in, want de Vuur-Sfeer in den Hemel is slechts een scheidswand en tegelijk de Sfeer der Fortuin en de Maan-Sfeer (Kring I) in moreelen zin Kring II. Niet naar cosmografische, maar wel naar moreele opvatting zijn er zoo 3 X 10 Kringen in het Hiernamaals, waarbij 3 en 10 beide de Godheid voorstellen. Die opvatting is niet strijdig met die van 3 X 9 Kringen, maar gaat er in anderen zin mee parallel. Zoo ook vormen de drie vlammende Cirkels, die loodrecht op één middelpunt om elkaar wentelend een Bol vormen, welke de Drie-Eenheid voorstelt, een tienden Kring in de negen der Engelen van het Empyreum. Analoog daarmee is de Hemel-Roos evenals de Helle-Roos in tien Omgangen verdeeld en twaalf sectoren, waarvan ik het bewijs hier lever in N 1 van Z XXX, zoodat de stralen der twaalf sectoren en de cirkels der tien Omgangen beide in 120 deelen verdeelen, waarbij 12 en 10 beide symbolisch God voorstellen en in de helsche Roos van Malebolge bij wijze van tegenstelling Satan. Daar de Hel meer in het bijzonder beheerscht wordt door God den Vader als God van Wraak, de Louteringsberg door God den Zoon als God van Lijden en de Hemel door den Heiligen Geest als God van Liefde is aldus in het Hiernamaals in rangorde, plaatselijk verwezenlijkt, wat op aarde in tijdsorde voorbij ging en nog komen zal: het Rijk van den Vader, van Israël ten tijde van het oude, het heidensche Rome, het Rijk van Christus, van het tweede Rome, en het Rijk van den H. Geest, als het Nieuwe Jeruzalem, het derde Rome. (Zie II Z XXVII N 25 p. 383). — In de Sfeer, waar Dante zich nu bevindt, is wel beweging, maar alle begrip van plaats en tijd houdt hier op. A a n h e e r l i j k h e d e n (v. 4) ingelascht. V 2, 4, 6 corr. m. Z

XXI v. 59, 61, 63 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. Zie voor v. 9 Conv. III, 14. V 8, 10, 12 corr. m. Z XXIV v. 146, 148, 150 ter verg. en m. de v. daar aang. N 7. V 11, 13, 15 corr. m. Z XXV v. 47, 49, 51 ter verg. van Petrus' en Jacobus' gezindheid jegens hem en m. de v. daar aang. N 3. Het licht van Jupiter (v. 13) was zilverwit, dat van Mars rood (Zie Z XIV v. 36, Z XVIII v. 68). Als zij van kleur verwisselden, zou Jupiter zoo rood worden als Mars. V 14, 16, 18 corr. m. Z XXII v. 71, 73, 75 op arte, ijden, ter verg. van Gods Wil op Saturnus en hier en m. de v. daar aang. N 4. V 18-21 beteekent: Als ik van kleur verander, doen allen dit, omdat ons gevoel hier één is. V 20, 22, 24 corr. m. Z XXVI v. 56, 58, 60 tot tegenst. met de droefheid van Petrus om wie zijn zetel op aarde inneemt en m. de v. daar aang. N 3. Dit is gericht tegen Bonifacius VIII (Zie I Z XIX v. 53), als men op het jaar het van Dante's Reis in 1301, den opvolger van Celestinus V, die afstand had gedaan van de pauselijke waardigheid. Volgens Dante en velen zijner tijdgenooten was die afstand onwettig en stond dus de zetel, zoolang Celestinus leefde voor 't aanzijn van Gods Zoon ledig (v. 24).

[2]) V 28-37. De kleur, die hier door den ganschen Hemel gloeit (v. 28), is vuurrood (Zie Ovid. Met III v. 183) door verontwaardiging en wordt daardoor donkerder, als toen op aarde de Zon verduisterde bij Christus' dood (Matth XXVII v. 45), omdat na diens Lijden er niets méér droefheid kon verwekken dan dat zijn zetel er feitelijk ledig stond.

[3]) V 37-67. Linus was de onmiddellijke opvolger van Petrus als bisschop van Rome (66-78 na Chr.) en werd toen onthoofd en van dien: Cletus (78-91), beide martelaars onder Domitianus. (v. 41) Sixtus I en Pius waren stedehouder van 156-164 of 139-154 en stierven eveneens den marteldood, Calixtus (222-230) onder Alexander Severus en Urbanus (217-222), martelaren in de IIIe Eeuw. Beide (v. 41) ingelascht. Voor de maat moesten in het Hollandsch

de namen in andere volgorde genoemd worden (v. 44, 45). V 41, 43, 45 corr. m. Z XXIV v. 8, 10, 12 ter verg. der besproken offers en m. de v. daar aang. N 1. V 44, 46, 48 op a n o, o m m e n, waarin Petrus zegt, dat het niet de wensch der heiligen was, dat het geestelijke Rome in twee deelen zou worden gescheiden, corr. m. Z XXVI v. 44, 46, 48 op a n o, o m m e n, waarin gezegd wordt, dat i n den mensch de liefde tot God moet overheerschen tot tegenst., omdat het koninkrijk Gods niet in de harten der anti-ghibellijnsche Pausen zetelt en m. de v. daar aang. N 3. (Matth. XXV v. 31-33). Zie voor v. 49: I Z XXVII v. 87 N 13. Petrus keurt het af, dat het Vaandel met de pauselijke Sleutels tot een veldteeken werd tegen Christenen (v. 49). Dan verwijt hij Bonifacius misbruik van het dispensatie-recht. De bul, welke een dispensatie bevatte, droeg de beeltenis van Petrus en Paulus in het zegel. De door den Paus verkochte voorrechten waren leugenachtig, omdat zij niet naar verdienste geschonken werden, maar voor geld verkocht. (Zie I Z XIX v. 1-4 N 1). V 50, 52, 54 corr. m. Z XXIV v. 143, 145, 147 ter verg. van de kern van Dante's geloof met het symbool van de pauselijke macht: de Sleutels en het zegel als kern der voorstelling van die macht en m. de v. daar aang. N 6. V 53, 55, 57 corr. m. dezen Z XXIV v. 146, 148, 150 ter verg. en m. de v. hier aang. N 1. (Matth. VII 15). Zie voor d i f e s a, h u l p v. 57: Psalm XLV v. 23. De Kerk werd gevestigd door het bloed der martelaren. Thans drinken roofzieke priesters het bloed der heiligen in figuurlijken zin om er voor wereldlijke doeleinden macht mee te verwerven. Met den B a s k (v. 58) bedoelt Dante de opvolger van Bonifacius VIII: Clemens V (Zie I Z XIX v. 83, III Z XXX v. 142), die uit Gascogne kwam en met den C a h o r s e r (v. 58) Johannes XXII, gekozen in 1316 (Zie III Z XVIII v. 130), die Jacob d'Euse heette uit Cahors, een stad bekend om zijn woekeraars (Zie I Z XI v. 50). Deze plaats bewijst, dat Dante de laatste Zangen van III

na 1316 schreef. De aanvang (v. 60) is de stichting der Kerk. Toen Hannibal Rome bedreigde, werd de stad door Scipio (v. 61) gered, die in den tweeden Punischen oorlog het tooneel van den strijd naar Afrika verplaatste, waarin Dante (Zie Conv. IV 5, Mon. II 10) Gods hand zag.

[4]) V 67-106. V 68, 70, 72 op orno, inden, corr. m. Z XXI v. 35, 37, 39 op orno, inden, ter verg. van de beweging dezer heiligen met die op den trap van Saturnus en m. de v. daar aang. N 2. De Zon (v. 68) stond destijds in den Steenbok van de maand Januari tot in Februari m. a. w. hij ziet, gelijk in dien tijd de sneeuw op aarde omlaag valt, deze heiligen als vuur-vlokken, dicht als een sneeuwjacht, omhoog stijgen, welke bij Christus' zegetocht hier achterbleven, toen Hij zich in het Empyreum aan Dante's gezicht onttrok. In zijn tijd werd het noord-oostelijk halfrond in zeven klimaat-gordels verdeeld. De eerste gordel ligt op den equator, dus het midden er van op den meridiaan en de grens bezijden is te Cadix (Zie II Z II v. 1-5, Z XXVII v. 3). Hij heeft dus van Z XXII-XXVII een boog van 90° doorloopen = 6 uur gelijk aan den tijd, dien hij — gelijk Adam — doorbracht in het aardsche Paradijs, Kring IX van den Berg. Nu gaat zijn verwording tot een nieuwen Adam verder. De perioden, waarin meer in het bijzonder zijn vorming tot een nieuwen Adam plaats hadden, zijn nu al te samen 2 × 6 = 12 uur en nu komen er hier 6 uur bij. Nu beschrijft hij gedurende 6 uur, Zaterdagmorgen 6 uur 2 April (W. H.) tot 12 uur 's middags een boog van 90° en blijft dan 6 uur op één hoogte, stijgend door de H. Roos tot God en weer dalend tot het Primum Mobile. Het is evenwel niet voldoende, dat hij dit wordt in den Hemel; hij moet als nieuwe Adam terugkeeren op aarde. Hiertoe doorloopt hij weer 90° in Z XXXIII v. 143 = 6 uur, te samen 360°, zoodat de perioden van zijn stijging tot een nieuwen Adam worden voorgesteld door een Cirkel als beeld der Volmaking. (Zie hiervoor verder Z XXXIII, laatste Noot).

In den Hemel valt een dier perioden van 6 uur in cosmografischen zin in Kring VIII, die echter in moreelen zin Kring IX is. Van Cadix uit toog Ulysses naar den Berg, wat hij hier herhaalt om er aan te herinneren, dat hij zelf boven Cadix in den Hemel de Reis nu voortzet als nieuwe Adam naar de H. Roos gelegen boven den Berg, dien Ulysses zocht, boven het Uiterste W., in den Hemel. Dit punt bereikt hij als de Zon om 12 uur 's middags (W. H.) boven den Boom der Kennis staat. Het is m. i. mathematisch onmogelijk — wat ook Moore meent —, dat Dante zich in de Tweelingen loodrecht boven Jeruzalem bevond, toen hij van Saturnus naar dit sterrenbeeld vloog en vandaar 90° zou afleggen tot loodrecht boven Cadix. Men heeft er slechts acht op te geven, waar de Tweelingen staan op de Kaart, Stand i. j. om waar te nemen, dat dit onmogelijk is. De afstand van Saturnus, staande in den Leeuw, is op zijn hoogst 90°, minstens 60° van het Teeken der Tweelingen. Legt hij nu met de Tweelingen 90° af van i tot j, dan komt hij op de plaats, waar men op de Kaart de Visschen ziet in Stand a. De lengte door Dante opgegeven is dus wel gelijk aan den boog, die het eerste klimaat omspant, maar het is niet die boog zelf, n. l.: van Cadix langs den aequator tot den meridiaan, tot Jeruzalem. Maar van dit punt in de Tweelingen kan hij dan Cadix zien en dat de kust van Phoenicië, van Syrië, in het duister ligt, waar Jupiter in de gedaante van een stier Europa ontvoerde naar Creta. Eerst na dien terugblik ziet hij weer naar Beatrice v. 88-97 en pas daarna voert zij hem tot vlak boven Cadix en vandáár met de wenteling van het Primum Mobile naar de H. Roos, weer langs een boog van 90° in 6 uur, v. 97-100 (Zie de Kaart Fig. I Stand j. k.). V 80, 82, 84 op arco, aden, waarin hij de bocht van Cadix ziet, corr. m. Z XXIII v. 65, 67, 69 op arca, aden, waarin gemeld wordt, dat daar de stuurman in den hemel niet bang moet zijn en men niet met een kleine bark moet reizen ter verg., omdat Ulysses als te

vermetel schipper in kleine bark vertrok en m. de v. daar aang. N 2. V 83, 85, 87 corr. m. I Z I v. 1, 3 op ita, egen, tot tegenst., omdat hij daar verdwaald was en het licht van Christus hem redding bracht, dat hij toen volgen ging op zijn tocht door de Hel, langs den Berg en in den Hemel, m. III Z XXV v. 89, 91, 93 en m. de v. daar aang. N 6. Gestegen niet van het terugloopen elke maand van de Zon door één Teeken van den Dierenriem (Zie II Z IV v. 61-67 N 12) maar wel in dien zin, dat de Zon hem, die zich in het Teeken van de Tweelingen bevindt, meer dan een Teeken n. l.: in de Visschen vooruit was. V 86, 81, 90 corr. m. Z XXVI v. 110, 112, 114 ter verg. van Beatrice's schoonheid met die van die gaarde: den hemel, in het bijzonder het Primum Mobile en m. de v. daar aang. N 5. Haar schoonheid is hier in de plaats gekomen van die van de ster en van de godin Venus (Zie II Z XXVII N 10). V 89, 91, 93 corr. m. Z XXVI v. 17, 19, 21 ter verg. van de liefde tot God met de liefde tot haar (de Openbaring) en m. de v. daar aang. N 2. V 92, 94, 96 corr. m. Z XXVI v. 1, 3 ter verg. van Beatrice en Johannes als gids en van de sterren op zijn weg als Venus in II Z I v. 20, 22, 24 en m. de v. aang. Z XXVI N 1. In v. 96 wordt Beatrice weer schooner, omdat zij overgaat naar Kring IX in het Primum Mobile. Het nest van Leda (v. 98) is het sterrenbeeld: de Tweelingen n. l. Castor en Pollux, de zonen van Jupiter en Leda, omdat zij uit één ei kwamen. Daar het Primum Mobile volmaakt gelijkvormig is, hoewel nog stoffelijk, is hier geen middel tot bepaling van plaats (v. 102). V 101, 103, 105 op ire, onden, waarin het hem is of hij de vreugde van God zelf op haar gelaat ziet stralen, nu zij (de Openbaring) God al zoo nabij is, corr. m. Z XXV v. 128, 130, 132 op iro, onden, waarin gezegd wordt, dat slechts Jezus en Maria in het lichaam ten Hemel rezen ter verg. van haar schoonheid, die hij als 't ware nog stoffelijk schijnt te zien met die van Christus en de H. Maagd

en m. de v. daar aang. N 9. V 106-108 beteekent, dat het Primum Mobile den stilstand der aarde, het midden, veroorzaakt en de beweging der andere Sferen er om heen, zoodat van hier de beweging uit schijnt te gaan als die van een zeestroom van een kust (Zie ook Conv. III, 15). V 109-112 beteekent, dat de volgende Hemel geen ander uitgangspunt voor zijn beweging en beweegkacht heeft, geen ander „waar" daarvoor dan Gods geest, waarin de liefde ontgloeit, die deze Sfeer voortdrijft en er de deugd in neer regent (Zie Conv. II 4). Dante (Conv. II 15) maakt den Hemel van Kristal, het Primum Mobile, tot het symbool der Ethica. Hij zegt: De Hemel van Kristal, die eerst Primum Mobile genoemd werd, heeft een duidelijke gelijkenis met de moreele Wijsbegeerte; want de Ethica, gelijk Thomas zegt, sprekend over het tweede boek van de Ethica, voert ons tot de andere wetenschappen. Want gelijk de Wijsgeer (Aristoteles) in het vijfde deel der Ethica zegt, leidt ons de gegronde rechtvaardigheid er toe de wetenschappen te leeren en ordent ze om geleerd en beheerscht te worden, zoodat zij niet kunnen worden verward; zoo leidt deze Hemel met zijn beweging de dagelijksche omwentelingen van al de anderen, waardoor zij dagelijks hieronder de kracht van al hun deelen ontvangen. Want als zijn omwenteling niet aldus de leiding had, zou weinig van hun kracht omlaag reiken en weinig van hen zichtbaar zijn.... Aldus, als de Ethica niet meer zou bestaan, zouden de andere wetenschappen een tijd lang verborgen zijn en er zou geen voortbrenging zijn, noch leven van geluk en de geschriften of ontdekkingen der Oudheid zouden vergeefsch wezen.

[5]) V 106-148. V 104, 106, 108 corr. m. Z XXIV v. 8, 10, 12 ter verg. van de bewegingen der sferen en der zielen en m. de v. daar aang. N 1. V 107, 109, 111 corr. m. Z XXVI v. 32, 34, 36 ter verg. om dezelfde reden, waaraan ook herinnerd wordt in III Z I v. 1, 3 en m. de v. aang. Z XXVI N 2. L i c h t e n l i e f d e (v. 112) om-

geven den Kristal-Hemel gelijk deze de lagere hemelen; maar terwijl de laatste door Intelligenties worden bestuurd, wordt de Kristal-Hemel door God zelf bestuurd en in zijn geest omvangen, zoodat Hij alleen dit begrijpen kan (Conv. II 4). V 110, 112, 114, waarin dit gemeld wordt, corr. m. Z XXVI v. 26, 28, 30 op ende, ekken, waarin staat, dat de Mensch het goede meer lief heeft, naarmate hij dit in meerder omvang leert kennen ter verg., daar die meerdere omvang van de deugd haar uitdrukking vindt in den steeds grooter omvang van de hemelen en den steeds kleineren van de helle-sferen en m. de v. daar aang. N 2. De helft van tien is vijf en het vijfde is twee; aldus zijn de hemelen (v. 115-118) besloten in het Primum Mobile, dat hun vaart regelt. De beweging is de maat des tijds; de oorsprong der beweging werd door de Scholastieken aan het Primum Mobile toegeschreven, hier door Dante vaas genoemd, waarin dus de wortels van den tijd haken, door de getallen 2 en 5 voorgesteld, te samen 10, een symbool als getal van God. De beweging, waarin de tijd wortelt, wordt met den tijd zelf in de andere hemel-lichamen zichtbaar. V 119, 121, 123 corr. m. Z XXVI v. 137, 139, 141 tot tegenst. van Adams oorspronkelijke reinheid met de zedelijke laagte, waartoe het Menschdom zonk en m. de v. daar aang. N 5. V 122, 124, 126 op ere, eden, waarin gezegd wordt, dat geen mensch de macht heeft zich uit die zee van zonde te verheffen, corr. m. Z XXV v. 56, 58, 60 op ere, eden, waarin gezegd wordt, dat hij den hemel mag zien voor zijn dood ter verg., omdat Dante de macht heeft uit die zee den hemel te bereiken tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 3. V 128, 130, 132 corr. m. Z XXIV v. 107, 109, 111 ter verg. hier en daar van ontaarding ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. V 131, 133, 135 corr. m. Z XXV v. 23, 25, 27 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 1. Dante bedoelt v. 130-133 hoe men als volwassene de vasten niet meer houdt. Wat voor oogen (v. 131), met ver-

mogen (v. 133), ingelascht. Men zag aan den stand der Maan, of het vastentijd was. Zoo was het omstreeks Goeden Vrijdag volle maan; daarom wordt in v. 132 van deze gesproken. V 134, 136, 138 op ena, enen, waarin gemeld wordt, dat de schoone dochter der Zon: de Menschheid zwart van huid werd, corr. m. dezen Zang v. 122, 124, 126 op ere, eden, waarin gezegd wordt, dat de wil als vrucht niet rijpte ter verg. van de eene misvorming met de andere en m. de v. aang. in dezen N. hierboven. V 134 slaat op het azen op erfenissen. V 137, 139, 141 corr. m. Z XXVI v. 116, 118, 120 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 5. Ten hoogen (v. 137) ingelascht. V 140, 142, 144 op erni, ijken, waarin gezegd wordt, dat in de opperste kringen spoedig zal weerklinken, dat de Verlosser komt en dat dit geen 4000 jaar zal duren, corr. m. Z XXVI v. 35, 37, 39 op erne, ijken, waarin Dante zegt, dat hij de liefde als de kern aller substanties beschouwt en dat hij die waarheid ziet ter verg., wanneer het eene en het andere blijkt en m. de v. daar aang. N 2. 4000 jaar is ironie. Hij bedoelt véél eerder. V 142-145 beteekent: De Juliaansche kalender stelt het Jaar op 365¼ dag, maar het is 11 min. 2 sec. korter, dus bijna een honderdste dag, deel (v. 143), in honderd jaar 18¾ uur te veel, in 4000 jaar 1 maand. De Gregoriaansche tijdrekening, later ingevoerd, herstelde dit. Waar zij niet wordt aangenomen, valt 1 Januari niet in den winter, maar in April, dus na 25 Maart, toen het begin der lente. Men zal dus geen 4 × 4000 jaar hoeven te wachten, voor de Verlosser komt, eer de stoornis in de wereld-orde hersteld wordt. V 143, 145, 147 corr. m. Z XXV v. 110, 112, 114 ter verg. van Beatrice's hoop hier en die van Dante daar en m. de v. aang. N 7. V 146, 148 corr. m. Z XXV v. 104, 106, 108 ter verg. van beider vaart en richting en m. de v. daar aang. N 7.

III

SERIE III

B

ZANG XXVII–XXXIII

Het Primum Mobile. De Heilige Roos
De Engelen-Hierarchie
De Heilige Drie-Eenheid

ZANG XXVII

Negende Kring
Het Primum Mobile
De hemelsche Wijding

1 „ Den Vader, Zoon en Heil'gen Geest" — zoo klonken
De stemmen henen door het hemelsch Eden —
„Zij glorie!" — en van het zoetgezang werd 'k dronken

4 „Een lach scheen 't — wat ik zag aan heerlijkheden —
Van het Heelal, want 'k voelde in die sferen
Mijn roes, door oor en oog in mij gegleden.

7 O vreugd, o blijdschap, nimmermeer te'ontberen,
O leve' in liefde' en vreê, slechts van behagen.
O weelde, vrij, verzekerd voor begeeren!

10 Voor d'oogen zag 'k 't viertal lichten dagen
Ontbrand en dàt, het eerst mij toe gezonden,
Begon daarna een feller gloed te dragen.

13 En 'k heb er een gelijk'nis in gevonden:
Als Mars' kleur zou op Jovis overglijden,
Of vogels van elkaar de veere' aan stonden.

16 Voorzienigheid die iedereen hier wijdde
En plaats en beurt, heeft toen de zaal'ge koren
Het zwijgen opgelegd naar iedere zijde,

19 Toen: „Als van kleur 'k verwissel;" — ik kon hooren —
„Verbaas u niet, want, wijl 'k dit toe blijf keeren,
Ziet gij die alle', in kleur veranderd, gloren.

22 Hij, die op aard' dorst mijn Stoel regeeren,
Mijn zetel, ja, mijn zetel in deez' tijden,
Een leege' in 't aanzijn van den Zoon des Heeren,

25 Hij dorst mijn groeve tot riool ontwijden,
Vol bloed en vol van stank, waarom de Booze,
Die hieruit viel, omhoog zich zal verblijden." —[1])

28 Van die kleur — door weerschijn der zon — van rozen,
Die wolk des ochtends, 's avonds heeft bedreven:
Zóó zag ik toen den ganschen Hemel blozen.

37 En naar 't een eerb're Donna, wis gebleven
Van háár aard, om wat anderen misdeden
Bij 't luist'ren toch verlegenheid zal geven,

34 Zoo zag ik Beatrice's kleur vergleden
En 'k waande zóó'n verduist'ring in de perken,
Als toen de Macht, de hoogste, had geleden. [2])

37 Toen kon 'k den voortgang van zijn taal bemerken
Met stem, die zoo vervormde, dat het lichten
Van 't uiterlijk zich méér niet kon versterken:

40 „Neen, bij Gods Bruid moest niet het dorsten zwichten
Door mijn bloed en van Linus, Cletus, beide,
Om Haar dan slechts op jacht naar goud te richten.

43 Maar om een leven hier van heil te leiden
Is van Calixtus, Sixtus klacht geklommen,
Die bloed als Pius en Urbanus 't wijdden.

46 't Was niet ons doel, dat rechts een deel rondomme
Zit van de lat'ren, die aan ons zich ryden
En links een ander van der Christ'nen drommen,

49 Noch, dat de Sleutels, die men toe mij wijdde
Tot teekens werde', aan krijgsbanier geschonken,
Die tegen de gedoopten zouden strijden,

52 Noch, dat mijn beeld als zegel heeft geblonken,
Dat veile' en valschen aflaat dit zou dragen,
Waarom ik dikwijls bloos en moet ontvonken.

55 In herderskleed ziet men hier boven dagen
Roofzieke wolven over alle weiden.
O God, wat doet voor hulp U rust behagen?

58 Bask en Cahorser willen drank bereiden
Van òns bloed. O wat goed is aangevangen:
Tot wat boos einde moest het afwaarts glijden!

62 Maar Raad, hoog, die met Scipio kon erlangen
Dat 's werelds roem aan Rome is verbleven,
Helpt weldra, naar gedachten vóór mij hangen.

64 En gij, zoon, die weer naar omlaag zult streven
Door aardschen last, laat d' open mond 't verkonden:
Verberg niet, wat ik wou te kennen geven."—[3])

67 Gelijk bevroren damp wordt neergezonden
Door onze lucht bij het te saam zich vinden
Der Zon, des Steenboks hóorn aan 's hemels ronde,

70 Zag 'k d'aether zoo zich sierend opwaarts zwinden
Als sneeuw uit damp, die 't wint, omhoog geweken,
Van wie met ons hier 't toeven eerst kon binden.

73 Mijn blikken zijn hun schijn toen na gestreken
En volgden tot die — mij te ver onttogen
Van 't midden — zij niet verder opwaarts keken,

76 Waarop de Donna, wien 'k van 't naar den hoogen
Zien vrij bleek, toen sprak: „Laat den blik neerglijden
En zie wat afstand gij zijt dóór gebogen."—

79 Van 't uur, dat ik er 't eerst 't gezicht heen leidde,
Sloeg ik den ganschen boog doorvlogen gade
Met centrum, grens van 't eerst klimaat bezijden,

82 Dat 'k hier bij Cadix zag Ulysses' paden
Zoo dwaas, en ginds bijna het strand gelegen,
Waarop Europe' als zoete last zich laadde.

85 Meer van dit plekje had het oog verkregen,
Maar onder mijnen voet bij 't verder snellen
Was vóórt — meer dan één beeld — de Zon gestegen.

88 De geest, verliefd, in 't steeds verbinding stellen
Met mijne Donna, meer dan vroeger uren
Ooit, liet de vlam naar haar te staren wellen.

91 Schiep kunst ooit lokspijs of ging 't van nature
Den blik te bannen, dat de geest zich geve
Om mensch'lijk lijf of schild'ring aan te gluren :

95 Zij waren saam niets bij de lust verbleven
Des Hemels, die in mij was t'rug gevloten,
Dien naar haar lachend aanschijn toen geheven.

97 Die deugd, waar ik haar blik door heb genoten,
Was 't die me' uit 't schoone nest van Leda beurde,
En heeft me' in 't snelste hemelperk gestooten.

100 Zijn hoogste deel en wat ik 't helst bespeurde,
Vond 'k zóó eenvormig, dat 'k niet kan verkonden,
Wat plaats daar Beatrix goed voor mij keurde,

103 Maar zij, die mijn verlangen kon doorgronden,
Begon, bewogen toen met lach zóó blijde,
Of 'k Gods vreugd op haar aanschijn heb gevonden :[4])

106 „d'Aard der beweging, die tot rust blijft leiden
Het midde', al 't and're' in 't rond zijn zwaai blijft geven,
Begint van hier als van zijn oeverzijde.

109 En dit perk is geen ander „waar" verbleven
Dan Gods Geest, die den liefdebrand kan wekken,
Die 't draait, de deugd als rege'er uitgedreven.

112 Licht, Liefde kunne' in één Kring het omstrekken
Als dit de and'ren en hoè zij 't ombreiden,
Kan Hij alleen, die dit omringt, ontdekken.

Zijn vaart is niet uit and'ren te' onderscheiden,
Maar die der and'ren wordt hieruit gemeten,
Naar tien uit vijf en twee is af te leiden.

En naar de tijd in zóó'n vaas houdt gespleten
Zijn wortels en in d'and'ren 't loof doet streven,
Zóó kunt gij voortaan uit aanschouwing 't weten.

O hebzucht die de menschen heeft gedreven
Zóó onder U, dat geen macht heeft beneden,
Dat 't oog weer uit Uw golven werd geheven.

Wel bloeit de wil er in de menschen heden,
Maar regen zal er wanvrucht slechts verwekken
Voor echte pruimen, steeds weer neer gegleden.

Geloof en onschuld vindt men slechts als trekken
Nog in de kind'ren, want elk vlucht van genen,
Eerdat de baard de wangen hem kan dekken.

Die babb'lend nog van spijzen zich wou spenen,
Verslindt daarna — de tong vrij — wàt voor oogen
Hij heeft aan kost, wát maan ook is verschenen.

Wie moeder mint en hoort slechts met vermogen
Tot staam'len, wenscht, sinds vrij hem woorde' ontgleden,
Dat deze naar haar groeve wordt getogen.

De schoone dochter kreeg voor blank vel heden
Een zwart sinds zij tot háár zag, die ten hoogen
Brengt d'uchtend, d'avond nalaat op haar schreden.

Dat gij niet tot verwond'ring wordt bewogen:
Denk, dat op aard' géén zijn gezag doet blijken;
Dus is het Menschdom op dwaalweg getogen.

142 Maar voor Januari weer ontwinterd prijke
Door 't honderdst deel, dat men omlaag niet achtte,
Zal weerklank zóó aan deze Kringe' ontwijken,

145 Dat het geluk, wat men zoo lang verwachtte,
't Roer wendt, waar nu de steven zich moet heffen,
Zoodat de vloot in rechten koers zal jachten,

148 Na bloesem 't ware ooft is aan te treffen." —[5])

ZANG XXVIII

INHOUD

Dante ontwaart nu, nadat hij de hemelsche wijding heeft ontvangen, in het oog van Beatrice een buitengewonen glans en bemerkt, dat dit de weerkaatsing is van een lichtend Punt in het Empyreum: de Godheid zelve, om welke hij negen Kringen aanschouwt, die in snelheid en lichtgloed toenemen, naarmate zij dichter bij Haar zich bevinden. Het is de Hierarchie der Engelen in drie reeksen elk van drie reien, welke weer te samen met God het symbolisch getal Tien voorstellen. Beatrice geeft hem van deze Hierarchie een verklaring.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-22. Gelijk in I Z XI een verklaring wordt gegeven van de indeeling van de Hel en in II Z XVII van den Louteringsberg, geeft Beatrice er hier een van de Engelen-Hierarchie in het Empyreum. De verdeeling in dien éénen hoogsten Kring is die van de gansche Hel, den Louteringsberg en den Hemel en zoo een evenbeeld van het gansche Heelal. Terwijl hij in Kring IX van het aardsche Paradijs den Griffioen ziet als allegorische voorstelling van Christus, ziet hij hier Hem zelf en de H. Maagd in Z XXIII en in dezen Zang de Godheid van verre, die hij in Z XXXIII nader komt. V 1, 3 corr. m. Z XXVII v. 92, 94, 96 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. V 2, 4, 6 corr. m. Z XXVII v. 122, 124, 126 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 5. Bij 't stijgen (v. 17) ingelascht. V 14, 16, 18 corr. m. Z XXVI v. 119, 121, 123 ter verg. van dit

lichtend Punt met de Zon en m. de v. daar aang. N 5. Hier (v. 19): op aarde.

[2]) V 22-40. V 20, 22, 24 op esso, oten, over de grootte van dit Punt, gezien uit het Primum Mobile, corr. m. Z XXII v. 107, 109, 111 op esso, oten, over zijn terugkeer tot den hemel na zijn dood ter verg. van dien aanblik met dat uitzicht en m. de v. daar aang. N 6. Naarmate (v. 22-25) de dampen van een halo dichter zijn, is volgens Dante de kring er van kleiner. Met zijn zijden, (v. 33) ingelascht. De bode van Juno, (v. 32) Iris is de regenboog. Deze zou te nauw zou zijn, als die geen halven, maar een heelen cirkel vormde (gansch v. 33) om den zevenden Kring om God te omspannen. V 29, 31, 33 corr. m. Z XXVII v. 14, 16, 18 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. V 32, 34, 36 op uno, enen, waarin gezegd wordt, dat de Kringen trager bewegen, naarmate zij verder van het Punt af zijn, corr. m. Z XXVII v. 128, 130, 132 op una, enen, waarin gezegd wordt, dat ieder op aarde de onschuld en het geloof ontvlucht, dus het goddelijke tot tegenst. met de engelen, die God zoeken en m. de v. daar aang. N 5.

[3]) V 40-58 Aristoteles zegt (Zie Met. XII 7), dat door het onbewegelijke, hier dit Punt, als beweger hemel en aarde bewogen worden. Zie voor cura, weetlust (v. 40), Cas. p. 810. V 38, 40, 42, waarin Beatrice dit zegt, corr. m Z XXVII v. 89, 91, 93 ter verg. van dit toppunt van het Heelal met haar schoonheid en m. de v. daar aang. N 4. V 47, 49, 51 op ote, angen corr. m. Z XXV v. 107, 109, 111 ter verg. en m. de v. daar aang. N 7. Voor divine (v. 52) vindt men in de teksten vaak festine. Het laatste als snel komt mij juister voor. Gansch verloren (v. 53) ingelascht. V 50, 52, 54 corr. m. Z XXIV v. 140, 142, 144 ter verg. van wat hij hier en daar nog niet begrijpt en m. de v. daar aang. N 6. De afdruk (v. 55) zijn de Kringen om de aarde, de stempel (v. 55) die om God.

[4]) V 58-79. V. 60 beteekent, dat dit raadsel zoo moeilijk

is, omdat nog niemand een poging deed het op te lossen. V 62, 64, 66 corr. m. dezen Z v. 29, 31, 33 ter verg. en m. de v. hier aang. N 2. In de stoffelijke Hemelen zijn de wijdste Kringen het meest van Hem doordrongen, omdat die Hem het meest nabij zijn, in het Empyreum de nauwsten. V 65, 67, 69 corr. m. Z XXII v. 122, 124, 126 ter verg. van de Kringen onderling en m. de v. daar aang. N 6. V. 72 slaat op de Serafijnen, die het meest lief hebben en het meest weten. Hun Kring is dus gelijk waardig aan dien van het Primum Mobile. Dan wordt de volgorde verder: Cherubijnen (Vaste Sterren) Tronen (Saturnus), Heerschappijen (Jupiter), Krachten (Mars), Machten (de Zon), Vorstendommen (Venus), Aartsengelen (Mercurius), Engelen (de Maan). V 71, 73, 75 op o n d e, e v e n, waarin hem gezegd wordt de heerlijkheid der Kringen te schatten naar hun deugd, niet naar hun omvang, corr. m. Z XXVII v. 119, 121, 123 over de laagheid der menschen daar tot tegenst. met de hoogheid der engelen en m. de v. daar aang. N 5. V 74, 76, 78 corr. m. Z XXIV v. 71, 73, 75 tot tegenst. van den schijn op aarde, den omvang der Kringen, door waarneming en de waarheid, geopenbaard op aarde door het Geloof en m. de v. daar aang. N 3.

[5]) V. 79-97. V. 77, 79, 81 op e n o, e n e n, waarin Beatrice de harmonie verklaart van de grootste Intelligentie met den uitgebreidsten stoffelijken Kring en van den minsten met den kleinsten stoffelijken Kring, corr. m. Z. XXVI v. 134, 136, 138 op e n e, e n e n, waarin God het hoogste goed genoemd wordt, ter verg. van de hemelen met het hoogste Goede en m. de v. daar aang. N. 5. Z a l b l a u w e n (v. 83), ingelascht. V. 86, 88, 90 corr. m. Z XXIII v. 32, 34, 36, ter verg. van zijn zielstoestand met Christus' Licht en m. de v. daar aang. N 2. Op oude kaarten vindt men de vier winden dikwijls voorgesteld als bolwangige goden, hetzij pal uit den mond blazend of uit een der mondhoeken. Boreas blaast zoo de tramontana uit, den N. wind, die als circio, N. W. wind, 't felst

is, hier als aquilone, N. O. wind, echter minder scherp (Zie Virg. Aen. XII v. 365). V 89, 91, 93 corr. m. Z XXVII v. 50, 52, 54, tot tegenst. van Beatrice's verontwaardiging daar eerst in den hemel met de glansen van zaligheid nu hier en m. de v. daar aang. N 3. Dante herinnert hier aan Eben-Dahir, den Hindoe, die het schaakspel zou hebben uitgevonden en dit den koning van Perzië aanbood. Als loon vroeg hij voor de eerste ruit van het bord, 1 korrelgraan, voor de tweede 4, voor de derde 16 enz. in meetkundige reeks, wat een getal geeft van 18/446,744/073,709/551,615, van haast 18½ trillioen korrels, een massa, die 2200 vierkante mijlen zou beslaan, als ze 30 voet hoog lag, zoodat al het graan der aarde die maat niet kon opleveren. Die som vermenigvuldigt Dante hier met 1000 om het aantal vonken aan te duiden van de negen Kringen (Zie ook Thom. v. Aq. S. P I Qu. CII, art 4). De vonken zijn de Engelen.

[6])V 97-115. De eerste Hierarchie zijn : de Serafijnen 't volst van liefde (Zie Par. XI v. 37, 38, Thom. v. Aq. S. P. I, Qu CVIII art. 5), de Cherubijnen het meest vervuld van kennis (Zie id. Par. id. Thom. v. Aq.) en de Tronen. Zij heeten zoo, omdat zij volgens Dionysius den Areopagiet, De coelesti hier., Cap. VII, de eerste Hierarchie afsluiten. Volgens Gregorius I heeten zij zoo, omdat in hen God, Rechtvaardigheid zetelt en die door hen richt. (Zie Greg. Homiliar. II 34). De banden (v. 100) zijn de liefde en de genade. V 104, 106, 108 corr. m. ZXXV v. 110, 112, 114 ter verg. en m. de v. daar aang. N 8. V. 107, 109, 111 corr. m. Z XXVII v. 119, 121, 123 tot tegenst. van deze Engelen, die God zien, met de Menschheid, in een zee van hebzucht gezonken, en m. de. v. daar aang. N 5. V. 110, 112, 114 corr. m. Z XXIV v. 38, 40, 42 ter verg. van Petrus' visie op aarde met die der Engelen en m. de v. daar aang. N 2. Hierin volgt hij Thom. Aq.S. P. I 2^{ae}, Qu. VI, art. 1-8 P. III suppl. Qu. XCII art. 1-3 tegen de meening van Scotus, die beweerde, dat de zaligheid allereerst bestond in liefde tot God. Van

graad tot graad (v. 114) beteekent: Men komt van de genade tot den goeden wil, van deze tot de verdienste, hiervan tot de aanschouwing en van de laatste tot de liefde.

[7]) V 115-124. Hier beschrijft Beatrice de tweede Hierarchie der Heerschappijen, Krachten en Machten. V 113, 115, 117 corr. m. Z XXVI v. 95, 97, 99 ter verg en m. de v. daar aang. N 5. Zij corr. door het beeld van de eeuwige Lente ook m. II Z XXVIII v. 17, 19, 21 op oglie, aren, ter verg. met het aardsche Paradijs. In den herfst, als de bladeren vallen, staat de Ram (v. 117) in ons halfrond 's nachts aan den hemel; m. a. w. voor hen staat figuurlijk steeds de Zon in den Ram. Angelitti daarentegen meent, dat hier de tijd bedoeld wordt, met den nachtelijken Ram van 11 maanden, nl. den tijd, dat de Zon in 11 andere teekens staat. V 116, 118, 120 corr. m. Z XXVII v. 140, 142, 144 ter verg. van de hemelsche lente met de eeuwige op aarde, die Il Veltro er brengen zal en m. de v. daar aang. N 5. Dante noemt de drie middelste koren godinnen, omdat in deze hierarchie de koren vrouwelijke namen hebben. V 119, 121, 123 corr. m. Z XXVII v 86, 88, 90 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. De Heerschappijen heeten aldus volgens Dionysius (Zie De coelesti Hier. Cap. VIII, Thom. v. Aq. S. P. I Qu CVIII art. 5-6), omdat zij zelfs over de Machten heerschappij uitoefenen en als zoodanig Gods regeering weerspiegelen. De Krachten (Zie Dion. en Thom. v. Aq. idem) zijn Engelen, die in hun werk mannelijke kracht ten toon spreiden en door wier tusschenkomst meermalen teekenen en wonderen geschieden. De Machten heeten aldus, wijl zij in macht boven de Engelen van lagere koren verheven zijn en de helsche machten bedwingen.

[8]) V 124-139. Hier beschrijft zij de derde Hierarchie der Vorstendommen, Aartsengelen en Engelen. De Vorstendommen leiden de werken van Aartsengelen en Engelen, waarvan de eersten door God veelal worden uitverkoren om een belangrijke zending te vervullen en de Engelen weer de gewone

boden Gods zijn voor de menschen (Zie Dion. en Thom. v. Aq. idem, II Z XXX v. 18). V 125, 127, 129 corr. m. Z XXVII v. 44, 46, 48 tot tegenst. van den toestand van het kerkelijk Rome op aarde en in den hemel en m. de v. daar aang. N 3. V 128, 130, 132 corr. m. Z XXVII v. 20, 22, 24 tot tegenst. van de verkeerde machtsverdeeling op aarde met de rechtmatige in den hemel en m. de v. daar aang. N 1. Paulus bekeerde te Athene Dionysius den Areopagiet (Hand. XVII v. 34), door Dante in de Zon geplaatst (Zie Z X v. 115). Hem (v. 130) wordt het werk De Coelesti Hierarchia toegeschreven, waarin de Engelen naar de hier gegeven orde verdeeld worden. Gregorius Magnus (v. 133) week hiervan af. V 131, 133, 135 corr. m. Z XXVII v. 2, 4, 6 ter verg. van vreugde in den hemel van Gregorius en Dante en m. de v. daar aang. N 1. De sterveling Dionysius (v. 137) kon 't geheim der engelen-hierarchie op aarde ontdekken, daar hem die was vermeld door Paulus, die van de aarde in visioen ten hemel gevaren was. (II Cor. XII v. 4, I Z II v. 28 N 10). V 137, 139 corr. m. Z XXVII v. 101, 103, 105 ter verg. der afspiegeling van Gods heerlijkheid op Beatrice's gelaat met de vertolking door een sterveling van hemelsche geheimenissen, hun afspiegeling in het Woord en m. de v. daar aang. N 4. Bij zijn indeeling volgde Dante ook Thom. v. Aq. S. P. I Qu. CVIII art. 1-8, en P. Lombardus, Sent. II, 9. In II Conv. was de indeeling eenigszins anders als in III Z X v. 115. Gelijk hij in de Vallei van Kring I van den Berg een voorsmaak had van de zaligheid van het aardsche Paradijs, ook daar in Kring VIII en op den trap naar IX van de genietingen der H. Roos, heeft hij in de Sfeer der Vaste Sterren een voorsmaak gehad van het aanschouwen der H. Maagd en der heiligen in de Roos en thans in het Primum Mobile van het aanschouwen der H. Drie-Eenheid, welke hij hier als eerst Maria en de heiligen in den triomftocht van Christus nog alléén van verre aanschouwde.

ZANG XXVIII

NEGENDE KRING

Het Primum Mobile

De negen Kringen

van

Het Empyreum

1 Toen 't ware' onthulde tegenover 't leven
Der stervelinge', ellendig thans beneden,
Zij, die mijn geest ten hemel heeft geheven:

4 Als wie van vlam in spiegel ziet een tweede,
Zoo achter hem, die werd op toorts ontstoken,
Nog niet in 't oog hem of in 't brein gegleden,

7 En keert tot zien, of waarheid werd gesproken
Door 't glas en samenstemt van beide 't blaken
Gelijk gezang moet met den maatslag strooken —

10 Zoo liet mij heug'nis tot, wat 'k deed, weer raken, —
Terwijl ik in de schoone oogen staarde,
Waar Amor 't koord van tot mijn vangst kon maken, —

13 En toen 'k mij wendde' en in de mijnen klaarde,
Wat in dit Ruim tot hen is door gedrongen
In Zijn Kring, telkens als men goed ontwaarde.

16 Ik zag een Punt, daaraan lichtstrale' ontsprongen
Zóó fel, dat 't oog, ontbrand door hen bij 't stijgen,
Door kracht daarvan tot sluiten wordt gedwongen

19 En diè ster, die hier 't minst omvang kon krijgen,
Leek, als zij hièrnaast stond, de Maan in grootte,
Wanneer als ster naast ster te saam die tijgen.[1])

22 Wellicht zóó dicht als men op halo stootte,
Die 't licht, dat deze kleur geeft, zou omringen, —
De damp — dien dragend — dichter saam gevloten, —

25 Bleef om dit Punt een vuur'ge Cirkel kringen,
Die in zijn vaart nog dien voorbij zou streven,
Die 't snelst van gang om het Heelal kan dringen.

28 En die was van een and'ren weer omgeven,
Waarom een derde en een vierde leidde,
Een vijfde, van een zesde weer omdreven,

31 Waarom een zevende was afgescheiden
Zóó breed, dat Juno's bode had geschenen
Gansch dezen te omranden met zijn zijden.

34 Zoo d' achtste, negende en elk van genen
Is trager om een ander heen gegleden,
Naar in getal hij verder was van 't Eéne.

37 Die kreis heeft 't klaarst van vlam het Ruim doorsneden,
Die 't minst af stond van d' ééne Vonk, de pure,
Want die deelt-meen'k-zich't meest Haar Waarheid mede.[2])

40 Mijn Donna, die me' in weetlust strak zag turen,
Sprak: „Van dit Punt hange' alle hemel-perken
Af en heel de Natuur kan Dìt besturen.

43 Wil wel den Cirkel er 't dichtst bij opmerken
En weet, dat die zoo spoedig kan bewegen
Door vuur'ge min, wier gloed dit kon bewerken." —

46 En ik tot haar: „Zag 'k d' aarde daarentegen
In d' orde, die 'k zie in deez' radergangen:
Voldoening had 'k, uit wat verrijst, verkregen

49 Maar in de zichtb're wereld zijn de rangen
In omzwaai des te sneller van de Kringen,
Alnaar zij verder van haar midden hangen.

52 Als 'k dus een eind laat komen aan mijn dringen,
In 't schouwspel, d' eng'len-tempel gansch verloren,
Dien enkel licht en liefde' als grens omringen,

55 Moet zoo van afdruk als van stempel 'k hooren,
Waarom zij niet op eender wijs voort trekken
Daar 'k met mijn geest vergeefs dit op wil sporen." —[3])

58 „Als Uwe vingers voor den knoop niet strekken:
Wordt daardoor tot verbazing niet bewogen,
Daar 't nièt beproeven vastheid zóó kon wekken." —

61 Zoo sprak mijn Donna. „Hoor" — ging zij betoogen —
„Wat 'k meedeel, wilt ge' U tot voldoening leiden,
En wijdt daaraan op 't scherpst Uw geestesoogen.

64 De stoffelijke Kringen zijn of wijde
Of nauwe, naar meer, minder deugd ze voedde,
Die zich door hen verbreidt naar alle zijden.

67 Meer zaligheid ontstaat uit 't meerder goede,
Het groote heil' zal grooter Kring omramen,
Naar — is hij vol alom — 't zich laat bevroeden.

70 Dus moet hij, die voort met zich sleepte samen
Het ander Al, een zijn met dien in streven,
Die 't meeste liefde' en kennis kan omvame n.

73 Dus als gij naar de deùgd de maat wilt geven
En niet naar hun substantie het doet schijnen,
Die gij in cirkelvormen ziet verheven,

76 Zal wonderwel Uw oog voor U belijnen,
Hoe de' Intellecten elk Perk vaart verleenen,
Het hoogste 't grootste, 't minste 't kleinste' als 't zijne".—[4]).

79 Naar glansend, effen 't halfrond om ons henen
Blijft, als uit die wang Boreas blaast winden,
Waaruit met minder kracht ze' aldus verdwenen,

82 Daar hij 't van wolken reinigt, die doet zwinden —
Eerst floers — zoodat het zwerk in lach zal blauwen
Met schoonheid in zijn kerk-kreitse' — elk — te vinden,

85 Zoo werd ik, toen ik mij door mijne Vrouwe
Voorzag van wat haar antwoord kon verklaren,
En 't Ware' als ster in 't ruim was te aanschouwen.

88 En toen ik 't slot der woorden had ervaren,
Kon ik, naar ijzer — dat ontgloeit — zal vonken,
De Kringen ook vuur strooiende ontwaren.

91 Naar felheid van hun brand was ook hun flonken
En grooter was 't getal, dat ik zag gloren,
Dan schaakbord-ruiten bij verdubb'ling schonken.

94 'k Vernam „Hosanna" toen van kore' in koren
Om 't vaste Punt, dat ieder houdt op zijne
Plaats en steeds, naar 't ze'er altijd hield te voren.[5])

97 En zij, die mijn getwijfel uit zag schijnen
In mijn geest, sprak: „De eersten van de Kringen
Toonde' U de Serafs en de Cherubijnen

100 Zóó snel ziet gij hun banden nà hun dringen
Om op het Punt te lijken naar vermogen,
Naar ze' ook verhev'ner gaaf van zien ontvingen.

103 De and're liefden — om die heen getogen —,
Die met den naam: van Gods glans Tronen prachten,
Omsluiten d'and're' als derden in hun bogen.

106 Weet: elk verheugt zich naar zijn blik bij machte
Is in de Waarheid dieper neer te streven,
Waar elk verstand rust vindt voor zijn gedachten.

109 Hier ziet men voor den geest den grondslag zweven
Voor zaligheid door 't Schouwen als bij dezen,
Niet in de Min, dit als gevolg gegeven.

112 Verdienste' is maat voor wat d'ooge' is gerezen,
't Geen de genade en goeden wil kan baren.
Dit is van graad tot graad van 't stijgen 't wezen.[6])

115 't Drietal, dat volgt en zoo ontkiemd te' ontwaren
In deze Lente, eeuwig in die Rijken
Die niet de Ram in nachtzwart kan ontblaren,

118 Doet altijd met drie melodiën' opwijken:
„H o s a n n a", die er uit drie range' opwellen
Van vreugde, waar tot drie ze' uit sámen strijken,

121 Drietal godinnen laat die rang-reeks tellen:
Eerst Heerschappijen en daaronder Krachten
En Machte' als derde orde bij 't omsnellen.[7])

124 In de twee reien, 't voorlaatst, is te achten
Op Vorstendomme', Aarts-Eng'len, gaand rondomme,
Wijl d' Eng'len gansch den laatsten Kring doorjachten.

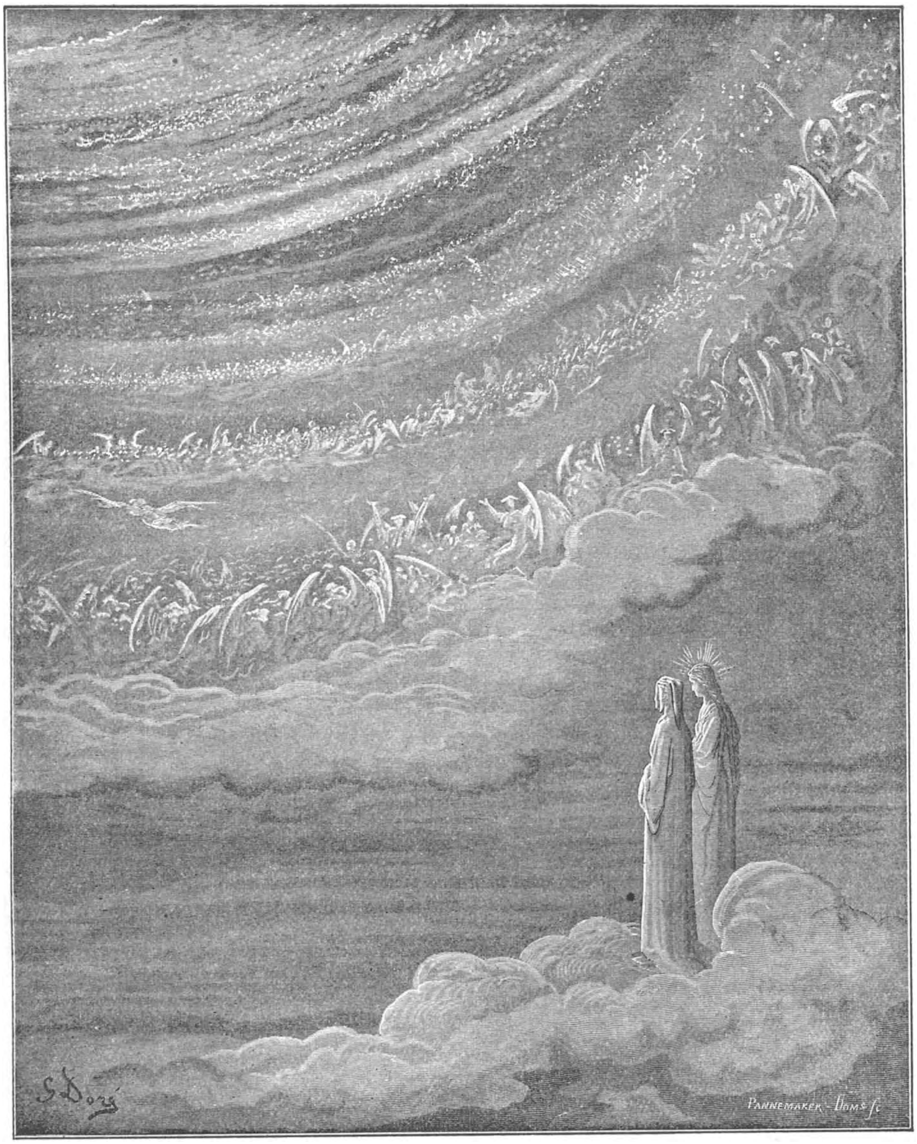

Naar felheid van hun brand was ook hun flonken
En grooter was 't getal, dat ik zag gloren,
Dan schaakbord-ruiten bij verdubb'ling schonken.
Z XXVIII v 91-94

127 Elk staart omhoog, waar d' ordeningen krommen
En werkt zóó neer, dat allen tot den Heere
Getrokken worde' en trekken in deez' drommen.

130 En Dionysius met zoo'n begeeren
Begon 't beschouwen van deez' orde-treden
Met name' en deeling als ik in deez' Sferen.

133 Gregorius ging sinds niet met hem mede,
Zoodat, zoodra hij hier den blik kon strekken,
Hem om zich zelf een glimlacht heeft begleden.

136 Kon sterv'ling waarheid zoo geheim ontdekken,
'k Wil: 't geve voor verbazing U geen gronden,
Want wie 't hier boven zag, wou licht hem wekken

139 Met and're waarheid nog van deze Ronden." —[8])

ZANG XXIX

INHOUD

Beatrice geeft nu een verklaring van de schepping, vóór de Tijd nog bestond, in den beginne. Zij openbaart hem, hoe de scheppende kracht van God zich uitte in de Intelligenties, die de hemelen zouden doen bewegen, in de Stof zelve en in de nog ongevormde aarde. Dan meldt zij, hoe Lucifer opstond en met zijn oproerlingen in de Hel werd neer geslingerd. Zij weerspreekt verwarde leeringen omtrent de Engelen en berispt die geestelijken, die destijds op onwaardige wijze predikten.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-10. In haar regionen (v. 3) ingelascht. V 1, 3 corr. m. Z XXIII v. 95, 97, 99 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3 De kinderen van Latona: Apollo en Diana, Zon en Maan, staan wel eens lijnrecht tegenover elkaar, de eerste in den Ram, de tweede in de Weegschaal, op het oogenblik van dag- en nacht-evening. Zij staan beide zoo aan den horizon, die ze als een gordel omsluit, terwijl het zenith dan als het ware het midden van een balans is, waarop die hemelbollen liggen, en dit schijnt ze dan één seconde dus volkomen in evenwicht te houden. Zoo lang staart Beatrice naar God, het Punt, dat Dante's oog verblindt, om uit Hem des Dichters gedachten te lezen.

[2]) V 10-31. V 8, 10, 12 corr. m. Z XXVI v. 41, 43, 45 ter verg, van het licht uit de Apocalypse met dat onmid-

dellijk uit God zelf en m. de v. daar aang. N 2. God, de eeuwige liefde, (v. 14) kon als oneindig volmaakt geen meerder goed aan zich toevoegen buiten Hem maar zijne liefde in de Engelen en de overige schepselen vermenigvuldigen en zoo zich zelf terugzien in hun schoonheid en de liefde hunner negen Kringen. V 14, 16, 18 corr. m. Z XXVI v. 146, 148, ter verg. en m. de v. daar aang. N 5. Zie voor de reden, waarom God de engelen schiep (v. 10-19): Thom v. Aq. S. P. I Qu. L art. 3 en S. contra gentiles II 46. Wat betreft den tijd, waarop zij geschapen waren, hield hij zich aan P. Lombardus, Sentent II, en Thom. v. Aq. S. P. I Qu. LXI art. 2-3, volgens welke de engelen op den eersten scheppingsdag werden voortgebracht (Zie II Z XI v. 3). V 17, 19, 21 op acque, agen, waarin van de wateren, bedoeld als de chaotische stof, wordt gesproken, waarover Gods geest zweefde, dus niet werkeloos was (Gen. I v. 2). corr. m. Z XXVII v. 53, 55, 57 op ace, agen, waarin Petrus vraagt, waarom God nog werkeloos blijft in zijn wraak tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 3. God was niet werkeloos vóór het zweven van zijn Geest over den chaos, want met de schepping begon eerst de tijd; (Zie Thom. v. Aq. P. I, Qu. X art. 2) daarvóór bestond alleen Gods eeuwigheid die geen vroeger of later kent. Te achten (v. 22) ingelascht. V 20, 22, 24 op ette, achten, waarin verhaald wordt, dat de zuivere vorm: de engelen en de stof op zich zelf en vorm en stof, in den Mensch verbonden, als drie pijlen van één boog kwamen en bij de schepping zonder gebreken waren, corr. m. Z XXVIII v. 104, 106, 108 op etto, achten waarin beschreven wordt, hoe die engelen-reien op God staren ter verg. van die reien met de menschen en de materie en m. de v. daar aang. N 6. Zie voor deze vertaling van v. 22-25: Cas. p. 819. Vorm en stof, vrij en verbonden, werden tegelijk door God voortgebracht zonder onderscheid van het tijdstip van hun ontstaan. V 26, 28, 30 corr. m. Z XXVIII v. 137, 139 tot tegenst. van den chaos met de engelen-orden en m. de v. daar aang. N 8.

[3]) V 31-49. Met de schepping der substantie had tegelijk hunne ordening plaats (v 32). De hoogste schepselen waren geesten, enkel atto, hier voor forma gebezigd, werking, kracht nl. de engelen (v. 33) Dezen bleven het toppunt (v. 32) van het Heelal. Den laagsten rang bekleedde de potenza, hier de mogelijkheid (nl. de materie, de rein stoffelijke schepping). In het midden staat de Mensch als verbinding van kracht en mogelijkheid, van materia en forma, van lichaam en ziel (Zie Thom. v. Aq. S. P. I, Qu. L. art. 2, en III Z II v. 123). Voor den zondeval was de band van ziel en lichaam onverbreekbaar, daarna werd hij door den dood vernietigd, maar tijdelijk om bij de Wederopstanding hernieuwd te worden. Daarom is de knoop, de onafscheidelijkheid nooit voor eeuwig te verbreken. Hieronymus (v. 37), een der grootste Kerkvaders, werd in 322 uit rijke ouders geboren in Dalmatie. Hij studeerde te Rome onder den letterkundigen Donatus en werd er advocaat. Op zijn 30e jaar bezocht hij het H. Land en werd kluizenaar in de Chalcidische woestijn op de grens van Arabië. Vijf jaar later werd hij verdreven bij de vervolging der monniken van het Oosten en leefde te Jeruzalem, Antiochië, Constantinopel, Rome en Alexandrië. In 385 keerde hij naar het H. Land terug en bouwde een klooster te Bethlehem. Hieronymus vervaardigde de als Vulgata bekende vertaling der H. Schrift en schreef zijn Levens der Vaderen van den Woestijn. In 410 werden zijn klooster en anderen in de nabijheid door de Pelagianen verbrand en hij verschool zich in een versterkt kasteel. In 389 stierf hij en werd begraven onder de puinhoopen van zijn klooster. V. 39 slaat hierop: Hieronymus stelt tegenover de jaren, welke sinds de schepping der wereld geteld worden, het veel grooter getal, dat aangenomen moet worden, wanneer men er den tijd bij neemt, waarin alleen de engelen er waren om God te dienen. Die waarheid echter (v. 40) slaat op Beatrice, die zegt, dat de schepping der engelen en van de wereld tegelijk plaats had, omdat God aan hun vol-

maaktheid zeer waarschijnlijk niet het voorwerp: de wereld, de stof wou laten ontbreken om daarop in te werken (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. LXI art. 3. Eccles. XVIII 1.) Zie voor v. 41 : De Mon. III 4. V. 38, 40, 42 op ati, aren, waarin van de schepping der engelen wordt gesproken, corr. m. I Z III v. 5, 7, 9 op ate, aren, over de schepping der Hellepoort ter verg. en m. Z XXIV v' 62, 64, 66 op ati, aren, waarin de grond van het Geloof wordt verklaard ter verg. van den oorsprong der engelen met die van het Geloof en m. de v. daar aang. N 3. V. 43-46 beteekent: Dante neemt aan, (Zie Conv. II 5) dat de engelen de hemellichamen bewegen en dan was er reden voor God om ze tegelijk met de wereld te scheppen. (Zie Thom. v. Aq. laatste cit) V. 41, 43, 45 corr. m. Z XXVI v. 65, 67, 69 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. V. 44, 46, 48 corr. m. dezen Z v. 14, 16, 18 ter verg. en m. de v. hier aang. N 2. Beatrice bedoelt, dat zij ten 1e de plaats, waar, ten 2e den tijd, wanneer heeft aangegeven van de schepping der engelen en ten 3e hoe zij nl. allen als goede engelen geschapen waren.

[4]) V 49-82. Het voorwerp van Uw elementen, (v. 51) lucht, vuur, aarde en water, is de wereldbol, in haar midden geschokt door de gevallen engelen (Zie I Z XXXIV v. 121-126). V 47, 49, 51 corr. m. Z XXVIII v. 1, 3 ter verg. van het leven in den hemel en op aarde met dat in de Hel, dat met den val der engelen begon en m. de v. daar aang. N 1. Thom. v. Aq. zegt, dat de (goede) engelen hun zaligheid verdienden door hun eerste daad van liefde. Als dit met Lucifer en de anderen niet geschiedde, vingen zij dus hun opstand onmiddellijk na hun schepping aan (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. LXII art. 5, Conv. II 6). Arte is hier (v. 52) naar middeneeuwsche opvatting: arbeid, in den zin van kunst als elders in de Commedia. V 50, 52 54 corr. m. Z XXVIII v. 29, 31, 33 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. V 53, 55, 57 corr. m. dezen Z v. 20,

22,24 tot tegenst. en m. de v. hier aang. N 2. Zie voor v. 58 Thom. v. Aq. S. P. II 2ae, Qu. CLVI art. 4. V 59, 61, 63 corr. m. dezen Z v. 38, 40, 42 ter verg. en m. de v. hier aang. N 3. De goede engelen achtten zich niet door eigen kracht maar door onverdiende Genade begaafd met het vermogen om Hem te aanschouwen (v. 60). Alle Kerkleeraren zijn het het er over eens, dat ook bij de engelen (v. 63-66) de samenwerking der genade en van den vrijen wil de bovennatuurlijke zaligheid doet verdienen. Hun verdienste bestaat in de neiging d. i. den wil (v. 63) om de genade te ontvangen en regelt zich naar de kracht daarvan. (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. LXII art. 4, 8). De christelijke theologen schrijven aan de Engelen verstand, geheugen en wil toe in menschelijken zin. V 70-76 verklaren een en ander omtrent de begaafdheid der Engelen: Daar het wezen van hen in de kennis van God bestaat, meende men, dat zij niets anders met verstand of wil bevatten of zich herinneren konden (v. 74); op menschelijke wijze kon dit niet, maar zij zien in God het wezen aller dingen, wat er mee geschieden zal en geschied is. Zoo kan niets hen van God aftrekken en behoeven zij zich niet te bezinnen. Verleden, heden en toekomst zijn voor hen steeds waarneembaar in God, zoodat in dien zin gezegd kan worden, dat verstand, geheugen en wil zich in hen niet uiten, wel in anderen zin. Thom. v. Aq. leert omtrent hun geheugen, dat daarvan alleen sprake kan zijn met betrekking tot hun intellect (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. LIV art. 5, ook Augustinus, De Trinitate XI 2, X 11). Dante denkt dit niet. V 71, 73, 75 ter verg. corr. m. Z XXVIII v. 38, 40, 42 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. V 74, 76, 78 corr. m. Z XXVIII v. 71, 73, 75 ter verg. van deze, hun eigenschappen met die der Kringen en m. de v. daar aang. N 4. V 77, 79, 81 corr. Z XXVIII v. 131, 133, 135 tot tegenst. tusschen hun begripsvermogen en het menschelijke van Gregorius en m. de v.. daar aang. N 8. Band (v. 82), ingelascht.

[5]) V. 82-109. V. 83, 85, 87 corr. m. Z XXVIII v. 2, 4, 6 en tot tegenst. van haar: de Openbaring, in wiens oogen Gods zich weerspiegelt met de verblinding der predikers en m. de v. daar aang. N 1. V. 86, 88, 90 corr. m. Z XXVI v. 62, 64, 66 tot tegenst. van Dante met de priesters, die dwaasheden leeren en m. de v. daar aang. N 3. In v. 92 zegt zij, hoe men vergeet, hoeveel er voor het verbreiden der Leer is geleden. V 92, 94, 96 corr. m. Z XXVII v. 8, 10, 12 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 1. Dante verwijt hier de geestelijken het misbruik maken van hun redeneer-vermogen en hun fantasterij b. v. het voorspellen van vreeselijke rampen. Over de duisternis bij den Dood des Verlossers waren de gevoelens verdeeld (v. 97-103). Een gewone zon-eclips kon het niet zijn, want het was volle maan. Die kon zich dus niet tusschen de zon en de aarde bevinden. Christus stierf op den dag na het Paaschfeest der Joden; dus was de maan vol en stond die tegenover de zon. Om zich tusschen de zon en de aarde te plaatsen, had die 14½ dag moeten terug gaan. Hieronymus meent, dat de zon haar stralen terugtrok, opdat zij den Gekruisigden niet zagen en Thom. v. Aq. haalt aan, dat volgens sommigen God de zon beval terug te gaan (Zie v. Thom. v. Aq. S. P. III Qu XLIV art. 2). De Joden woonden volgens Dante tusschen Cadix en de Ganges, tusschen Spanje en Indië als de grenslanden van het W. en O. Deze meeningen voert hij van als staaltje van de neiging der priesters om met de menigte over zaken te spreken, waarvoor zij destijds allerminst rijp was. V. 95, 97, 99 op o r s e, o r e n, waarin gezegd wordt, hoe weinig men weet van den stand van de Maan op dat oogenblik, terwijl in deze de Schrift geen licht geeft, corr. m. Z XXVI v. 53, 55, 57 op o r s i, o r e n, waarin hij zegt, dat de beten voor den Adelaar van Jupiter hem tot God richten tot tegenst. met wie dwaallicht volgen n. l. de uitlegging van een maan-stand, dien zij niet begrijpen en m. de v. daar aang. N 3. Lapo en Bindi zijn (v. 103) verkortingen voor Jacopo en Albino

(Aldebrandino). V. 108 beteekent, dat wie zich bewust is in onwetendheid te worden gehouden, eischen moet, dat Gods Woord hem naar waarheid verkondigd wordt. In dit geval is onwetendheid, die schade veroorzaakt bij besef van die onwetendheid strafbaar.

[6]) V 109-127. V 107, 109, 111 (Matth. XXVIII v. 19) corr. m. dezen Z V 47, 59, 51 tot tegenst. van die diepte der Hel met den vasten grond van waarheid onder de voeten der Apostelen en m. de v. hier aang. N 4. 't Wezen (v. 115), ingelascht. V 110, 112, 114 corr. m. Z XXVIII v, 110, 112, 114 ter verg. van de verdiensten van Christus en de Apostelen met die der Engelen en m. de v. daar aang. N 6. Dergelijke predikers beweerden de genade des hemels te kunnen schenken zonder de vereischte gesteltenis in de geloovigen te vorderen en ook dikwijls zonder de machtiging der kerkelijke overheid, zoodat het volk de ongerijmdste geloften aannam. In v. 118 is de vogel de demon, die tot dit soort preeken verleidt. Sint Antonius (v. 124) uit Koma in Egypte werd in de tweede helft van de III[e] Eeuw stichter der christelijke monniksorden of anachoreten en heette daarom ter onderscheiding van S. Antonius van Padua: de Heremiet. Gewoonlijk wordt hij afgebeeld met een varken aan zijn voeten als beeld van zijn zegepraal op booze geesten en als beschermer van het vee. Op vele plaatsen ontstond daaruit de gewoonte om een varken te mesten op kosten der gemeente: dat van Antonius genaamd, wat de slechte geestelijken (v. 125) opaten. (Zie F. Sacchetti Novelle CX). In Toscane geloofde men, dat die varkens gezegend waren en dat wie ze iets misdeed, daarmee zich zelf ongeluk aanbracht. Deze geestelijken mestten zich vet van waardelooze geloften, voor geld gegeven, wat zij tot zaken aanwendden, welke hen als priesters tot schande strekten.

[7]) V 127-145. De engelen (v. 130) zijn volgens Thom. v. Aq. talloos. Als Daniël (II v. 110) zegt: duizend maal duizend dienden Hem en tienduizend maal tienduizend stonden

voor Hem, geeft hij nog volstrekt niet hun juist getal aan. (Zie Z XXVIII v. 92). De glansen (v. 138) zijn de engelen, die zijn licht naar de mate hunner heerlijkheid terugstralen. V. 145 beteekent, dat Gods kracht in zich één, zich in al die engelen afspiegelt. V 143, 145 corr. m. dezen Z v. 41, 43, 44 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3 (Zie voor v. 145 ook Z XIII v. 58-60 en De vulg. eloq. I 2).

ZANG XXIX

NEGENDE KRING

Het Primum Mobile
Verklaring der Schepping
De aard der Engelen

1 Wanneer de beide kind'ren van Latone
Zich door den Ram, de Weegschaal laten dekken,
De horizon ze'omgordt in hun regionen:

4 Zóó lang als 't duurt, dat 't zenith hun kon strekken
Tot weegschaal, tot zij uit dien zoom vrij straalden —
Van halfrond wiss'lend — door zich dien te'onttrekken,

7 Zóó lang met aanschijn, dat een lach af maalde,
Zweeg Beatrix en wilde 't oog strak leiden
Naar 't Punt, dat over mij toen zegepraalde. [1]

10 Toen sprak zij: „'k Zég, 'k wil niet de vráág U wijden,
Wat gij wilt hooren, daar ik 't kon ontwaren
Daar, waar elk „waar," „wanneer" te samen glijden.

13 Niet om een grooter heil zich te vergaren —
Wat niet kan —, maar opdat het weer zich treffen
Met eigen glans, doet: „Ik besta" verklaren;

16 Door in zijn Eind'loosheid zich te verheffen
Bove' alle tijd, begrip, kon naar behagen
In négen d'eeuw'ge Min zich zelf beseffen.

19 Noch bleef daarvóór Zij 't werk'loos liggen dragen,
Daar nog geen „eerder," „later" verder jachtte,
Toen Gods Geest bleef die wat'ren over vlagen.

22 Vorm, stof, verbonden én gansch vrij nog te'achten,
Kwame' uit tot Zijn — nog vrij elk van gebreken —
Naar van boog met drie koorden drie pijlschachten.

25 En naar door barnsteen, glas een straal zal steken
Of door kristal, dat tijd niet wordt gevonden
Van 't aanzijn, sinds dat die kwam aangestreken,

28 Is 't voortbrengsel, drieledig, uitgezonden
Van zijn Heer en zijn wezen — gansch — bleef stralen
Nog zonder kenmerk in zijn aanvangs-stonde. [2]

31 Met de substanties werden te'eenemale
Hun orde' en bouw, dat diè het toppunt bleven,
Van 't Al, waarin slechts wèrking af kon dalen.

34 't Laagst deel werd slechts vermoge' er toe gegeven.
In 't midden kwamen werking saam en lijden,
Een band, die nooit wordt van zijn knoop ontheven.

37 Hieronymus beschreef, dat lange tijden,
Sinds eeuwen d'eng'len al geschapen waren,
Eer God de ande're wereld 't Zijn bereidde.

40 Die waarheid echter is in vele blaren
Van schrijvers van den Heil'gen Geest gebleken
En let gij goed op, dan zult gij 't ervaren.

43 Ook blijft het aan 't verstand niet gansch ontweken,
Want 't kan zich de bewegers niet beseffen,
Zoolang met hun volmaking in gebreke.

46 Gij weet, vanwaar die liefden zich verheffen
Wanneer gekoze' en hoe, dat uitgedreven
Al drie vlamme' in Uw zucht zijn aan te treffen —[9]

49 Wie telt, kan niet zoo snel tot twintig streven
Als eng'len stoornis — sinds zij af zich scheidden —
Aan 't voorwerp van Uw elementen geven.

52 De rest bleef, ving aan zich dit werk te wijden
Met zooveel lust, naar gij er op kunt achten,
Dat ze uit den rondgang nimmer henen glijden.

55 Grond van den val was het vervloekte trachten
Uit trots van dezen, dien gij aan kondt treffen,
Waar heel 't gewicht der aarde hem omvrachtte.

58 Hier bleven d'and'ren nederig beseffen,
Wat hen uit 's Heeren goedheid is weervaren,
Die hen tot zoo'n begrip wist te verheffen,

61 Waarom hun blikken de genade' ontwaren,
Die licht schenkt en met hun verdienste' er neven,
Dat ze' in zich volle' aan vasten wil ook paren.

64 'k Wil twijfel niet, maar zekerheid U geven,
Dat om verdiensten zij genade' ontvangen,
Al naar 't blijkt uit de liefden, die hen dreven.

67 Gij vat genoeg van hen, vereend in Kringen,
Indien gij enkel mijne woorden gaarde
En zonder and're hulp nog te bedingen.

70 Maar daar men in Uw scholen leert op aarde
Dat aan begrip bij d'eng'len-naturen
Herinn'ring zich en wilsvermogen paarde,

73 Zeg 'k nog, opdat gij waarheid ziet en pure,
Die tot verwarring heeft omlaag gedreven,
Daar dubb'le zin door 't onderricht blijf duren:

76 Die wezens, steeds 't gelaat naar God geheven,
Verheugde hierdoor zich in zaligheden,
Voor 't welk zich niets met floers ooit heeft omgeven.

79 Hun visie werd daarom nooit afgesneden
Door nieuwe zaak, waardoor geen d'aandacht spande
Der heugenis op iets, daaraan ontgleden.[4])

82 Zoo droomt omlaag men, wijl men slaap al bande,
En g'looft of niet: wat men als waarheid mede
Deelt, maar in 't eene is meer schuld en schande.

85 Gij hebt ginds peinzend niet één pad betreden;
Zoo wordt gij door de zucht vervoerd bevonden
Naar schijn en de idee, die deze' omkleedde.

88 Men droeg 't nog min geërgerd in deez' Ronden
Dan aan de Schrift geen aandacht meer te schenken,
Of dat zij wordt verdraaid op valsche gronden.

91 Men wil niet — hoeveel bloed het vroeg — bedenken
Haar rond te zaaie' en hoezeer 't zou behagen
Wie ned'rig naar haar zijde zich wou lenken.

94 Elk streeft naar schijn, wil eigen vondst na jagen.
Dit is 't, waarvan de predikers doen hooren,
Maar kunnen door de Schrift, die zwijgt, niet slagen.

97 De een zegt, dat de Maan t'ruggang kon storen,
Bij Christus' Lijden voor de zon zich stelde,
Zoodat haar licht tot d'aarde niet kon boren,

100 Een ander, dat 't licht uit zich zelf niet helde,
Waardoor de Spanjaarde' en de Hindoes 't weten,
Gelijk de Joden, die d'eclips vermelden.

103 Niet zooveel telt — die Lapi, Bindi heeten —
Florence, als men fabels telken jare
Heeft van den kansel links, rechts uitgekreten,

106 Zoodat onwetend weer de schapen-scharen
Ter kooi — gevoerd met wind slechts — zich begeven;
En 't pleit niet vrij, dat zij geen schade' ontwaren.[5])

109 Neen, Christus heeft niet: „Gaat, preekt" — aangeheven—
„d' Aard dwaasheid" — tot d' eerste gemeente-leden,
Maar schonk een waren grondslag aan hun streven.

112 En dit klonk slechts, zijn wangen uitgegleden,
Dat zij tot strijd, in gloed 't Geloof gerezen,
Uit 't Evangelium schild en lans zich smeedden.

115 Nu zoekt in spot en zout'loosheid men 't wezen
Der preeke' en kan men op luid lachen bouwen,
Dan zwelt de kap; meer eischt men niet van dezen.

118 Maar kon 't gepeupel, in de spits slechts schouwen:
Wat vogel 't nest daar heeft, in 't oog zou 't krijgen
Op wat voor soort aflaat het dorst vertrouwen.

121 Hierdoor ziet men op aard dwaasheid zóó stijgen,
Dat, waar niet één bewijsstuk er toe preste,
Tot iedere belofte 't toch zal neigen.

124 Hiermee kon Sint Antonius 't varken mesten
En and'ren, die nog erger zijn dan zwijnen,
Betalen munt, die zelfs geen stempel restte.[6])

127 Maar daar genoeg we' afdwaalden: laat weer schijnen
Uw blikke' om tot den rechten weg te strijken,
Dat pad en tijd te spoediger verdwijnen. —

130 De aard van hen kon tot zoo'n aantal reiken,
Dat taal zich nooit aan een begrip kon paren
Bij sterv'ling, dat zoover kon opwaarts wijken.

133 En let gij op, wat zich kon openbaren
Door Daniël, dan moet gij in 't bepalen
Bij duizenden 't bepaalde niet ontwaren.

136 Het eerste Licht, dat gansch ze kan doorstralen,
Wordt op zoovele wijzen opgenomen
Als glansen, die 't behoorend, dit ompralen.

139 Dus: naar de kracht, waarmee zij het bekomen,
Richt zich hun drang en liefde's zoetheid garen
Zij, naar die heeter, koeler hen doorstroome.

142 Wil naar 't verhev'ne nu, den rijkdom staren
Van d' eeuw'ge Deugd, die neder is gestreken
In zooveel spiegels, daaruit 't rug zal klaren

145 Eén in zich blijvend, naar 't eerst is gebleken."—[1])

ZANG XXX

INHOUD

Dante bereikt nu de Heilige Roos, waar de Heiligen van het Oude en Nieuwe Verbond elk in een der helften verblijf houden, elke helft verdeeld in zestig vakken, dus samen honderd-twintig, waarin zich hun rijen zetels bevinden. Hier vertoonen zij zich in de witte waden van de Bruiloft des Lams. Op een leegen zetel, op welke een kroon prijkt, moet keizer Hendrik VII van Luxemburg nog plaats nemen, de uitstekende vorst, in wien Dante meer dan in eenig ander een tijd lang Il Veltro meende te zien.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-34 Om de gedaante der Roos volledig te bepalen en dus dat die in 120 vakken is verdeeld, waarin zich meer dan duizend rijen zetels voor de heiligen bevinden (v. 103), moet bewezen worden, dat de Helle-Roos, welke Kring VIII vormt: Malebolge, zooveel vakken telt. Dit wordt aldus afgeleid: In Cantiek I kon ik nog niet bepalen, hoeveel graden Dante in elken Kring van de Hel doorliep; dit blijkt uit Cantiek II en III. Op den Louteringsberg legt hij op verschillende bogen het aantal graden van een halven cirkel af, in den Hemel $1\frac{1}{2}$ cirkel t o t G o d. Want hier komt er om een bepaalde rede nog $\frac{1}{4}$ cirkel bij voor de terugreis. Nu heeft Dante stellig de Drie-Eenheid willen uitdrukken in 3 volkomen cirkels, die hij als Mensch-Menschheid moet doorloopen te meer, omdat de Hel meer in het bijzonder een gebied is, beheerscht door

den Vader, de Louteringsberg door den Zoon en de Hemel door den H. Geest (Zie Z XXVII N 3), en ook omdat in Z XXXIII 3 loodrecht op elkaar staande Cirkels in één Bol weer de Drie-Eenheid voorstellen. Dan blijft er dus voor de Hel juist 1 volkomen cirkel over. Nu is hij zijn Reis begonnen op het punt, vanwaar de lezer die — vooral in het begin — het gemakkelijkst kan volgen: J. Het wilde Woud is een allegorische voorstelling van de aarde en van het Menschdom, dat hij van Florence tot Jeruzalem dóór dwaalt. Men zie nu voor Dante's weg door de Hel Fig. III. Dan daalt hij in de Hel af en wel 45° naar het Noorden toe, waar hij langs het steil en woest pad (I Z II v. 140) over het bolsegmennt, gespannen tot de Poort in Kring I op den rand van den eigenlijken helle-kegel neerdaalt. Hij heeft dan aan zijn linkerhand Florence en gaat in die richting altijd naar links — met zeer kleine afwijkingen — van Kring tot Kring; want daar de schimmen hier afgekeerd van de zonne-richting bewegen voor straf, moet hij, om ze tegemoet te gaan, bewegen van het O. naar het W., terwijl op het W. H. de schimmen met de Zon meetrekken en hij om ze hier te ontmoeten gaat van het W. naar het O. Uit het aantal graden der bogen doorloopen op den Berg en t o t de Tweelingen, blijkt het aantal graden doorloopen op de bogen in de Hel. In de Vuur-Sfeer en met de planeten legt hij af: $8 \times 45° = 360°$; op den Berg in Kring I $30° +$ een steilte gelijk $\frac{1}{3}$ van de hoogte, in Kring II, III, IV $3 \times 30° = 90°$ en in Kring V, VI, VII, VIII, $4 \times 15° = 60°$, samen 180°. Neemt men nu aan, dat hij in de onderste b o g e n van de Hel een aantal graden doorloopt $=$ $30° +$ een aantal, symbolisch in moreelen zin gelijkwaardig aan die steilte én te samen een veelvoud van 15°, dan ligt het voor de hand, dat in het Eerste Rijk van de Hel op elke boog 15°, in het Tweede $2 \times 15° = 30°$ en in het Derde $3 \times 15° = 45°$ zijn doorloopen t o t den Cocytus. Dan krijgt men voor het Eerste Rijk: 15° in den eersten Omgang van Kring I: het Voorportaal, $+$ 15° in den tweeden Omgang

van Kring I: den Limbus + 15° in Kring II+15° in Kring III +15° in Kring IV. In Kring X, waar de Stad Dis ligt, gaat hij de poort naar Kring IV in en de poort naar Kring VI uit langs de muren (Zie I Z IX v. 133) en legt dus daar geen graden in af, want men mag, daar dan bij deze berekening overigens alles volkomen sluit, als zeker aannemen, dat hij langs de muur van Dis een halven cirkel heeft afgelegd, dus op denzelfden graad blijft, wat gelijk staat met een weg in rechte lijn op één en denzelfden cirkel-graad of hetzelfde: langs één straal van 2 concentrische cirkels, terwijl hij dan nog in Kring VI 15° aflegt langs den eersten Afgrond, waar uitdrukkelijk staat Z XI v. 115:

En 't is nog ver, eer wij de steilte' afklimmen.

Hij heeft dus in het Eerste Rijk 6 × 15° = 90° kegelomtrek afgelegd = 45° aard-omtrek, zoodat hij zich dan onder Cadix bevindt op de grens van het quadrant C Z G J en C N G J van den aardbol. In het Tweede Rijk legt hij in Kring VII in 3 Omgangen: langs de Bloed-Rivier, door het Doornen-Woud en de Woestijn 3 × 30° af = 90°. Dan is hij midden in het quadrant C Z G J van den aardbol aan den rand van den tweeden Afgrond. Daarna gaat hij in Kring VIII over den zesden boog van de brug, die — naar de Gruwelklauwen hem voorliegen — verderop uit elkaar geslagen ligt (Zie Z XXI v. 106-112 N 10). Die zesde boog moet gesteld worden als zesde van een der bruggen van het uitgangspunt af, dat 45° benoorden Jeruzalem en 45° bezuiden de noord-pool lag, en wel: 180° van het N. O., het uitgangspunt voor de bogen gelegen nl: 6 × 15° + 3 × 30° = 180°. Neemt men nu aan, dat hij in elken Omgang van Kring IX tot het Cocytusmeer, tot hij recht op Satan afgaat, die met het gezicht naar Jeruzalem gekeerd ligt, 45° aflegt, dus 3 × 45°, dan blijft er voor Kring VIII 360° — (180° + 3 × 45°) = 360° — (180° + 135°) = 360° — 315° = 45° over. Hiervan legt hij 18° af langs de Hellesponde met de Reuzen, want hij passeert er van de 40 Reuzen 2 en de derde: Anteus zet

hem in de Ys-Sfeer; de afstand tusschen elk is dus $\frac{1}{40}$ van 360°=9°, dus tusschen 3 Reuzen 18°. Van de brug op 180° tot de brug, die zij afgebroken vinden in den Omgang der Huichelaars, zouden er schijnbaar slechts 27° over blijven, als men alleen 18° van 45° aftrekt zonder op een kleinigheid er bij te letten. Als Dante die tweede brug ten einde is geloopen, hoort hij den horen van Nimrod; daar op afgaande legt hij naar rechts 3° terug af. Een dergelijke kleine afwijking komt ook voor om het lisch te plukken op het strand van den Berg. (Zie II Z I v. 112-136) Heeft hij dus van de eene brug op 180° tot de andere 30° doorloopen, dan verliest hij door 3° terug te loopen weer evenveel van de 30°, die de bruggen scheiden, en moet dan in plaats 15° 18° naar links gaan om die 3° verlies in te halen. Als de afstand van de eene brug naar de andere dus toch 30° en niet 27° is, zijn er in Malebolge $\frac{360}{30}$ = 12 bruggen en is dus de zesde boog, waarvan de Gruwelklauwen spraken, de zesde boog van de zesde brug en zijn zij dus juist 30° naar links van de zesde naar de zevende brug geloopen, toen 3° naar rechts en daarna 18° naar links samen 30°+15° = 45° naar links geloopen. Dit ter verdere correctie bij III Z II N 3: Het is, als zij op de zevende brug zijn, 1 uur 's middags O. H. in I Z XXIX v. 10. Van hier af, den 10^en^ Omgang van Malebolge, blijven zij nog 5 uur in de Hel. (Zie verder Err. III.) Dan is Malebolge, de onderste Helle-Roos, verdeeld in 12 sectoren en in 10 omgangen = 120 vakken, dus ook de hoogste Hemel-Roos (Zie Fig. II) Volledigheids-halve kan hier nog bijgevoegd worden, dat de 3 Rijken van het Hiernamaals op gelijke wijze in drieën moeten verdeeld zijn. Op den Berg beslaat Kring I $\frac{1}{3}$ van de Hoogte, Kring II, III, IV $\frac{1}{3}$ en Kring V, VI, VII, VIII, IX $\frac{1}{3}$. Dan wordt in de Hel $\frac{1}{3}$ van de hoogte ingenomen door Kring I, II, III, IV, V, VI met een Afgrond, waarbij in 't oog dient te worden gehouden, dat de beide Omgangen van Kring I op dezelfde hoogte liggen en ook de Gramstorigen

en de Nijdigaards van Kring IV in den Styx met de Ketters aan de overzijde der Rivier in Dis op één hoogte verblijf houden. Kring VII en de tweede Afgrond beslaan weer $\frac{1}{3}$ van de hoogte en Kring VIII en IX tot het middelpunt der aarde ook $\frac{1}{3}$. Dan reikt van de Vuur-sfeer tot de Zon $\frac{1}{3}$ van de hoogte des hemels, van de Zon tot het Primum Mobile $\frac{1}{3}$ en van het Primum Mobile tot den zetel der Drie-Eenheid weer $\frac{1}{3}$ —.

Dante schat den aardomtrek volgens Cas. op 20400 mijl (Conv. III 5, N 8). Het vierde deel, een quadrant, wat voor den zonneloop 6 uur is, is dus 5100 mijl, een afstand, waar het begint te dagen. Maar de Dichter wil een punt aanduiden vóór zonsopgang en daarom stelt hij hier in v. 1 de afstand op 900 mijl meer d. i.: zoowat 1 uur vroeger. Verschillende oude commentatoren dachten, dat de aardomtrek 24000 mijl was; had dit voor Dante gegolden, dan had hij juist het oogenblik van zonsopgang bedoeld. V 1-3 beteekent dus, dat het middag was voor een punt wellicht op 6000 mijl en de aardschaduw dus zich aan den anderen kant bijna (quasi) vlak uitstrekte. Op Zaterdagmiddag om 12 uur (W. H.) bereikt hij de H. Roos en stijgt dan in rechte lijn tot God daardoor omhoog. Hij bevindt zich nu boven de Zon en boven het aardsche Paradijs bij denzelfden zonnestand als in de Zon en boven het aardsche Paradijs in Z X v. 7-10 en in het aardsche Paradijs, II Z XXXIII v. 103-106 (Zie Fig. I Stand k. l.) V 1, 3 corr. m. Z XXVIII v. 125, 127, 129 ter verg. van den stand van de zon en de aarde met die der engelen onderling in de 9 Hierarchiëen en m. de v. daar aang. N 8. V 2, 4, 6 corr. m. Z XXIX v. 74, 76, 78 tot tegenst. van Dante's beperkt gezicht met dat der Godheid en m. de v. daar aang. N 4. De klaarste dienstmaagd (v. 7) is Aurora. De schoonste kern (v. 9) is die van Venus, hier de morgenster. V 5, 7, 9 op ella, erren doen weer het Leitmotief hooren, nu Dante de H. Roos nadert, en corr. m. Z XXIII v. 92, 94, 96 op

ella, erren, tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 3. V 14, 16, 18 corr. m. Z XXV v. 137, 139 ter verg. en m. de v. daar aang. N 9. V 20, 22, 24 corr. m. Z XXIX v. 110, 112, 114 tot tegenst. van die verheerlijking van haar (de Openbaring) en de dwaasheden er over van vele priesters destijds en m. de v. daar aang. N 6. V 26, 28, 30 corr. m. Z XXIX v. 77, 79, 81 ter verg. van haar lach met de Stad Gods en m. de v. daar aang. N 4. Zij is nu zóó schoon geworden, dat God alleen deze heerlijkheid volkomen genieten kan. Zie voor v. 25-28: La Vita Nuova XLI v. 19 en Canz. p. 192.

[2]) V 34-61. V 32, 34, 36 corr. m. Z XXIX v. 8, 10, 12 ter verg. van de eene met de andere onmacht en m. de v. daar aang. N 2. V 35, 37, 39 corr. m. Z XXI v. 26, 28, 30 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. In v. 40-43 wordt gezegd, hoe men van aanschouwing tot liefde, van liefde tot vreugde komt, de drie elementen der zaligheid. V 38, 40, 42 corr. m. Z XXIX v. 14, 16, 18 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. (Zie Conv. II 4). V 44, 45 slaan op de heiligen van het O. Verbond, die reeds voltallig zijn. V 44, 46, 48 op etti, achten, waarin van den lichtgloed hier gesproken wordt, verblindend als de bliksem, corr. m. Z XXIX v. 20, 22, 24 op ette, achten, waarin de oorspronkelijke vorm en stof, vrij en verbonden, zonder gebrek worden genoemd, dus verblindend rein en m. de v. daar aang. N 2. V 47, 49, 51 op iva, ierde, waarin gezegd wordt, dat hij niets zien kon, vormen een tegenst. met II Z XXX v. 29, 31, 33 op iva, ierde, de verschijning van Beatrice. Zij corr. m. III Z XXIV v. 23, 25, 27 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. (Zie Hand. der Apost. XXII v. 6 en volg). V 50, 52, 54 op elo, aren, waarin God met een kaars wordt vergeleken en het goede met een vlam daarop brandend, corr. m. II Z XXIX v. 50, 52, 54 op ele, aren, ter verg. van die liefde met het licht op de zeven kandelaren, voor Beatrice's zegekar uitgedragen, m. III Z XXII

v. 5, 7, 9 op e l o, a r e n, waarin Beatrice hem licht geeft, als hij zich een oogenblik verdwaald voelt ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. V 53, 55, 57 op u t e, o e d e n, waarin het licht van God het welkom is in den hoogsten hemel, corr. m. Z XXVIII v. 65, 67, 69 op u t e, o e d e n, waarin Beatrice zegt, dat de wijdste stoffelijke kringen het hoogst zijn in zaligheid tot tegenst. met deze hoogste onstoffelijken, waar het omgekeerde het geval is en m. de v. daar aang. N 4. Ik houd mij aan de lezing c o s ì (v. 54) voor c o n s i (Zie Cas. p. 830).

[3]) V 61-91. V 61 slaat op Daniël VII v. 10: Een vurige rivier vloeide en ging van voor hem uit Openbaring XXII v. 1: En hij toonde mij een zuivere rivier van het water des levens, klaar als kristal, voortkomende uit den troon Gods en het Lam. Dat hij eerst een rivier meent te zien, komt m. i. daardoor, dat hij zich nog midden onder de H. Roos bevindt, waaruit de opening het licht neerstroomt op den top van het Primum Mobile. Hooger ziet hij het licht in de Roos liggen als op een meer. V 59, 61, 63 corr. m. Z XXIX v. 83, 85, 87 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 5. De b l o e m e n (v. 65) zijn de Heiligen in de Roos. V 62, 64, 66 over de v o n k e n (Engelen) hier corr. m. dezen Z v. 47, 49, 51 tot tegenst. met zijn verblinding daar en m. de v. hier aang. N 2. Hier vergelijkt hij de heiligen (v. 66) met robijnen als in Z IX v. 69 en met topazen in Z XV v. 85 (Zie voor de kracht van edelsteenen Longfellow Par. p. 180, 219 of het Lapidarium van Marboeuf, bisschop van Rennes in 1081). Ik houd mij hier aan den tekst van Frat: m e s c e a n voor m e t t e a n bij Cas. v. 65, dus m e n g d e n z i c h. E f f e n (v. 67) ingelascht. V 65, 67, 69 corr. m. dezen Z v. 38, 40, 42 en m. de v. hier aang. N 2. Zij corr. m. II Z XXVIII v. 41, 43, 45 op o r e, e f f e n, het bloemen plukken van Mathilde ter verg. van de schoonheid der bloemen in het aardsche Paradijs met die (de Heiligen) in de H. Roos. V 68, 70, 72 op u r g e, a k e n, waarin gezegd wordt, dat

Dante van verlangen brandt te weten, wat hij ziet, corr. m. Z X v. 140, 142, 144 op urge, aken, waarin gezegd wordt, dat de stroom van klokgelui 's ochtends de ziele ontbrandt ter verg. van het eene en andere verlangen. V 71, 73, 75 corr. m. Z XXVIII v. 119, 121, 123 ter verg. van deze voorbereiding tòt een verklaring met een verklaring daar en m. de v. daar aang. N 7. De topazen, de engelen (v. 76), het kruid (v. 77), de heiligen zijn hier nog vermomd voor hem niet door de taal, die zij zinnebeeldig spreken, maar omdat zijn gezicht nog te stoffelijk is om den zin te begrijpen. Daarom moeten zijn oogen van de lichtrivier drinken, gelijk vroeger zijn mond uit de Eunoë (II Z XXXIII v. 133). Dit staat ook in v. 79-82. V 74, 76, 78 corr. m. Z XX v. 71, 73, 75 ter verg. en m. de v. daar aang. N 8. V 86, 88, 90 corr. m. II Z XXXIII v. 140, 142, 144 ter verg. van zijn dronk hier met die uit de Eunoë, m. dezen Z v. 2, 4, 6 ter verg. en m. de v. hier aang. N 1.

[4]) V 91-124. V 95, 97, 99 op idi, ouwen, waarin driemaal vidi op zich zelf rijmt, bedoelt als driemaal heilige visie en waar hij de engelen en heiligen eindelijk zóó ziet, dat de lichtglans, die van hen uitstraalt, hem niet belet, hun kern van licht, hun wezen, waar te nemen als in het tweede Rijk, corr. m. Z XVIII v. 8, 10, 12 op idi, ouwen, waarin hij zegt, niet kunnen melden, wat hij op Jupiter zag, zonder hulp ter verg. van Beatrice's hulp hier en ginds. Hier eindigt de Commedia in dien zin, dat hij nu het gansche Heelal in zijn waar wezen ziet. Hier belemmert hem geen schijn meer, geen vermomming als vóór en gedurende de Reis. V 98, 100, 102 corr. m. Z XXIX v. 92, 94, 96 tot tegenst. van engelen en menschen en m. de v. daar aang. N 5. (Zie Augustinus, Conf. I 1) Voor wie van hier den blik opsturen (v. 103), ingelascht. Vuren (v. 105) van de zon, ingelascht. V 101, 103, 105 corr. m. Z XXIX v. 71, 73, 75 ter verg. van den aard der engelen met het voorkomen der Roos en m. de v. daar aang. N 5.

V. 104, 106, 108 corr. m. Z XXVIII v. 74, 76, 78 ter verg. van de moreele hoogte van het Primum Mobile met die van de H. Roos (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. LXVI art. 3) en m. de v. daar aang. N 4. V 110, 112, 114 op orno, inden, waarin de Roos vergeleken wordt met een eiland, dat vol bloemen zich zelf weerspiegelt zooals de Berg in zee op het W. Halfrond, wijl hier de heiligen hun glans kaatsen in het licht daaronder, corr. m. Z XXVII v. 68, 70, 72 op orno, inden, waarin hij de heiligen den aether sieren ziet als een sneeuwval ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. Zij corr. o. m. ook m. II Z XXVII v. 101, 103, 105, waarin Lea verhaalt, dat zij een krans van bloemen verzamelt en Rachel steeds in haar spiegel: God ziet ter verg. van dit spiegelen van Rachel en van de Roos. (Zie voor de lezing van v. 109-115 Cas. p. 833). V 113, 115, 117 corr. m. Z XXVIII v. 113, 115, 117 ter verg. van den Paradijstoestand daar en in de Roos en m. de v. daar aang. N 7. Zij corr. ook m. II Z XXVIII v. 17, 19, 21 op oglie, aren, waarin het Woud van het aardsche Paradijs wordt beschreven. In de Roos, die in 120 vakken verdeeld is (Zie Z XXVII N 1, dezen Z N 1) zijn die vakken weer in rangen verdeeld, zoodat het aantal rangen meer dan 1000 (v. 113) bedraagt. Rekent men voor elk vak 10 rangen, dan komt men tot het getal 1200, waarbij 12 en 100 beide als heilige getallen God voorstellen en een resultaat geven, dat 1000 zeer benadert. Afstand bestaat hier niet; hij ziet het verste als een helderziende vlak bij.

[5]) V 124-148. V 122, 124, 126 corr. m. Z XXVII v. 140, 142, 144 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 5. Zie voor de witte kleeden (v. 129, 130) Openb. VII v. 13-15, VIII v. 9, XXI v. 10-17. V 127 slaat volgens Cas., m. i. ook op Dante, niet op Beatrice (Zie Cas. p. 834). De stad (v. 130) is het hemelsche Florence, de Bloemenstad, de H. Roos tegelijk het nieuwe Jeruzalem en het Derde Rome (Zie I Z XXVI v. 1-4 N 1). In Dante's tijd dacht

men, dat het einde der wereld nabij was. Hij stelt het dus voor of de plaatsen in de H. Roos der heiligen van het N. Verbond haast gevuld zijn, want op dat oogenblik is de tijd dáár voor de wederkomst des Heeren. V 128, 130, 132 corr. m. Z XXIX v. 26, 28, 30 ter verg., omdat in deze Roos de oorspronkelijke reinheid der wereld wordt weer gevonden in de heiligen en m. de v. daar aang. N 2. V 131, 133, 135 corr. m. Z XXVIII v. 77, 79, 81 ter verg. van die toenemende schoonheid der Roos met die van den stoffelijken hemel, als de Boreas waait en m. de v. daar aang. N 5. Hendrik VII (v. 137) was bovenal de figuur, in wien Dante den redder van Italië zag en van wien hij gehoopt heeft, dat hij Il Veltro zou wezen. Deze werd tot keizer gekozen in 1308 en in 1311 met de IJzeren Kroon van Lombardije te Milaan gekroond. Den 29^en^ Juni 1312 nam hij de keizerskroon in Sint Jan van Lateraan te Rome aan. Toen hij zich op weg begaf, om het koninkrijk Napels te veroveren, stierf hij 24 Aug. 1313 te Buonconvento (Zie D. Compagni, Cron. III 23-36). Dante ziet hier in, dat Italië nog niet rijp was voor een krachtig en geregeld bestuur. In II Z VII v. 97 zegt hij, dat Hendrik te laat kwam, hier: te vroeg, maar volgens Cas. beteekent dit: te laat met zijn macht, omdat het kwaad der verdeeldheid al te veel was ingevreten. Hier beteekent te vroeg: Italië was nog niet rijp voor genezing. Prefect van het goddelijk forum is de Paus. Zie voor v. 139: Dante's Epist. XI 5, In Uw Kringen (v. 142), die op aarde, ingelascht. Die zg. prefect is Clemens V, die noch in 't geheim noch in 't openbaar met anderen den keizer zou helpen tot herstel der orde in Italië. V. 140, 142, 144 corr. m Z XXVIII v. 50, 52, 54 tot tegenst. van den weg van Hendrik VII en den zijne met die van Clemens V naar de duisternis en m. de v. daar aang. N 3. V 145-148 beteekenen: Clemens V stierf 20 April 1314, dus kort na Hendrik VII en kwam bij de Simonieten in de Hel, Kring VIII, in den 3^en^ Omgang. (Zie I Z XIX v. 85-88

N 2) en wordt daar een nieuwe Jason genoemd. Die van Alagna is Bonifacius VIII (Zie I Z XIX v. 54, II Z XX v. 86), die dieper zal neerschuiven in de Sfeer der Inklemming, als Clemens V volgt. Daar Kring VIII zich verhoudt tot den tempel van Satan, de IJs-Sfeer, als de H. Roos tot de Engelen-Tempel der drie Hierarchiëen, omdat Kring VIII de onderste Roos in de Hel vormt, is het contrast geweldig tragisch van Pausen, die daarheen verzinken, terwijl hun plaats veeleer de H. Roos is. De Hemel van het Empyreum gelijkt door zijn vrede op de Wetenschap der geopenbaarde Waarheid, die vol vrede is en geen strijd van meeningen of sophistische redevoeringen duldt, door de uitnemende zekerheid van haar onderwerp, hetwelk God is. (Zie hiervoor verder Longfellow Par. CXXX p. 290).

ZANG XXX

Negende Kring
De Heilige Roos
Hendrik VII van Luxemburg

1 Misschien zesduizend mijl ver was geklommen
De lichtgloed van het zesde uur, gedreven
d'Aardschaduw haast naar 't effen bed rondomme,

4 Als 't hemel-midden diep voor ons gebleven,
Zóó wordt, dat schijn reeds van slechts één der sterren
Haar tot die diepte aanvangt te begeven;

7 Naar van de Zon, gestege' uit haar cavern,
De klaarste dienstmaagd wordt, werd 't Perk gesloten
Van ster tot ster tot om de schoonste kern:

10 Zoo heeft de stoet, welks lofzange' altijd vloten
Rondom het Punt, waardoor 'k mij zag verwinnen, —
Die door wat zèlf zij insloot, scheen omsloten,

13 Ook langzaam uitgebluscht zich voor mijn zinnen,
Waardoor 'k tot Beatrice den blik liet trekken,
Gedwongen toen door niets zien en door minne.

16 Zoo alles, wat tot roem ze' in mij kon wekken
Aan taal door mij in één lof werd omsloten:
Het zou voor dééz' keer niet voldoende strekken.

19 Haar schoonheid zag ik niet alleen vergrooten
Naast die bij ons, maar 'k meen, dat wis van deze
Alleen haar Maker gansch'lijk heeft genoten.

22 'k Zie mij verwonnen van deez' plaats gerezen
Meer dan door punt der taak 't ooit is te achten,
Bij blijspel-, treurspel-dichter zoo te wezen.

25 Want naar de Zon 't oog, dat te min van krachten
Trilt, dooft herinn'ring aan de zaligheden
Dier lach nu uit zich zelve mijn gedachten.

28 Sinds d'eersten dag, dat 'k haar ben gelaateden
Op aard zag, tot haar aanblik hier kon prijken,
Werd volgen van mijn Zang niet me' af gesneden.

31 Maar hier moet verder 't volgen van mij wijken
Na hare schoonheid — blijf 'k mijn kunst haar wijden —
Als bij elk kunst'naar bij 't naar 't toppunt reiken. [3])

34 Naar ik aan beter klank laat het verbreiden
Dan die, waartoe niet mijn trompet kan dragen,
Om tot het eind haar harde stof te leiden,

37 Ging ze met stand, stem weer van dit gewagen,
Als Gids beproefd: ,,Wij konden ons verheffen
Uit 't grootst lichaam naar 't Perk, uit Licht, volslagen,

38 Licht van 't Verstand vol Liefde te beseffen
Liefde van ware Deugd vol Vreugd te' ervaren,
Vreugd, die al wat zoet is, kan overtreffen,

41 Hier ziet gij d' eene' en d' and're legerschare
Van 't Paradijs en op d' een kunt gij achten,
Naar gij bij 't jongst Gericht die zult ontwaren." —

46 Naar flits plots tot verblinden is bij machte
Van den gezichtsgeest: dat, waar rondom zwierde
De blik, dien helle dingen lieten wachten,

49 Zoo van een lichtvloed toen omringde hier de
Kracht me'en liet me'er op zóó'n floers rond staren
Uit zijn glans, dat 'k niéts zag, wat dit Ruim sierde.

52 „De Liefde, die 't Ruim vrede doet ontwaren,
Verzamelt in zich 't zoo geschapen Goede
Om naar eisch aan de vlam een kaars te paren —"

55 Die korte woorden konden nog niet spoeden
Tot in mijn ziel, of 'k kon 't te boven stijgen
Van mij der eigen kracht toen al bevroeden.

58 En zulk een nieuwe visie kon 'k verkrijgen
Zóó, dat geen licht dus straalt van zaligheden,
Of weerstand was nu mijnen oogen eigen. [2])

61 'k Zag licht in een riviervloed aan gegleden
Van weerlicht-glans hel, die langs boorden zwierde
Van lente, wonderbaar gelijk geen tweede.

64 En vonken ware' er die den stroom uit gierden,
Met bloeme' aan elken kant vermengd te treffen
Gelijk robijn, dat goud rondom versierde.

67 De dronkenschap van geuren deed ze' in d'effen
En wonderschoonen vloed toen dieper raken;
Die doke' en 'k zag zich zich and'ren daaruit heffen.

70 „De hooge wensch, die U ontvlamt, U haken
Doet, wat gij ziet, wel voor U geest te stellen,
Behaagt mij meer, naar zij U meer doet blaken.

73 Maar drink nu van de wat'ren, die hier wellen,
Voordat zóó'n dorst in U zich zal verzaden." —
Liet mijner oogen zon toen tot mij snellen.

76 „De stroom" — klonk — „de topazen, die zich waden
In haar, uit haar gaand, lach, uit 't kruid gedreven,
Slaat gij als schaduw van hun wáár Zijn gade.

79 Niet dat die zake' uit zich zélf moeite geven,
Maar 't ligt aan U, als gij blijft in gebreke.
Dat gij Uw blik niet hebt genoeg verheven." —

82 Geen kindje, zoo snel tot zijn melk geweken
Met het gezicht, wanneer het zal ontwaken
Veel later dan gewoonte is gebleken,

85 Als ik de oogen kon tot spiegels maken,
Nog meer 't gelaat ten stroom omlaag gedreven,
Die vloeit, dat men tot beter visie rake.

88 En mijn wenkbrauwen dronken nog niet even
Van dezen of hij scheen zich uit te strekken,
Dat hij uit lengte heeft een kom gegeven. [3]

91 Dan zooals lieden, die vermomm'ngen dekken,
Ontkleed verschijnen, anders dan voorhenen,
Waarbij hun eigen vorm ze' ons eerst onttrekken,

94 Zoo zijn me' in grooten vreugdegloed verschenen
De bloeme' en vonken, dat klaar 'k kon aanschouwen
De beide hemel-hoven hier zich te' eenen.

97 O schitt'ring Gods, waardoor ik kon aanschouwen
Triomf van 't Waarheid-Rijk, geef tot gewagen
Daarvan mij kracht, hoe dit was bij 't aanschouwen.

100 Licht is daarboven, dat zichtbaar doet dagen
Den Schepper aan het schepsel van nature
Zoo, dat in Hém zien slechts dit rust doet dragen.

103 't Breidt zich — voor wie hier den blik opsturen —
Als bol, zoodat de omtrek bij 't omlijnen
Te breede zoom waar' voor der zonne vuren.

106 Geheel in stralen ziet men het verschijnen,
Dat 't Primum Mobile, welks top 't doet pralen,
Van hieruit macht en leven maakt tot 't zijne.

109 Naar eiland van een top terug zal stralen
Uit water als om zich getooid te vinden,
Wen groen en bloemen rijk'lijk neer er dalen,

112 Zoo kon 'k in 't licht, dat ik daarom zag winden,
Gekaatst op meer dan duizend trede' ontwaren
Hier zóóvele', als van ons naar boven zwinden.

115 En als de laagste graad zoo'n licht kan garen,
Hoe groot zou dan wel d' omvang moeten wezen
Van die Roos langs de uitersten der blaren?"

118 Mijn blikken in de breedte', omhoog gerezen,
Verdwaalden niet, maar konden òp gansch maken
't „Hoeveel" der vreugd en ook 't „hoezeer" van deze.

121 't „Nabij" en „ver" doet wijken hier, noch naken,
Want de natuurwet kan in dit der Rijken,
Waar God rechtstreeks heerscht, niets het zichtbaarst raken.[4])

124 In 't geel der eeuw'ge Roos, wier kelk uitwijken
Ik zag met range' en waaruit geuren gleden
Tot roem der Zon, die lente steeds doet prijken,

127 Wijl 'k, als wie zwijgt, was — toch tot spreken reede —
Trok Beatrix me' en: „Schouw, nu zij bevonden,
Hoe groot de bond is van de witte kleeden.

130 Zie toe, hoe onze Stad draait in den ronde,
Wat volte onze treden plaats verleenen,
Dat wein'ge men nog hièr wenscht in deez' stonde.

133 In dezen grooten zetel, waar gij henen
Staart om de kroon, al daarop neer gedreven,
Eer ge' U voor déèz' hoogtijd aan 't maal kunt eenen,

136 Komt — tot Augustus al op aard verheven —
De ed'le Hendrik, die Italië dagen
Zal om 't te leide', eer 't zich daartoe wil geven.

139 De hebzucht, blind, wier waan U kon bevlagen,
Kon tot den staat van hong'rend kind U dwingen,
Dat sterft, terwijl 't de voedster zal verjagen.

142 Prefect wordt in Gods forum in Uw kringen
Dan één, die open en bedekt zal schrijden
Langs and'ren weg dan hij zijn voet zal dringen.

145 Maar God duldt hem — slechts kort is hier 't verbeiden —
In 't heilig ambt; want hij zinkt in het Bekken,
Aan toov'naar Simon daar tot loon bescheiden,

148 En doet dien van Alagna dieper trekken." —[5])

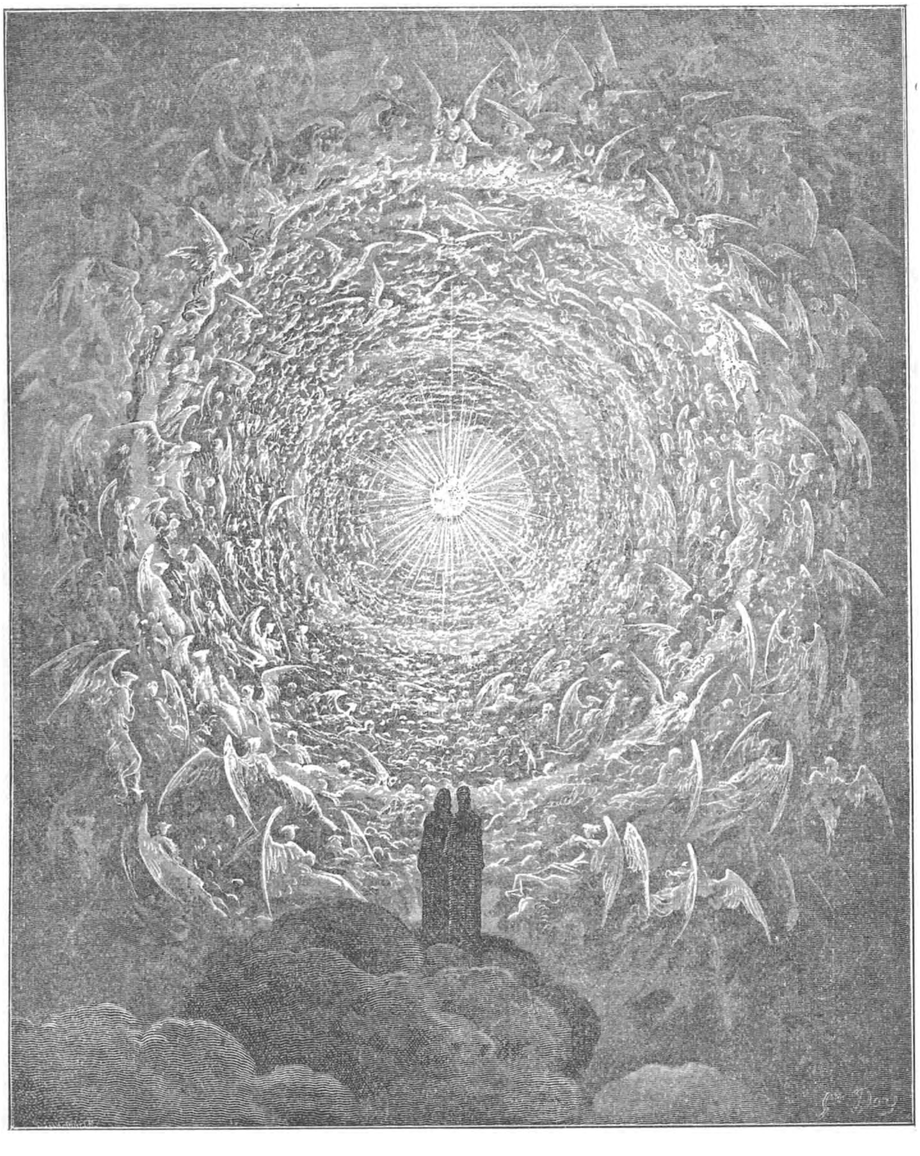

Zoo kon 'k in 't licht, dat ik daarom zag winden
Gekaatst op meer dan duizend trede' ontwaren
Hier zóóvele', als van ons naar boven zwinden.
Z XXX v 112-115

ZANG XXXI

INHOUD

Nadat Dante een indruk heeft gekregen van de H. Roos in het algemeen, ziet hij zich plotseling door Beatrice als vroeger door Virgilius verlaten en Bernard de Clairvaux aan zijn zijde. Zij heeft haar vroegere plaats in de Bloem hernomen. Vurig dankt hij haar voor zijn redding. Intusschen wendt zich Bernard, de vrome mysticus, tot hem, opdat hem verder de geheimenissen des Hemels geopenbaard worden. Onder diens leiding aanschouwt hij nu het gelaat van Maria, het schoonste in het Paradijs na dat van Christus.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-16. V 1, 3 op o s e, o n d e n, over de heiligen der Roos corr. m. Z XII v. 17, 19, 21, op o s e, o n d e n over de heiligen der Zon ter verg. H e t h e i r (v. 2) is de Zegevierende Kerk, de Ecclesia triumphans. De volgorde, waarin de heiligen zich in de Roos bevinden, is met letters aangegeven op de Kaart bij en in Fig. II. Zie voor v. 3: Hand. der Apost. XX v. 28 en Z XI v. 33 N 5. V 2, 4, 6 corr. m. Z XXIX v. 41. 43, 45 ter verg. van het uiterlijk der engelen met hun aard en ontstaan en m. de v. daar aang. N 3. L a g l o r i a d i C o l u i (v. 5) is ook de aanhef van III Z I v. 1. (Zie voor v. 7-10 Hom. Ilias II v. 87-90). V 5, 7, 9 corr. m. Z XXX v. 65, 67, 69 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. (Zie voor v. 7. Virg. Aen. VI 77). V 8, 10, 12 corr. m. Z XXX v. 110, 112, 114 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. (Zie voor v. 8: Virg. Georg. IV 63). V 11, 13, 15 corr. m. Z XXX v. 62, 64, 66 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. D e

vlam, rood (v. 13), is de liefde volgens Cas, het goud der wieken de wijsheid, het blanken der waden de reinheid der engelen. M. i. kan de laatste eigenschap gelijk gesteld worden met de hoogste macht of deugd, en dan herinneren de drie kleuren successievelijk aan de drie attributen toegeschreven aan den H. Geest, den Zoon en den Vader, en dus ook successievelijk van de 3 Cirkels der Drie-Eenheid, die een Bol vormen. Wit, rood en goud zijn ook de kleuren van den Griffioen in het aardsche Paradijs. (Zie voor die kleuren in de laatste volgorde Ezechias I v. 13, Daniël X v. 5 en VII v. 9.)

[2]) V 16-55. Terwijl de engelen tot de heiligen dalen (v. 16-19), wuiven zij nieuwe liefde en ijver op hen neer. (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. CVI art. 4). Al was 't niet effen (v. 19), ingelascht. V 17, 19, 21 corr. m. dezen Zang v. 5, 7, 9 ter verg. en m. de v. hier aang. N 1. Dante geeft hier te kennen, dat een engel niet iemands wil kan bewegen; dit kan God alleen (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu, CVI, art. 2), maar door de voorstelling van eenig geschapen en tot Gods goedheid geordend goed den wil van een ander tot God kan neigen bij wijze van overreding. Niets belet hier God waar te nemen, daar Zijn Licht hier alles doordringt, wat in lager Sferen niet in die mate het geval is (Zie Z I v. 1-3). V 20, 22, 24 corr. m. dezen Zang v. 2, 4, 6 ter verg. van God en de Kerk en m. de v. hier aang. N 1. V 23, 25, 27 corr. m. Z XXVI v. 113, 115, 117 ter verg. van den Boom der Kennis als middelpunt van het aardsche Paradijs met Maria: de Gouden Vaan (v. 127) als geestelijk, niet plaatselijk, middelpunt der H. Roos en m. de v. daar aang. N 5. V 26, 28, 30 corr. m. Z XXX v. 5, 7, 9 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. In v. 26 zijn met gente antica e novella, de heiligen des O. en N. Verbonds bedoeld. V 29, 31, 33 corr. m. Z XXIII v. 11, 13, 15 ter verg. van die pracht van Christus' zegestoet met die der Drie-Eenheid en m. de v. daar aang. N 1. V 31-33 beteekenen: Als de barbaren kwamen van dat

strand, waar Heliké, de Groote Beer, dicht bij den Noordpool haar zoon Arkas, den Kleinen Beer, volgt, dan zouden zij verbaasd zijn. De nimf Heliké en haar zoon werden door Diana in een beerin en een beertje veranderd (Zie II Z XXV v. 131) en door Jupiter in die gedaanten als sterrenbeelden aan den hemel geplaatst. Bij het Lateraan (v. 35), toen de grootste kerk van Rome, was de zetel der Pausen, eerst die der keizers (Zie Virg. Aen. VIII 99) en daardoor het symbool der politieke en geestelijke macht van Rome (Zie A. Monti, Dante a Roma, p. 7 en volg). Het Vaticaan, toen weinig beduidend, werd het eerst bewoond door Dante's tijdgenoot, Paus Nicolaas III (Zie I Z XIX v. 52-78). De toenmalige Sint Pieterskerk was klein vergeleken bij de Lateraansche cathedraal. V 35, 37, 39 op ano, ommen, over de grootheid van het toenmalige Rome corr. m. Z XXX v. 1, 3 op ano, ommen, over den omvang der aarde ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. V 38, 40, 42 corr. m. Z XXX v. 53, 55, 57 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. V 41, 43, 45 op ea, ellen, waarin hij het gevoel van den pelgrim beschrijft, die een kerk ziet, welke hij beloofd had te bereiken en waarvan hij spreken wil, corr. m. Z XXX v. 71, 73, 75 op ei, ellen, waarin hij zegt meer schoons van de Roos te willen begrijpen ter verg. van die zielstoestanden en m. de v. daar aang. N 3; ook m. II Z XXVII v. 95, 97, 99 op ea, ellen, waarin hij als pelgrim de klooster-vesting van het aardsche Paradijs heeft bereikt, waar in droom Lea hem spreekt van de heerlijkheid van de klooster-vesting der H. Roos, der Hierarchiëen en der Drie-Eenheid. V 44, 46, 48 corr. m. Z XXX v. 32, 34, 36 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. Zij corr. ook m. II Z XXVII v. 98, 100, 102 op anda, eiden, over de schoonheid van Lea en haar bloemen (goede daden) ter verg. V 50, 52, 54 corr. m. Z XXX v. 26, 28, 30 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1.

[3]) V 55-79. Gelijk Virgilius opeens uit het aardsche Paradijs

verdwenen (Zie II Z XXX v. 49-52), wijkt hier Beatrice plotseling van Dante's zijde, nu haar zending is volbracht; doch dit geschiedt zonder smart voor beide, want hij blijft haar op een afstand gade slaan en door visie, alsof zij hem nog nabij is (v. 77, 78). V 59, 61, 63 op ene, enen, waarin een grijsaard Bernard de Clairvaux hem nadert, corr. m. Z XXX v. 131, 133, 135 op eni, enen, waarin Beatrice er op wijst, hoe vol Rome is, ter verg. van Bernardus met al de heiligen en m. de v. daar aang. N 5, ook m. II Z XXX v. 17, 19, 21 op enis, onvertaald overgebracht, waarvan Salomo gesproken wordt en het Benedictus qui venis op Beatrice slaat ter verg. van Salomo en Beatrice met Bernardus. Deze ontmoeting in III stemt overeen met die van Charon I Z III v. 82-85 en met die van Cato II Z I v. 31-34. V 62, 64, 66 corr. m. Z XXXIII v. 128, 130, 132 ter verg. van Dante's terug verlangen naar Beatrice met dat der engelen naar God en m. de v. daar aang. N 8. V 65, 67, 69 corr. m. Z XXX v. 128, 130, 132 ter verg. van het gezicht der heiligen van Beatrice en m. de v. daar aang. N 5. Zij bevindt zich naast de oude Rachel (Zie I Z II v. 102 N 23, Fig. II d'). V 70-71 beteekent, dat haar oog — en ook haar gelaat m. i. — de stralen van God terugkaatsen en zoo om haar hoofd als aureool een kroon vormen. (Zie Thom. v. Aq. S. P. III Qu. CVI art. 1). V 71, 73, 75 op ona, onen, waarin hij zegt, dat zij verder van hem af was dan van het diepst der zee tot het uiterste der atmosfeer, corr. m Z XXIX v. 1, 3 op one, onen, waarin van een bepaalden stand van Zon en Maan n.l.: bij een uiterste, een hoek van 180° wordt gesproken ter verg. van die onderlinge standen en m. de v. daar aang. N 1.

[4]) V 79-94. Van af v. 77 — v. 94 corr. al de rijmen van Dante's afscheid van Beatrice evenals in II Z XXVII bij de toespraak van Virgilius. Alleen valt dit afscheid hier later dan de terugblik in II Z XXVII en III Z XXII, welke laatste ook geheel uit corr. rijmen bestaat, terwijl die in II

Z XXVII met de toespraak, tevens een soort afscheid, is vereenigd. Ook v. 77, 79, 81 corr. n.l. m. Z XXXIII v. 131, 133, 135, (Zie aldaar). Zie voor v. 81: I Z II v. 53, II Z XXX v. 137. V 80. 82, 84 corr. m. dezen Z v. 38, 40, 42 ter verg. van zijn bewondering voor haar met die der barbaren voor Rome en m. de v. daar aang. N 2. V 83, 85, 87 op a t e, a r e n, waarin hij haar goedheid en macht prijst, corr. m. I Z III v. 5, 7, 9 met het opschrift van de Poort der Hel tot tegenst., want zij heeft hem er van gered voor goed ter Hel te varen, m. Z XXIX v. 38, 40, 42 op a t i, a r e n, waarin van de schepping der engelen verhaald wordt vóór die van de Poort der Hel (Zie I Z III v. 7, 8) ter verg. van haar macht en goedheid met de goddelijke, die de engelen schiep en m. de v. daar aang. N 2. (Zie voor v. 85: II Z I v. 71 N 13, Rom. VI v. 20, Thom. v. Aq. S. P. II 2ae, Qu. CLXXIII art. 4). V 86, 88, 90 op o d i, a k e n, waarin hij zegt, dat zijn ziel, door haar behouden, haar tot welbehagen zich eens van het lichaam zal losmaken, corr. m. Z XXXIII v. 89, 91, 93 op o d o, a k e n, over het verschil van gang tusschen de hemel-kringen ter verg. met het verschil van hun beider gang door het leven, van haar als heilige, van hem als zondaar. (Zie voor de e e u w i g e b r o n, Psalm XXXVI 9, Jeremia XVII 13 en III Z XX v. 118). V 89, 91, 93 corr. m. dezen Z v. 35, 37, 39 ter verg. van Beatrice met Rome en m. de v. hier aang. N 2. Bijzonder schoon is dit rijm op dit punt van zijn tocht in corr. m. II Z XXVII v. 107, 109, 111 N 14, waar hij zich met een pelgrim vergelijkt als in II Z VIII v. 5, 7, 9. Beatrice lacht Dante bij of na het opzweven tot elke Sfeer, behalve die van Saturnus, toe, op de Maan: Z II v. 28, op Mercurius: Z V v. 94-96, op Venus: Z VII v. 17-19, op de Zon: Z X v. 61-64, op Mars: Z XIV v. 79-82, op Jupiter: Z XXIII v. 55-58; op Saturnus is zij eerst ernstig: Z XXI v. 3-13, omdat Dante de heerlijkheid van haar lach daar niet dadelijk kan verdragen; daarna

lacht zij weer op de Tweelingen Z XXIII v. 22-25, in het Primum Mobile Z XXVII v. 91- 97, in de H. Roos Z XXX v. 19-22 en tot afscheid daar nogmaals Z XXXI v. 81-94. Daargelaten de keeren daartusschen stelt deze lach telkens een stijging voor, in 't geheel dus 10 keer, waarbij er 1 tot afscheid is. Overeenkomstig hiermee ontmoette hij telkens een engel, die hem de trappen van den Berg opvoerde. In Z I v. 94-37 vervult Cato hun plaats, in Z IX v. 130-133 is het de Poortwachter, de Engel der Gerechtigheid, daarna zijn het engelen in Z XII v. 79-100, Z XV v. 10-37, Z XVII v. 47-70, Z XIX v. 43-52, Z XXII v. 1-10, Z XXIV v. 133-145, Z XXVII v. 4-13; in het geheel dus 9 keer terwijl dan in het aardsche paradijs Beatrice verder als zijn genius optreedt en hem toelacht als in de hemelen: Z XXXI v. 123-145, wat hier een welkom is ten 10en male. In tegenstelling hiermee wordt hij of waant hij zich in de Hel bedreigd aan den ingang van elk der Kringen door booze geesten en monsters: Z III v. 91-94, Z V v. 16-22, Z VI v. 22-25, Z VII v. 1-7, Z VIII v. 13-19, Z IX v. 34-55, Z XII v. 10-28. Z XXI v. 127-133, Z XXXI v. 130-139, Z XXXIII v. 16-28, dus weer 10 keer. Buitendien in die Kringen nog Z VIII v. 82-92, Z XII v. 55-64, Z XXI v. 58-64, Z XXIII v. 13-58, Z XXXI v. 40-112.

[5]) Z 94-112, V 95, 97, 99 corr. m. Z XXX v. 140, 142, 144 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 5. V 98, 100, 102 corr. m. Z XXII v. 32, 34, 36 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. Bernardus (v. 102), de beroemde abt van Clairvaux, de Doctor Mellifluus der Kerk en prediker van den ongelukkigen tweeden Kruistocht, was uit edele ouders geboren in het dorp Fontaine bij Dyon in Bourgondië, 1091 volgens Cas. Na te Parijs gestudeerd te hebben werd hij Benedictijner in het klooster van Citeaux, 1113. Vijf jaar daarna was dit zoo vol, dat hij werd weggezonden met twaalf monniken om een ander te stichten en dit deed hij te Clairvaux en werd daar abt. Hij stierf na een zeer werkzaam leven

in 1153 als een edel, liefdevol, nederig man. Hij trad op tegen Abelard en Arnold van Brescia. Hij was een groot Madonna-vereerder en werd heilig verklaard. Men noemde hem ook den alumnus familiarissimus Dominae Nostrae, den vertrouwden zoon van Onze Vrouwe. (Zie Morison, Life and times of S. Bernard, Londen 1836). Dante bestudeerde zijn werken (Zie Epist. X 28). De echte Ikon waar Beeld,- zoo heet nog heiligenbeeld in het russisch — wordt de zweetdoek genoemd, welke volgens de legende een vrouw Christus toereikte op zijn weg naar Golgotha en waarin Hij den afdruk liet van zijn gelaat. Men noemt die vrouw Veronica, hoewel andere bronnen van Berenice spreken, nicht van Herodes, ook van Seraphia, een vrome Jodin. Zij woonde dicht bij Pilatus' paleis en nog toont men haar huis. Er bestaan vier van die doeken: te Rome, Parijs, Laon en Xaën in Andalusie. Dante bedoelt de Veronica te Rome, bewaard in de Kerk der Apostelen. In zijn Vita Nuova verhaalt hij, dat in het jubeljaar 1300 vele bedevaartgangers die gingen vereeren. V 101, 103, 105 corr. m. Z XXX v. 74, 76, 78 tot tegenst. van zijn gevoelens op aarde en in den hemel en m. de v. daar aang. N 3. V 104, 106, 108 op o s t r o a k e n, over het aanschouwen van Christus' gelaat in dien doek corr. m. Z XXV v. 125, 127, 129 op o s t r o, a k e n, waarin gezegd wordt, dat alleen Christus en Maria met het lichaam in den hemel werden opgenomen, ter verg. van Zijn evenbeeld met zijn lichaam in den hemel en m. de v. daar aang. N 8. (Zie Petrarca. Sonn. XVI, Bollandisti, Acta Sant. Vol I 449-457), V 107, 109, 111 corr. m. Z XXX v. 98, 100, 102 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4.

[6]) V 112-142, V 110, 112, 114 op o n d o, e v e n, waarin Bernardus hem zegt niet alleen omlaag in de lichtzee te staren, corr. m. Z XXX v. 2, 4, 6 op o n d o, e v e n, waarin hij een indruk geeft van het verdwijnen der heiligen tot tegenst, omdat hij hier vermaand wordt ze beter te zien door omhoog te staren en m. de v. daar aang. N 1. (Zie voor v. 112 Bern. de

Clairvaux, Meditation. priiss. Cap I) V 113, 115, 117 corr. m. Z XXV v. 107, 109, 111 ter verg. en m. de v. daar aang. N 7. V 116, 118, 120 corr. m. Z XXX v. 140, 142, 144 tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 5. In v. 125 staat als pars pro toto, de dissel van de gansche zonnekar. (Zie voor Phaeton II Z IV v. 73, I Z VII v. 107.) De orifiamma (v. 127), gouden vaan van vrede of oriflamme heette ook de vlag, welke de koningen van Frankrijk als beschermheeren van St. Denis ontrolden. Zij was rood met groene kwasten en werd aan een gouden lans gedragen. Dante noemt Marie aldus, omdat om haar zich alle christenen verzamelen niet om te strijden, maar om God te aanbidden. De Oriflamme was de oude Standaard der Fransche koningen, welke oorspronkelijk die was, welke Leo III aan Karel den Groote schonk als teeken van de politieke wereldheerschappij. Het woord pacifica, van vrede is hier door Dante er bij gezet om aan te toonen, dat Maria de geestelijke wereldheerschappij voorstelt. (Zie voor den zetel van Maria Fig. II b). V 128, 130, 132 corr. m. Z XXIX v. 50, 52, 54 tot tegenst. van de engelen om Maria en de legioenen van Lucifer en m. de v. daar aang. N 4. De plaats van Maria is de schitterendste aan den rand van de Roos en in het midden dier plaats is juist in het midden een punt, dat weer het helderst glanst precies als aan den hemel en in het O. bij zonsopgang, waar de dissel (v. 125) wacht van de kar van Apollo, eenmaal slecht door Phaëton bestuurd (Zie I Z XVII v. 106, II Z IV v. 72, II Z XXII v. 119.) V 131, 133, 135 corr. m. Z XXIX v. 143, 145 ter verg. en m. de v. daar aang. N 7. V 137, 139, 141 corr. m. Z XXX v. 71, 73, 75 ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. V 140, 142 op enti, even, waarin gezegd wordt, dat zijn blikken nog heller werden door het aanschouwen van Bernardus' extase corr. m. Z XXIX v. 107, 109, 111 op ento, even, waarin hij spreekt van schapen gevoed met wind tot tegenst. van hun voedsel met wat hem hier ten deel valt en m. de v. daar aang. N 6.

ZANG XXXI

NEGENDE KRING

De Heilige Roos
Het afscheid van Beatrice
Sint Bernard van Clairvaux
De Heilige Maagd

1 In vorm van eene witte Roos gevonden
Heeft hier mijn oog het heilig heir bestreken
Met Christus in Zijn Bloed tot Bruid verbonden;

4 Maar 't and're' in vlucht, dat zag —, in zang uitspreken
Diens Glorie wil, die 't kon met liefde treffen
Met goedheid, die 't zóó schiep, als 't me' is gebleken,

7 Als bijenzwerm, die — waar zich bloemen heffen —
Eerst daarin, dan omhoog weer is te vinden,
Waar zij haar werk verzoet dan kan beseffen,

10 Zonk in de groote Bloem, getooid door 't winden
Van zooveel blad'ren, waar ze' uit op weer gierde,
Waar 't oord zich steeds bevindt van wat zij minde.

13 Een helle vlam was 't, die elks aanschijn sierde,
't Wiekspan van goud; de rest zag ik zóó blanken,
Als nooit nog sneeuw ter aarde neder zwierde.[1])

16 Bij 't dalen in de Bloem langs banke' aan banken
Kon vrede' en liefdegloed er elk verheffen,
Verkregen bij 't bewuiven van hun flanken,

19 Maar 't Ruim daarboven, al was dit niet effen
Door massa, die 't met wieken heeft doorstreken,
Deed toch geen grens voor aanblik, glans beseffen.

22 Want 't godd'lijk Licht kon door het Al heen steken
Alom, alwaar plaats waard dit is gebleken,
Dat elke weerstand hiertege' is bezweken

25 Dit veilig, blijde Rijk, waar samen weken
Liede' uit de nieuwe tijde' en die ons verre,
Had oog en min gericht slechts naar één Teeken.

28 O driewerf Licht, dat in één enk'le Sterre,
Voor hun blik fonkelend, hun zoo kan gloren:
Wil ook naar onzen storm Uw glans uitsperren.

31 Zoo de barbaren, aan dàt strand geboren, —
Waar dag'lijks Heliké van dekt de perken,
Zwaait met den zoon, in zucht naar hem verloren, —

34 Te Rome kwame', 'r monumente' opmerken
En 't Lateraan ziend, dan 't ze deed verstommen,
Als bouw het hoogste aller menschenwerken:

37 Hoe moest mij van het mensch'lijke geklommen
Naar 't godd'lijke' en die van 't tijd'lijke spoedde
Naar 't eeuw'ge en naar deez' rechtvaard'ge drommen, —

40 Zoo deugdzaam — uit Florence 't zijn te moede!
Wis hierdoor en door vreugd, die 'k voelde wellen,
Houdt men 't nièt hoore' en 't zwijgen mij ten goede.

43 Naar pelgrim vreugd vindt, als hij 't oog laat snellen
Door tempel, waar hij een gelofte' aan wijdde,
En hoopt, hoe dìt uur was, weer te vertellen,

46 Zoo door het levend licht getogen leidde
Ik blikken dan omhoog langs deze graden,
Omlaag weer, wijl ik dan ze' in het rond weer breidde.

49 'k Kon uit gezichten hier hun liefde raden
Van and'rer licht en eigen lach begleden,
En stande' in aller deugden tooi sloeg 'k gade.

52 De algemeene vorm van 't hemelsch Eden
Kon reeds gansch me' in 't bereik der oogen raken
En nergens was mijn blik nog afgesneden.[2])

54 En 'k keerde mij met zucht die weer ging blaken
Tot vragen aan mijn Donna van de dingen,
Waarnaar mijn geest mij toen hierbij deed haken.

58 Eén hoorde' en 't antwoord kwam van and're dringen;
'k Dacht Beatrix, maar grijsaard zag 'k voor gene
Gekleed als die roemrijke hemelingen.

61 'k Zag d' oogen, de gebare' 'm vreugd verleenen
Welwillend, vroom bewegend, dat als teere
Liefd'rijke vader deze is verschenen.

64 „Waar is zij?" — wou ik dad'lijk tot hem keeren.
„Beatrix, dat ze' Uw wensch voldeed," — verkondde
Hij — „dreef mij van mijn zetel in deez' Sferen.

67 Ziet gij van boven naar de derde ronde,
Dan zult gij deze op den troon zien pralen,
Die haar verdiensten werd gelijk bevonden."—

70 'k Hief d' oogen, waarbij antwoord mij bleef falen,
En ik aanschouwde haar, die zich kon kronen
Door te weerkaatsen van de eeuw'ge stralen.

73 Waar 't zwaarst de donder rolt: naar diè regionen
Kan niet van zóó ver blik van sterv'ling boren,
Hoezeer hem — zinkend — 't diepst der zee zich toone,

67 Als Beatrix daar ver van mij kon gloren,
Maar 't stoorde niet, want 'k zag haar beeld gevaren
Tot mij, niet deels — door middenstof — verloren.[3])

79 „O Donna, in wie 'k blijf mijn hoop bewaren,
En die geleden heeft om mij te hoeden,
Die op Uw spoor tot in de Hel deed staren;

82 Uit zooveel dingen, als mijn oog langs spoedde:
Van Uwe macht en deugd, die mij mocht klaren,
Herken ik de genade en het goede.

85 Uit knechtschap kon 'k door U tot vrijheid varen
Op al die wege' en wijze' en er toe naken,
Die door Uw macht U ter beschikking waren.

88 Uw heerlijkheid moog' zoo mijn ziel bewaken,
Dat die door U tot reinheid op geklommen —
Tot lust U — uit des lijfs knoop los zich make." —

91 Zoo sprak ik en — naar 't scheen — van ver geglommen
Is mij haar lach, terwijl zij tot mij schouwde.
Toen wendde zij naar d' eeuw'ge bron zich omme.[4])

94 „Dat gij geheel" — sprak toen de heil'ge oude —
Op Uwen weg tot 't einde voort kunt dringen, —
Wat bede' en heil'ge liefde me' aan vertrouwde — :

97 Geef aan Uw oogen door deez' gaarde zwingen,
Want scherper wordt Uw blik, doordat zij keken,
Alnaar zij langs Gods straal hier hooger gingen.

100 En 's Hemels Koningin, die gansch uitsteken
Mij deed in liefde, schenkt elk soort genade,
Want 'k ben in trouw — haar Bernard — onbezweken.

103 Als wie komt uit Croatië zelfs tot gade
Slaan van onze' echte Ikon, waarnaar haken,
't Oog bleef, door d' ouden roep niet te verzaden,

106 Maar zegt inwendig bij het zichtbaar raken:
„Heer Jezus Christus, wáár God — gâ geslagen —
Kan dìt zich dan tot Uw gelijk'nis maken?" —

109 Zoo heb 'k gevoel bij 't aanzien omgedragen
Der felle min van wie 't voorsmaak kon geven
Op aard' — bij schouwen — van dit welbehagen.[6])

112 „Zoon van Genade"— heeft hij aangeheven —:
„Dìè vreugd kunt gij door kennis niet erlangen —
De blikken naar de Diepte' allééń gedreven.

115 Maar zie de Cirkels tot de verste rangen,
Tot waar zij der Vorstinne plaats omringen,
Om wie — Haar onderworpen — vroom zij hangen."—

118 'k Hief d' oogen en, naar 't oost'lijk deel der kringen
Den horizon langs meer glans kan verbreiden,
Dan hiervan, waar de Zon daalt, heen kan dringen,

121 Zoo, naar uit dal de blik langs berg zal glijden,
Kon die op 't uiterst' hier der zijde achten,
Waar 't licht verwon gansch dat aan d'ande're zijde;

124 Naar men den dissel heller hier moet wachten,
Om welks bestuur Phaëton te misprijzen
Was en 't licht links en rechts men ziet verzachten,

127 Zag 'k in den Gouden Vaan van vrede rijzen
Meer gloed, in 't midden en aan beide zijden
De vlam vermind'ren op gelijke wijze.

130 En om dit midden zag 'k met wieken-spreiden
Ruim duizend eng'len jub'lend heen gestreken
Door schittering en sier elk te' onderscheiden.

133 Een schoonheid zag 'k bij spel en zang uitsteken,
Die lachte, dat een vreugd zij in de oogen
Van al de and're heiligen is gebleken.

136 En had ik tot het zeggen zoo'n vermogen
Als om 't me' in mijn verbeelding voor te stellen:
'k Dorst naar die pracht nog in het minst niet pogen.

139 Bernard, toen hij mijn blik opwaarts zag hellen
In aandacht naar zijn heeten gloed geheven,
Liet zóó vol min de zijnen tot Haar snellen,

142 Dat aan de mijnen 't meerder gloed moest geven. [6]

ZANG XXXII

INHOUD

Bernardus beschrijft voor Dante nu de Heilige Roos, die in twee helften gescheiden is voor de zaligen van het O. Verbond, die in den komenden Christus en die van het N. Verbond, die in den gekomen Christus geloofden. Het laatste deel is nog niet geheel bezet, want voor de volheid der tijden worden nog nieuwe heiligen verwacht. Op den hoogsten omgang zetelt Maria. Bernardus richt zich tot Dante om een twijfel te doen verdwijnen over den verschillenden graad van zaligheid der kinderscharen en richt zich dan in gebed tot de H. Maagd.

TOELICHTINGEN

V 1-28. V 1, 3 corr. m. Z XXXI v. 2, 4, 6 ter verg. en m. de v. daar aang. N 1. Van dezen (v. 7), als nadere aanwijzing ingelascht. Schoone (v. 5): Eva, de schoonste vrouw, daar zij rechtstreeks uit Gods hand voortkwam, die de Menschheid wondde door den zondeval, terwijl Maria die heelde door Christus' Menschwording (Zie S. Augustinus, De Sanctis, Serm. 18 en Fig. II c.) Deze Roos is te klein geteekend om in de vakken telkens 10 rangen af te beelden, zoodat de letters c, d, e, f, g, h en i, j, k in verschillende vakken vallen, maar zóó groepsgewijze in één vak op 6 en 3 rangen hooren onder Maria en Johannes. V 5, 7, 9, op edi, ezen, waar Eva's zetel en die van Rachel (Zie II Z XXVIII v. 104, Fig II d) en Beatrice (Fig. II d') wordt aangewezen, corr. m. Z XXX v. 20, 22, 24 op edo, ezen, waar hij

zegt, dat hij hier het toppunt van Beatrice's schoonheid niet kan weergeven ter verg. van haar hoogheid en schoonheid met die van Eva (Zie III Z XIII v. 38) en Rachel, Jacobs vrouw, en m. de v. daar aang. N 1. (Zie I Z II v. 102), Sara, (Fig. II e) vrouw van Abraham (v. 10), moeder der aartsvaders, die in den komenden Christus geloofden. (Zie v. 24 Gen. XV en volg, Paulus, Br. aan de Hebr. XI v 11) Rebecca, v. 10 (Fig. II f. Gen. XXIV-XXV), vrouw van Isaac, Judith, v. (10 Fig. II g), de weduwe, die Bethulië bevrijdde van Holofernes (Zie II Z XII v. 58), dien zij bij nacht het hoofd afsloeg, Ruth, de Moabitische, (Fig. II h) vrouw van Boaz (v. 11.), overgrootmoeder van David den Zanger v. 11, (Ruth IV v. 21-22, Z XX v. 38). Toen de profeet Nathan tot hem gekomen was, bad de psalmist: Ontferm U mijner, Heere, naar de grootheid Uwer barmhartigheden (II Kon. XI 4, 15, Ps. IV 2, VI 2 enz). Het mei (v. 12) is weg gelaten. V 8, 10, 12 corr. m. Z XXXI v. 41, 43, 45 ter verg. van de schoonheid van Maria en andere vrouwen met die van een tempel, door een pelgrim bereikt en m. de v. daar aang. N 2. V 11, 13, 15 corr. m. Z XXX v. 113, 115, 117 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. V 17. 19, 21 corr. m. dezen Z v. 8, 10, 12 ter verg. van de twee helften der Roos met de joodsche en christelijke heiligheid en m. de v. in dezen N. V 20, 22, 24 corr. m. Z XXXv. 101, 103, 105 ter verg. van het aantal der Hebreëen in de Roos met den omvang er van en m. de v. daar aang. N 4. Z 23, 25, 27 corr. m. Z XXXI v. 50, 52, 54 ter verg. en m. de v. daar aang. N 2.

[2]) V 28-58. Gelijk aan den bovenrand der Roos (v. 30) de heiligen m. i. onder Maria een scheiding vormen, begint die er tegenover m. i. óók onder Johannes den Dooper. Het ligt voor de hand, dat de Hemel-Koningin een afzonderlijke plaats inneemt als Moeder van Christus en ook de Dooper nog half tot het O. Verbond wordt gerekend juist als onmiddellijke voorlooper van Jezus. Van hen schijnt het mij reeds aangegeven, doordat er staat (v. 31-34), dat hij na zijn

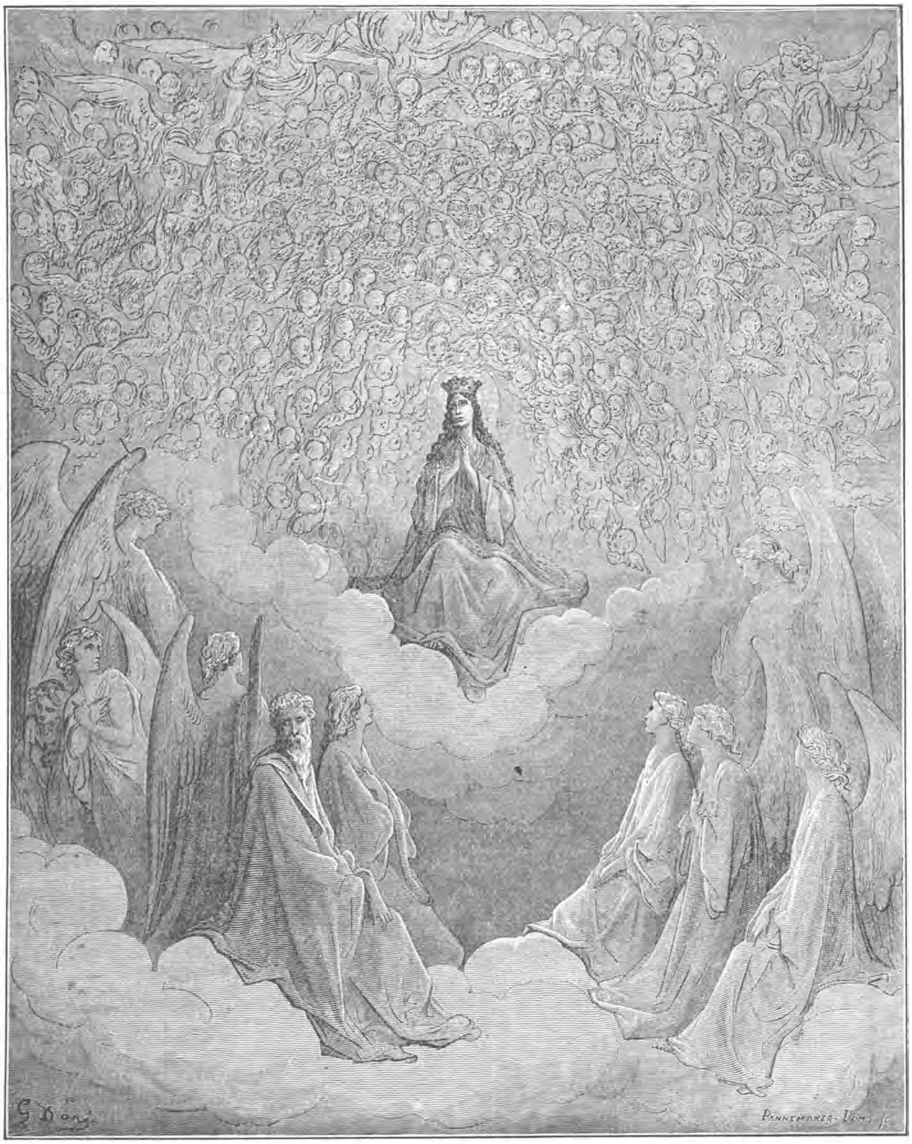

„Maar zie de cirkels tot de verste rangen,
Tot waar zij der Vorstinne plaats omringen,
Om wie — Haar onderworpen — vroom zij hangen". —
Z XXXI v 115-118

onthoofding in den Limbus twee jaar op Christus moest wachten (Zie I Z IV v. 62, II Z XXII v. 151). Onder hem volgen (v. 35) de stichters van geestelijke orden (Zie Fig. II i, j, k, l). Dat Dante Benedictus al op Saturnus ontmoette (Zie Z XXII v. 28) bewijst, dat, ofschoon alle heiligen in de Roos hun zetel hebben, zij zich naar willekeur in den hemel verplaatsen en zich er overal kunnen openbaren. Thom. v. Aq. sprak in Z XI v. 43 over Franciscus. Zij zetten het werk van Johannes voort om het volk tot ontvangst van Gods heils-besluiten bereid te maken (Lucas I, v. 17). Augustinus (v. 35) van Tagasta, geb. 354, was reeds jong leeraar in de rhetorica te Rome en Milaan en bekeerde zich tot het Christendom. Hij werd bisschop van Hippo en stierf in die waardigheid in 426. Hij was een der grootste leeraars der Kerk en Dante las veel van hem o. a. zijn Confessiones en de Civitate Dei (Zie Conv. I, 2, 4, IV 9, 21, Mon. III 4, Epist. VIII 7. X 28). V 32, 34, 36 corr. m. Z XXXI v. 65, 67, 69 ter verg. der kringen van de Roos en m. de v. daar aang. N 3. V 35, 37, 39 corr. m. Z XXXI v. 95, 97, 99 ter verg. van de draagkracht van Dante's blik met dien van God en m. de v. daar aang. N 5. V 38 beteekent, dat evenveel christelijke als joodsche heiligen de Roos moeten vullen. Onder de lijn (v. 40), die de beiden halfronden van de Roos snijdt (Zie Fig. II) en er dus een kruis in vormt, zijn de kinderen, die niet door eigen verdienste zalig werden maar door die van Christus onder voorbehoud, dat òf hun ouders geloofden in Zijn komst òf dat die ze lieten besnijden of doopen (v. 76-84). In de H. Roos zijn alweer als in den Boom der Kennis (Zie II Z XXXII N 5.) de vorm van Cirkel, Kruis en Graal, successievelijk als symbolen van den Vader, den Zoon en den H. Geest te herkennen, de Cirkel in den omtrek, het Kruis in de verdeeling, de Graal in den omvang, daar de Roos als een reusachtig amphitheater den bekervorm heeft. Dezen ziet men ook terug in de standen der vleugels van Satan bij wijze

van ironische tegenstelling, en wel ongestadig, omdat hij de wieken voortdurend beweegt. Ook het laatste is hier demonisch bedoeld. Men ziet er den Graal in bij wijze van gaffelkruis, waar ze zijn geheven in de h o o g t e als molenwieken (Zie I Z XXXIV v. 6), het Kruis, als ze strekken in de b r e e d t e als vogelveeren (Id. v. 46-49) en een Cirkel, eer hij ze van voorwaarts in de l e n g t e achteruit brengt (Id. v. 72). Aldus zijn ze met bewegingen in de 3 afmetingen weergegeven gelijk de 3 Cirkels van den Bol, die de H. Drie-Eenheid voorstellen en die door hun onderlingen stand door den Boom der Kennis gaan (Zie II Z XXXIII N 9). V 38, 40, 42 op e d e, e z e n over die kinderen corr. m. dezen Z v. 5. 7, 9 op e d i, e z e n, over Maria, Rachel en Beatrix, door verdiensten zalig, tot tegenst. en m. de v. hier aang. N 1. V 41, 43, 45 corr. m. Z XXXI v, 71, 73, 75 ter verg. dezer indeeling hier en op aarde en m. de v. daar aang. N 3. V 44, 46, 48 op o l t e, o g e n, waarin Bernardus hem zegt op de gelaatstrekken te letten, corr. m. Z XXVII v. 131, 133, 135 op o l t a, o g e n, waarin gezegd wordt, hoe men op aarde voor den vollen wasdom zijn onschuld verliest tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 5. L e g a m e (band) vrij vertaald door b o e i (van ijzer) ter wille van het rijm en voor de corr. op k l o n k e n (v. 51). V 50, 52, 54 op a m e, a g e n, over het ontbreken hier van alle droefheid en begeerte (honger), corr. m. I Z I v. 107, 109, 111 op a m e, a g e n, over den Wolf en m. III Z XIX v. 26, 28, 30 ter verg. van de zielstoestanden der engelen hier en van Dante op Jupiter en m. de v. daar aang. N 3. (Zie Apocal. VII 16, XX 14). V 53, 55, 57 op i t o, e g e n, over de vastheid en zekerheid hier, corr. m. I Z I v. 1, 3 op i t a, e g e n over Dante's dwaalweg, en m. III Z XXVII v. 85, 87, 89 op i t o, e g e n over zijn wissen tocht langs den hemel volgens den loop der Zon tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 4.

[3]) V 58-76. V 56, 58, 60 corr. m. Z XXXI v. 140,

142 ter verg. van zijn stijging met die van deze kinderen naar de mate der genade en m. de v. daar aang. N 4. V 66 vindt men terug bij Lombardo, Sentent III 32. De tweede helft beteekent: Hier heeft men alleen op de werking der Voorbeschikking te letten en er niet verder over te redeneeren. Zie voor v. 67-73: Malachia I 2-3, Paulus, Rom. IX 11-13. Die kinderen zijn door de kracht des roependen (God) bewaard gebleven (Zie ook Thom. v. Aq. S. P. I, Qu. XXIII, art. 3). Van v. 67-73 is de beteekenis: God is omringd door deze kinderen niet naar hun eigen verdienste maar in rangorde naar de meerdere g e n a d e, die zij ontvingen gelijk op aarde Jacob dichter bij Hem stond dan Esau, hetwelk bij deze tweeling-broeders gekenmerkt was (v. 69) door hun verschil van haarkleur (Gen. XXV v. 21-26). Rebecca beviel eerst van Esau, die ruig was en rossig, en toen van Jacob; daar het was of zij, nog niet geboren, al twistten, vroeg zij licht aan den Heer. Deze openbaarde haar, dat zij in zich de vaders van twee volken droeg, waarvan het eene over het andere zou heerschen. (Zie uitvoeriger Cas. p. 849.)

[4]) V 76-94. V 77, 79, 81 op u t e, o e d e n, waarin gezegd wordt, dat de besnijdenis die kinderen de zaligheid waarborgde, corr. m. Z XXXI v. 80, 82, 84 op u t o, o e d e n, over het verblijf der kinderen in den Limbus na Christus' komst tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 4. (Zie Thom. v. Aq. S. P. I 2ae Qu. LXXX, art. 5 en voor v. 79-82, Thom. v. Aq. S. P III Qu LXX. art. 2). V 80, 82, 84 corr. m. Z XXXII v. 11, 13, 15 ter verg. van hen stijgend als gedoopten met deze niet-gedoopten in den Limbus en m. de v. daar aang. N 1. A a n s c h ij n (v. 85) is dat van Maria. V 83, 85, 87 corr. m. Z XIX v. 104, 106, 108 ter verg. van Maria's schoonheid met die van Christus en m. de v. daar aang. N 6. V 90, 92, 94 op a n t e, e k e n, waarin Bernardus hem begint te onderrichten, corr. m. dezen Z v. 1, 3 op a n t e, e k e n, waarin hij meer onderricht is ter verg. en m. de v. hier aang. N 1.

[5]) V 94-115. Die liefde (v. 94) is Gabriël, die tot Maria sprak: Wees gegroet Maria, vol genade (Lucas I v. 28, III Z XXIII v. 97-108). V 95, 97, 99 corr. m. Z XXXI v. 59, 61, 63 ter verg. van de vreugd over de eene en de andere nadering en m. de v. daar aang. N 3. Daar stonden, zonden (v. 100, 102) ingelascht. V 98, 100, 102 corr. m. Z XXIX v. 86, 88, 90 tot tegenst. van Bernardus, een ware heilige met dwalende theologen en m. de v. daar aang. N 5. V 101, 103, 105 corr. m. Z XXX v. 119, 121, 123 ter verg. van den gloed van Johannes en Gabriël en m. de v. daar aang. N 8. Z 104, 106, 108 op ina, ingen, waarin hij zegt, dat Bernardus evenveel heller lichtte door Maria als de morgenster door de Zon, corr. m. dezen Z v. 35, 37, 39 op ino, ingen, over de toenemende schoonheid der Roos ter verg. en m. de v. hier aang. N 2. V 107, 109, 111 corr. m. Z XXIII v. 107, 109, 111 ter verg. van de schoonheid van Maria hier en ginds en m. de v. daar aang. N 4. Dit moest voor corr. der rijmen vrij vertaald worden om dit met den naam Maria door het werk tot het laatste toe vooral vol te houden. Hier in de H. Roos, zou het anders het meest een gebrek wezen. E sí volem che sia, wil zeggen: En onze wil (één met Gods wil) geschiedde. In v. 110, 112, 114 op alma, waarin Christus het Godsrijk op aarde wil brengen door Zijn Zoendood is tegenstelling met den reus Nimrod in I Z XXXI v. 65, 67, 69 almi, daar hij door spraakverwarring oneenigheid stichtte. De corr. der rijmen was voor mij in het Hollandsch onmogelijk gelijk in Z XXII v. 143, 145, 147. De engel Gabriël (v. 109) bezit alle gaven, die een schepsel kan wenschen en de zaligen vinden juist in die vereeniging bij hem ook hier hun geluk.

[6]) V 115-133. V 113, 115, 117 corr. m. Z XXXI v. 62, 64, 66 ter verg. van Bernardus met de andere heiligen en m. de v. daar aang. N 3. Die twee (v. 118) zijn Adam, de Vader aller menschen, en Petrus als Stedehouder

van Christus, die van de verloste Menschheid. Augusta is Maria, hier met een Romeinsche keizerinne-naam genoemd; het beteekent: Verhevene. Deze toevoeging is gelijksoortig met die van Imperator (Augustus) voor Christus: Il Veltro (Zie voor Adam en Petrus, Fig. II m, n.). V 116, 118, 120 corr. m. Z XXX v. 14, 16, 18 ter verg. van de heerlijkheid van Adam en Petrus met die van Beatrice en m. de v. daar aang. N 1. In v. 127 wordt Johannes, de Evangelist, aangewezen, die de rampspoedige tijden van Christus' Bruid voorzag in zijn Openbaring (Zie Fig. II, o). V 124, 126, 128 corr. m. Z XXIV v. 35, 37, 36 ter verg. van Petrus' waardigheden en m. de v. daar aang. N 2. Terzijde van Adam (v. 130) zetelt Mozes (Zie Fig. II p. Exod. XVI v. 13-15).

[7]) V 133-152. R i t r o s a, k o p p i g (v. 132) slaat op de Hebreëen (Exod. XXIII v. 9). V 131, 133, 135 over Anna, de moeder van Maria (Zie Fig. II, r), corr. m. Z XII v. 80, 82, 84 ter verg. van Dominicus met Anna en met de Hebreëen, die stoffelijk manna vroegen. Lucia is de maagd en martelares en Dante's beschermheilige, de gratia illuminans, die met Beatrice tot zijn redding samenwerkte (Zie I Z II v. 97, 113, Fig. II q). V 134, 136, 138 corr. m. Z XXVII v. 137, 139, 141 ter verg. van Dante's afdwalingen met die der Menschheid (Zie I Z I v. 61) en m. de v. daar aang. N 5. Daar zijn Reis hier in den 99[en] Zang der Commedia haast eindigt, breekt hij hier de verdere beschrijving der Roos af. V 140, 142, 144 op o r e, e f f e n, waarin hij nu zijn oog op de eerste Liefde, God, (Zie I Z III v. 6 N 2) wil richten, corr. m. Z XXXI v. 17, 19, 21 op o r e, e f f e n, ter verg. van den gloed der engelen hier met dien van den H. Geest en m. de v. daar aang. N 2. U i t d e e z' S f e r e n (v. 147), ingelascht. V 143, 145, 147 op e t r i, e e r e n, waarin hij gemaand wordt het oog tot God te heffen, corr. m. II Z XIX v. 95, 97, 99 op e t r i, e e r e n, waarin beschreven wordt, dat Paus Adrianus V met het gelaat ter aarde

ligt op den Berg tot tegenst., een zelfde contrast als van de H. Roos en den Omgang der Simonieten in de Helle-Roos aan het slot hier van Z XXX. V 146, 148, 150 op arte, eiden, waarin hij hoort, dat hij wellicht anders zal dalen in plaats te stijgen, corr. m. Z XXXI v. 128, 130, 132 op arte, eiden, over de engelen in hun vlucht om Maria tot tegenst. en m. de v. daar aang. N 6. In die regionen (v. 151) ingelascht. Z 149, 151, op one, onen, waarin Bernardus Dante vraagt hem in zijn liefde te volgen d. i.: in gedachten met hem mee te bidden, corr. m. Z XXXI v. 71, 73, 75 op ona, onen, waarin Dante zegt, dat Beatrice hoewel verder van hem af, toch even goed hier zichtbaar bleef ter verg.: hem te volgen met den geest en haar met den blik en m. de v. daar aang. N 3. (Zie voor v. 151 C. Cavedoni Opusc. Dante N° 29, 30, 3ª ed. Modena 1865).

ZANG XXXII

NEGENDE KRING

De Heilige Roos
De Heiligen van het Oude en Nieuwe Verbond

1 Bij hem als peinzer, naar 't hem heeft geleken,
Is vrij d' idee leeraar te worde' ontsproten;
En hij ving aan deez' heilige taal te spreken:

4 „De wonde, die Maria heeft gesloten
En heelde, heeft schoone' aan Haar voet gerezen
Geopend en Zij heeft die toe gestooten.

7 Op rang der derde zetels hier van dezen
Zit Rachel, die zich onder haar moet stellen
Met Beatrix, naar 't klaar Uw blik zal wezen.

10 Sara, Rebecca, Judith, zij, te tellen
Als 's Zangers voorzaat, hij in rouw te' ontwaren
Om daad, die 't *Miserere!* op deed wellen:

13 Van trede kunt tot trede ge' op die staren
Afdalend — naar 'k met eigen naam 't reeds zeide —
De Roos omlaag met zijne blare' in blaren.

16 En van de zevende' af van boven breiden
Zich die der joodschen, naar ze' omlaag ook hellen,
Die alle bladen zoo in tweëen scheiden,

19 Omdat, alnaar de blik omhoog wou snellen,
Naar het Geloof in Christus, 't zich als muren
Langs deze heil'ge trede' er in zou stellen.

22 Van daar, waar ge' op de Bloem als rijp kunt turen
In al zijn blaren, ziet ge' als zetels heden
Die 't G'loof in Christus — komend — kon besturen.

25 Van ginds, waar leege plaatse' er tusschen breeden,
Staan zij, die hier in halve cirkels blaken,
Wier blikken ten gekomen Christus gleden.[1])

28 En naar de glorie-zetel 't hier kan maken
Der Hemel-Donna en zich d' and'ren scharen
Daaronder, dat zóó'n scheiding hier gerake,

31 Zoo is die van Johannes te ontwaren,
Zoo heilig in woestijn en martelstonde
En lijdend in de Hel daarna twee jaren.

34 Franciscus, Benedictus, hier gevonden
Met Augustinus kon ond'r 'm bedingen
Zoo'n deel met and're' omlaag in ronde' op ronde.

37 Ziet nu, hoe ver Gods raadsbesluiten gingen,
Want d' eene' als d' and're zijde' is uitgelezen
Deez' Tuin gelijk te vulle' in kringe' op kringen.

40 Weet van den rand omlaag, waar 't midden deze
Dóór trekt der twee gescheiden regionen,
Kan geen door eigene verdienste' er wezen.

43 Door die van and'ren met beding vertoonen
Zich al die geesten hier, het lijf onttogen,
Vóórdat een recht begrip ze hier deed wonen.

46 Gij hebt wel tot herkennen het vermogen
Der stem van kind'ren, hoe hun trekken blonken,
Zoo gij tot goed zien, luist'ren wordt bewogen.

49 Gij twijfelt; stoornis heeft Uw taal 't geschonken,
Maar wordt door mij van sterken boei ontslagen,
Waarin spitsvondigheden vast U klonken.

52 Zoover in dit gebied de blikken dragen,
Is géén plaats voor toevalligheid gelegen,
Ook niet voor droefheid, dorst of hongerknagen.

55 Door d' eeuw'ge wet is vastheid hier verkregen
Voor wàt ge' ook ziet, dat gij het juist kunt achten,
Gelijk een ring om vinger is gezegen.[2]

58 Niet sine causa is, dat hierheen jachtten
Die zielen-scharen naar het ware leven,
Die 't tot meer, mind're volmaking brachten.

61 De Vorst, door wien dit Rijk nu is gegeven
Zoo'n liefde' en zoo'n lust, dat geen wil bij machte
Is door vermetelheid naar méér te streven,

64 Laat al die geesten, door Hem voortgebrachten,
Voor Zijn blijde' aanblik Zijn genade' ontvangen,
Verschillend; hier zij 't wèrk genoeg te achten.

67 De Schrift kon hier uitdrukking voor erlangen
En klaarheid, die 't verhaalt van die tweelingen
In toorn, toen 't moederlijf ze kon omprangen.

70 Zoo, naar de haarkleur toont, hoezeer ze' ontvingen
Zoo'n gratie, heeft zich 't hoogste Licht omslongen
Van krans, zóó dat de besten 't dichtst 't omringen

73 Dus niet door hun verdienste' er toe gedwongen
Zijn zij in rangen met verschil verheven,
Slechts door 't verschil, d' eerste' aanleg al ontsprongen.[3])

76 Voor d' eerste Eeuwen — met onschuld daarneven —
Was voor het heil voldoende te bevroeden:
't Geloof, dat slechts de ouders was gebleven.

79 Maar toen de eerste tijden henen spoedden,
Besneed men, dat op onschuld-wieken zwonden
De knaapjes, wat als deugd hun kwam ten goede,

82 Maar sinds 't aanbreken der genade-stonden
Werd zonder den volkomen doop van Christus
Die onschuld ook omlaag gedoemd gevonden.

85 Maar hef den blik naar 't aanschijn, dat op Christus
Het meest gelijkt, want dit zal U bereiden
Door Zijn klaarheid tot het zien van Christus."—

88 Ik zag daarover zulk een regen breiden
Van vreugd, getorscht in heil'gen in deez' streken,
Geschapen om hun vlucht zoo hoog te leiden,

91 Dat alles, waarheen 'k vroeger had gekeken,
In mij niet zoo'n bewondering kon verwekken
En géén te voor had zóó me' op God geleken.[4])

94 Diè liefde zong, die 't eerst tot haar wou trekken:
„Ave Maria, gratia plena" — gene,
Die voor haar toen de wieken uit wou strekken.

97 En op het goddelijk gezang vereenen
Hun antwoord alle' in 't zalig Hof in 't ronde,
Dat hooger glans 't elks aanschijn kon verleenen.

„O heil'ge vader, mij bereid deez stonde
Tot dalen van deez' zoete plaats te tijgen,
Door d'eeuw'ge keus tot zet'len daar gezonden :

Wie is die Engel, zulk een vreugde eigen,
Die onze Koningin toedringt zijn oogen
In liefde, dat hij schijnt als vuur te stijgen?" —

'k Wou vragen er ter leering toe bewogen
Van hem, die glans ontleende aan Marië,
Naar zonne-stralen d'uchtend-ster toevlogen.

Hij: „Ziel nog engel onzer Hierarchiëen
Heeft zich in wisheid, blijheid méér bevonden.
't Zij zoo, naar onzer wenschen harmoniëen.

Want hij is 't, die de palm uit 's hemels ronde
Droeg naar Maria, toen de Zoon des Heeren
Zich wou beladen met last onzer zonden. [5]

Maar dat, wijl 'k ga en spreek Uw oogen keeren
Omhoog, Uw aandacht de patricieërs trekken
Van 't vroomst, 't rechtvaardigst Rijk van deze Sferen.

Die twee zijn 't zaligst, die deez' zetels dekken,
Daar zij zich 't dichtste aan Augusta rijden;
't Zijn, wie deez' Roos als tot twee wortels strekken.

Hij, die haar buurman is ter linkerzijde,
Is deze Vader, door wiens stoute bete
Het Menschdom zooveel bitterheid moest lijden ;

Rechts is die Vader van de Kerk gezeten,
Wien Christus 't sleutel-paar vertrouwde' als gave
Der schoone Bloem, wat Hij hem waardig heette.

127 Hij, wiens blik d'ernst der tijden al kon staven —
Voordat hij stierf — der schoone Echtgenoote,
Die met de lans en nag'len werd tot have,

130 Zit naast hem; aan de and're zijde stoote
Uw blik op dien gids; onder hem heeft 't manna
't Ondankbaar, roerig, koppig volk bevloten. [6])

133 En tegenover Petrus zetelt Anna
Om 't schouwen van Haar Dochter zoo tevreden.
Dat 't oog niet roert om 't zingen van Hosanna

136 En over Vader, 't rijkst aan stamboom heden,
Zit Lucia, die Uw Donna heeft bewogen,
Toen gij de brauwen boogt ten val beneden.

139 Maar daar de tijd Uws drooms dra is vervlogen,
Moet 'k hier als goede snijder 't eind beseffen.
Die 't kleed maakt, naar het laken 't kan gedoogen.

142 Laat ons den blik naar d'eerste Liefde heffen,
Dat ge' U daarvan doordringt bij 't opwaarts keeren,
Dat Haar flits, naar het mog'lijk is, zal treffen.

145 Wis, dat gij niet bij 't kleppen van Uw veeren
T'rug gaat, wellicht in waan ze' omhoog te spreiden:
Krijgt, biddend — gij genade uit deez' Sferen.

148 Genade, die tot hulp voor U kan leiden;
En wil bij 't volgen mij zoo'n liefde toonen,
Dat, wat 'k zag, van Uw hart niet zij gescheiden."—

151 Hij zond déèz' heil'ge beê door die regionen :[1])

ZANG XXXIII

INHOUD

Bernardus heft een bede aan tot Maria, opdat niets den Dichter meer verhinderen zal de Heilige Drie-Eenheid te aanschouwen, die hij als het toonbeeld of voorbeeld van de gansche Schepping mag zien. Dan ontwaart hij in drie Cirkels, een wit, een goud en een rood loodrecht op één middelpunt in elkaar staande en dus een Bol vormend: den Vader, den Zoon en den H. Geest. In het gouden cirkelvlak ziet hij den God-Mensch en terwijl hij zich nog machteloos voelt deze vereeniging van het oneindige en het eindige in Hem te begrijpen, treft hem als hoogste genade een bliksem, die hem dit vermogen verleent. Dan is het toppunt van zaligheid bereikt en daalt hij weer ter aarde.

TOELICHTINGEN

[1]) V 1-40. Het gebed van Bernardus tot de H. Maagd, (v. 1-40) bestaat evenals in het oorspronkelijke uit correspondeerende rijmen (Zie voor genoemd gebed: Bernardus, Sermones in Advent. II 4, trad. di. D. Casalca). Door Gods Vermogen (v. 1), ingelascht. V 1, 3 corr. m. Z XXXII v. 134, 136, 138 ter verg. der reddende kracht van Maria en Lucia en m. de v. daar aang. N 7. Het doel (v. 3) is de Redemptie (Zie Conv. IV 5). V 2, 4, 6 op ura, uren, waarin Bernardus zegt, dat Zij door Haar adeldom waard werd de Moeder Gods te worden, corr. m. Z XXXII v. 20, 22, 24 op uro, uren, waar de eene helft der Roos als volbloeid wordt beschreven, ter verg. van

beider rijpheid en m. de v. daar aang. N 1. (Zie voor v. 2, Lucas I v. 48). V 5, 7, 9 corr. m. Z XXXII v. 140, 142, 144 ter verg. van Haar liefde en de zijne en m. de v. daar aang. N. 7. V 8, 10, 12 corr. m. Z XXXI v. 107, 109, 111 ter verg. van Christus' en Maria's liefderijkheid en m. de v. daar aang. N 5. V 11, 13, 15 corr. m. Z XXII v. 101, 103, 105 ter verg. van Dante's onmacht daar met die van anderen zonder Maria's bescherming en m. de v. daar aang. N 5. V 14, 16, 18 op orse, oren, waarin hij zegt, dat men zich altijd tot Maria om genade moet richten, corr. m. Z XXIX v. 95, 97, 99 op orse, oren, over de onzekerheid van den stand van Zon en Maan bij Christus' dood, waarmee sommigen geestelijken de leeken destijds verbijsterden tot tegenst. dier priesters en Maria en m. de v. daar aang. N 5. Zij corr. ook m. Z II v. 5, 7, 9 op orse, oren, waarin hij zegt, dat de Muzen, Minerva en Apollo hem zullen bijstaan op zijn tocht door den Hemel als met een schip gelijk Ulysses naar het W. H., terwijl de Beeren als sterren hem daar den weg zullen wijzen. Indirect duidt hij hier dus Maria wéér aan als Stella maris. V 17, 19, 21 op ate, aren, over Maria's goedheid en medelijden corr. m. I Z III v. 5, 7, 9 op ate, aren, over het onverbiddelijke opschrift op de Poort van de Hel tot tegenst., m. III Z XXXI v. 83, 85, 87 op ate, aren, over Beatrice's goedheid ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. V 20, 22, 24 corr. m. Z XXVIII v. 32, 34, 36 ter verg. der stijging der Kringen in snelheid en Dante's hoogte des geestes en m. de v. daar aang. N 2. V 23, 25, 27 corr. m Z XXXII v. 77, 79, 81 ter verg. van de besnijdenis als waarborg van zaligheid vóór Christus' komst met die door Maria's voorbede en m. de v. daar aang. N 3. V 26, 28, 30 corr. m Z XXXI v. 98, 100, 102 ter verg. van tweeërlei liefde van Bernardus en m. de v. daar aang. N 5. V 29, 31, 33 op eghi, eden, waar Bernardus Maria bidt Dante te verheffen tot God, corr. m. Z XXIV v. 26, 28, 30 op eghe, eden,

waar Petrus verklaart, dat Beatrice hem omlaag riep tot tegenst. V 32, 34, 36 op oi, ichten, waarin Bernardus Maria vraagt Dante te bewaren, corr. m. II Z XI v. 8, 10, 12, waar de zondaars om behoud smeeken ter verg. van hun onmacht met Haar vermogen, m. III Z XXII v. 11, 13, 15 op oi, ichten, waarin Beatrice zegt, dat hij op Saturnus den zang der heiligen nog niet hooren mocht, omdat dit hem dáár te machtig zou zijn, ter verg. met Dante's onmacht daar en m. de v. daar aang. N 1. V 35, 37, 39 corr. m. Z XXXI v. 89, 91, 93 ter verg. van Beatrice's macht met die van Maria en m. de v. daar aang. N 4.

[2])V 40-67. V 41, 43, 45 corr. m. Z XXVIII v. 86, 88, 90 ter verg. van de klaarheid van Maria's oogen met den gloed van vonken (engelen) om God en m. de v. daar aang. N 6. V 44, 46, 48 corr. m. Z XXXII v. 113, 115, 117 op io, eeren, ter verg. van het schouwen naar de heiligen met dat naar God en m. de v. daar aang. N 5. Van beneden (v. 52), aan gegleden, (v. 54), ingelascht (Zie voor v. 54. Thom. v. Aq. S. Th. P. I Qu. XVI art. 5). V 50, 52, 54 op era, eden, over God als zich zelf geheel doorgrondend corr. m Z XXX v. 59, 61, 63 op era, eden, waar hij een lichtvloed ziet als een rivier ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. V 53, 55, 57 corr. m. Z XXVI v. 29, 31, 33 ter verg. van de macht van Gods Licht hier en ginds en m. de v. daar aang. N 2. V 56, 58, 60 op edo, ezen, over de gewaarwording van Gods licht als na een vergeten droom, waarvan het beeld week maar het gevoel bleef, corr. m. Z XXXII v. 5, 7, 9 op edi, ezen, die den zetel van Beatrice, Rachel en Maria aanwijzen ter verg. hunner heerlijkheid met die van God en m. de v. daar aang. N 1. V 59, 61, 63 op essa, oten, waarin hij zegt, dat van zijn visie haast niets overbleef, corr. m. Z XXVIII v. 20, 22, 24 op esso, oten, waar hij God op een afstand ziet als een Punt ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. V 62, 64, 66 op illa, onken, waarin

hij zegt, dat zijn visie hem overweldigde, corr. m Z XXXIII v. 89, 91, 93 op illa, onken, waarin hij duizelde van het aantal vonken (engelen om God) ter verg. en m. de v. daar aang. N 2. De Sibylle van Cumae (v. 66) schreef haar voorspellingen op bladeren, die de wind verstrooide (Zie Virg. Aen. III 440-451).

[3]) V 67-97. Hier begint de visio beatificans, de aanschouwing van God. V 68, 70, 72 op ente, even, waarin hij God om taal bidt, die zijn aanblik zal bewaren voor de toekomstige Menschheid, corr. m. Z XXXII v. 56, 58, 60 op ente, even, waarin gezegd wordt, dat de zalige kinderen om een bepaalde reden in de H. Roos geplaatst zijn ter verg. met de plaats, die hij daardoor op aarde wenscht in te nemen als Dichter en m. de v. daar aang. N 3. V 71, 73, 75 corr. m. Z XXIII v. 137, 139 ter verg. en m. de v. daar aang. N 4. Toch (v. 78), duidelijkheidshalve ingelascht. V 77, 79, 81 op ito, egen, waarin hij vreest te verdwalen, als hij ondanks de felheid van het Licht de oogen afwendt, corr. m. I Z I v. 1, 3 op ita, egen, waar hij verdwaald was in het Woud, tot tegenst., m. Z XXXII v. 53. 55, 57 op ito, egen, waar Bernardus zegt, dat in de Roos alles vast en zeker is en m. de v. daar aang. N 2. Terwijl hij van andere lichten de oogen kon afwenden, is hem dit bij Gods Licht onmogelijk (v. 76-79). Daar Dante's gezichtsvermogen beperkt was en dit Licht onbeperkt is, verteerde het als het ware zijn oogen (v. 84). Z 83, 85, 87 op erna, ijken, waar hij in God alles door den band der Liefde ziet saam gehouden als bladen in één boek, corr. m. Z XXX v. 122, 124, 126 op erna, ijken, over de verdeeling der Roos ter verg. met God en m. de v. daar aang. N 5. V 88-93 beteekenen: Gelijk de geheele wereld en alles, wat zij bevat, de dingen en hun eigenschappen, de zelfstandigheden, (die in zich bestaan) en de toevalligheden, (die met de substanties verbonden zijn) van God uitgaan en Zijn volmaaktheden veelvuldig en gescheiden (multipliciter et

divisim) daarstellen, zoo is dit alles in God als in zijn werkende oorzaak (causa effectiva) eenvoudig en eenvormig (simpliciter et uniformiter) te voren vervat en tot één geheel door Gods goedheid en liefde verbonden. (Zie Thom. v. Aq. S. P. I Qu. IX art. 2). De zaligen erkennen de dingen in God als in hun causa effectiva; zij werpen tevens een blik in het groote wereldplan, waarin alles tot één organisch geheel hoort en deze erkenning maakt noodzakelijk een deel hunner zaligheid uit. Daarom zegt Dante, dat hij wezen en toeval en hun eigenaardig streven of werken als in één boekband hier vereenigd ziet. V 86, 88, 90 corr. m. Z XXVIII v. 14, 16, 18 ter verg. van Gods licht hier en daar en m. de v. daar aang. N 1. V 89, 91, 93 op odo, aken, waarin deze vereeniging van drie cirkels in een bol een knoop wordt genoemd, corr. m. Z XXXI v. 86, 88, 90 op odi, aken, waarin hij lichaam en ziel als in een knoop verbonden noemt, ter verg. Het eerste schip, dat zijn schaduw op het water wierp en daardoor Neptunus verbaasde, was de Argo, waarmede Jason en zijn gezellen naar Colchis togen om het Gulden Vlies te veroveren. Dit was in 1301 2524 jaar geleden. Neptunus' geest was 25 eeuwen lang hierover niet zoo verbaasd geweest, zoo geheel er in verloren, in lethargie, onbewogen (v. 94), wat de rest van zijn denkvermogen aanging, als Dante in één seconde bij het aanschouwen van God (Zie I Z XVII v. 96). Vanaf v. 98 begint de reeks der corr. rijmen tot en met v. 145, de aanschouwing van God, waarmee de 3 Cantieken der Commedia eindigen.

[4]) V 97-115. V 98, 100, 102 corr. m. dezen Z v. 68, 70, 72 tot tegenst. van de schoonheid van dit licht met die van zijn werk en m. de v. hier aang. N 3. (Zie Thom. v. Aq. S. P. I 2ae Qu. V, art. 4) V 101, 103, 105 corr. m. Z XXX v. 44, 46, 48 ter verg. van God en de H. Roos en m. de v. daar aang. N 2. Het doel van 's menschen wil is het eeuwig geluk, is God. Is hij bevestigd in Gods liefde, dan kan hij nooit meer naar iets anders staren en zijn zalig-

heid nooit meer verliezen (Zie Thom. v. Aq. S. P. II Suppl. Qu. V art. 4.) V 104, 106, 108 corr. m. Z XXVI v. 128, 130, 132 tot tegenst., daar de Natuur, nl. de taal hier te kort schiet, daar niet en m. de v. daar aang. N 5. V 107, 109, 111 op ante, eken, waar zijn taal hem gestamel schijnt bij dit gezicht, corr. m. Z XXXII v. 89, 91, 93 op ante, eken over den aanblik van Maria ter verg. en m. de v. daar aang. N 3. Dante komt hier tot het leerstuk der Drie-Eenheid. Het enkelvoudige beeld Gods vermenigvuldigde zich niet, maar Dante's gezicht werd zóó sterk, dat de eenige God zich voor hem in drieën scheen te ontvouwen. In de essentie er van zag hij drie kringen als driewerf iris in iris, de regenboog (v. 118) van drie kleuren nl: rood, die van den H. Geest (v. 119-121), goud: die van den Zoon, wit die van den Vader (Zie Z XXXI N 1) en één van omvang als drie eindelooze volmaaktheden, drie Cirkels, in één eindelooze: den Bol, als symbolen daarvan. De Zoon is het spiegelbeeld des Vaders (v. 118) en het uit beide stralende vuur is de H. Geest. De Vader is meer in het bijzonder de Deugd (Macht), de Zoon de Wijsheid, de H. Geest de Liefde (Zie I Z III v. 5, 6 N 2.) V 107, 109, 111 op avi, aven waar het licht één blijft, maar zijn gezicht beter wordt en hij er drie kleuren, drie cirkels, drie aspecten in ziet, corr. m. Z XXXII v. 124, 126, 128 op avi, aven, waarin Christus Petrus de Sleutels schonk ter verg. van de gunst, die Petrus en Dante erlangde en m. de v. daar aang. N 5. 't Mij deed staven (v. 112) ingelascht.

[5]) V 115-133 Reine (v. 115) ingelascht. V 113, 115, 117 corr. m. Z XXX v. 104, 106, 108 ter verg. van het licht, dat de top van het Primum Mobile kaatst van de H. Roos met dien Bol (en m. de v. daar aang. N 4. V 116, 118, 120 corr. m. Z XXXII v. 32, 34, 36 ter verg. dezer 3 Cirkels met de kringen der heiligen in de Roos en m. de v. daar aang. N 2. De weerkaatste Cirkel is de Vader, de weerkaatsende als spiegel: de Zoon, de vuurroode straal, die

de kaatsing bewerkstelligt: de H. Geest. V 119, 121, 123 corr. m. Z XXXII 101, 103, 105 ter verg. met den gloed van den engel Gabriël bij Maria en m. de v. daar aang. N 4. Zij corr. ook m. III Z I V 35, 37, 39 op oci, ijgen, waar van de plaats der lente-evening wordt gesproken, en waar vier kringen samenkomen en drie kruisen van Ecliptica Equator en Colurus ter verg. met de Cirkels van den Vader, den Zoon en H. Geest. V 122, 124, 126 corr. m. Z XXX v. 95, 97, 99 ter verg. van Dante's driewerf zien met dat der H. Drie-Eenheid van Haar zelve en m. de v. daar aang. N 4. In v. 125 begrijpt de Vader zich zelf, en wordt Hij door den Zoon begrepen, terwijl in v. 120 de H. Geest beide wederkeerig begrijpt en Hen elkaar begrijpen doet. V 125, 127, 129 op etta, achten, waar hij het heen en weer gaan van het licht des H. Geestes beschrijft, corr. m. dezen Z v. 101, 103, 105 op etto, achten over het goede, hier volmaakt vereenigd, ter verg. en m. de v. hier aang. N 4. V 128, 130, 132 op esso, oten, waar hij het menschelijk beeld in dezelfde kleur geschilderd ziet als de achtergrond, corr. m. dezen Z v. 59, 61, 63 op essa, oten, over de zoetheid uit zijn visie geboren ter verg. met het Godmenschelijk beeld, hier ontstaan in den tweeden Cirkel en m. de v. hier aang. N 2.

[6]) V 133-145. Hier schildert Dante in den tweeden Cirkel het geheim der Menschwording als tegenhanger van het mysterie der Drie-Eenheid. In de laatste is één Natuur en één Wezen in drie Personen, in het eerste twee Naturen in één Persoon, de volmaakte vereeniging van de goddelijke en de menschelijke Natuur van Christus. Hij moest dit gelaat gadeslaan, omdat de Mensch geschapen is naar Gods beeld en gelijkenis (Gen. I v. 26, 27). Naar de Kerk leert: id quod fuit, permansit, et quod non erat, assumpsit — Wat het, Christus wezen, was (God), bleef het en wat het niet was (de menschelijke Natuur) nam het aan. V 131, 133, 135 op ige, aren waar hij zegt, dat hij — evenmin als de wiskundige begrijpt, hoe iets

oneindigs : de omtrek van een cirkel een voortbrengsel is van iets eindigs: den straal — de Menschwording begrijpt, corr. m. Z XXXI v. 77, 79, 81 op ige, aren, waarin hij Beatrice op een afstand even goed ziet als vlak bij, ter verg. van dien aanblik met dien van God in den Mensch. Men denke er aan, dat de middeneeuwsche schilders, ook lateren als Rafael de heiligen, Christus en Maria vaak afbeeldden op een gouden achtergrond. Die Cirkel is van goud en ook het beeld van Christus zelf. Dit tóch te kunnen zien is voor Dante het mysterie. V 134, 136, 138 op ova, even, waar hij zegt aan dien wiskundige gelijk te zijn, corr. m. Z XXXII v. 107, 109, 111 op ove, even, waarin gezegd wordt, hoe Gods geest het Primum Mobile beweegt door Zijn Liefde en Deugd, tot tegenst., omdat hij hier nog voor een mysterie staat en hij daar een verklaring krijgt van Beatrice, en m. de v. daar aang. N 5. Zij corr. ook met III Z I v. 1, 3 op ove, even tot tegenst. van de disharmonie, het nog onverklaarbare voor Dante, met de harmonie der Sferen. Over de onoplosbaarheid van dit probleem spreekt hij ook in Mon. III 3, Conv. II, 14. V 137, 139, 141 op enne, onden, waarin hem een bliksemstraal treft, die dit mysterie oplost, corr. m. Z XXXII v. 80, 82, 84 op enne, onden ter verg. van dien tijd der genade voor de gansche Menshheid sinds Christus komst met het oogenblik, waarop hem dit te beurt valt en m. de v. daar aang. N 3. Zij corr. ook met II Z XXVII v. 119, 121, 123 op enne, onden, waar het hem zoo licht wordt, of hem vleugels aan het lichaam schieten, ter verg. van dien bovenmenschelijken geestestoestand met dien hier, in den hoogsten hemel. Hier is hij aan het einde van al zijn wenschen, zijn wil is één met Gods Wil, zijn begrip één met Gods begrip. V 140, 142, 144 op esso, ogen, waar zijn verbeelding machteloos blijkt dit weer te geven, corr. m. Z XXX v. 132, 134, 136 op ossi, ogen, waar hij door te veel licht Beatrice niet meer ziet, ter verg. dier gezichten en m. de v. daar aang. N 9. V 143, 145 op elle, erren, het

Leitmotief, waarin hij zegt, dat de H. Geest, de Liefde, hem weer ter aarde voert, corr. m. Z XXXI v. 26, 28, 30 op e l l a, e r r e n, waar hij zich richt naar het Drie-eenig Licht tot tegenst. met het aardwaarts dalen. Hij is na 6 uur de H. Roos en God aanschouwd te hebben, recht opstijgend, weer gedaald tot het Primum Mobile en wordt dan door den H. Geest bewogen, dus als de sterren, hetwelk het corr. rijm op e l l e aangeeft. Was hij recht naar den Louteringsberg gedaald en vandaar met het schip van den engel naar Rome teruggekeerd, dan had hij tot corr. rijmen op e t t o gebruikt om op andere wijze toch met e l l e als Leitmotief te eindigen. Maar Dante moet als overal de e e n v o u d i g s t e voorstelling gekozen hebben, dus niet langs dien weg. Als hij zich weer in het Primum Mobile bevindt, is het op het W. H. de avond van Zaterdag 2 April, nl. 6 uur. Met den hemel mee kringend als een ster, dus even snel als de Zon — hetgeen symbolisch zijn zaliging aanduidt — bereikt hij dan in dien Hemel een punt boven G. na 6 uur, waarmee hij het quadrant heeft doorloopen, dat met 3 anderen een cirkel vormt als beeld der Volmaking (Zie III Z I N 9.) Nu is hij volledig Adam, Priester en Koning. Als hij even snel als de Zon in de richting der Zon met den hemel beweegt, is het echter boven G. juist even laat als eerst boven L^3, dus daalt hij te G. om 6 uur. De eigelijke Reis duurde van Zaterdagavond 26 Maart tot Zaterdagavond 2 April, precies een week. Rekent men het etmaal van 25 Maart en het etmaal of een deel er van — vermoedelijk door Dante aangenomen om van den Ganges weer Florence te bereiken, zwevend over de aarde — mee, dan heeft de Reis 9 dagen geduurd. Ten slotte lette men er op, dat, als hij om 6 uur 's avonds G. bereikt, het te J. 12 uur is, m. a. w: als zijn Reis is volbracht, schittert de Zon weer boven het Oude Jeruzalem, terwijl zij bij het bereiken van het aardsche Paradijs, van de Sfeer der Zon zelf en van de H. Roos boven L^3 stond: het aardsche Paradijs, het Derde Rome, het Florence, de de Bloemenstad van het W. Halfrond, het Nieuwe Jeruzalem.

ZANG XXXIII

NEGENDE KRING

De Heilige Roos
Het Gebed van Bernardus
De Heilige Drie-Eenheid

1 „Maagd-Moeder, Docht'r Uws Zoons-door Gods Vermogen-
Ned'rig en hoog bove' alle creaturen,
Vast doel, dat d'eeuw'ge Raad steeds had voor oogen:

4 Gij maakt der menschen aard tot zulk een pure,
Dat niet te laag Zijn Maker 't kon beseffen
In zulk een wezen Zijn Geest neer te sturen.

7 In Uw schoot kon de Liefde zich verheffen,
Welks warmte', in eeuw'gen vrede' in kiem gedragen,
Aldus in deze Bloem is aan te treffen.

10 Als middagzon van liefde, aldus zagen
Wij dit en 't Menschdom in de aardsche sferen
Ziet als fontein van Hoop vol kracht U dagen.

13 Donna: men moet zóó krachtig, groot U eeren,
Dat wie niet U zoekt om gena, verloren
Is, als wie wensch wiekloos opwaarts doet keeren.

16 Uw goedheid komt niet slechts wie 't vraagt, verhooren,
Maar men slaat vrij'lijk — dat Gij 't laat weervaren —,
Gade', als dit niet geschiedde van te voren.

In U is deernis, medelij te' ontwaren,
Die met grootmoedigheid zich in U eenen,
Zóózeer als schepsel goeds in zich kan garen.

Ziet hem, die uit den diepsten Afgrond henen
Van 't Al tot hier de oogen op deed spoeden
Naar geesten-levens één voor één verschenen.

Hij smeekt: schenk deugd, genadiglijk te moede,
Zóóveel, dat zijne blikke', omhoog geweken,
Nog hooger staren naar het hoogste Goede.

En ik, nooit meer voor 't schouwe' ontbrand gebleken
Voor mij dan 'k 't was voor hem, zend al mijn beden
Tot U en bid niet schaars te zijn in 't smeeken.

Door U kan elke wolk van sterf'lijkheden
Voor hem verdwijnen door Uw bêe te richten,
Dat 't hoogst genot hem open zij gegleden:

'k Bid — Koningin — ook U, die goeds kunt stichten,
Naar Gij dit wenscht, dat na dit zien alomme
Zijn neigingen door U niet afwaarts zwichten.

Waak tegen elken menschendrang rondomme.
Ziet: Beatrix met zooveel zaal'gen keeren
Uw hande' ineen, omdat mìjn beden klommen." — [1])

Uit d' ooge', een lust, verheerlijkt door den Heere,
Gericht op hem, die sprak, kon ik ontwaren,
Hoe vrome beden Zij met gunst wil eeren.

Toen liet Zij naar het eeuwig Licht die staren,
Waarin geen g'looft, dat schepsel 't oog kan keeren
En hun vermocht aan klaarheid te' evenaren.

46 En ik, aan 't eind nu van al mijn begeeren,
Begon, nadat ik nader toe kon snellen,
Den brand van mijn verlangen op te teren.

49 Van Bernard — wenkend — zag 'k een lach ophellen,
Waarom ik opzag, maar mijn blikken deden
Al door mij zelf, naar zijn wil die wou stellen.

52 Want mijn gezicht, klaar wordend van beneden,
Kon meer en meer toen door den straal heen strekken
Van 't hoog Licht — uit zich zelf waar — aan gegleden.

55 Toen kon mijn visie hooger macht betrekken
Dan onze taal, dat door zóó'n aanblik deze
Bezwijkt en heug'nis 't niet weer op kan wekken.

58 't Is als wie droomend ziet, wien wat gerezen
Is, nog gevoel laat, — is de droom vervloten —
En 't and're niet t'rug in den geest kan wezen.

61 Zoo ben ik, want 't gezicht is gansch ontschoten
Haast mij, wijl me' in het hart nog druppels zonken
Der zoetheid, die toen hieruit is gesproten.

64 Zoo smelt de sneeuw, door zonnegloed geslonken,
Zoo zijn de blad'ren, op den wind vervlogen,
Waar der Sibylle' uitspraak op heeft geblonken.[2])

67 O opperst Licht, dat zóó hoog is onttogen
't Sterf'lijk begrip: dat Gij een schijn moogt geven,
Een weinig van, hetgeen ik had voor oogen,

70 En laat mijn taal tot zulk een macht nu streven,
Dat slechts één enk'le vonk van Uwe glorie
Aan het toekomstig Menschdom zij verbleven.

73 Want door 't weer te doen keeren in 't memorie
Door 't flauw in klank deez' verzen te bescheiden,
Beseffe méér men daaruit Uw victorie.

76 'k Meen, dat door scherpte, die ik had te lijden
Van fellen straal, 'k verbijsterd werd deswegen,
Zoo ik er d' oogen toch af dreef ter zijde.

79 'k Herinner mij, dat 'k méér moed heb gekregen,
Volhardend zoo, naar 'k meer den blik liet jagen,
Met d'eindelooze Deugd vereend gestegen.

82 O overvolle Gratie, die mij 't wagen
Deed het gezicht door 't eeuwig Licht te strijken,
Dat dit zijn macht in brand gansch heen deed vlagen.

85 In 't diep kon mij vereend voor oogen blijken
In één boek van der Liefde draad doorslongen,
Wat 't Al in bladeren slechts verdeeld doet prijken;

88 Weze' en toeval, betrekkingen ontsprongen
Daaraan, als 't ware, als verbonden zaken,
Dat 'k één Licht 't hier te noemen ben gedwongen,

91 De algemeenen kracht — meen 'k — zag ik blaken
Van dezen knoop, want als ik meer zal pogen
Naar breedheid, voel 'k mij meer tot vreugde raken.

94 Eén tijdstip was mijn ziel méér onbewogen
Dan vijf-en-twintig Eeuwen, toen d' ontstelde
Neptunus Argo's schaduw had voor oogen.[3])

97 Mijn geest, die vast hierheen de blikken snelde,
Is roerloos, gansch gespanne' er bij gebleven
In aandacht, dat steeds brand hiertoe ophelde.

100 Aan dit Licht voelt men zich zoo gansch gegeven,
Dat wenden om op nog iets anders te' achten
Onmog'lijk is: 't weerhoudt daarnaar te streven,

103 Daar 't Goede, waar ons neigen naar wil trachten,
Gansch daarin is, er buiten alle dingen
Gebrekkig slechts naar Zijn Volmaaktheid slachten.

106 Maar hier wordt mijn verhaal tot stamelingen
Eens kinds bij wat nog in mijn heug'nis steke,
Welks tong de borst nog laf'nis af zal dwingen.

109 Niet daar, wat 'k zag, op één beeld heeft geleken
In 't helle licht, waarin zich d' oogen laven,
Dat steeds is, naar 't te voren was gebleken,

112 Maar daar steeds sterker visie 't mij deed staven
Bij 't schouwen, dat 'k één ding naar mij zag schijnen,
Terwijl ik wisseling ontving als gave.[4])

115 In deez' Substantie, diepe, klare' en reine
Van 't hooge Licht zag ik drie Cirkels ronden,
Driekleurig en die één Inhoud omlijnen.

118 d' Een in den and're' — Iris in Iris — stonden
Zij — scheen 't — gekaatst; de derde leek te stijgen
Als vuur, gelijk'lijk alom uitgezonden.

121 O hoe slecht meld ik 't en wat zwakte' is eigen
Aan mijn opvatting! En, wat ik kon schouwen,
Is zoo, dat niet voldoet tot kortheid neigen.

124 O eeuwig Licht, dat U zelf zetel bouwen
Kunt, Zich slechts kent, verstaan door Uw gedachten,
Lief hebbend, lachend, die U kunt ontvouwen:

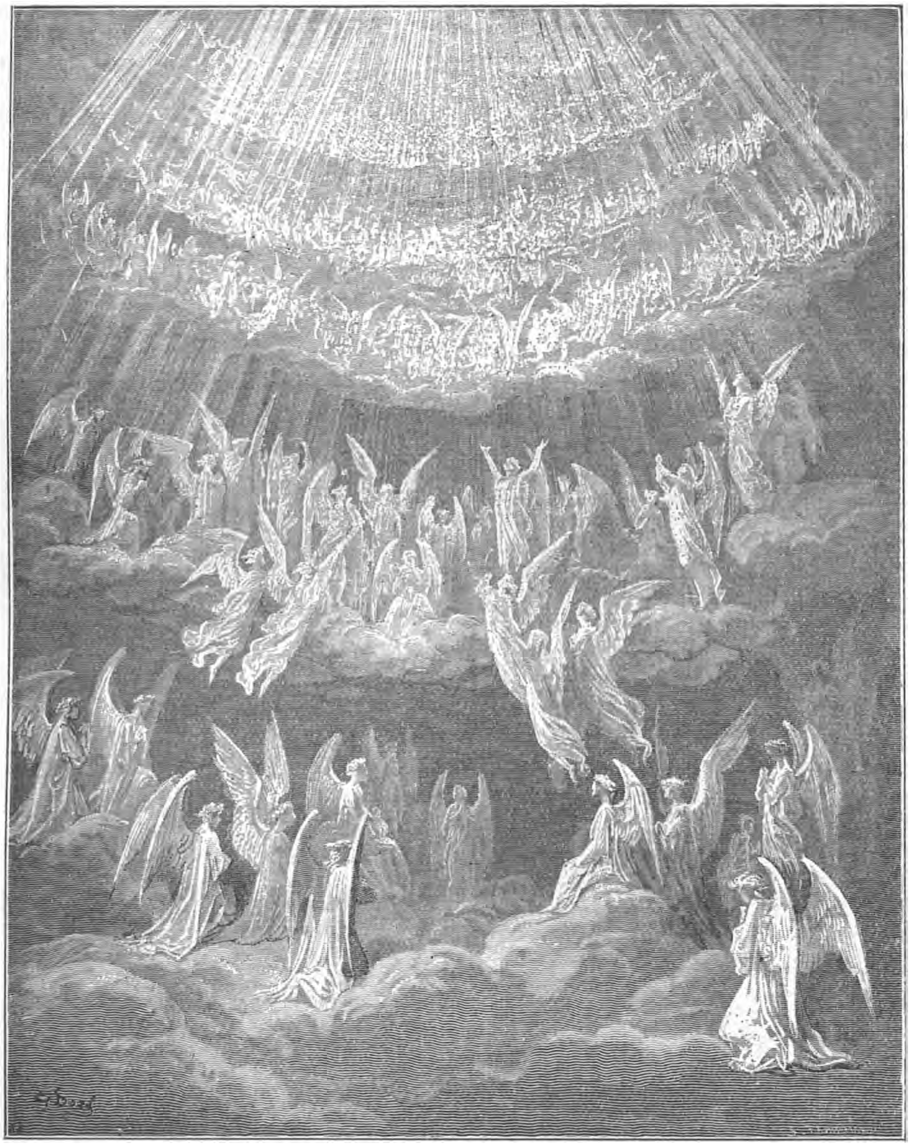

O opperst Licht, dat zóó hoog is onttogen
't Sterf'lijk begrip: dat Gij een schijn moogt geven,
Een weinig, van hetgeen ik had voor oogen.
Z XXXIII v 67-70

127 d' Omkreising, die in U naar binnen jachtte,
Scheen als het licht, in kaatsing t'rug gestooten,
Waarop mijn ooge' 'er rondom konden achten.

130 Daar binnen — van dezelfde kleur bevloten —
Scheen me' onze beelt'nis afgemaald te hellen
En 'k heb mijn blikken gansch er heen geschoten.[5])

133 Naar de meetkund'ge d'aandacht gansch blijft stellen
Op kring tot meten, 't hem niet vóór wil zweven,
Wat voor beginsel in zijn geest moest snellen,

136 Zoo ben ik bij dit nieuw gezicht verbleven:
Ik wilde zien, hoe 't beeld zich in die ronde
Verhield en hoe het plaats er zich kon geven;

139 Maar d' eigen wieken waren 't niet, die 't konden
Doen zien, waar' niet mijn geest daarbij doorvlogen
Van flits, die schonk, waarnaar mijn zinnen stonden.

142 Hier faalt de hooge fantasie 't vermogen,
Maar mijn begeerte' en willen keerde' al verre:
Naar-evenredig-rad, in 't rond bewogen: —

145 Liefde, die drijft de Zon en d' and're sterren.[6])

ERRATA

De tijd-symboliek in I Z I v. 37-43 is zevenvoudig maagdelijk, omdat ook het eerstelingschap geldt van week en maand. Dan staat die wel in betrekking tot de 5-voudige van den Boom der Kennis, maar meer tot die van de 7 Deugden in het aardsche Paradijs, hun samenvatting Beatrice en tot God, want gelijk alle getallen uit 1 worden afgeleid, komen alle zaken voort uit God. (III Z XV v. 55-58) De aanvang der Reis is 25 Maart 1301, maar in I Z I p. 5 en Z XXI N 1 moet staan, dat Dante bij het begin 36 jaar 2 maanden telde en dat Christus stierf in zijn 34e jaar. Toen waren er van de Christelijke jaartelling, naar Florentijnsche wijze gerekend, n.l.: sinds de Geboorte, verloopen: 3 maanden van 25 Dec. tot 25 Maart, die golden voor 1 jaar + 33 jaar, aanvangend op 25 Maart. De Romeinsche aanvang: 1 Jan. was toen niet meer algemeen. Op 1 April 1300 had Mars niet gestaan in de Tweelingen, maar naar danteske rekening in den Boogschutter, 180° westelijker, Jupiter niet in de Kreeft maar pas in de Tweelingen en Saturnus wel in den Leeuw, maar westwaarts van en onder Regulus, waar Dante hem 1 April 1301 bereikt. Want Saturnus stond op 1 April 1301 in de borst van den Leeuw (III Z XXI v. 13-16 N 1) en Mars kwam 553 maal onder de klauw van den Leeuw vanaf de Menschwording tot Cacciaguida's geboorte. (III Z XVI v. 34-40 N 1) Borst en klauw duiden één plaats aan: onder Regulus. Een klauw van den achterpoot van het beeld kan het niet zijn, want die valt buiten de 30° van het teeken en naar dit laatste maakt men berekeningen, dus is het de rechter voorpoot. Bovendien heette Regulus ook het hart van den Leeuw en wie rechtstreeks onder zijn invloed werd geboren, was van koninklijken aard, hetgeen dus hier slaat op Cacciaguida en door dezen weer op Dante zelf. Stond Mars op 1 April 1301 in de Tweelingen, dan moest hij in Sept. oostwaarts voorbij Regulus met Saturnus samenkomen: een historisch feit. (I Z XXIV N 21) Ergo is die stand der planeten geen fantasie. Dus is mathematisch bewezen, dat de Reis begon op 25 Maart 1301 en bovendien leent zich het begin van 1300 niet zóó tot de dubbele symboliek van het getal 1 als 1301. Gewoonlijk neemt men aan, dat de Zon nog opkomt in den Ram. Deze nominale stand vindt men op de figuren van de kaarten van Deel II, een verwaarloozing, die tijdelijk zeker wetenschappelijk geoorloofd is; op die van III is de stand de reëele. Nu werd het door Cas., Frat. en Phil., deze nogal voorgelicht door den sterrenkundige Lohrmann, voor-

gesteld als de reëele. Waar Dante zelf in II Z XXXII aanwijst, dat de Zon einde Maart in de Visschen stond, vertaalde ik 52-58 mechanisch juist, maar dacht door het voortdurend gespannen staren op den nom. stand, dat ik ook dáár de Ram zette, gelijk uit N 10 daar blijkt, want er staat foutief, dat de Zon in April al in den Stier terug loopt; dan loopt hij pas in den Ram terug. Juist omdat dit zoo eenvoudig is, achtte ik het — eerst te laat om het in den tekst te kunnen wijzigen — noodig dit nog te onderzoeken. De commentaren van Frat. en Phil. op die plaats stichten nog meer verwarring en Cas. zwijgt er. Door de praecessie van het lentepunt trad de Zon 136 v. Chr. in de Visschen, staat er nu nog in en gaat naar den Waterman over in 2011 à 12 na Chr. In de XIVe Eeuw was de Zon dus zoowat ⅔ van de 30° er al doorheen, en stond dus in dien tijd op 25 Maart al 20° westwaarts van den Ram, terwijl de Maan toen 20° westwaarts van de Weegschaal stond. Nu kan men de figuren met den nom. stand in D. II toch gebruiken, vooral omdat de stand van Zon en Maan ten opzichte van de Aarde dezelfde blijft, dus ook de indeeling van dag en nacht, die der uur-perioden en de daaruit afgeleide weg van Dante door de 3 Rijken. Ook voor Venus heb ik de stand op de Kaart van Deel III Fig. I 20° hooger westwaarts genomen minus de verplaatsing oostwaarts van 25 Maart tot 1 April. Ook van de andere planeten is de stand daar de reëele bij benadering, voor zoover dit werk het eischt. De indeeling der uren in de Hel is (Zie III Z XXX N 1 p. 435) ter correctie v. I Z XXXIV N 14, II Z IX N 1 p. 118, 119 die van de supplement-kaart van I: eerst een periode van 7 uur, dan 4 van 3 en 1 van 5, samen 24 uur. Lees:

I Z II v. 101 . . . en ze' is tot de plaats gegleden
en v. 103 Beatrix, ware Glorie Gods wat reden.—"
Klonk 't — laat U hem, die U zoo minde, wachten,
Die om U heeft den grooten hoop gemeden."
en II Z XXXI v. 128 . . . deugd schonk dan beneden
v. 130 En sinds is hij langs leugenweg geschreden,
v. 132 meden ter corr. op era, eden.

I Z XXIV N 1. Lees: Van 25 Febr. tot 25 Maart... en: Dan treedt het oogenblik in . . .

II Z II N 1 p. 19. Aan de Visschen is de Maagd tegenovergesteld. In de Herfst komt de Zon dus het eerst in de Maagd, niet in de Weegschaal. II Z IV p. 50: Van 25 Jan. tot 25 Febr. gaat de Zon op in den Steenbok, van 25 Febr. tot 25 Maart in den Waterman, dan in de Visschen. In de Tweelingen komt de Zon op van 25 Juni tot 25 Juli; dus 3 maanden later bedoelt Virgilius. Verder: Staat de Zon einde Jan. om 6 uur in den Steenbok, dan staat zij einde

Jan. om 8 uur op de plaats van den Boogschutter in den Steenbok. Staat de Zon einde Febr. om 6 uur in den Waterman, dan staat zij einde Febr. om 8 uur op de plaats van den Steenbok in den Waterman en einde Febr. om 10 uur op de plaats van den Boogschutter in den Waterman enz. II Z XII v. 2 Kringen, v. 4 dringen, v. 6 opvingen, ter corr.: Ronden, zonden, verstonden. II Z XXIV v. 126 lees: Toen 't „Ga naar Midians heuv'len" heeft geklonken; achter v. 141: 29. II Z XXVI v. 7: Mijn schaduw heeft 't vuur onder mij gegeven v. 8: Een rooder gloed. II Z XXIX v. 59, 61, 63 op ardi, eken corr. m. II Z XVIIIv. 74, 76, 78 op arde, eken, II Z XXXI N 5 p. 445, v. 40 lees 41; v. 86 lees... wat ik mij 't bekoorlijkst heb geweten, II Z XXXII v. 4 lees: zag, wanden; — III Z I v. 84, lees: gedwongen, Z I N 9 p. 6 lees: als de Zon in de Visschen en de Maagd treedt. P. 9, 1e regel, lees: in de Visschen, 3e regel, lees: teeken van den Ram, 7e regel, lees: Visschen en Ram, 9e regel, lees voor Ram: Visschen. In III Z II p. 23, 24, 25 is de reëele stand van de Maan overal 20° westwaarts van den opgegeven nom. Op de Kaart van III is die stand de reëele. III Z II p. 27, 3e regel van onderen: 3 min. lees: 5 min., lees v. 35: ontvingen.

III Z VI N 7 lees: II Z XXVIII voor II Z XXXIII. De corr. is in het Holl. hier verwaarloosd.

V 14, 16, 18 corr. m. II Z XXX v. 71, 73, 75. V 121 lees: was 't hun een waarborg, dat zij niet vergingen. III Z XIV. Pag. 205 N 4 vervalt: (Zie II Z XV v. 70-76 Err. III). P. 207, 9e regel Z XV, lees: Z XVI v. 34-40 N 1; 14e regel, lees: 2 teekens verder dan de Leeuw; 21e regel: tot Sept. lees: tot Oct.; 12e en 13e regel van onderen af: Hoewel ik daar meldde, dat ik Jupiter en Saturnus voor het gemak onder het teeken van Kreeft en Leeuw zou zetten, deed ik dit op de Kaart van III nauwkeuriger en zette Saturnus in Fig. I op 19° van het Teeken van den Leeuw op den graad van Regulus, Jupiter 38° van Mars en Saturnus. III Z XX v. 72 lees: blik... en: streven. III Z XX lees: v. 125. Den stank van 't heidendom, dien niet ontwaren. III Z XXI lees v. 18:... uit deez spiegel zij gedreven. v. 75: Te doen, wat de Voorzienigheid zal lijken. III Z XXIII p. 339 Err. III slaat op I Z II v. 101, 103, 105 hierboven. III Z XXV v. 113 lees: verkoren, v. 129 En laat bekend dit in Uw wereld raken. III Z XXIX v. 65 lees: ontvingen.